

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ОМЕЛЯНЮК СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 159.923.2 - 055.2 (043.3)

ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ МОЛОДІ
У ПРОБЛЕМОГЕННОМУ СОЦІУМІ

19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи
053 – Психологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 / С.М. Омелянюк

Науковий консультант

доктор психологічних наук,
професор Завацька Наталія Євгенівна

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Омелянюк С.М. Психологія соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля МОН України. – Київ, 2025.

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення та нове розв’язання проблеми визначення психологічних основ соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму. Запропонована концепція дослідження забезпечила можливість системного розкриття психологічних засад соціальних уявлень молоді та можливостей їх формування з урахуванням онто-, мікро-, соціогенезу в умовах проблемогенного соціуму. Узагальнення отриманих у дисертаційному дослідженні результатів дозволило зробити такі висновки.

Проведено теоретико-методологічний аналіз підходів (соціально-генетичного (антропологічного), соціально-динамічного, структурного («теорія центрального ядра»), дискурсивного), які є комплементарними щодо вивчення проблеми соціальних уявлень молоді у науковому просторі. Цей феномен розуміють як ментальне утворення, що включає будь-які форми знань, поглядів, переконань молодої людини, що допомагають їй осмислити та зрозуміти навколишню соціальну дійсність, виступають інструментом пізнання соціального світу, способом опосередкування поведінки і засобом адаптації нових подій до тих, що вже вписані у картину світу особистості. Показано, що соціальні уявлення розглядаються як складова соціального мислення; чинник конструювання суспільних стандартів та модусів поведінки особистості і групи; форма відображення конкретного суспільства з його суперечностями між соціальними нормами і прагненнями суб’єкта; як спосіб

міркувань, характерний для молодого людини, що представляє певну соціальну групу чи статусну позицію; як прояв міжгрупових відносин тощо. З'ясовано, що соціальні уявлення визначаються культурно-історичним контекстом становлення та поширення їх у суспільстві та трансформуються разом зі зміною суспільних процесів; при цьому суспільство стає для молодого людини джерелом значень і смислів.

Показано, що провідними етапами, які описують процес формування соціальних уявлень молоді в умовах проблемного соціуму, виступають проблематизація, інтерпретація, репрезентація та категоризація. Так, на етапі проблематизації молодий людина аналізує та структурує навколишню дійсність, а також виділяє проблему, яку необхідно розглянути, щоб сформувати ставлення до цієї дійсності. На етапі інтерпретації вона формує ставлення до об'єкта на основі наявного у неї досвіду, а також перевірених гіпотез та висновків, отриманих у ході соціального пізнання. Наступний етап, репрезентації, полягає в тому, що соціальні уявлення, які вже сформувалися, транслуються в суспільство. Виходячи з попередніх етапів відбувається категоризація понять, яка полягає у побудові чітких формулювань, що пояснюють зміст уявлень і формування розуміння співвідношення та зв'язку соціальних уявлень про існуючу проблему з іншими, раніше сформованими уявленнями. Підкреслено, що сформовані соціальні уявлення не лише структурно вбудовуються в колективну свідомість, а й вкрапляються в індивідуальну свідомість, відбиваючи при цьому уявлення молодого людини про себе та світ загалом. При цьому соціальні уявлення виконують подвійну функцію, з одного боку, здійснюючи впорядкування інформації, що надходить, необхідної для орієнтації в матеріальному і соціальному світі, а з іншого, – забезпечуючи комунікацію, завдяки оволодінню єдиним кодом, що дозволяє позначати і класифікувати різні аспекти індивідуального світу.

Наведено концептуальне психологічне обґрунтування дослідження соціальних уявлень молоді у проблемному соціумі через актуалізацію їх формування та трансформації у дискурсі травматичного досвіду життєздійснення

та антиципування (образу майбутнього, його проєктування та життєвої перспективи загалом); артикуляцію життєвого вибору молоді (за змістовно-сисловою та інструментальною складовими) в умовах проблемогенного соціуму та концепту соціального порівняння у формуванні соціальних уявлень молоді та її самоефективності в проблемогенному соціумі. Диференційовано специфіку формування та трансформації соціальних уявлень молоді (на рівнях онто-, мікро- та соціогенезу). Показано, що на рівні онтогенезу відбувається формування уявлень про світ і навколишні явища. У ході міжособистісних відносин, на рівні мікрогенезу, формуються уявлення про партнера і предмет взаємодії. На рівні соціогенезу формуються та трансформуються соціальні уявлення в суспільстві.

Логіка соціальних уявлень молодої людини визначається не стільки об'єктивними фактами, скільки «філософією життя», що належить до даної сфери діяльності, її імпліцитною концепцією як системою уявлень про «належне» і «бажане» щодо даної сфери, її цінністю і значущістю, готовністю до активної включеності в цю сферу і до спрямованих та наполегливих зусиль задля реалізації власних цілей і планів.

Наголошено, що в умовах проблемогенного соціуму, який породжує соціальну нестабільність, соціальні уявлення допомагають молодій людині як зберігати внутрішню картину світу несуперечливою, так і збалансувати емоційний стан. Проте, в процесі формування соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму можуть мати місце спотворення у відображенні соціальної дійсності внаслідок дії когнітивних, групових, соціокультурних чинників.

Визначено зміст і конфігурації соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму. З'ясовано особливості соціальних уявлень молоді про життєвий успіх та способи його досягнення в умовах проблемогенного соціуму та розкрито структуру соціальних уявлень молоді про статус людини в суспільстві. Проаналізовано результати трансформації суспільних відносин у соціальних уявленнях молоді про довіру (за когнітивним, емоційним,

конативним компонентами та у вимірі експліцитної й імпліцитної довіри) та перспективи майбутнього. Виявлено особливості соціальних уявлень молоді про інформаційно-цифрове середовище та його вплив на їх формування і трансформацію у проблемогенному соціумі. Виокремлено дескриптори соціальних уявлень молоді про здоров'язберігаючі технології. Встановлено взаємозв'язок життєвих сценаріїв молоді та її соціальних уявлень в умовах проблемогенного соціуму.

Наголошено, що соціальні уявлення молоді у проблемогенному соціумі є багаторівневою системою, що включає різні аспекти соціальної дійсності та образу Я. Невизначеність умов сучасної соціальної ситуації проявляється у нестійкості і слабкій структурованості мережі соціальних уявлень молоді, а їх суперечливість проявляється в неузгодженні системи переконань, які лежать в основі оцінки значимості тієї чи іншої сфери життя і переживання цієї значимості молодого людиною, з її активністю і відповідальністю у цій сфері.

Узагальнено, що в соціальних уявленнях молоді відбивається перехідний характер сучасного етапу розвитку суспільства, позначаються ключові тенденції його змін та провідних соціальних інститутів.

Розкрито методологічні і змістовно-процесуальні засади системи соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі, реалізованої на етапах проблематизації, інтерпретації, репрезентації та категоризації, яка містить інформаційний, діагностичний, розвивальний, ресурсний, рефлексивний, моніторинговий блоки та комплекс інноваційних соціально-психологічних та інформаційно-комунікаційних психотехнологій особистісної, міжособистісної і мікросоціальної спрямованості.

До основних принципів формування соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму в межах розробленої системи соціально-психологічного супроводу цього процесу віднесено принципи взаємної відповідальності та відповідальної залежності, емпатійної взаємодії, соціального загартовування; стимулювання моральної самооцінки,

формування достатньої компетенції; дилемності, усвідомлення післядії вчинку.

Проведено оцінку ефективності системи соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму. Про ефективність впроваджених системних заходів формувального впливу свідчить статистично достовірна різниця в показниках індексу соціальної позиції, мотивації досягнення життєвого успіху, інтернального локусу контролю, розширення часової перспективи, а також вітальності та життєстійкості молоді. Програмні заходи сприяли змінам в ієрархічних позиціях соціальних уявлень молоді щодо сфер життя та перспектив майбутнього. Так, зафіксовано статистично значуще підвищення цінностей в сфері саморозвитку, життєвого успіху та раціональних форм ціледосягнення в умовах проблемогенного соціуму, за якими спостерігалася найбільша диференціація. Зафіксовано відмінності, які відображають значущість та несуперечливість соціальних уявлень щодо статусу людини в суспільстві у вимірах її професійного та особистісного розвитку. Визначено, що проведення формувальних системних заходів сприяло підвищенню оцінки соціальних уявлень молоді щодо якості життя в умовах інформаційно-цифрового середовища.

Констатовано підвищення показників фізичної активності, рольового функціонування, емоційного стану, соціального функціонування, життєздатності, загального стану здоров'я, що вказує на позитивні зміни у дескрипторах соціальних уявлень молоді про здоров'язберігаючі технології.

Встановлено вірогідне підвищення показників за шкалами «життєзабезпечення», «соціальна значущість», «загальна активність», «творча активність», «спілкування», «комфорт», зміни за якими сприяли позитивності соціальних уявлень молоді щодо життєвих сценаріїв та появі довгострокових планів, актуалізації потреби в самореалізації у проблемогенному соціумі.

З'ясовано, що відбулася позитивна динаміка у зростанні показників довіри в соціальних уявленнях молоді (за когнітивним, емоційним, конативним її

компонентами), а також відбулися значущі позитивні зміни за параметрами самоєфективності, зокрема самоєфективності предметної діяльності та міжособистісного спілкування.

Отже, запропонована система соціально-психологічного супроводу є дієвим засобом процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів вивчення проблеми соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму. Перспективи подальшого дослідження полягають у визначенні динаміки і спрямованості процесу формування соціальних уявлень особистості у віковому і гендерному вимірах. Як продовження роботи можна транслювати описаний досвід соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу формування соціальних уявлень молоді на різні профілі навчання та напрямки професійної діяльності. Важливим напрямом подальших досліджень вбачаємо вивчення особливостей формування соціальних уявлень у осіб з особливими потребами та у осіб, які перебувають в особливих умовах життєдіяльності. Серед перспективних напрямів подальших досліджень даної проблеми вважаємо також розробку обґрунтованої загальнодержавної системи підготовки психологів, соціальних працівників, викладачів та інших фахівців, що мають працювати з молоддю, як фундаменту для формування її соціальних уявлень та повноцінного функціонування в умовах проблемогенного соціуму.

Key words: *молодь, соціальні уявлення, формування соціальних уявлень молоді, трансформація соціальних уявлень молоді, самоєфективність, проблемогенний соціум.*

Omelianiuk S.M. Psychology of the Social Representations of Youth in a Problem-Prone Society. – Qualification scholarly work published as manuscript.

Dissertation for the degree of doctor of psychological sciences, speciality, 19.00.05 – social psychology, psychology of social work. Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University Ministry of Education of Ukraine. – Kyiv, 2025.

This dissertation presents a theoretical generalization and a novel approach to identifying the psychological foundations of social representations among youth in a problem-prone society. The proposed research concept enables a systematic exploration of the formation and structure of these representations, incorporating ontogenetic, microgenetic, and sociogenetic perspectives within the broader social context.

A social representations serve as a tool for understanding the social world, mediating behavior, and adapting new experiences to existing mental frameworks. They are considered components of social thinking, factors in the construction of social standards and behavioral norms at both individual and group levels, reflections of societal contradictions between norms and personal aspirations, modes of reasoning typical of youth representing particular social groups or statuses, and expressions of intergroup relations.

It is established that social representations are shaped by the cultural and historical context of their formation and dissemination. They evolve alongside social processes, while society itself serves as a source of meaning for the individual.

It has been shown that the leading stages characterizing the process of forming social representations of young people in a problem-prone society are problematization, interpretation, representation, and categorization. At the stage of problematization, a young person analyzes and structures the surrounding reality, identifying a problem that must be considered in order to form an attitude toward that reality.

At the stage of interpretation, the individual develops an attitude toward the object based on their existing experience, as well as on validated hypotheses and conclusions derived through social cognition. The next stage, representation,

consists in the transmission of already-formed social ideas into the broader society. Based on the previous stages, categorization occurs, which involves the construction of clear formulations that explain the content of ideas and the development of an understanding of how social representations of the current issue are connected to previously formed ideas.

It is emphasized that the social ideas formed are not only structurally integrated into collective consciousness, but are also embedded in individual consciousness, reflecting a young person's perceptions of themselves and the world as a whole. At the same time, social representations fulfil a dual function: on the one hand, they organize incoming information that is necessary for orientation in the material and social world; on the other hand, they ensure communication by providing a shared code that allows individuals to define and classify various aspects of their personal reality.

A conceptual psychological justification for the study of social representations of youth in a problem-prone society is presented through the actualization of their formation and transformation within the discourse of traumatic life experience and anticipation (including the image of the future, its projection, and overall life prospects); through the articulation of youth's life choices (in terms of both content-semantic and instrumental components) in the context of a problem-prone society; and through the application of the concept of social comparison in the formation of youth social representations and their self-efficacy under these conditions. The specific characteristics of the formation and transformation of social representations among youth are differentiated across the levels of ontogenesis, microgenesis, and sociogenesis.

It is shown that at the ontogenetic level, representations about the world and surrounding phenomena are formed. In the context of interpersonal relationships – at the level of microgenesis – representations concerning interaction partners and the subject of interaction are developed. At the level of sociogenesis, social representations are formed and transformed within society at large.

The logic behind a young person's social representations is determined not so much by objective facts, as by a "philosophy of life" related to a given sphere of activity – its implicit conceptual framework, which serves as a system of representations about what is "appropriate" and "desirable" within that sphere, its value and significance, and the individual's readiness for active engagement and sustained efforts aimed at realizing personal goals and plans.

It is emphasized that in a problem-prone society, which generates social instability, social representations help young individuals maintain a coherent internal worldview and achieve emotional balance. However, in the process of forming social representations under such conditions, distortions in the reflection of social reality may occur due to the influence of cognitive, group, and sociocultural factors.

The content and configurations of youth's social representations in the context of a problem-prone society have been identified. The distinctive features of young people's social representations regarding life success and the means of achieving it under such conditions have been clarified, and the structure of their social representations concerning an individual's status in society has been revealed. The consequences of societal transformations are analyzed through youth's representations of trust – examined across cognitive, emotional, and conative components, as well as within the dimensions of explicit and implicit trust — and in relation to their perceptions of future prospects. The study further identifies the specific characteristics of youth's social representations of the information and digital environment, and the ways in which this environment influences the formation and transformation of such representations in a problem-prone society. It also isolates descriptors of youth's social representations concerning health-preserving technologies, and establishes the relationship between young people's life scenarios and their social representations under socially adverse conditions.

It is emphasized that the social representations of youth in a problem-prone society constitute a multi-level system that encompasses diverse aspects of social reality and the Self image. The uncertainty of the contemporary social context is

manifested in the instability and weak structural coherence of the network of youth social representations, while their internal contradictions emerge from the misalignment between the belief system – which underlies the assessment of the significance of various life domains – and young people’s personal experience of that significance, particularly in relation to their engagement and responsibility within those domains.

It is concluded that youth’s social representations reflect the transitional nature of the current stage of societal development, while also indicating the key trends of social change and the evolving roles of leading social institutions.

The methodological and content-processual foundations of the system of socio-psychological support for the process of forming social representations of youth in a problem-prone society have been elaborated. This system is implemented through the stages of problematization, interpretation, representation, and categorization, and includes informational, diagnostic, developmental, resource-based, reflective, and monitoring components, as well as a complex of innovative socio-psychological and information-communication psychotechnologies aimed at the personal, interpersonal, and microsocial levels.

The key principles guiding the formation of social representations of youth under the conditions of a problem-prone society – within the developed system of socio-psychological support – include the principles of mutual responsibility and responsible dependence, empathic interaction, social hardening, stimulation of moral self-evaluation, competence development, dilemmatic reflection, and awareness of behavioral consequences.

The effectiveness of the socio-psychological support system for the formation of youth social representations in a problem-prone society has been assessed. The effectiveness of the implemented formative interventions is evidenced by statistically significant differences in the indicators of the social position index, motivation for achieving life success, internal locus of control, expanded time perspective, as well as vitality and resilience among youth. The program measures contributed to changes in the hierarchical structure of youth’s social representations

regarding life spheres and future prospects. Statistically significant increases were recorded in the value orientations toward self-development, life success, and rational methods of goal achievement under the conditions of a problem-prone society – areas that exhibited the greatest differentiation. Differences were also observed reflecting the relevance and internal consistency of social representations concerning a person's status in society, particularly in relation to professional and personal development. It was established that the implementation of formative systemic measures led to an enhanced evaluation of youth's social representations concerning quality of life within the information and digital environment. Increased values were recorded in indicators of physical activity, role functioning, emotional state, social functioning, vitality, and overall health, indicating positive changes in the descriptors of youth social representations regarding health-preserving technologies.

Statistically significant improvements were also found across the following scales: life provision, social significance, general activity, creative activity, communication, and comfort. These changes supported the emergence of more positive social representations among youth regarding life scenarios, the formation of long-term plans, and the actualization of the need for self-realization in a problem-prone society.

Positive dynamics were also observed in the increase of trust levels in youth social representations – across cognitive, emotional, and conative components. Significant positive shifts were recorded in indicators of self-efficacy, particularly in the domains of task-oriented activity and interpersonal communication.

Therefore, the proposed system of socio-psychological support is confirmed to be an effective mechanism for facilitating the formation of social representations among youth in the conditions of a problem-prone society.

The present study does not exhaust all aspects of the problem of youth social representations in the context of a problem-prone society. Future research should focus on identifying the dynamics and direction of the formation of social representations in terms of age and gender dimensions. As a continuation of this work, the experience of socio-psychological support for optimizing the formation

of youth social representations can be adapted and applied across various educational profiles and professional fields. An important avenue for further inquiry is the study of the specific features of social representation formation among individuals with special needs, as well as those living in exceptional life circumstances. Another promising direction involves the development of a well-founded national system for training psychologists, social workers, educators, and other specialists who work with youth – serving as a foundation for the formation of youth social representations and their effective functioning within a problem-prone society.

Key words: *молодь, соціальні уявлення, формування соціальних уявлень молоді, трансформація соціальних уявлень молоді, самоефективність, проблемогенний соціум.*

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Монографії:

1.1. Омелянюк С.М. Психологічні основи розвитку соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму: монографія. К.: ПВТП «LAT&K», 2024. 303 с. ISBN 978-617-7699-73-5

2. Статті у наукових фахових виданнях:

2.1. Омелянюк С.М. Рефлексивно-діяльнісний підхід до формування соціальних уявлень молоді. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. К.; Ніжин: ПП Лисенко, 2020. Т. IX, Вип. 13. С. 706-713.

<http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v9/i13/69.pdf>

2.2. Спицька Л.В., Турбан В.В., Завацька Н.Є., Крижановський О.М., Омелянюк С.М., Данко Д.В. Соціальне функціонування особистості в умовах сучасного соціуму. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Сєвєродонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2021. № 2 (55). С. 64-71. (Особистий внесок автора полягає у визначенні специфіки соціальних уявлень молоді в процесі її соціального функціонування).

<https://doi.org/10.33216/2219-2654-2021-55-2-64-71>.

<http://tpppjournal.com.ua/n55y2k21a6.html>

2.3. Zavatska N.Ye., Omelianiuk S.M., Bilianska A.Yu., Ryndina L.V., Shona V.Yu. Features of socialization and individual expectations of the personality. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Сєвєродонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2021. № 3 (56). Т. 1. С. 78-84. (Особистий внесок автора полягає у розкритті впливу індивідуальних експектацій молоді на її соціальні уявлення).

<https://doi.org/10.33216/2219-2654-2021-56-3-1-78-84>

<http://tpppjournal.com.ua/n56y2k21a7.html>

2.4. Яковлева С.Д., Завацький Ю.А., Журба М.А., Завацька Н.Є., Турбан В.В., Омелянюк С.М. Соціально-психологічний аналіз соціальної та професійної мобільності сучасної молоді у векторі її життєстійкості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2022. № 1 (57). Т. 1. С. 76-86. (Особистий внесок автора полягає у з'ясуванні ролі соціальних уявлень молоді на її професійну мобільність).

<https://doi.org/10.33216/2219-2654-2022-57-1-1-76-86>

http://tpppjournal.com.ua/n57y2k22_tom_1_a7.html

2.5. Завацький Ю.А., Федоров А.Ю., Завацький В.Ю., Турбан В.В., Омелянюк С.М. Психологічний супровід соціальної мобільності керівника закладу освіти. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2022. № 1 (57). Т. 2. С. 32-39. (Особистий внесок автора полягає у визначенні впливу соціальних уявлень особистості на її соціальну мобільність).

<https://doi.org/10.33216/2219-2654-2022-57-1-2-32-39>

http://tpppjournal.com.ua/n57y2k22_tom_2_a3.html

2.6. Boyarin L.V., Zavatskyi Yu.A., Zavatska N.Ye., Pobokina H.M., Fedorova O.V., Omelianiuk S.M. Socio-psychological characteristics of self-fulfillment of youth and its resilience: internal and external dimensions. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2022. № 2 (58). С. 18-28. (Особистий внесок автора полягає у розкритті особливостей соціальних уявлень молоді в аспекті її самореалізації у проблемоногенному соціумі).

<https://doi.org/10.33216/2219-2654-2022-58-2-18-28>

http://tpppjournal.com.ua/n58y2k22_a2.html

2.7. Омелянюк С.М., Бозоян М.А., Голенач Я.О., Гєтта А.Ю., Ворошилова В.Ю., Онуфрієва Л.А. Дискурсивні характеристики соціальних мереж та їх вплив на соціальну зрілість молоді. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2022. № 3 (59). С. 73-82. (Особистий внесок автора полягає у з'ясуванні впливу соціальних мереж на соціальні уявлення молоді).

<https://doi.org/10.33216/2219-2654-2022-59-3-73-82>

http://tpppjournal.com.ua/n59y2k22_a8.html

2.8. Тоба М.В., Омелянюк С.М., Сафонов А.Ю., Сколота Е.В., Сотнікова К.К. Соціально-психологічний аналіз асертивності особистості та функціонального навантаження групових норм. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2023. № 1 (60). С. 123-130. (Особистий внесок автора полягає у визначенні ролі соціальних уявлень молоді на формування її асертивності).

<https://doi.org/10.33216/2219-2654-2023-60-1-123-130>

<http://tpppjournal.com.ua/n60y2k23a10.html>

2.9. Piletska L.S., Zavatska N.Ye., Omelianiuk S.M., Blyskun O.O., Turban V.V., Voloshyn V.M. The gift of youth and its development in the conditions of a problem-genic society. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2023. № 3 (62). Т. 1. С. 30-40. (Особистий внесок автора полягає у розкритті особливостей розвитку соціальних уявлень в обдарованій молоді).

<https://doi.org/10.33216/2219-2654-2023-62-3-1-30-40>

<http://tpppjournal.com.ua/n62y2k23a3.html>

2.10. Турбан В.В., Омелянюк С.М., Круглов К.О., Крижановський О.М. Дослідження статусу психології особистості в українській науці. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць*

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2023. № 3 (62). Т. 2. С. 88-100. (*Особистий внесок автора полягає у розкритті специфіки вивчення соціальних уявлень у науковому просторі психології особистості*).

<https://doi.org/10.33216/2219-2654-2023-62-3-2-88-100>

http://tppjournal.com.ua/n62y2k23_tom_2_a8.html

2.11. Popovych I., Burlakova I., Omelianiuk S., Kornienko V., Kondes T., Kharytonova N., Zavatska N., Hoian I. Re-adaptation of junior to competitive activity after a forced break. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*. 2024. Vol. 24 (issue 9). Art 231. P. 1080-1089. (*Особистий внесок автора полягає у розкритті впливу соціальних уявлень на процес реадaptaції молоді в умовах проблемогенного соціуму*). **(Scopus)**

DOI:10.7752/jpes.2024.09231

https://www.researchgate.net/profile/Ihor-Popovych/publication/384533769_Re-adaptation_of_junior_athletes_to_competitive_activity_after_a_forced_break/links/66fc47f9869f1104c6c31e44/Re-adaptation-of-junior-athletes-to-competitive-activity-after-a-forced-break.pdf?origin=scientificContributions

2.12. Zavatska N., Omelianiuk S., Lukashov O., Petrenko M. Social Comparison in the Organization of the Structure of Self-Efficacy of Higher Education Students. *Insight: the psychological dimensions of Society*. 2024. Vol. 12. P. 290-310. (*Особистий внесок автора полягає у визначенні впливу соціальних уявлень на процес самоєфективності молодшої людини у проблемогенному соціумі*). **(Scopus)**

<https://doi.org/10.32999/2663-970X/2024-12-13>

<https://insight.journal.kspu.edu/index.php/insight/article/view/253/155>

2.13. Plokhikh V., Popovych I., Kruglov K., Sabadukha O., Melnyk N., Omelianiuk S., Hoian I. Strategies for extreme self-organization among players. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*. 2024. Vol. 24 (issue 8). Art 205. P. 1849-1859. (*Особистий внесок автора полягає у з'ясуванні ролі соціальних*

уявлень в стратегіях екстремальної самоорганізації молоді в умовах проблемогенного соціуму). **(Scopus)**

DOI:10.7752/jpes.2024.08205

<https://efsupit.ro/images/stories/august2024/Art%20205.pdf>

2.14. Popovych I., Koval I., Hoi N., Omelianiuk S., Lappo V., Hoian I., Huzar V. Correlation between aggressiveness and parameters of self-efficacy in high-stress competitive situations. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*. 2024. Vol. 24 (issue 6). Art 159. P. 1406-1416. *(Особистий внесок автора полягає у визначенні взаємозв'язку між параметрами самоефективності у високостресових ситуаціях та соціальними уявленнями молоді людини).* **(Scopus)**

DOI:10.7752/jpes.2024.06159

<https://efsupit.ro/images/stories/june2024/Art%20159.pdf>

2.15. Omelianiuk S., Popovych I., Domina H., Sedykh K., Hoian I., Kovalchuk Z., Petraniuk A. Research on hubristic motivation and juniors' self-efficacy in organizational contexts. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*. 2024. Vol. 24 (issue 7). Art 183. P. 1625-1635. *(Особистий внесок автора полягає у розкритті впливу соціальних уявлень молоді на її самоефективність в організаційному контексті).* **(Scopus)**

DOI:10.7752/jpes.2024.07183

<https://efsupit.ro/images/stories/july2024/Art%20183.pdf>

2.16. Гуляєва А.С., Журба А.М., Бохонкова Ю.О., Журба М.А., Омелянюк С.М. Критеріально-ступеневі характеристики сформованості системи переконань особистості в кризових умовах. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2024. № 1 (63). С. 139-149. *(Особистий внесок автора полягає у визначенні взаємозв'язку сформованості системи переконань молоді та її соціальних уявлень в умовах проблемогенного соціуму).*

<https://doi.org/10.33216/2219-2654-2024-63-1-139-149>

<http://tpppjournal.com.ua/n63y2k24a14.html>

2.17. Омелянюк С.М. Провідні етапи формування соціальних уявлень молоді. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2024. № 2 (64). С. 95-103.

<https://doi.org/10.33216/2219-2654-2024-64-2-5-95-103>

<http://tpppjournal.com.ua/n64y2k24a8.html>

2.18. Лукашов О.О., Круглов К.О., Омелянюк С.М., Лисничка І.П. Соціально-психологічні особливості розвитку особистості в сучасних умовах трансформаційного суспільства. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2024. № 3 (65). Т. 1. С. 60-68. (Особистий внесок автора полягає у розкритті впливу соціальних уявлень молоді людини на процес її розвитку в сучасних умовах трансформаційного соціуму).

<https://doi.org/10.33216/2219-2654-2024-65-3-1-60-68>

<http://tpppjournal.com.ua/n65y2k24a5.html>

2.19. Омелянюк С.М. Соціальні уявлення молоді про життєвий успіх в умовах проблемного соціуму. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2024. № 3 (65). Т. 2. С. 179-190.

<https://doi.org/10.33216/2219-2654-2024-65-3-2-179-190>

http://tpppjournal.com.ua/n65y2k24_tom_2_a16.html

2.20. Омелянюк С.М. Сучасні соціальні уявлення молоді про здоров'я та здоровий спосіб життя в умовах проблемного соціуму. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2025. № 1 (66). С. 77-87.

<https://doi.org/10.33216/2219-2654-2025-66-1-77-87>

<http://tppjournal.com.ua/n66y2k25a7.html>

2.21. Омелянюк С., Вельський Д., Гузаїров А. Особливості уявлень молоді про майбутнє у воєнний час. *Психологічні травелоги: наук. журн. Хмельницького національного університету*. 2025. № 1. С. 289-298. (Особистий внесок автора полягає у розкритті особливостей соціальних уявлень молоді у воєнний час).

<https://pt.khmnpu.edu.ua/index.php/pt/article/view/286>

3. Статті у матеріалах науково-практичних конференцій та інших виданнях:

3.1. Омелянюк С.М. Зміст соціальних уявлень молоді про соціально-економічний статус. *Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри: зб. наук. статей за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Сєвєродонецьк, 5-6 грудня 2019 р.). Сєвєродонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. С. 199-202.

3.2. Омелянюк С.М. Класифікація підходів до аналізу соціальних уявлень особистості. *Особистість у діяльнісному підході: сучасний погляд: зб. наук. статей за матеріалами наукової конференції* (м. Київ, 7 грудня 2019 р.). К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2019. С. 32-34.

3.3. Омелянюк С.М. Вплив соціальних уявлень молоді на її здоров'я у проблемогенному соціумі. *Labyrinths of Reality: Collection of scientific works based on materials of the VIII International scientific and practical conference* (Montreal, April 29-30, 2020) / edited by M.A. Zhurba. Montreal: CPM «ASF», Issue 3 (8). 2020. P. 192-193.

3.4. Омелянюк С.М. Структура соціальних уявлень молоді про статус людини в суспільстві. *Наукова спадщина української психології: єдність минулого та теперішнього: зб. наук. статей за матеріалами наукового круглого столу* (м. Київ, 11 червня 2020 р.). К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2020. С. 61-63.

3.5. Турбан В.В., Омелянюк С.М., Шеремет А.М. Психологічна природа цінностей. *Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри: зб. наук. статей за матеріалами VIII Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої пам'яті професора Ващенко Ірини Володимирівни* (м. Сєверодонецьк, 27-28 грудня 2021 р.). К.: ПВТП «LAT&K», 2021. Ч. II. С. 113-116. (Особистий внесок автора полягає у розкритті специфіки психологічної природи цінностей в соціальних уявленнях молоді).

3.6. Завацький Ю.А., Омелянюк С.М., Овчаренко М.О., Петренко Д.В. Соціально-психологічне забезпечення процесу реінтеграції особистості. *Актуальні питання здоров'язбереження у координатах сучасних парадигм: зб. статей за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Сєверодонецьк, 29-30 грудня 2021 р.). Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. С. 32-36. (Особистий внесок автора полягає у розкритті впливу соціальних уявлень молоді на успішність процесу її реінтеграції в соціум).

3.7. Омелянюк С.М. Соціальні уявлення сучасної молоді про інформаційно-цифрове середовище. *Цілісний підхід у психології особистості: особливості теорії та практики: зб. наук. статей за матеріалами II Міжнародної науково-практичної онлайн конференції* (м. Кропивницький, 25 лютого 2022 р.). Кропивницький: ЦДПУ, 2022. С. 210-212.

3.8. Омелянюк С.М. Типологічні відмінності, засновані на соціальних уявленнях молоді у проблемогенному соціумі. *Цілісний підхід у психології та соціальній роботі: теорія та практика: зб. наук. статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю* (м. Кропивницький, 24 лютого 2023 р.). Кропивницький: ЦДУ, 2023. С. 210-212.

3.9. Тоба М.В., Омелянюк С.М. Психологія маніпулювання у медійному дискурсі. *Особистість у кризових умовах сучасності: психологічні виклики: зб. наук. статей за матеріалами III Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Івано-Франківськ, 3 березня 2023 р.). Івано-Франківськ:

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2023. С. 348-353. *(Особистий внесок автора полягає у визначенні впливу маніпулювання у медійному дискурсі на соціальні уявлення молоді).*

3.10. Омелянюк С.М. Соціальні уявлення молоді та її життєвий успіх. *Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри: зб. наук. статей за матеріалами IX Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 26-27 грудня 2023 р.). К.: ПВТП «LAT&K», 2023. С. 365-367.

3.11. Smyrnova O., Tor L., Raskolets A., Chernova V., Omelianiuk S. Creating a Psychologically Safe Learning Environment. *II International Multidisciplinary Conference «Main Challenges And Issues Of University Education In War Conditions: Ukraine – 2022-2024»* (Winnipeg, Canada, April 25-26, 2024). Winnipeg: University of Manitoba, 2024. Р. 11. *(Особистий внесок автора полягає у розкритті ролі психологічно безпечного навчального середовища на розвиток соціальних уявлень молоді людини).*

3.12. Омелянюк С.М. Особливості формування соціальних уявлень особистості у дискурсі трансформаційних змін соціуму. *Теперішнє та майбутнє української психології: надбання та втрати: зб. наук. статей за матеріалами Всеукраїнського наукового круглого онлайн-столу* (м. Київ, 22 травня 2024 р.). К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2024. С. 38-39.

3.13. Омелянюк С.М. Загальна структура соціальних уявлень молоді у векторі довіри. *Наукова спадщина української психології: єдність минулого та теперішнього: зб. наук. статей за матеріалами щорічного Всеукраїнського наукового круглого онлайн-столу* (м. Київ, 12 червня 2024 р.). К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2024. С. 45-46.

3.14. Омелянюк С.М. Соціальні уявлення молоді та її психологічне здоров'я. *Актуальні питання відновлення ментального здоров'я у психологічному вимірі: зб. наук. статей за матеріалами I Всеукраїнської*

науково-практичної конференції (м. Київ, 11 жовтня 2024 р.). К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2024. С. 368-370.

3.15. Омелянюк С.М., Антоненко О.М. Результати трансформації суспільних відносин у соціальних уявленнях молоді про довіру. *Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства: зб. наук. статей за матеріалами XVI Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю)* (м. Київ, 12 квітня 2024 р.). К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2024. С. 258-263. *(Особистий внесок автора полягає у розкритті специфіки трансформації суспільних відносин у соціальних уявленнях молоді про довіру).*

3.16. Омелянюк С.М. Вплив соціальних уявлень молоді на виникнення і подолання психоемоційних травм. *Актуальні питання гіпнозу та сучасної гіпнотерапії у корекції психоемоційних травм, ПТСР та інших психічних розладів: зб. наук. статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю* (м. Київ, 11 січня 2025 р.). К., 2025. С. 47-52.

ЗМІСТ

ВСТУП	26
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ МОЛОДІ В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ПРОСТОРІ	39
1.1. Систематизація наукових підходів до феномену соціальних уявлень особистості як предмета міждисциплінарного дослідження	39
1.2. Молодь як особлива соціально-демографічна група та її соціальні уявлення	64
1.3. Сучасні підходи до проблеми формування соціальних уявлень молоді та їх функцій	82
Висновки до розділу	94
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПСИХОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ МОЛОДІ У ПРОБЛЕМОГЕННОМУ СОЦІУМІ	99
2.1. Проблематика трансформації соціальних уявлень молоді у дискурсі травмівного досвіду життєздійснення та антиципування	99
2.2. Соціальні уявлення молоді у векторі здійснення життєвого вибору в умовах проблемогенного соціуму	106
2.3. Концепт соціального порівняння у вивченні проблеми соціальних уявлень молоді та її самоефективності в проблемогенному соціумі	116
Висновки до розділу	123

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ МОЛОДІ В УМОВАХ ПРОБЛЕМОГЕННОГО СОЦІУМУ	128
3.1. Специфіка соціальних уявлень молоді про життєвий успіх та його досягнення у проблемогенному соціумі	128
3.2. Структура та зміст соціальних уявлень молоді про статус людини в суспільстві в умовах проблемогенного соціуму	142
3.3. Результати трансформації суспільних відносин у соціальних уявленнях молоді про довіру та перспективи майбутнього	164
3.4. Соціальні уявлення молоді та інформаційно-цифрове середовище проблемогенного соціуму	177
3.5. Дескриптори соціальних уявлень молоді про здоров'язберігаючі технології у проблемогенного соціумі	191
3.6. Соціальні уявлення як операційний конструкт вивчення життєвих сценаріїв молоді у проблемогенному соціумі	210
Висновки до розділу	234
РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ МОЛОДІ В УМОВАХ ПРОБЛЕМОГЕННОГО СОЦІУМУ	241
4.1. Методологічні та змістовно-процесуальні основи системи соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі	241
4.2. Результати апробації системи соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді та її самоефективності у проблемогенному соціумі	285
Висновки до розділу	301
ВИСНОВКИ	306
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	312

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Зміна соціальних орієнтирів, перегляд та коригування норм і цінностей, що відбувається в сучасних умовах проблемного соціуму, призводять до виникнення суперечностей між індивідуальними смислами та соціальними інтерпретаціями особистості. При цьому характер цих змін значною мірою визначається особливостями соціального мислення, як механізму свідомості, а результати перетворення суспільних відносин знаходять відображення в соціальних уявленнях, які є складними ментальними утвореннями і співвідносяться з різноманіттям психічних функцій та явищ, таких як пам'ять, вірування, ідеологія, переконання особистості та виступають в якості чинника, який дозволяє їй не лише конструювати реальність, а й висловлювати думку як члена групи, класу, культури.

Констатовано, що соціальні уявлення протягом останніх років перебувають у центрі уваги дослідників і є одним із найбільш важливих предметів соціально-психологічних досліджень. Вони охоплюють усі сфери людської свідомості, зачіпають різні соціальні та психічні процеси. Крім того, вивчення соціальних уявлень особистості дозволяє визначити можливості, а також шляхи і способи їх зміни. На особливу увагу в цьому аспекті заслуговують дослідження соціальних уявлень молоді, які формуються в умовах проблемного соціуму, адже такі уявлення, їх часова і змістовна відповідність реаліям суспільства є одним із чинників адаптивності молодої людини, а стрімкі зміни в навколишньому світі, збільшення джерел інформування та зростання обсягів інформації, яка наразі засвоюється молоддю, вимагають повсякденного внесення корекцій в образ її соціального світу (І. Жадан, О. Лісовий, І. Пасічник, Я. Раєвська, К. Седих та ін.).

Загалом встановлено, що вивченню молоді, як соціальної групи, з якою багато в чому пов'язані перспективи соціально-економічного та культурного розвитку суспільства, приділяється значна увага. У дослідженнях науковців

всебічно розглядаються її соціальні проблеми та зміни статусу в суспільстві, мотивація та ціннісні орієнтації, їх трансформації тощо (В. Бочелюк, С. Гарькавець, І. Гоян, Т. Комар, О. Литвиненко, Л. Пілецька, О. Шевяков та ін.). Молодь та молоде покоління аналізується з позицій багатогранності, комплексності, багатоаспектності у межах психофізіологічного, соціально-психологічного, конфліктологічного, рольового, субкультурного, стратифікаційного, соціалізаційного, інтеракціоністського, суб'єктивного та процесуального підходів.

Соціальні уявлення молоді розглядаються вченими як форма соціального знання, а суспільствознавча освіта – як чинник формування її соціальних уявлень (І. Жадан та ін.). Досліджено особливості політичних уявлень студентства, а також питання моралі і права в соціальних уявленнях молоді (І. Дідук, І. Жадан, Л. Овдієнко та ін.). Розкриваються особливості національної ідентичності в соціальних уявленнях молоді, зокрема соціальні уявлення молоді про етнічні особливості українців (О. Скар та ін.). Визначено способи і моделі соціальної взаємодії в соціальних уявленнях студентської молоді (Т. Вольфовська та ін.), соціальні уявлення про громадянськість в структурі громадянської компетентності учнівської молоді та роль соціальних уявлень про громадянськість у процесі її адаптації до соціальних змін (Ю. Борець, С. Позняк та ін.). Дослідниками приділено достатню увагу політичним уявленням, як складової змісту сучасної політичної культури молоді людини (С. Рябов, Т. Траверсе та ін.). Проте, незважаючи на широкий спектр досліджень, потребують уваги нові проблеми, пов'язані з трансформаційними процесами в суспільстві, до яких також залучена молодь, та які суттєво впливають на її соціальні уявлення.

Крім того, в контексті структурних, культурологічних та соціальних зрушень, що відбиваються на життєвому шляху сучасної молоді людини, на тому, як вона планує своє життя, які життєві цілі та завдання ставить, особливої важливості набуває вивчення взаємозв'язку її соціальних уявлень та життєвих сценаріїв, специфіка соціальних уявлень молоді про життєвий успіх

в умовах проблемогенного соціуму та трансформація суспільних відносин у соціальних уявленнях молоді про довіру, її соціальні уявлення про статус людини в суспільстві в умовах проблемогенного соціуму та здоров'язберігаючі технології.

Особливої уваги потребує проблематика трансформації соціальних уявлень молоді у дискурсі здійснення життєвого вибору та проєктування майбутнього. Важливим також вбачаємо концепт соціального порівняння у вивченні проблеми соціальних уявлень молоді та її самоефективності в умовах проблемогенного соціуму.

Разом із тим, відбуваються значні зміни у психології взаємодії молоді та інформаційно-цифрового середовища, що виявилось, в тому числі, у розширенні репертуару інформаційно-комунікаційних статусів та ролей молоді людини як учасника медіапроцесу, яке характеризується, зокрема, взаємопроникненням процесів медіаспоживання та комунікації; виробництва медіаконтенту та комунікації. Змінне соціальне середовище змінює соціальні уявлення про нього. Проте, масштабних соціально-психологічних досліджень, присвячених вивченню соціальних уявлень молоді у дискурсі інформаційно-цифрового середовища, в доступній нам літературі не знайдено.

Актуальність вирішення означеної проблематики, її складність, багатогранність та недостатнє розроблення теоретичних й практичних аспектів у спрямованості до сучасних реалій суспільних трансформацій, а також соціальна значущість, зумовили вибір теми дисертаційного дослідження *«Психологія соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане у межах комплексних науково-дослідних тем кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля «Соціокультурні та психологічні аспекти професіоналізації особистості в сучасному соціумі», «Соціально-психологічні основи розвитку адаптаційного потенціалу

особистості засобами інноваційних психотехнологій в умовах трансформаційних змін сучасного суспільства». Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 4 від 26 листопада 2021 р.).

Об’єкт дослідження – соціальні уявлення молоді.

Предмет дослідження – психологічні основи соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі.

Мета дослідження полягає у теоретико-емпіричному визначенні психологічних основ соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі; розкритті концептуальних та змістовно-процесуальних засад побудови і реалізації системи соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі.

Завдання дослідження:

1. Провести теоретико-методологічний аналіз підходів до проблеми вивчення соціальних уявлень молоді у науковому просторі.
2. Розкрити провідні етапи формування соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму та їх функції.
3. Надати концептуальне психологічне обґрунтування дослідження соціальних уявлень молоді в проблемогенному соціумі на рівнях онто-, мікро- та соціогенезу.
4. Визначити зміст і конфігурації соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму.
5. Розкрити методологічні і змістовно-процесуальні засади системи соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі.
6. Оцінити ефективність системи соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму.

Теоретико-методологічну основу дослідження становили: принципи соціально-генетичного (антропологічного) (С. Московічі та ін.), соціально-

динамічного (В. Дуаз та ін.), структурного («теорія центрального ядра») (Ж.-К. Абрик, К. Фламан та ін.), дискурсивного підходів (М. Біллінг, Р. Харре та ін.); концепції розвитку особистості як активного суб'єкта життєдіяльності (В. Бочелюк, Є. Гейко, Н. Добровольська, Т. Комар, С. Максименко, І. Пасічник, І. Попович, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.); теорії та моделі самоорганізації особистості (Я. Гошовський, І. Гоян, В. Завацький та ін.), її соціально-психологічної взаємодії (В. Барко, Н. Завацька, Л. Калмикова, Л. Карамушка, З. Кіреєва, В. Корнієнко, О. Лукашов, У. Михайлишин, М. Орап, Л. Руденко та ін.), соціокультурної самоідентифікації (О. Лісовий та ін.), самоактуалізації (А. Кононенко, С. Кузікова, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.) та самодетермінації (Е. Десі, Р. Мей, Р. Райан, В. Франкл, Е. Фромм та ін.); теорія соціального порівняння (Ф. Maggino та ін.); положення теорії і практики формування соціальних уявлень молоді (Ж.-К. Абрик, М. Біллінг, Г. Брейквел, В. Дуаз, І. Жадан, Д. Жоделе, Д. Кантер, С. Московічі, А. Тешфел, Р. Фарр, К. Фламан, Р. Харре, та ін.); теорії вивчення молоді у контексті мережевого інформаційно-комунікативного суспільства (М. Бауерлейн, В. Васютинський, Г. Ворган, І. Гуляс, М. Пренські, Г. Смол, Д. Тепскотт, Н. Хоув, В. Штраус та ін.); концептуальні підходи до детермінації соціальної активності особистості (О. Блискун, І. Волженцева, Ю. Завацький, Л. Заграй, В. Панок, О. Сафін, В. Татенко, Т. Траверсе, В. Турбан, О. Фурман, Л. Черновська, Т. Щербан та ін.); наукові погляди на природу і генезу цінностей та ціннісних орієнтацій особистості (О. Бондаренко, М. Боришевський, С. Гарькавець, А. Грись, М. Рокич, В. Франкл, О. Цільмак, Ю. Швалб, Ш. Шварц, О. Шевяков та ін.); методологічні положення і принципи активного соціально-психологічного навчання в умовах проблемогенного соціуму (О. Бондарчук, Ю. Бохонкова, В. Волошина, З. Ковальчук, О. Кононенко, О. Литвиненко, С. Миронець, Л. Пілецька, К. Седих, М. Тоба, Н. Токарева, Н. Фалько, Р. Шевченко, Т. Яценко та ін.).

Для досягнення поставленої мети та розв'язання висунутих завдань використано комплекс **методів дослідження**:

– *теоретичні*: теоретичний, порівняльний аналіз та синтез сучасних наукових й емпіричних досліджень з проблеми вивчення психологічних основ соціальних уявлень молоді у проблемоному соціумі, а також їх узагальнення, класифікація й систематизація;

– *емпіричні*: спостереження, бесіда, анкетування, інтерв'ювання; асоціативний експеримент; контент аналіз; психодіагностичні методики: опитувальник «Життєві моделі» (С. Костроміна), опитувальник на визначення часової перспективи (ZTPI) (Ф. Зімбардо), опитувальник «Антивitalність та життєстійкість» (О. Сагалакова, Д. Труєвцев), методика оцінки соціальних уявлень молоді про мас-медіа (М. Жижина), «Шкала соціального порівняння» (S. Schneider, J. Schupp, адаптація Я. Раєвської та ін.), «Шкала самооефективності» «The Self-Efficacy Scale» (SES) (М. Sherer та ін.), методика «Діагностика мотиваційної структури особистості» (ДМСО) (В. Мільман), опитувальник «SF-36 health status survey» для оцінки якості життя (J. Ware, C. Sherbourne), методика діагностики рівня суб'єктивного контролю (РСК) (Дж. Роттер), шкала тривоги (State-Trait Anxiety Inventory, STAI) (Ч. Спілбергер), тест на оцінку невротичних станів (К. Яхін, Д. Менделевич), методика вільних асоціацій (П. Вержес), проєктивна методика «Незакінчені речення»;

– *методи математичної обробки даних* із їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням. Статистична обробка даних і графічна презентація результатів дослідження здійснювалася за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 22.0).

Організація і база дослідження. Дослідження проводилося впродовж 2020-2025 років у чотири етапи.

На *пошуковому етапі* дослідження було здійснено аналіз, синтез, порівняння сучасних наукових та емпіричних досліджень з проблеми

соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі у вітчизняній і зарубіжній науці, а також їх узагальнення, класифікація й систематизація.

На *аналітичному етапі* було визначено концептуальні психологічні засади дослідження соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі.

На *констатувальному етапі* дослідження було виявлено психологічну специфіку соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі в онто-, мікро- та соціогенезі. Під час реалізації цього етапу визначено цілі, завдання та методичний апарат емпіричного дослідження й проаналізовано отримані дані.

На *формувавальному етапі* дослідження було розроблено і апробовано систему соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі та проведено оцінку її ефективності. Здійснено інтерпретацію результатів проведеного дослідження та їх узагальнення.

Дослідження проводилось на базі загальноосвітніх навчальних закладів, закладів вищої освіти, установ і підприємств різної форми власності різних регіонів України (науково-практичного Центру медико-соціальних та психотехнологій (м. Київ), Південноукраїнського інституту психології, психотерапії і управління (м. Одеса), Центру розвитку підприємництва та реалізації бізнес-ідей» (м. Київ), Центру надання правової та психо-соціальної допомоги ВПО (м. Київ)), а також на базі закладів вищої освіти (Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Одеського національного морського університету, Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, Хмельницького національного університету, Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка).

Вибірку склали 794 респондента (368 (46,3%) чоловіків та 426 (53,7%) жінок) віком від 16 до 25 років. Серед досліджуваних 247 (31,1%) респондентів були представниками учнівської молоді, 288 (36,3%) респондентів були здобувачами закладів вищої освіти та 259 (32,6%) респондентів (працююча

молодь) – мали досвід професійної діяльності від 1 до 5 років у соціономічній сфері. Вибірка була репрезентативною щодо ключових для емпіричного дослідження змінних і основних соціально-демографічних характеристик молоді.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечено методологічним обґрунтуванням вихідних теоретичних позицій, використанням взаємодоповнювальних методів, що відповідають меті та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісних та якісних методів аналізу отриманих емпіричних даних, використанням методів математичної статистики.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає у тому, що:

– *вперше*: на основі комплементарних наукових підходів (соціально-генетичного (антропологічного), соціально-динамічного, структурного («теорія центрального ядра»), дискурсивного) *наведено* концептуальне обґрунтування дослідження соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі через *актуалізацію* їх формування та трансформації у дискурсі травмівного досвіду життєздійснення та антиципування (образу майбутнього, його проєктування та життєвої перспективи загалом); *артикуляцію* здійснення життєвого вибору в умовах проблемогенного соціуму (за змістовно-сисловою та інструментальною складовими) та концепту соціального порівняння у формуванні соціальних уявлень молоді та її самоефективності в проблемогенному соціумі; *диференційовано* специфіку формування та трансформації соціальних уявлень молоді (на рівнях онто-, мікро- та соціогенезу); *визначено* зміст і конфігурації соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму (*з'ясовано* особливості соціальних уявлень молоді про життєвий успіх та способи його досягнення в умовах проблемогенного соціуму та *розкрито* структуру соціальних уявлень про статус людини в суспільстві; *проведено* аналіз результатів трансформації суспільних відносин у соціальних уявленнях молоді про довіру (за

когнітивним, емоційним, конативним компонентами та у вимірі експліцитної й імпліцитної довіри) та перспективи майбутнього; *виявлено* особливості соціальних уявлень молоді про інформаційно-цифрове середовище та його вплив на їх формування і трансформацію у проблемогенному соціумі; *виокремлено* дескриптори соціальних уявлень молоді про здоров'язберігаючі технології; *встановлено* взаємозв'язок життєвих сценаріїв молоді та її соціальних уявлень в умовах проблемогенного соціуму);

– *розкрито* методологічні і змістовно-процесуальні засади системи соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі, реалізованої на етапах проблематизації, інтерпретації, репрезентації та категоризації, яка містить інформаційний, діагностичний, розвивальний, ресурсний, рефлексивний, моніторинговий блоки та комплекс інноваційних соціально-психологічних та інформаційно-комунікаційних психотехнологій особистісної, міжособистісної і мікросоціальної спрямованості;

– *поглиблено та уточнено*: уявлення про сучасні підходи до вивчення феномену соціальних уявлень молоді, його змістовні й структурні особливості; про соціально-психологічну сутність та системність процесу формування соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму;

– *отримало подальший розвиток*: методичне та процедурне забезпечення вивчення феномену соціальних уявлень молоді; погляди на вікові зміни у процесі формування та трансформації соціальних уявлень молоді; підходи до соціально-психологічних засобів і технологій оптимізації процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання методичного інструментарію при проведенні системних досліджень соціальних уявлень молоді в онто-, мікро- та соціогенезі; розробці принципів побудови і змісту системи соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі через використання й інтеграцію інноваційних соціально-психологічних та

інформаційно-комунікаційних психотехнологій особистісної, міжособистісної і мікросоціальної спрямованості.

Отримані дані можуть бути рекомендовані до впровадження у закладах загальної середньої та профільної освіти, закладах вищої освіти, а також у консультативних Центрах з метою оптимізації процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемоному соціумі. Результати проведеного дослідження можуть бути використані також для застосування у соціально-психологічній діагностиці та консультуванні молоді, у сімейній консультації та психолого-корекційній роботі з метою забезпечення активного саморозвитку і самовдосконалення особистості та забезпечення успішності процесу формування її соціальних уявлень в умовах проблемного соціуму.

Результати дослідження **впроваджено** у наукову та методичну роботу науково-практичного Центру медико-соціальних та психотехнологій (м. Київ) (довідка № 517/36 від 18.06.2024 р.), у роботу Громадської організації «Фонд розвитку підприємництва та реалізації бізнес-ідей» (м. Київ) (довідка № 21-02-24Ф від 22.02.2024 р.), у роботу Центру надання правової та психосоціальної допомоги ВПО (м. Київ) (довідка № 28-01-24Ф від 29.01.2024 р.), у наукову та методичну роботу Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (довідка від 12.02.2025 р.), у наукову та навчально-методичну роботу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (довідка № 514/15.17 від 18.06.2024 р.), у навчально-виховну роботу факультету психології та соціальної роботи Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (довідка № 204 від 21.05.2024 р.), у навчально-науковий процес та виховну роботу кафедри практичної психології Навчально-наукового морського гуманітарного інституту Одеського національного морського університету (довідка від 27.03.2024 р.), у роботу Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (довідка № 24 від 19.02.2024 р.), у роботу Хмельницького національного університету (довідка № 53 від 15.04.2024 р.),

у навчально-педагогічний та науково-методичний процес діяльності Південноукраїнського інституту психології, психотерапії і управління (м. Одеса) (довідка № 79/1 від 25.12.2023 р.), у навчально-наукову роботу Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 33-н від 18.06.2024 р.), та застосовано при викладанні професійно-орієнтованих дисциплін та спецкурсів «Соціальна психологія», «Психологія особистості», «Психологія соціальної роботи», «Психологія», «Психологія праці», «Психологічне консультування», «Психологічна корекція», «Соціально-психологічний тренінг», «Загальна психологія», при підготовці науково-дослідних робіт здобувачів вищої освіти та ін.

Особистий внесок автора. Розроблені наукові положення та отримані емпіричні дані є самостійним внеском автора в розробку проблеми визначення психологічних основ соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму. В опублікованих зі співавторами працях доробок автора становить 50%. Розробки та ідеї, що належать співавторам, у дисертації не використовуються.

Положення та висновки кандидатської дисертації на тему «Соціально-психологічні особливості дискурсу військової загрози в соціальних мережах» у докторській дисертації не використовуються.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційної роботи було представлено на науково-практичних конференціях, круглих столах, семінарах-тренінгах, стажуваннях різного рівня, зокрема на *міжнародних*: VII науково-практичній конференції «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри» (Севєродонецьк, 2019 р.), VIII scientific and practical conference «Labyrinths of Reality» (Montreal, Canada, 2020), VIII науково-практичній конференції «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри», присвяченій пам'яті професора Ващенко Ірини Володимирівни (Севєродонецьк, 2021 р.), VII науково-практичній конференції «Актуальні питання здоров'язбереження у

координатах сучасних парадигм» (Сєвєродонецьк, 2021 р.), II науково-практичній онлайн конференції «Цілісний підхід у психології особистості: особливості теорії та практики» (Кропивницький, 2022 р.), III науково-практичній конференції «Особистість у кризових умовах сучасності: психологічні виклики» (Івано-Франківськ, 2023 р.), IX науково-практичній конференції «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри» (Київ, 2023 р.), семінарах-тренінгах у межах Програми «Справедливість для всіх» Агенції США з міжнародного розвитку (USAID): «Формування резильєнтності (життєстійкості), як особистий ресурс в умовах війни» (Київ, 2023 р.), «Удосконалення комунікативних здібностей: технології розвитку soft skills» (Київ, 2023 р.), «Синергія інтелекту та тіла: науково-педагогічна компетентність» (Київ, 2024 р.), «Психологія професійного мислення: готовність до змін» (Київ, 2024 р.), «Соціально-правовий аналіз булінгу та мобінгу, як найпоширеніших явищ дискримінації в суспільстві» (Київ, 2024 р.), II Multidisciplinary Conference «Main Challenges And Issues Of University Education In War Conditions: Ukraine – 2022-2024» (Winnipeg, Canada, 2024), International internship «Fundraising and Organization of Project Activities in Educational Establishments: European Experience» (Krakow, Poland, 2024 р.); з міжнародною участю: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Цілісний підхід у психології та соціальній роботі: теорія та практика» (Кропивницький, 2023 р.), XVI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства» (Київ, 2024 р.), Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні питання гіпнозу та сучасної гіпнотерапії у корекції психоемоційних травм, ПТСР та інших психічних розладів» (Київ, 2025 р.); *всеукраїнських*: науковій конференції «Особистість у діяльнісному підході: сучасний погляд» (Київ, 2019 р.), науковому круглому столі «Наукова спадщина української психології: єдність минулого та теперішнього» (Київ, 2020 р.), науковому круглому онлайн-столі «Теперішнє та майбутнє української психології: надбання та втрати» (Київ,

2024 р.), науковому круглому онлайн-столі «Наукова спадщина української психології: єдність минулого та теперішнього» (Київ, 2024 р.), І науково-практичній конференції «Актуальні питання відновлення ментального здоров'я у психологічному вимірі» (Київ, 2024 р.), науково-практичній конференції «Психологія особистості фахівця в умовах воєнного часу та поствоєнної реабілітації» (Львів, 2024 р.); доповідалися та обговорювалися на розширених засіданнях кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (2021-2025 рр.).

Публікації. Основні положення й висновки дисертаційної роботи представлено в 38 публікаціях автора, з яких 1 одноосібна монографія, 21 стаття у наукових фахових виданнях із психології (з яких 20 статей у наукометричних виданнях, з них 5 статей – у наукометричній базі Scopus); 16 публікацій – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та інших виданнях.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 310 найменувань (з них 180 – іноземними мовами). Загальний обсяг дисертації викладено на 345 сторінках, із них 311 сторінок основного тексту. Робота містить 9 таблиць на 7 сторінках, 2 рисунки на 2 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ МОЛОДІ У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ПРОСТОРИ

1.1. Систематизація наукових підходів до феномену соціальних уявлень особистості як предмета міждисциплінарного дослідження

Передусім зазначимо, що соціальні уявлення охоплюють всі сфери людської свідомості, торкаються соціальних і психічних процесів, тому цей феномен є центральним предметом дослідження соціальної психології та інших галузей знань, науковий інтерес до якого неухильно зростає [147].

Наукові студії феномену соціальних уявлень особистості вимагають комплексного підходу, тому необхідно розглянути теоретико-методологічні основи, які складають підстави для його вивчення та визначити провідні етапи формування та трансформації соціальних уявлень.

Слід відзначити, що в своїх роботах С. Московічі [237; 238; 239; 240; 241; 242; 243; 244; 245] підкреслює, що не існує спеціальної методології для того, щоб проаналізувати соціальні уявлення, і наголошує на важливості та необхідності створення такої методології, яка дозволила б посилити теорію соціальних уявлень.

З погляду С. Московічі [240; 242], призначення теорії соціальних уявлень полягає в аналізі сучасних соціальних проблем, тих, що турбують людей у повсякденному житті. Досліджувані процеси повинні розглядатися на рівні не ізольованого індивіда, а соціального контексту.

Така теорія відповідає визначенню соціальної психології як антропології сучасної культури, даному С. Московічі [240]. З погляду на зазначене у проведеному дослідженні нами приділено особливу увагу аналізу тенденцій розвитку цієї теорії.

С. Московічі звертається до поняття уявлення, роблячи його ключовим у теорії соціальних уявлень, яке з часів дюркгеймівської соціології практично зникло з соціологічного та соціально-психологічного лексикону, відтіснене більш «операційними» термінами.

С. Московічі зазначає, що «якщо реальність соціальних уявлень легко схопити, то це не так просто зробити стосовно самого поняття» [238, с. 79]. Причини цих труднощів поділяються на історичні та «неісторичні». Перші пропонується залишити історикам, а другі, по суті, зводяться до специфіки цього поняття на перехресті соціологічних та психологічних понять.

Проблема полягає в тому, що перехрестя це досить тісне, дороги, які ведуть від нього, – численні. У психоаналітиків, клініцистів, психологів виникає підстава вважати, що можна сходитися і розходитися на цьому перехресті, при цьому ніколи не зустрічаючись один з одним.

У результаті: по-перше, у концепціях, стосовно теорії соціальних уявлень, не робиться жодних вказівок щодо цієї теорії. Так, у роботах П. Бурдьє [116] йдеться про організуючий принцип, поняття, близьке до уявлення, при цьому не робиться ніяких посилань на роботи С. Московічі [174]. По-друге, поняття соціального уявлення виявляється багатозначним, під ним розуміють різні феномени та процеси.

Серед усього різноманіття феноменів та процесів, якщо обмежитися лише ідеями С. Московічі [238], можна знайти вказівку на те, що соціальне уявлення – це проміжна стадія між поняттям і сприйняттям.

На відміну від сприйняття уявлення дозволяє відновлювати те, що відсутнє в нашому оточенні в даний момент часу, воно спирається на символи, соціальну реальність та соціальне знання, а не на перцептивне знання. Цікаво ще одне визначення, згідно з яким «уявлення = образ/значення» [243, с. 31].

С. Московічі акцентує увагу на значущості образу, цитуючи Д. Хебба: «Ви можете з важкістю розвернутися в психології без того, щоб не зіткнутися з образом» [244, с. 19]. І хоча ми можемо віддати перевагу слову, а не образу, це не означає, що сам образ при цьому зникне [244, с. 19].

Ця двоїстість аспектів уявлення набуває особливої ваги у зв'язку з соціальною нерівністю, де масам доступний переважно іконічний аспект, а привілейованим класам, еліті, – сильніший, більш концептуальний. Аналогічним принципом керуються сучасні засоби масової інформації: фігуративна риторика розрахована на маси, лінгвістична – на освічену меншість [244].

Образ і сенс нероздільно пов'язані в уявленні: будь-якому значенню відповідає образ, будь-якому образу – значення. Ще одне визначення соціального уявлення, запропоноване С. Московічі: це ланцюжок ідей, метафор і образів, більш менш вільно пов'язаних один з одним. Цей гнучкий зв'язок забезпечує їх більшу рухливість порівняно з теоріями [241].

Соціальні уявлення у русі нагадують швидше гроші, ніж мову. «Подібно до грошей, вони циркулюють, приймають різні форми в пам'яті, сприйнятті, роботах мистецтва... вони завжди пізнаються як ідентичні, в той же час 100 франків можуть бути представлені як банкнота, як чек подорожуючого або цифра в банківському рахунку» [241, с. 245].

Теорія заснована на епістемології переносить у центр уваги динамічну залежність між культурно розділеними формами мислення, їх передачею через комунікацію та трансформацією за допомогою активності індивідів та груп.

Ці феномени мають подвійну спрямованість: з одного боку, вони кореняться в культурі, мові та історії, що відображає тенденцію до стабільності; з іншого – пов'язані з соціальними, політичними та економічними змінами, характерними для груп, які виробили уявлення, що відображає тенденцію до зміни.

Уявлення історичні в тому сенсі, що це ідеї, які виступають як організуючі принципи в певний історичний момент для низки об'єктів і ситуацій.

Звідси для їхнього розуміння потрібен аналіз того, як вони змінюються з часом, як вони сліднують за трансформаціями, що відбуваються в суспільстві.

Саме суспільство, за С. Московічі, – це не стільки джерело інформації, як джерело значень [243]. З іншого боку, це культурно-специфічні сутності. Люди в різних культурах виробляють різні образи однієї й тієї ж соціальної реальності, виробляють різні уявлення.

Уявлення комплексні, вписані в «рамку попередніх ідей» і залежать від системи переконань, характерних для тих чи інших цінностей, традицій, образів світу.

Уявлення можуть бути позначені як дискурсивне мислення, символічна система, що включає мову. Якщо традиційно, як зазначає С. Московічі, мова не була пріоритетним предметом вивчення у соціальній психології, то завдяки теорії соціальних уявлень вона опиняється у центрі уваги [241]. Без мови немає уявлень, вони зберігаються в мові, через аналіз якої стає доступним дослідження уявлень та його змін.

С. Московічі підкреслює, що теорія соціальних уявлень базується на ідеях Е. Дюркгейма. Соціолог запропонував розрізняти індивідуальні та колективні уявлення, але він не дав інтегративного визначення, яке дозволило б їх узагальнювати.

Індивідуальні уявлення пов'язані не зі знаннями, а скоріше з фізіологічними явищами; вони мають бути предметом аналізу індивідуальної психології.

Колективні уявлення – образи, переконання, символи, поняття – виникають безпосередньо із соціальних структур. Визначивши місце індивідуального та колективного як предметів вивчення, Е. Дюркгейм не вирішив проблеми відносин між індивідуальними або колективними уявленнями. «Очевидно, – пише С. Московічі, що поняття соціальних уявлень

прийшло до нас від Е. Дюркгейма. Але ми маємо відмінну точку зору на це, адже, у будь-якому випадку, соціальна психологія повинна розглядати це під іншим кутом, ніж це робиться в соціології» [243, с. 30].

С. Московічі пропонує розглядати соціальні уявлення з погляду їх структури та динаміки, «вважати феноменом те, що раніше розглядалося як поняття» [243, с. 30].

Колективні уявлення створені і підтримуються всім суспільством, вони стабільні в часі, включають досить широке коло інтелектуальних форм, серед них – наука, релігія, міф, модальність простору та часу. Саме ці явища занадто гетерогенні і не можуть бути визначені за допомогою кількох загальних характеристик.

Для С. Московічі соціальні уявлення – специфічний спосіб розуміння та комунікації, «який створює реальність і здоровий глузд» [243, с. 33]. Вони, на відміну від статичних колективних уявлень, що відповідають традиційному суспільству, є динамічними утвореннями, що з'являються та функціонують у суспільстві.

Таким чином, різниця між колективними та соціальними уявленнями проглядається через зміну суспільства, в якому вони виникають, соціального контексту, в якому вони породжуються, що і обумовлює перехід від уявлень колективних до соціальних.

Сьогоднішні уявлення більше не виконують функцію соціальної інтеграції, не гарантують солідарності тим, хто їх поділяє. Якщо в традиційному суспільстві церква, держава визначають легітимність знань і переконань, то в сучасному суспільстві існує децентралізована форма легітимізації знань; уявлення, що виробляються різними групами, претендують на те, щоб «встановити гегемонію» [179, с. 468].

Ідеї Е. Дюркгейма – не єдине інтелектуальне джерело теорії соціальних уявлень. Дж. Дювін та Р. Фарр [179; 186] бачать певне співзвуччя між ідеями теорії соціальних уявлень та ідеями В. Вундта щодо соціального та індивідуального у соціальній психології.

Завдяки, в тому числі, теорії соціальних уявлень, до психології знову повернулася культура, яка з часів В. Вундта кілька разів з'являлася і відходила. С. Московічі вказує на зв'язок своєї концепції з ідеями Л. Леві-Брюля [226 та ін.], Ж. Піаже [252 та ін.], які так чи інакше враховують ідеї Е. Дюркгейма [178 та ін.].

Позначимо загальну лінію, яку можна вести від робіт Е. Дюркгейма [178 та ін.] через праці Л. Леві-Брюля [226 та ін.], Ж. Піаже [252 та ін.] до теорії соціальних уявлень.

С. Московічі формулює три важливі теми, які можна виявити в роботах Л. Леві-Брюля [226 та ін.], що стосуються природи уявлень у так званих «примітивних культурах» [244]:

- 1) колективні уявлення непроникні по відношенню до досвіду;
- 2) всі люди чутливі по відношенню до протиріччя, але це не стосується поданих ними уявлень. Це стосується, насамперед, традиційних культур, де діє закон партиципації;
- 3) мова, з погляду Л. Леві-Брюля, це форма соціального уявлення, можна сказати – система, заснована на соціальних уявленнях.

У примітивних культурах потрібно точне відтворення образів, ситуацій, людей. Словник мови цих культур багатий, гнучкий, завжди готовий змінитися залежно від ситуації. Ці теми, за С. Московічі, є предметом інтересу Ж. Піаже, адже дитину, яка стала об'єктом його досліджень, вони шукали не лише «у школах Женеви та Харбіна, а й у книгах Леві-Брюля!» [244, с. 216].

Натхнений ідеями Ж. Піаже [252 та ін.] у тому, як мислять діти, С. Московічі сфокусував увагу на повсякденній свідомості дорослих. Можна проводити певні паралелі між теорією соціальних уявлень та ідеями, що стосуються діалогічності пізнання та комунікації.

Нагадаємо, що діалогічність має на увазі, що індивіди живуть у світі інших світів. Люди створюють світи в термінах інших, а все існування self, по

суті, орієнтоване на мову та світ інших. Ця ідея досить чітко присутня в теорії соціальних уявлень С. Московічі.

Джерела соціальних уявлень – наукове знання та переконання. Розрізняти типи уявлень залежно від цих джерел можна з великим ступенем умовності, адже всі уявлення ґрунтуються більшою чи меншою мірою на них обох.

Однак з переважання того чи іншого джерела виходить, що якщо індивіди та групи шукають істину щодо об'єкта, то уявлення, що виникають, засновані на знаннях. Якщо уявлення підтримуються через консенсус з іншими, вони засновані на переконаннях.

У соціальному житті індивіда постійно підстерігають різного роду несподіванки. Однак йому важливо зберегти внутрішню картину світу несуперечливою. Для цього необхідно зробити незвичайне – звичайним, тобто зробити відповідні зміни у структурі знань та оцінок, залишаючи при цьому універсум узгодженим. У цій трансформації чогось невідомого, зловісного – у відоме полягає одна з найважливіших функцій уявлень [243].

Принцип знайомості займає важливе місце у психології. Невідоме можна зробити відомим за допомогою використання відомого контексту (історичного чи культурного).

Будучи соціально вироблені та розділені, уявлення породжуються у комунікаціях, у незліченних діалогах. Вони виконують і іншу важливу функцію – полегшення здійснення комунікацій. Інші функції соціальних уявлень полягають в орієнтації поведінки індивідів та виправдання соціальних відносин, у конструюванні та підтримці соціальної ідентичності.

У сучасних дослідженнях показано, що соціальні уявлення виконують функцію стабілізації емоційного стану членів окремих соціальних груп в умовах соціальної нестабільності, породженої трансформаціями суспільства.

На початку 1990-х років теорія соціальних уявлень отримала подальший розвиток; було запроваджено нове поняття – темата [237]. Під тематою

мається на увазі першоідея, «джерело ідей», яке породжує нові аксіоми в еволюції уявлень про світ.

Темата – це частина знань чи переконань, які явно чи неявно присутні у комунікації та сприймаються як очевидні. Темата корениться в культурі, вона має генеративну і нормативну силу у формуванні уявлення, «у встановленні відповідності між «новою» інформацією та вже існуючою» [244, с. 31].

Введення цього поняття дає можливість розглядати роль колективної пам'яті, культури та мови у процесі формування уявлень, адже тематика підтримується колективною пам'яттю та мовою. Завдяки тематі забезпечується родова подібність між різними уявленнями. Одна темата може бути пов'язана з іншою, і обидві вони беруть участь у виникненні нового уявлення. Як було показано в дослідженні уявлень про демократію в Східній Європі, дві непов'язані темати – демократія і ринкова економіка – призвели до двох ядерних понять, «відповідальність» і «право» в уявленні про громадянство, що з'являється.

Для виявлення місця темати у соціальному мисленні звернемося до схеми, запропонованої С. Flament, M.-L. Rouquette [189] (рис. 1.1).

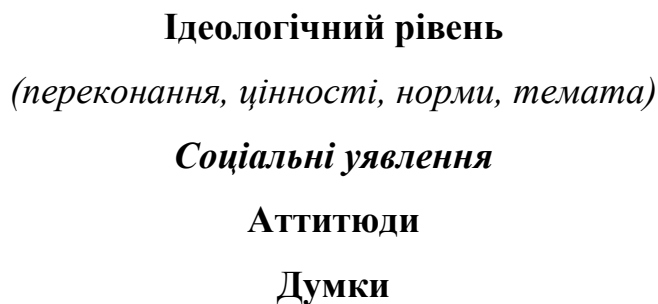


Рис. 1.1. Структура соціального мислення [за 189]

Два параметри дозволяють вибудовувати ієрархію соціального мислення: інтра- та інтеріндивідуальне варіювання, а також рівень інтеграції позицій.

Темата займає найвище становище в ієрархії соціального мислення. Це означає, що вона має високий рівень інтеграції позицій і низький – інтра- та інтеріндивідуального варіювання.

Конструкти нижчого рівня можуть змінюватися, залишаючи незмінними конструкти вищого рівня, але зміни конструктів вищого рівня призводять до змін на всіх рівнях, розташованих нижче.

Поняття темати узгоджується з роботам Дж. Холтона [210], який зробив аналіз історії розвитку науки. З його погляду, напрям наукової думки визначається, насамперед, невеликою кількістю антиномій, які називаються темата. Темата – це довго існуюче, стабільне когнітивне утворення, яке задає наукові уявлення та бере участь у їхній трансформації.

Серед темат, що являють собою діади або тріади, — атомічність/континуум, простота/складність, аналіз/синтез, постійність/еволюція/катастрофічна зміна.

Тематичний аналіз Дж. Холтона свідчить про те, що розвиток науки пов'язаний з пошуком консенсусу між тематами. Говорячи про породження уявлень, С. Московічі проводить аналогію з науковим мисленням, вказує, що темата лежить в основі породження соціального уявлення [237].

Серед антиномій здорового глузду: «ми»-«вони», «людина»-«не-людина», «страх» «надія» та ін. Проте не всі антиномії мислення є тематами, деякі з них можуть передаватися з покоління в покоління, стаючи частиною культури, і при цьому не рефлексуються.

Опозиції можуть стати тематою в тому випадку, якщо вони опиняються у фокусі суспільної уваги і в результаті потрапляють у публічний дискурс. Прикладом такої ситуації можуть бути соціальні, політичні, економічні зміни.

Темата, що виникла, сприяє формуванню уявлень про той чи інший об'єкт. Уявлення містять елементи, що суперечать, але це не заважає у повсякденному житті, адже ми живемо не в одному гомогенному світі, але в

багатьох світах, кожен з яких має свою власну форму дискурсу і мислення [302].

Наявність таких елементів, що суперечать один одному, виявляється в дослідженнях уявлень про інтелект. Батьки можуть розділяти ідею про те, що інтелект їхньої дитини – це певний дар, на противагу думці про зв'язок інтелекту з навчанням. З іншого боку, самі батьки можуть вважати, що інтелект обумовлений навчанням. Ці два протилежних пояснення можуть уживатися разом, оскільки кожне з них використовується у певному соціальному контексті, у певній ситуації: у сім'ї чи у школі, щодо власної дитини чи чужої.

У теорії соціальних уявлень не йдеться про правильне і помилкове уявлення. Динамічне співіснування різних типів знання, що відповідають відношенню людини та її оточення, визначає стан когнітивної поліфазії [238].

Одні уявлення потрібні, наприклад, при будові відносин з нашими друзями чи сім'єю, інші стають важливими в ситуації вирішення політичного, економічного чи іншого завдання поза контекстом взаємодії з близькими. Звідси – у кожній культурі співіснують кілька способів мислення, які люди використовують залежно від контексту чи ідентичності [245].

Теорія отримала переважний розвиток у межах різних підходів, що пов'язують різноманітність дослідницьких перспектив з «природою життя в суспільстві» [187, с. 22].

Існують різні підстави для класифікації підходів до вивчення соціальних уявлень. К. Параліз Куенза, наприклад, пропонує розрізняти основні напрями досліджень у руслі теорії соціальних уявлень, які апелюють до таких механізмів [249]:

1) активність груп з конструювання значень та надання сенсу об'єктам та явищам навколишнього світу (К. Ерзліш, Д. Жоделе, С. Московічі та ін.) [219; 220; 237; 238; 239; 240; 241; 242 та ін.];

2) інтергрупові відносини (Ж. П. Ді Гьякомо, В. Дуаз та ін.) [171; 173; 174; 175; 176 та ін.];

3) дискурсивний аналіз (М. Біллінг, Р. Харре та ін.) [153; 206 та ін.];

4) структура уявлень (Ж.-К. Абрик, П. Вержес, П. Молінер та ін.) [131; 132; 133; 236; 301 та ін.].

Існує сучасний погляд на соціальні уявлення, де під уявленнями пропонується розуміти одну з операцій соціального мислення, поряд із проблематизацією, інтерпретацією та категоризацією.

Чимало робіт з вивчення уявлень виконано англійськими дослідниками, які також розвивають ідеї теорії соціальних уявлень, але в дещо іншому ракурсі.

Р. Фарр навіть пропонує виділяти французьку та англійську традиції [187].

У літературі з соціальних уявлень пропонується розрізнити три підходи [251 та ін]. Зупинимось тут коротко кожному з них:

1) підхід У. Дуаза (Женівська школа) [173; 174; 175; 176];

2) підхід Д. Жоделе (Паризька школа) [219; 220];

3) підхід Ж.-К. Абрика (школа Екс-ан-Провансу) [131; 132; 133].

Численні роботи є комбінуванням ідей цих шкіл, чи їх «проміжними» формами.

Підхід, запропонований В. Дуазом (Женівська школа), отримав назву динамічного. Він фокусується на вивченні впливу соціальної структури на вироблення уявлення; велика увага приділяється процесу анкерування [173; 174; 175; 176].

Апелюючи до робіт С. Московічі, В. Дуаз [173; 174; 175; 176] підкреслює, що теорія соціальних уявлень спирається на поняття системи та метасистеми.

Ця теорія є «загальною теорією про те, як метасистема соціального регулювання втручається в систему когнітивного функціонування» [цит. за 169, с. 85].

В основі функціонування когнітивної системи лежать процеси категоризації об'єктів, нормативне регулювання цього функціонування здійснює метасистема.

Вивчення соціальних уявлень – відповідь на питання про те, «яка соціальна регуляція яку когнітивну функцію зачіпає і в якому контексті» [цит. за 169, с. 85].

Це регулювання здійснюється за допомогою двох соціокогнітивних процесів: об'єктифікації та анкерування.

Під першим пропонується розуміти трансформацію абстрактного в конкретне за допомогою комунікації, внаслідок чого виникають «фігуративні, метафоричні або символічні значення, які стають розділеними, але не консенсусними точками відліку в процесі обговорення специфічних питань» [цит. за 169, с. 85].

Соціальне уявлення на цьому етапі є словником значень, що виникають в результаті перетворення абстрактного на конкретне. За допомогою процесу анкерування образи і значення виявляються заякореними в наявних знаннях і переконаннях.

Соціальне позиціонування є результатом «захоплення» розділеного знання у різних групах. Групи відрізняються одна від одної не тільки через те, що не мають доступу до однієї і тієї ж інформації, а й через те, що вони розділяють специфічні переконання та досвід.

Соціальне позиціонування – це і вираз думки, і спосіб обробки інформації, воно дозволяє привести у відповідність те, що думає людина, з тим, що думає суспільство [169].

Соціальна позиція має на увазі володіння деякою загальною базою, мовою, розділеною для людей. Позиція, яку займає індивід, пов'язана та керується більш загальними принципами мислення.

Ступінь структурованості цих принципів визначається тим, наскільки індивід залучений до комунікації з іншими. Соціальні уявлення визначаються

в даному випадку як «організуючі принципи прийняття позиції, вони пов'язані зі специфічним включенням до соціальних відносин і організують символічні процеси, що вторгаються в ці відносини» [176, с. 243].

Організаційні принципи стоять над відмінностями в позиціях, які займають індивіди. Систематичні відмінності в позиціях між індивідами пояснюються тим, що ці позиції пов'язуються з різними колективними символічними реальностями, соціально-психологічним досвідом, розділеним різною мірою індивідами.

Підхід, що розробляється Д. Жоделе (Паризька школа), пропонує розуміти під соціальними уявленнями «форму соціального мислення, чий генезис, властивості і функції повинні бути наближені до процесів, які впливають на соціальне життя і соціальну комунікацію, до механізмів, що супроводжують визначення ідентичності і специфіки соціальних об'єктів (індивідів чи груп), а також до енергії, які підживлюють відносини, що підтримуються суб'єктами між собою» [220, р. 359].

Слідом за С. Московічі, Д. Жоделе підкреслює, що ця форма знання, розроблена як здоровий глузд або наївне, натуральне знання, відокремлена від наукового знання. Воно формується на основі наявного досвіду, інформації, знань, а також способів мислення, які людина засвоює за допомогою традиції, освіти та соціальної комунікації [219; 220].

Уявлення потрібно вивчати так, щоб об'єднати афективні, ментальні та соціальні елементи, інтегрувати пізнання, мову та комунікацію, а також взяти до уваги не лише соціальні відносини, а й матеріальну, соціальну та уявну реальність, які впливають на уявлення.

Динамічна природа уявлення, що полягає у можливості його безперервної зміни, корениться в його генезі, у його зв'язку з уявленням, що існувало попередньо [173].

У підході, запропонованому Ж.-К. Абриком (школа Екс-ан Провансу), ключовим є поняття структури уявлень, тому він отримав назву структурного.

Соціальне уявлення може бути визначено тут як «функціональне бачення світу, яке дозволяє індивідам чи групам надавати значення їх поведінці, розуміти реальність через власну систему відносин, таким чином адаптуватися до неї та визначати своє місце в ній» [131, с. 42-43].

Іншими словами, це спосіб бачення того чи іншого аспекту світу, який трансформується у судження і дію [189].

Структура уявлення включає центральне ядро (або центральну систему) та периферичну систему. Ядро є стабільною та стійкою частиною уявлення, пов'язаною з колективною пам'яттю, з історією групи, її цінностями та нормами. Тут розташовуються елементи, що найбільше вкорінені в культурі. Основні функції ядра полягають у визначенні структури всього уявлення та надання йому сенсу. Ядро відбиває консенсус усередині групи, відіграє нормативну роль, що виражається безпосередньо в судженнях і діях, у судженнях щодо дій.

Стабільність ядра уявлення – це результат процесу об'єктифікації.

Периферична система конкретизує значення ядра уявлення, виступаючи як сполучна ланка між ядром і тією конкретною ситуацією, в якій виробляється і діє уявлення. Периферична система характеризується варіативністю та мінливістю [131].

Завдяки цій властивості вона дозволяє уявленню адаптуватися до контексту, що змінюється. Це свого роду «захисна система» ядра уявлення, по суті, – всього уявлення, оскільки зі зміною ядра змінюється і уявлення. Ця частина уявлення спирається на індивідуальну пам'ять.

Очевидно, що ядро і периферія знаходяться в ієрархічних відносинах, де чільне місце займає ядро. Виявлення та аналіз лише змісту уявлення не є достатніми для вивчення останнього. Дослідникам потрібно, в першу чергу, вивчати його ядро, адже ідентичні змісти можуть відповідати різним уявленням, і лише аналіз структури дозволяє їх порівнювати.

Поняття ядра та периферії були інтегровані представниками гуманітарних та соціальних наук з теорії інформації та кібернетики. Цікава аналогія між структурним підходом до вивчення уявлень та динамічною моделлю семіотичної системи.

У структурі культури можна розрізняти ядро та периферію. Ядро – це відносно негнучке та моновалентне утворення, простір семіотичних норм.

Периферія – це простір семіотичних практик, воно неясне і амбівалентне. Чим більше ми віддаляємося від ядра, тим більша напруга в культурній системі між нормами та периферичними жанрами, що знаходяться в опозиції до цих норм.

Маргінальні форми мистецтва можуть вступити в конфлікт з його головним напрямом. Через переговори конфлікт просувається до центру і змінює семіотичну сферу культури; у цьому полягає культурний динамізм.

Ідея центральності, що поділяється структурним підходом, не є новою. Вона є у роботах Ф. Хайдера (звернення до ядра для пояснення атрибутивних процесів) [208], у роботах С. Аша [139], де йдеться про ієрархію елементів: при сприйнятті людини інформація про неї структурується навколо «центральної риси», яка «відповідальна» за її цілісний образ. Зміни в уявленнях є тією чи іншою мірою результатом змін у самій культурі. Можна сказати, що різниця між культурами і суспільствами простежується саме у зв'язку з тим, наскільки уявлення проникли в інститути, переконання, відносини та поведінку їх учасників, щоб конструювати реальність.

Уявлення існують доти, доки група в них вірить. Зміна їх зумовлена тим, що уявлення перестає бути методом пояснення дійсності, виправданням поведінки у повсякденному житті.

Зміни інтересів суспільства також можуть сприяти виробленню нових форм комунікації, а це, у свою чергу, веде до нових можливостей для циркуляції ідей і, зрештою, до появи нових уявлень.

У межах цього підходу досліджується динаміка уявлень. Це також досить нова галузь у розвитку аналізованої теорії. З погляду структурного підходу аналіз уявлень можливий лише завдяки виявленню та порівнянню їх структури.

У «житті» уявлення розрізняють три стадії: зародження, стабілізація та трансформація [236].

Зародження уявлення співвідноситься з підвищенням соціальної значущості вже відомого (наприклад, важливість роботи для індивідів, які перебувають у ситуації безробіття).

Тривалість процесу формування варіюється в залежності від того, наскільки групі доступна необхідна інформація, наскільки складна система комунікації, який сам об'єкт уявлення.

Як зазначав Ф. Бартлетт, нове не приходить у культурний вакуум, але піддається впливу в контексті вже існуючих значень [146], що надає специфіку соціальним уявленням, які формуються.

На етапі стабілізації уявлення перетворюється на консенсусне знання, стає засобом пояснення навколишнього світу. Зміна уявлення настає тоді, коли воно вже не здатне виконувати свої функції, коли співіснують старі та нові форми знання.

З погляду структурного підходу процес трансформації уявлення означає, що відбувається зміна його ядра, наприклад, елементи ядра переміщуються в периферичну систему, а елементи периферичної системи – в ядро.

Зміни периферичної системи вказують на зіткнення з новою ситуацією. При оборотності цієї ситуації зміни зачіпають лише периферичну систему, при незворотності – ядро уявлення, внаслідок чого змінюється і воно. Однак це не єдина позиція щодо динаміки соціальних уявлень.

Дж. Дювін [179; 180; 181] пропонує розрізняти три типи, або три рівня зміни уявлень:

1) соціогенез – процес, з якого виробляються і трансформуються уявлення у різних соціальних групах. По суті, тут йдеться про історичний вимір уявлень.

Згодом відбуваються трансформації, що стосуються об'єкта уявлень самої групи. Так, порівняння результатів повторного дослідження з уявлень про психоаналіз з тими, що були отримані С. Московічі, дозволило виявити такі зміни;

2) онтогенез – процес, за посередництвом якого індивід реконструює уявлення та виробляє соціальну ідентичність. Індивіди народжуються в соціальному світі» [181, с. 7], відповідно, вони засвоюють уявлення, що існують у цьому світі;

3) мікрогенез – за допомогою цього процесу відбувається вироблення уявлень в процесі комунікації, соціальної взаємодії. Індивіди займають певну позицію стосовно співрозмовника; з розвитком взаємодії позиція може змінюватися. Тут пропонується аналізувати мову як засіб конструювання соціальної ідентичності, що співвідноситься з соціальними уявленнями.

Всі ці типи зміни уявлень взаємопов'язані.

Отже, наразі можна констатувати, що існує ціла низка різноманітних підходів до аналізу соціальних уявлень (Ж.-К. Абрик, Т. Апостолідіс, В. Дуаз та ін.) [131; 132; 133; 138; 173; 174; 175; 176 та ін.]. Не буде перебільшенням, якщо зазначити, що дослідники практично всього світу зробили свій внесок не тільки у перевірку положень, але і в розробку методології дослідження уявлень.

Це різноманіття дослідницьких прийомів аналізу уявлень демонструє зв'язок різних рівнів пояснення соціально-психологічного феномену, які, в свою чергу, апелюють до відповідних процесів: індивідуального, інтеріндивідуального, інтергрупового, соціетального (ідеологічного) [174; 175].

Кожен з цих процесів робить свій внесок як у вироблення уявлень, так і в їх функції, а також у конструювання соціальної реальності. Звідси, вслід за Р. Фарром, можна стверджувати, що різноманіття дослідницьких перспектив коріниться у «природі життя суспільстві» [187, с. 22].

Як зазначають Г. Брейквел і Д. Кантер [182], що практично всі відомі в соціальних науках методи були використані для вивчення соціальних уявлень.

Зауважимо, що вчені наголошують на складності зазначеного феномену та вказують на необхідність вивчення зв'язків соціальних уявлень з різними психічними функціями (пам'яттю) та явищами (переконаннями, ідеологією тощо) [167; 200; 242; 305 та ін.].

Констатовано, що соціальні уявлення виступають інструментом пізнання соціального світу, способом опосередкування поведінки і засобом адаптації нових подій до тих, що вже вписані в картину світу особистості. Крім того, зміст соціальних уявлень визначає форми і способи соціального пізнання та ціннісні пріоритети, що регулюють її поведінку (І. Жадан) [45].

Встановлено, що соціальне уявлення – це ментальне утворення, яке включає будь-які форми знань, поглядів, переконань, що дозволяють особистості взаємодіяти, будувати комунікацію і взаємовідносини, а зміст соціальних уявлень визначає форми і способи соціального пізнання та ціннісні пріоритети, що регулюють поведінку. При цьому джерелами для конструювання соціальних уявлень особистості виступають різні психічні функції та явища, які виникають в процесі міжособистісної взаємодії, та допомагають їй осмислити і зрозуміти соціальну дійсність (Дж.-К. Абрик, М. Біллінг, Г. Брейквел, В. Дуаз, І. Жадан, Д. Жоделе, Д. Кантер, С. Московічі, А. Тешфел, Р. Фарр, К. Фламан, Р. Харре та ін.) [45; 131; 132; 133; 173; 174; 175; 176; 177; 184; 185; 186; 187; 189; 206; 219; 220; 237-245 та ін.].

Витоками побудови соціальних уявлень є твердження та поняття, що виникають у процесі міжособистісної взаємодії.

Узагальнено, що соціальні уявлення розглядаються як складова соціального мислення; чинник конструювання суспільних стандартів та модусів поведінки особистості і групи; форма відображення конкретного суспільства з його суперечностями між соціальними нормами і прагненнями суб'єкта; як спосіб міркувань, характерний для суб'єкта, що представляє певну соціальну групу чи статусну позицію; як прояв міжгрупових відносин тощо (Дж.-К. Абрик, В. Дуаз, І. Жадан, Д. Жоделе, С. Московічі, А. Тешфел, Р. Харре та ін.) [45; 131; 132; 133; 173; 174; 175; 176; 177; 206; 219; 220; 237-245].

Слід зазначити, що в сучасній психології розроблялися такі категорії як «поняття», «життєве поняття» та «судження», причому під життєвими (або спонтанними) поняттями розуміється певний набір знань та уявлень, які природним шляхом формуються в суспільстві.

З цією категорією порівнювався феномен наукового поняття, що формулювався за іншими законами в результаті досліджень, який згодом транслювався індивідам в ході отримання освіти.

У зарубіжній літературі наукове поняття «колективні уявлення» можна зустріти у роботах Е. Дюркгейма, який підкреслював відмінність колективних уявлень від звичаїв та традицій. На його думку, воно полягає в тому, що уявлення включені до колективної свідомості та, діючи зсередини, впливають на соціальне життя людини [178].

Л. Леві-Брюль зазначає, що колективна свідомість складається з елементів, які є спільними для всіх членів групи. Так, у первісному суспільстві поведінка членів групи регулювалася за допомогою колективних уявлень, які складаються з міфів та ідеології [226].

Про проблему зв'язку уявлень, сформованих у колективній свідомості та свідомості індивіда, писало багато дослідників. Зокрема, описано як індивідуальний світогляд і соціальні уявлення вбудовуються у суспільну пізнавальну систему, а процес формування уявлень може бути розглянутий як

безперервний цикл, де індивідуальні уявлення вбудовуються в колективні (соціальні) уявлення, які, в свою чергу, впливають на структуру індивідуальних переконань, знань, світогляду.

Крім того, соціальні уявлення розглядаються як частина соціального мислення особистості. Причому вивчення соціального мислення дозволяє розкрити як проблеми свідомості, так і тенденції розвитку особистості і суспільства.

С. Московічі розглядає соціальне уявлення як проміжну стадію між поняттям і сприйняттям та виділяє два аспекти соціальних уявлень, які відображають їх прояв у свідомості.

Іконічний аспект характеризує образ об'єкта, побудований на основі системи знань, які, своєю чергою, складають концептуальний аспект уявлень [240].

Обговорюється значимість даних аспектів, наголошується на важливості образу для більшої частини суспільства та використання значення переважно привілейованою освіченою частиною суспільства. У цьому смисл і образ невід'ємно пов'язані і відповідають один одному.

Слід згадати про різницю між колективними уявленнями, описаними Е. Дюркгеймом [178], і соціальними уявленнями С. Московічі [242]. Вона полягає в тому, що колективні уявлення є стабільними інтелектуальними структурами та формами – такими як, наприклад, наука, релігія. Соціальні уявлення співвідносяться з тим чи іншим етапом розвитку суспільства та впливають на формування реальності [242].

С. Московічі виділяє два етапи у формуванні та поширенні соціальних уявлень: об'єктивації і впровадження.

В ході об'єктивації здійснюється збір даних про об'єкт, а також відбір інформації про той чи інший феномен (або елемент) дійсності, яку має більшість представників соціальної групи. Так виділяється ядро соціальних уявлень, що володіє відносною стійкістю (є центральною системою), а

інформація, набута індивідом у процесі отримання ним досвіду, вбудовується в гнучку і мінливу периферичну систему.

На етапі впровадження проходить співвіднесення смислового ядра з іншими соціальними уявленнями, у результаті чого вони коригують і доповнюють одне одного [242].

У межах дослідження проблеми соціальних уявлень можна дійти висновку, що деякі з них поширюються на малі групи, тоді як інші є загальними для таких великих груп, як етноси.

Загалом С. Московічі виділив три типи соціальних уявлень. Найбільш поширеними у суспільстві є керівні уявлення, які поділяють усі члени великої групи. Ці уявлення можуть нав'язуватися в процесі соціалізації і впливати на інші переконання особистості.

Емансиповані соціальні уявлення властиві підгрупі. Вони можуть відрізнитися у малих групах, які навіть близькі за походженням, інтересами, цілями тощо. І нарешті, полемічні соціальні уявлення – це уявлення, які сформувалися і увійшли до соціальної свідомості в результаті полеміки, конфлікту сприйняття та думок. Найчастіше ці уявлення не поділяють в повному обсязі членами суспільства та вони, в такий спосіб, носять полемічний характер [240].

Як зазначалося вище, аналізуючи дослідження, виконані у межах теорії соціальних уявлень, слід звернути увагу на три зарубіжні підходи (школи).

Перша з них, школа Екс-ан-Провансу, представляє структурний підхід до вивчення соціальних уявлень, у межах якого розглядається формування ядра та периферичної системи, а також їх співвідношення.

У Паризькій школі соціальні уявлення визначають як форму соціального мислення, яке включає побутові, «натуральні» знання, відокремлені від наукового знання і сформовані в суспільстві на основі традицій і людського досвіду.

У межах Паризької школи, основним представником якої був Д. Жоделе, соціальні уявлення розуміються як форма соціального мислення, що включає відокремлені від наукового знання побутові, «натуральні» знання, сформовані в суспільстві на основі досвіду та традицій.

Згідно з динамічним підходом, представленим у Женевській школі, при вивченні соціальних уявлень необхідно приділяти увагу впливу соціальної структури на процес їх формування. Описано механізми, що приймають участь у цьому процесі.

В. Дуаз описує процес об'єктифікації як перехід з абстрактних образів, поширених у суспільній свідомості в конкретні уявлення. У процесі анкеровки та соціального позиціонування спостерігається процес присвоєння знань, суджень, поглядів різними структурами суспільства, великими та малими групами [173, с. 96-112].

Описано механізми, що приймають участь у цьому процесі. Так, механізм об'єктифікації визначається як перехід від поширених у суспільній свідомості абстрактних образів до конкретних соціальних уявлень. Що стосується механізмів анкеровки та соціального позиціонування, то тут спостерігається процес, у ході якого відбувається присвоєння знань, суджень та думок різними суспільними структурами та групами [173].

Формування соціальних уявлень відбувається у загальному культурно-історичному контексті розвитку суспільства, а самі уявлення впливають на реальні відносини, виконуючи при цьому комунікативну функцію: вони дозволяють вирішити проблеми взаєморозуміння, приймають участь у передбаченні можливих дій іншого члена групи.

Соціальні уявлення сприяють досягненню емоційної стабільності у взаєминах між молодими людьми в ході їх внутрішньогрупової та міжгрупової взаємодії.

Таким чином, можна сказати, що соціальні уявлення молоді складають знання, погляди, переконання, поширені в тій чи іншій групі осіб, і вони

відіграють важливу роль у формуванні суспільних відносин на всіх рівнях: від міжособистісного до міжетнічного.

Проблема соціальних уявлень відбивається у психологічних дослідженнях, вивчаються механізми та етапи їх формування, зв'язок даного явища зі знаннями та переконаннями окремої особистості. На основі наявних уявлень у суспільстві формуються світогляд та цінності його представників, і, навпаки, відкриття окремої людини вбудовуються у суспільну свідомість. Тому результати досліджень соціальних уявлень про той чи інший феномен або поняття відображають розуміння останнього представниками групи, ставлення до феномену та його місце у структурі понять.

Зазначимо важливість дослідження соціальних уявлень про довіру, яка полягає у тому, щоб вивчити розуміння довіри та ставлення до нього у сучасному суспільстві, визначити місце даного поняття у повсякденній свідомості і на основі отриманих результатів сформулювати основні особливості розуміння довіри у соціумі.

Мета дослідження вимагала проведення класифікації наукових підходів до вивчення проблеми соціальних уявлень молоді, необхідних для її осмислення та принагідного розгляду ключових понять.

У ході дослідження було використано такі методи: аналіз і синтез, порівняння, узагальнення літературних джерел.

Узагальнено, що соціальне уявлення – це ментальне утворення, яке включає будь-які форми знань і поглядів, що дозволяють особистості взаємодіяти з іншим індивідом чи групою, будувати комунікацію і взаємовідносини всередині групи. Під групою мається на увазі як велика група (наприклад, етнос), так і мала група (сім'я, академічна група).

При цьому джерелами для конструювання соціальних уявлень особистості виступають різні психічні явища, які виникають у ході міжособистісної взаємодії.

Існуючі класифікації підходів до аналізу соціальних уявлень використовують різні підстави, зокрема, Г. Ло Монако з колегами [230] визначили чотири теоретичні підходи, комплементарні один одному:

- соціально-генетичний (антропологічний);
- соціально-динамічний;
- структурний («теорія центрального ядра»);
- дискурсивний.

Соціально-генетичний чи антропологічний підхід, запропонований С. Московічі [237-245], передбачає аналіз виникнення та розвитку соціальних уявлень.

Соціально-динамічний підхід, представлений у роботах В. Дуаза з колегами [173; 174;175;176], спрямований на вивчення впливу особливостей соціальної структури на формування соціальних уявлень.

Структурний підхід чи «теорія центрального ядра», методологічні принципи якого використані у нашому дослідженні, розроблено Ж.-К. Абриком та К. Фламаном [131; 132; 133; 189].

Даний підхід пропонує розглядати соціальні уявлення як ієрархічно організовану систему, що складається з двох підсистем, які взаємодіють: центральної системи (ядра) і периферичної системи.

Ядро є стабільною системою з обмеженою кількістю елементів – стереотипів і прототипів, що асоціюються з об'єктом.

Периферія, навпаки, мінлива і відбиває суттєві особливості трансформації соціальних уявлень.

Ключовою умовою функціонування ядра соціальних уявлень є процес активації, що є «запитом» або «використанням» окремих елементів для встановлення значення як самого об'єкта, так і пов'язаного з ним досвіду.

Чим більша активація елемента, тим важливішою є роль, здійснювана ним в уявленнях; при цьому значущим чинником виступає соціальний досвід.

На думку Ж.-К. Абрика [131; 132; 133], не всякий об'єкт, що перебуває у фокусі уваги дослідників, може бути об'єктом соціальних уявлень. Так, об'єктом соціальних уявлень може вважатися той, що виступає як предмет напруженості або конфлікту.

Символічна і матеріальна значимість конкретного об'єкта, у порівнянні з іншими, як зазначає М.-Л. Рукетт є визначальними характеристиками для об'єкта уявлень [271], що також співвідноситься з думкою Б. Гаф'є про формування соціальних уявлень тільки відносно соціально значущих об'єктів.

Дискурсивний підхід, заснований на ідеях М. Біллінга і Р. Харре [153; 206], передбачає аналіз соціальних уявлень як деяких упорядкованих навколо однієї теми теорій, що мають певну схему класифікації, опису, пояснення, дії та є складовою переконань і практик, що поділяються індивідами.

Отже, проведено теоретико-методологічний аналіз підходів до вивчення соціальних уявлень особистості та розкрито провідні етапи їх формування. Описано як індивідуальний світогляд і соціальні уявлення особистості вбудовуються у суспільну пізнавальну систему, а процес формування уявлень розглянуто як безперервний цикл, де індивідуальні уявлення вбудовуються в колективні (соціальні) уявлення, які, у свою чергу, впливають на структуру індивідуальних переконань, знань, світогляду особистості.

Соціальні уявлення визначаються культурно-історичним контекстом становлення та поширення у суспільстві, трансформуються разом із зміною суспільних процесів; при цьому суспільство стає для особистості джерелом значень і смислів.

Таким чином, розглянуто основні тези теорії соціальних уявлень, приділено особливу увагу досягненням теорії останніми роками. Підкреслимо, що розробка ідей темати багато в чому збагатила і поглибила розуміння процесів формування соціальних уявлень, дозволила сформулювати нові завдання для подальшого розвитку теорії, а також відкрила шлях для емпіричного дослідження цих процесів.

1.2. Молодь як особлива соціально-демографічна група та її соціальні уявлення

Психологія молоді відбивається у фундаментальних дослідженнях, а інтерес до аналізу поколінь виник ще в середині XIX століття (О. Конт, Дж. Мілль та ін.). Здебільшого молодь розглядається як клас, виділений на підставі загальних соціально-психологічних рис, таких як юнацький ентузіазм, відсутність міцних переконань тощо та вказується на те, що молодь відбиває зміну поколінь, пов'язану з соціально-економічною формацією.

Поняття «молодь» використовується у повсякденному житті та є предметом дослідження цілої низки наук про суспільство та людину (психології, філософії, соціології, політології, антропології).

Соціально-психологічні дослідження молоді є проблемним полем багатьох дослідників: як найбільш діюча та активна соціальна група, молодь демонструє основні протиріччя та напрямки розвитку суспільства.

З розвитком мережі Інтернет інтерес до молоді, як найактивнішого користувача технічних та технологічних нововведень, тільки зростає. З'явилися теорії, що пояснюють зміни у суспільних відносинах, у психіці та особливості взаємодії людей різного віку. Вагомими роботами є теорія поколінь Н. Хоува і В. Штрауса [213; 214], теорія мережевого покоління Д. Тепскотта [289; 290], теорія цифрових аборигенів і цифрових мігрантів М. Пренські [262].

Так, теорія поколінь створена американськими вченими Н. Хоувом та В. Штраусом [213]. Центральними є поняття «покоління» та «конфлікт поколінь», не пов'язаний із віковими протиріччями, але безпосередньо, на думку дослідників, пов'язаний із соціально-психологічними особливостями кожного покоління. Такі періоди було названо соціальними поколіннями.

Соціальне покоління — це сукупність людей, народжених в один двадцятирічний період, які володіють трьома загальними критеріями: вікове положення в історії, що має на увазі переживання одних і тих же історичних

подій в приблизно однаковому віці, загальні, єдині вірування і моделі поведінки та відчуття [213].

Дослідники докладно описали збірний образ представника кожного покоління з початку XX століття до початку XXI. Це допомогло їм виділити певні соціальні покоління: «будівельники» або «переможці», «мовчазне покоління», «бебі бумери», покоління X, молоде покоління Y або «міленіуми» і покоління Z, що формується.

Автори теорії поколінь виділили чотири архетипи і у своїй роботі «Четвертий поворот» [214] назвали їх «пророками», «мандрівниками», «героями» та «художниками».

Покоління, що належать до одного архетипу, мають однаковий віковий показник, коли вони переживають історичні події, що формують схожу громадянську позицію і певні соціальні уявлення та ціннісні установки по відношенню до світу, суспільства і себе.

Ці архетипи циклічні та повторюються. Причина, через яку це відбувається, полягає у бажанні молодих поколінь виправити чи компенсувати риси старшого покоління, які здаються неприйнятними. Отже, люди, які належать до одного архетипу, формують покоління протилежного архетипу.

Основними історичними реаліями, які й формують архетипи поколінь, є два протилежні періоди: кризи та підйому. Періоди кризи стимулюють суспільство до об'єднання перед загальною небезпекою, формують етику самопожертви та прагнення порядку. Під час підйомів переважають цінності індивідуалізму, а державні інститути, як і весь інституційний порядок загалом, критикують з погляду нових соціальних і духовних ідеалів. Варто згадати про те, що в реальному житті часові кордони між поколіннями можуть змінюватись в залежності від географічного, політичного та економічного становища регіону.

Слід приділити особливу увагу поколінню, яке вступає на сьогоднішній день у фазу активної діяльності. Дане покоління зараз є молоддю у її соціологічному визначенні. Саме тому «міленіуми» привертають до себе

пильну увагу дослідників. Історичними подіями, які вплинули формування соціальних і ціннісних установок, стали: виникнення низки нових держав і загальний переділ світу, численні економічні та політичні кризи. Все це дало відчуття недовговічності, невідомості, відчуття швидкоплинності того, що відбувається, заперечення невпинності чогось.

Через відчуття швидкоплинності молодь схильна ухвалювати рішення дуже швидко, з погляду на те, що іншої можливості може не представитися. Такий метод сприяє розвитку стійкості перед змінами, здатності реагувати на несподівані виклики, але з іншого боку, надто висока швидкість прийняття рішень часто не дає можливості оцінити ситуацію повністю і негативно позначається на якості прийнятих рішень. Зростання у сучасної молоді також відбулося досить швидко, у неї виникла схильність до швидкого та постійного споживання та бажання швидко досягати високих результатів. Ідеалом стає можливість швидко і без зусиль досягти успіху та матеріального благополуччя, що підтверджується деякими прикладами з навколишнього суспільства.

Політичні та економічні кризи викликали кризи культурні та суспільні, що посилювало бажання батьків убезпечити молодь від будь-яких небезпек. Це призвело до того, що сучасна молодь пізно дорослішає та неохоче виходить з-під батьківського контролю. Так, найчастіше здобуття освіти є не підготовкою до професійної діяльності, а її відстроченням.

У системі цінностей молоді центральними цінностями є свобода, творчість, розваги. На перший план виходить негайна винагорода. Варто зазначити, що в сучасному світі велика кількість можливостей для самовираження призвела до того, що молода людина починає почуватися унікальною та неповторною.

З цієї причини вона важко приходить до компромісів у спілкуванні з оточуючими, не бажає задовольнятися малим, наприклад, низькооплачуваною роботою, а вважає, що варта більшого. Сучасна молодь демонструє більш високий рівень і темп психічного розвитку, але часто відрізняється зниженими

здібностями до адаптації. Характеристики соціального інтелекту також суттєво відрізняються від попередніх поколінь.

Варто відзначити і прихильність молоді до комп'ютерних ігор. Як правило, подібні ігри мають лінійну структуру, чіткий зв'язок дій і наступних заохочень або покарань, можливість збереження. Підсвідомо вона переносить механізми гри в реальне життя, і тому в їх поведінці можуть простежуватися такі тенденції як невміння діяти без чітких вказівок та контролю, небажання робити щось без очевидної вигоди, націленість не на конкретний результат, а на процес дії, схильність відступати, якщо щось не виходить.

Сучасна молодь застала зародження, становлення та повсюдний розвиток комп'ютерних та хмарних технологій, що зробило її досить залежною від сучасної техніки. Постійний доступ до великої кількості доступної та структурованої інформації дає можливість зайвий раз не думати і не аналізувати, що, в свою чергу, може призводити до нездатності сприймати складну інформацію у більших обсягах.

Для сучасної молоді характерне бажання отримувати інформацію за допомогою спрощених каналів: зображень, фільмів, аудіофайлів. Розвиток технологій спричинив й розвиток інтернету та інтернет-середовища. Багато соціальних зв'язків перейшли у віртуальність. Інтернет-спілкування є більш доступним, не вимагає додаткових зусиль, і тому часто молода людина воліє спілкуватися з реальним. Звикла до певних механізмів взаємодії у соціальних мережах, молода людина несвідомо може переносити їх в реальність, що, звичайно, позначається на якості соціальних взаємодій.

Згодом може розвиватися страх особистого контакту, труднощі у спілкуванні з реальними людьми. Подібна ситуація веде до дихотомічного протиріччя: сучасна молодь потребує постійного спілкування і не вміє спілкуватися, висловлювати свої думки, знаходити контакти з людьми в реальному світі. Це може стати причиною порушення окремих психічних функцій, погіршення психічного самопочуття та труднощів у взаємодії з іншими.

Вивчення молоді у контексті мережевого інформаційно-комунікативного суспільства – це порівняно новий напрямок у соціальній психології. Першими вченими, які заговорили про вплив інтернету на психіку молоді, стали Д. Тепскотт та М. Пренські [262; 289; 290]. Д. Тепскотт ввів у соціальні науки таке поняття як мережне покоління – NET Generation, або N-Generation [289] та обґрунтував основні соціально-психологічні особливості мережевого покоління, що становить на той момент близько 30% населення США у віці до 20 років.

Представники цього покоління, N-Geners, інтуїтивно розуміються на відеоіграх і новітньому програмному забезпеченні, легко орієнтуються в Інтернеті, що виступає ознакою соціально-психологічних змін, яку було названо «зміню парадигм». У працях Д. Тепскотт [289; 290] представлено найбільш позитивний образ молоді, яка використовує нові технології. Деякі теми були попередньо обговорені на численних форумах у мережі та спеціально створеному сайті, що можна вважати гуманітарно-технологічною інновацією. Масштаб дослідження дозволив Д. Тепскотту виявити конкретний ряд характеристик сучасної молоді. Він описує молодь як обдаровану не стільки технічно, скільки творчо, і поєднання цих знань та навичок дозволяє їй створювати свої власні оригінальні інтернет-продукти. Вона звикла і до великих обсягів інформації, і до її отримання. Нове покоління досить швидко розпізнає обман, чекає на чесність і тактовність від співрозмовника, вкрай негативно ставиться до цензури, прагне до інновацій та співпраці.

Більше того, Д. Тепскотт [289; 290] зазначає, що молодь більш грамотна і досвідчена у роботі з новими технологіями, ніж старші покоління. Дослідник підтримує ідею антрополога М. Мід [235] щодо залежності міжпоколінних відносин від темпів науково-технічного та соціального розвитку. Звичайно, представники нового покоління відрізняються ціннісними орієнтаціями, проте їх N-Gen-культури в цілому аналогічні. Це пояснюється історичним переживанням подібних обставин і проблем: економічні та політичні кризи,

загальна невизначеність стратегії розвитку суспільства, екологічні проблеми, незадовільний рівень уваги з боку батьків тощо.

Д. Тепскотт [289; 290] вважає, що підвищення рівня споживання, відеоігор, софту, фільмів, дизайнерського одягу та аксесуарів – це результат спроби відходу, уникнення тривожних проблем і страхів.

Дослідник також виділив ідеальний тип, «зразок» N-Generation: молоді люди, найважливішими цінностями для яких є самостійність та незалежність. Вони також прагнуть здобути хорошу освіту, відстоюють права на недоторканність приватного життя та свободу слова, намагаються отримати емоційну підтримку з боку батьків, у них достатньо розвинена громадянська відповідальність. Однак Д. Тепскотт [289; 290] приділяє увагу не тільки зразкам N-Geners, а й їхнім антиподам: молоді, що не є «мережевою» по суті, оскільки Інтернет їй недоступний через різні обставини. Дихотомічна різниця між N-Geners і «немережевою» молоддю «міленіумами» являє собою феномен цифрової нерівності.

М. Пренські надає ще одне визначення молодого покоління через його взаємодію з технологіями – цифрові аборигени – Digital Natives [262]. У протиставлення цифровим аборигенам як поколінню, яке народилося і виросло в технологічному середовищі, що розвивається, ставляться покоління цифрових мігрантів, для яких цифрові технології завжди будуть новими. Однак основною проблемою, що піднімається дослідником, є не відмінність поколінь з погляду їхнього ставлення до новітніх технологій, а питання про недосконалість системи освіти. М. Пренські [262] наголошує на тому, що наразі студенти та учнівська молодь – цифрові аборигени – сприймають та обробляють інформацію інакше, ніж попередні покоління, на яких була орієнтована і досі орієнтована система освіти.

Проблема взаємин системи сучасна молодь-освіта піднімалася і до нього, проте ніхто з дослідників не розглядав її з позицій актуальності для мережевого суспільства. М. Пренські [262] також був одним із перших учених,

які звернули увагу на негативні наслідки впровадження мережевих технологій у життя та їх негативного впливу на здібності молодого покоління.

Роботи Д. Тепскотта і М. Пренські [262; 289; 290] стали знаковими в західній науці, викликавши значний інтерес до зазначених проблем. Поява соціальних мереж, що пізніше перетворилися на повноцінні медіа, лише посилювала інтерес дослідників, адже основна аудиторія соціальних мереж – це молоде покоління.

Наразі спостерігається поява та розвиток тренду вивчення теми взаємодії мережевої молоді та цифрових технологій і вплив цієї взаємодії на психічні, соціально-психологічні, соціокультурні норми. Однак, крім позитивних робіт, спрямованих на опис позитивних змін, багато дослідників фіксують негативні наслідки мережного життя.

Так, М. Бауерлейн [148] стверджує, що когнітивні здібності сучасної молоді знизилися, незважаючи на всі можливості, які забезпечує мережа. Світ молодій людині звужився до цього соціального кола та їх самих, незважаючи на те, що інтернет робить світ більш доступним для взаємодії і дослідження. Таким чином, вважає М. Бауерлейн, через доступність інформації в мережі молоді немає необхідності «виходити у світ».

М. Бауерлейн не єдиний, хто говорить про негативний вплив технологій, що швидко розвиваються, на молодь. Так, Г. Смол та Г. Ворган [283] розглядають зміни фізіології вищої нервової діяльності через вплив технологій. Вони вважають, що проблема полягає не в самому розвитку науково-технічного прогресу, а в тій швидкості, з якою це відбувається. Г. Смол та Г. Ворган зафіксували не лише різницю у способах мислення молодій людині та інших поколінь, а й наводять факти, що свідчать про амбівалентність наслідків впливу технологій на мозок молодих людей [283]. Відеоігри розвивають периферичний зір, розпізнавання візуальних образів на екрані, системне мислення, навички виконавчої діяльності, і при цьому пригнічують активність центрів пам'яті та емоцій, які знаходяться у фронтальних відділах головного мозку.

У цей же час Д. Тепскотт [290] аналізує соціально-психологічні зміни, що відбулися за майже десять років у покоління N-Geners, яке подорослішало, в умовах подальшого розвитку технологій. Д. Тепскотт звертає увагу і на негативні стереотипи, що склалися в сучасному суспільстві щодо «мережевого покоління»: «вони мають мережеву залежність»; «вони соціально незрілі» тощо [290].

Спираючись на наукові дані, він пропонує змінити фокус зору проблем мережного покоління. N-Generation, безумовно, відрізняється від попередніх поколінь і було б нелогічним, якби це було інакше. Мережеве покоління – перше в історії, для якого технологічне середовище та віртуальна реальність є природним середовищем проживання. На думку Д. Тепскотта, саме N-Geners мають здатність трансформувати суспільство, оскільки вони мають «майже внутрішнє» розуміння нових технологій [290]. Постійна підключеність до Мережі та можливість бути на зв'язку з людьми, які живуть у різних частинах земної кулі, зробила N-Generation глобальним поколінням.

Дослідник також аналізує соціальні навички N-Geners. З реальності активність їх життєвої позиції перейшла у віртуальність: вони використовують технології для зйомки подій та їх обговорення в мережі, віддаючи перевагу безпосередній участі. Для N-Geners комп'ютер є більш ефективним засобом для впливу, оскільки інтернет-середовище гарантує більш повне охоплення потенційних і реальних цільових аудиторій і дає більший інструментарій для впливу в процесі формування соціальних уявлень.

Д. Тепскотт оцінює багато змін як позитивні, погоджуючись, що нові медіа змінили моделі поведінки чи вплинули на функції головного мозку мережевого покоління. Так, наприклад, він зауважує, що на відміну від попередніх поколінь, N-Geners більш активні при сприйнятті інформації: вони обговорюють її в соціальних мережах, обмінюються посиланнями, ведуть блоги [289].

На думку дослідника, постійний мультимедійний досвід призвів до того, що свідомість N-Geners стала більш «гострою» у сприйнятті візуальних

об'єктів та орієнтації у просторі, а відеоігри покращили координацію рухів та дрібної моторики, що дуже важливо для прийняття швидких рішень. Обсяг пам'яті не став більшим, є ймовірність її зниження, однак, при обсязі технологічних знань, навичок і швидкість їх використання збільшилася, що дає можливість швидко знаходити необхідну інформацію, оцінювати її і обертати в знання [290].

Дослідження сучасної молоді, і в першу чергу її соціальних уявлень та світоглядних засад, підтверджують деякі положення теорій поколінь, мережевого покоління та цифрових аборигенів.

Так, 77% опитаних вказали, що дивляться у майбутнє з оптимізмом і вважають, що життя покращуватиметься. Головне для них (82,7%) – ініціатива, заповзятливість, пошук нового. Можливість опинитися в меншості, ризику, що зросли в досягненні поставлених цілей, не турбують молодь. Вони прагнуть жити за індивідуальними критеріями (79,3%), воліючи не зважати на необхідність співвіднесення власних зусиль з життям свого покоління (20,7%). Майже половина респондентів (44,8%) вважає, що в таких складних умовах розвитку країни їм вдалося досягти бажаного виключно власними зусиллями.

Центральною цінністю для них стає свобода (82,8%), саме на ній ґрунтується їх оптимізм і впевненість у майбутньому. Проте ефективність життєвих стратегій молодь, насамперед, пов'язує зі стабільністю.

71,3% респондентів зазначають, що їм подобається жити в світі, який постійно оновлюється, і підтримують ці зміни, що свідчить про високу адаптивність молоді до нових умов, відкритість до всього нового.

Ці дослідження щодо вивчення молоді у контексті мережевого інформаційно-комунікативного суспільства (К. Андросович, М. Бауерлейн, В. Васютинський, Г. Ворган, М. Пренські, Г. Смол, Д. Тепскотт, Н. Хоув, В. Штраус та ін.) [1; 2; 21; 148; 213; 214; 262; 283; 289; 290] дозволяють визначити ціннісні орієнтації сучасної молоді та її характеристики: амбівалентність, поєднання протилежних оцінок, нестабільність, мінливість, еkleктичність, поєднання елементів різних цінностей, відсутність вираженого

інтересу до політики та владних відносин, певна політична індіферентність, домінування прагматичних установок, орієнтація на гедоністичні цінності, розваги.

Деякі з традиційних цінностей переміщуються на периферію ціннісної свідомості молоді, витісняються «новими», хоча, як і раніше, відіграють значну роль у мотиваційно-ціннісній структурі. Подібні установки та поведінка більшою мірою адекватна реакція на зміни, що відбуваються в суспільстві, що спирається на власні уявлення про значущість тих чи інших цінностей, пережитий досвід, вплив середовища, їх роль у самореалізації.

Таким чином, можна виділити основні риси, характерні для сучасної молоді. Зі структури особистості можна виділити три групи: характеристики, що описують когнітивну сферу особистості, характеристики, що описують афективну сферу особистості, та характеристики, що описують ціннісно-мотиваційну сферу особистості.

Для когнітивної сфери сучасної молоді характерні високий рівень розвитку соціальних навичок у рамках віртуальної комунікації та соціальних мереж. Молодь комунікабельна та контактна, але воліє спілкуватися опосередковано – через соціальні мережі та мобільний телефон, оскільки з дитинства мала можливість використовувати цифрові технології та добре в них розуміється. Незважаючи на своє бажання комунікувати та бути в соціумі, схильна до індивідуалізму, їй важливо висловити свою точку зору та позначити своє місце у світі.

Молоді люди схильні приймати рішення з будь-якого приводу дуже швидко, адже переймаються тим, що іншої можливості може не бути.

Віртуальне середовище та кількість інформації, як і спосіб її подачі, вплинули на перцептивні здібності молоді: вона важко сприймає складну інформацію у великих обсягах, їй притаманне бажання отримувати інформацію за допомогою не текстових документів, а зображень, фільмів, аудіофайлів.

Постійне використання соціальних мереж, що надають широкий спектр інструментів для самовираження і при цьому обмежують молодь (144 символи для публікації), вплинуло і на мовні здібності: багато хто відзначає невміння цілісно і структуровано викладати свої думки, будувати складні висновки, вступати на публіці.

Афективна сфера розвинена досить сильно: молодь емоційно відкрита і контактна, проте загалом, акцентована на самості, що, можливо, є результатом невпевненості у собі та в житті, і впливом інформаційного середовища.

Розвинене почуття унікальності та неповторності є наслідком збільшення можливостей для самовираження та самопрезентації, проте при цьому кількість та якість людей, з якими індивід себе порівнює, зросла в рази, що, у свою чергу, є причиною розвитку комплексу неповноцінності чи невпевненості у собі.

При взаємодії з іншими людьми виходить із досить егоїстичних та егоцентричних позицій; при конфліктах віддає перевагу стратегії уникнення, оскільки має складнощі щодо знаходження компромісних рішень при спілкуванні з іншими людьми.

Сім'я має велике значення, поняття «гідного життя» – це, насамперед, робота та сім'я. Молодь прагне до нових відчуттів і знань, проте це прагнення спрямоване не в глибину предмету, і в цілому її пізнання досить поверхове, оскільки їй складно утримати фокус уваги на чомусь досить довго.

Загалом молоде покоління оптимістичніше за старше покоління, проте це покоління стало свідком воєнних дій, що сформувало відчуття крихкості світу і стислості життя.

Молодь має більш високий рівень та темп психічного розвитку, але відрізняється зниженими адаптивними можливостями щодо реального та соціального життя.

Ціннісно-мотиваційна сфера, в першу чергу, характеризується постійним пошуком чогось нового: молоді не подобається довго займатися одним й тим самим, вона не хоче довго працювати на одному місці і в одній

професії. Як співробітники молоді люди націлені на гнучкий графік та можливість дистанційної роботи, щоб вистачало часу для інших інтересів та саморозвитку, самореалізації поза роботою.

Молодь здебільшого чекає негайної винагороди за будь-який вчинок, моментальної реакції у відповідь, результатів; відеоігри привчили її до чітких вказівок і контролю, тому в реальній діяльності вона найчастіше не здатна діяти самостійно і не хоче робити щось без очевидної вигоди. Її дії найчастіше спрямовані не на конкретний результат, а на процес, тому, стикаючись із труднощами, вважає за краще відступати.

Проведений аналіз та виявлений портрет сучасної молоді дозволяє розробляти адекватні методи роботи з урахуванням специфіки різних поколінь у векторі формування соціальних уявлень.

Також проведений аналіз надає уявлення про ціннісну структуру, когнітивні особливості та структуру мотивації, соціально-психологічні характеристики молодого покоління, що дозволяє будувати більш ефективні напрямки роботи щодо формування соціальних уявлень молоді.

Отже, у сучасній психологічній науці спостерігається висока популярність досліджень психологічних та соціально-психологічних явищ та проблем молоді (О. Блискун, В. Бочелюк, І. Гоян, Н. Завацька, Т. Комар, О. Лосієвська, В. Шевяков та ін.) [10; 11; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 34; 46; 47; 56; 57; 58; 59; 60; 61; 65; 123; 124; 125; 126; 155; 156; 157; 158; 159; 160; 307; 308], а дослідження молоді у рамках соціальної психології мають особливе значення у векторі вивчення її соціальних уявлень.

Важливо враховувати особливе становище цієї соціально-демографічної групи, адже молодий вік (зокрема, молодший та старший юнацький вік) передбачає привілейоване становище стосовно інших груп (у молодих людей більше можливостей для самореалізації, молодіжна політика розробляється з метою надання допомоги та підтримки представникам цієї категорії). При цьому до молоді пред'являються високі соціальні вимоги та очікування щодо її активності, рівня працездатності та успіху (Ю. Бохонкова,

Н. Добровольська, З. Ковальчук, Л. Онуфрієва, І. Пасічник, Л. Пілецька та ін.) [13; 53; 54; 92; 98; 100; 253 та ін.].

Особливу значущість дослідження характеристик молоді підкреслюють зміни системи виховання, інститутів освіти, цінностей та традицій, що формуються протягом десятиліть, а також деформація механізмів соціалізації молоді, співвідношення досвіду дорослого населення та потреб сучасного суспільства.

Молодь, як соціально-демографічна група, виділяється з урахуванням віку, проте наразі немає єдиного ставлення до вікових меж. Вікова диференціація цього періоду виділяється вченими як особливе завдання сучасних наук про людину. Визначення вікових кордонів залежить від індивідуального розвитку особистості: фізичного, емоційного, соціального.

Верхньою віковою межею молоді є 30 років. Ш. Бюлер [164] виділила два етапи психологічного розвитку молодшої людини. З 10-12 до 17 років індивід перебуває на етапі підліткового віку чи у періоді пубертації, пов'язаному, насамперед, зі становленням первинних і вторинних статевих ознак.

З 17 до 24 років людина проходить етап юності, основним завданням якого є культурне дозрівання, встановлення основних уявлень та формування світогляду, розвиток відносин із протилежною статтю.

Англійський соціолог С. Фріс [190], розглядаючи соціальний контекст стану молодості, шукав відповідь на питання, у якому віці дитина стає молодою людиною, де можна прокласти нижню межу молодого віку. С. Фріс зазначає, що підлітки 12 років можуть демонструвати ті самі прояви дорослішання, що й інші в 16-20 років. Він визначає процес переходу від дитинства до дорослості, від залежності до незалежності, від безвідповідальності до відповідальності та називає його періодом молодості [190]. Отже, молодість сприймається як соціальний конструкт, а вікові межі цієї соціальної групи визначаються діапазоном від 11 до 30 років.

Узагальнюючи вищенаведене, варто зазначити, що дослідження сучасної молоді завжди залишаються актуальними та значущими і для розширення наукового пізнання, і для розвитку практичної психології.

При аналізі існуючої літератури ми зіткнулися з проблемою визначення вікових кордонів даної демографічної групи, оскільки існують різні підходи у цьому питанні. Підхід С. Фріса [190], згідно з яким представники молоді можуть бути віком від 16 до 24 років, було покладено в основу формування вибірки цього дисертаційного дослідження.

На наш погляд, старшокласники демонструють соціальні уявлення, властиві молодшому юнацькому віку, і мають бути включені до дослідження.

Крім того, в умовах розвитку інтернету та соціальних мереж вплив уявлень груп молодшого та старшого юнацького віку на ті чи інші категорії зростає через їх включеність до інтернет-простору.

Як зазначалося, соціально-психологічні дослідження молоді дають можливість отримати інформацію про сучасний прояв феноменів, що вивчаються, і явищ у соціумі, а також дозволяють передбачити їх розвиток у майбутньому. Тому особливо актуальними є дослідження соціальних уявлень саме молоді.

Досліджуючи соціальні уявлення молоді, ми отримуємо сучасні дані про становище даного поняття у структурі соціального мислення.

Розгляд соціально-психологічних характеристик молоді продовжимо за критеріями, що виділяють у науковому просторі. Так, у науковій літературі як основні критерії змісту цього поняття визначають: вік, медично-антропологічні дані, юридичний, психофізіологічний фактори, соціально-психологічні особливості, суперечливість дій та поглядів, професійну орієнтацію тощо. При цьому найбільшу перевагу дослідники надають такому критерію, як вік. Всі інші перелічені критерії найчастіше у науковому просторі визнають другорядними.

Як зазначалося вище, з урахуванням результатів психологічних досліджень можна припустити, що до молоді слід зарахувати осіб віком від 16

до 30 років. У зазначеному віковому відрізку у молоді виробляються певна самосвідомість та стиль життя, які залежать від виховання та навчання. Крім того, визначальне значення для встановлення дефініції «молодь» мають: проміжне соціальне становище, психологічні характеристики цього вікового періоду, тип суспільного устрою, культура та властиві даному суспільству закономірності соціалізації, розбіжність різних видів зрілості.

Ознакою розвитку самосвідомості молоді є поява відкритого власного Я, у розвитку якого велике значення відіграє соціальне середовище.

Самосвідомість молодих людей залежить від тих відносин, що складаються в суспільстві. Це положення виходить з того, що молоді люди розвиваються як особистості у певній людській спільності і від системи цієї спільності залежить самосвідомість конкретної молодої людини.

Молода людина починає шукати сенс життя і вона бажає охопити за один раз більше, ніж може отримати або зробити сьогодні, тому для неї ідеї більш суб'єктивно прийнятні. У свою чергу, обираючи певну ідею, вона робить соціальний індивідуально-особистісний вибір, який ідентифікує її самовизначення.

Зіштовхуючись із широким колом суспільних відносин, молода людина пристрасно бажає знайти себе – розкрити свої реальні, досі не виявлені можливості, вибрати з величезної кількості видів діяльності ті, які максимально відповідають її індивідуальності.

Свобода вибору в суспільстві робить це завдання дуже важким. Психологічна проблема процесу ідентифікації є зворотною стороною свободи вибору. У зв'язку з цим слід зазначити, що втрата цінностей громадянського суспільства, посилила юнацьку кризу ідентичності і викликала кризу життєвого самовизначення молоді як соціальної групи. Така ситуація викликала у молоді сумніви, критичну переоцінку цінностей та психологічну руйнацію соціальних уявлень про взаємини в суспільстві. Знизився мотив самореалізації та підвищився мотив життєзабезпечення «мати» (наприклад, мати владу, багатство, насолоди, репутацію, успіх).

За цих умов, пріоритетними для молоді стають особисті цінності: Я, моя свобода та безпека, значущі для мене люди. На другий план відсунуто суспільні цінності. Цінності для молоді варіюються залежно від регіону, освіти, рівня достатку. Вони стали залежати від певних стереотипів і прийнятих молодими людьми рішень.

Молоді люди прагнуть до того, що їм невідомо, але цікаво. Вони, можуть ризикувати всім, шукають пригод. З одного боку, це добре, оскільки вони тяжіють до ризику та героїзму. Але, з іншого боку, ризик та героїзм мають бути виправданими та виходити з громадянського обов'язку, людяності, законності, гуманізму, патріотизму, моралі тощо.

Ризик молодій людині може бути пов'язаний із втратою певних життєвих цінностей: життя, здоров'я, матеріального благополуччя, професії, посади, кар'єри, честі, гідності, сім'ї тощо. Посилення ризикових позицій молодими людьми можливе в тих випадках, коли вони стають менш залежними від таких соціальних інститутів, як держава, суспільство, сім'я, школа, колектив тощо.

Для молоді характерним є також прагнення до яскравих і незвичайних обставин у житті. Таке прагнення часто призводить до демонстрації своєї позиції шляхом асоціальних вчинків, з трактуванням їх як проявів «сміливості» та «оригінальності». Завищена самооцінка та юнацький максималізм молодих людей заважають правильно оцінити дійсність. Таке становище призводить молодь до песимістичних поглядів та апатії до всього майбутнього. Крім того, соціальна активність молоді людини часто призводить до соціальної критики. Соціальна критика, в свою чергу, фіксує увагу молоді людини на тому, що вона не відповідає тому ідеалу, який побудувала для себе.

Слід підкреслити також, що соціально-психологічними особливостями молоді є надання опору тим виховним процесам, яким вона піддається з боку авторитетних осіб, і бажання їх подолання. У такий період життя молоді люди та батьки віддаляються один від одного, оскільки батьки вважають свою

дитину дорослою, але не бачать у ній рівної собі людини. У зв'язку з цим у молодій людини з'являється почуття непотрібності та самотності. Якщо батьки не побачать у молодій людині рівної і не роз'яснять, як реалізувати себе в суспільстві, то в неї з'явиться можливість втілити себе та своє Я в різних сферах, при цьому не надаючи значення тому, що це за сфера діяльності. Таким чином молода людина реалізує потребу в русі, увазі та потребу відчувати себе потрібною.

Неможливість реалізації матеріальних і духовних потреб призводить до протестної поведінки молоді. Така поведінка молоді сприяє тому, що вона, наприклад, шукає легкі шляхи отримання грошей для реалізації своїх вигаданих ідей та досягнення поставлених собі цілей.

Показано, що визначальною ланкою соціально-психологічної характеристики молоді є криза соціальної ідентичності, яка, з одного боку, впливає на вік та психічний розвиток, а з іншого, – на стан сучасної суспільної свідомості молоді та її соціальні уявлення (А. Борисюк, С. Максименко, М. Семиліт, В. Турбан та ін.) [12; 68; 106; 114; 115 та ін.].

Основним елементом, що впливає на соціально-психологічний розвиток молоді, є суспільна свідомість. Багато в чому свідомість молодих людей визначається тією групою, з якою вони спілкуються, оскільки вони хочуть виділитися і прагнуть зберегти відносини з групою. Така свідомість молоді має нераціональний характер. Крім того, молодими людьми психологічно позитивно сприймається таке об'єднання, як «ми» чи «ми брати», «ми сила». Будь-яке протистояння такій соціальній групі поєднує молодих людей, і поняття «ми сила» стає ключовим принципом психічного формування.

Важливими у цьому контексті є усталені ідеї, які пропагували б державність, патріотизм, порядність, чесність, обов'язок, гідність тощо. У свою чергу, слід зазначити, що патріотизм, порядність, чесність, повага до традицій, знання та повага історії, власної культури не виникають і не можуть виникнути відразу, зненацька. Вони повинні бути складовою психічного утворення і водночас частиною суб'єктивних уявлень молоді людини. У

зв'язку з цим вважаємо, що ці властивості мають бути сформовані часом. Молода людина повинна мати чітке непорушне знання про те, що є батьківщина, яку за необхідності слід захищати; є історія культури, яку слід берегти; є традиції, звичаї, обряди, яких слід дотримуватись.

Традиції, обряди, звичаї молодим людям слід знати не поверхнево, не на рівні чуток, а як інформацію, отриману з об'єктивних джерел. Крім того, молодій людині слід знати історію держави та народу, до якої вона належить. Без знання історії країни, свого народу неможлива передача нащадкам духу наступності поколінь, культури, традицій, обрядів, звичаїв народу. Все це разом формує патріотичні уявлення у молодій людині.

Пріоритети державної молодіжної політики мають бути чітко сформульовані та спрямовані на формування соціальних уявлень молоді та всебічний розвиток гармонійної особистості, в якій поєднуються любов до своєї великої та малої батьківщини, загальнонаціональна та етнічна ідентичність, повага до культури, традицій людей, які мешкають поруч.

Усі перелічені обставини мають значення для молодого покоління. У сукупності вони закладають та розвивають у молодій людині стійкість, вибірковість у своїх діях. Соціальні уявлення молоді людини мають формуватися з урахуванням суспільних, соціальних, правових, моральних цінностей. Якщо цього не відбувається, то молоді люди перестають сприймати об'єктивні ситуації, явища, процеси правильно.

Одним із основних чинників засвоєння моральних, етичних, культурних та інших цінностей є соціальні норми. Звичаї, традиції є основними правилами психологічного розвитку молоді людини, оскільки вона з дитинства засвоює їх. Залежно від того, як молода людина їх освоїла, у неї розвиваються суспільна психологія та внутрішній світ.

Проведені дослідження показали, що психосоціальна сутність молоді людини та групи, до якої вона належить, ідентичні. Психологічний розвиток, який молода людина здобула у дитинстві, починає далі розвиватися під впливом тих соціальних груп, з якими вона себе ідентифікує.

У групі молода людина ототожнює себе з іншими членами і бере на себе певні соціальні ролі. При цьому до структури ототожнення входять соціальний та особистісний аспекти. Взаємозв'язок цих елементів полягає у тому, що особистісна ідентичність формується на соціальній основі і зберігає з нею зв'язок через використання мовних категорій, що мають соціально обумовлений характер. У зв'язку з цим слід зазначити, що психологічна проблема виникає у молодій людини тоді, коли вона обирає соціальну групу, з якою готова ідентифікувати себе. Індивідуальність одних молодих людей формується не зовсім усвідомлено, оскільки є явища як контрольовані свідомістю та волею молоді людини, так і не контрольовані. При цьому домінує несвідомість прийнятих норм, звичок, форм поведінки, мислення, пов'язані з груповою належністю. В таких випадках частка активності молоді людини дуже низька. Такий стан свідчить про низьку самооцінку. І вона, як наслідок, спричиняє підвищену агресію.

Все перелічене вище вказує на те, що основними чинниками, які впливають на соціально-психологічний розвиток молоді та формування її соціальних уявлень, є універсальний віковий психічний розвиток; суспільна свідомість; соціальні елементи суспільства (Т. Вольфовська, І. Дідук, І. Жадан, Л. Овдієнко, С. Позняк, С. Рябов, О. Скнар та ін.) [45 та ін.].

1.3. Сучасні підходи до проблеми формування соціальних уявлень молоді та їх функцій

Як показав попередній аналіз, соціальний досвід молоді людини складається завдяки входженню до системи соціальних зв'язків, де вона освоює і засвоює певні соціальні нормативи, цінності, соціальні ролі, які транслуються сучасним суспільством і включеними до нього суб'єктами.

Важливу роль в процесі соціалізації молоді відіграють соціальні уявлення, визначаючи надалі характер її світоглядних поглядів і систему ціннісних орієнтацій.

Як зазначалося вище, теорія соціальних уявлень була розроблена представником французької психологічної школи С. Московічі [237-245], який розглядав соціальні уявлення як систему знань, що допомагають молодій людині осмислити та зрозуміти навколишню соціальну дійсність. Основні компоненти структури соціальних уявлень – це інформація, поле уявлення та установка, а механізмами формування та закріплення соціальних уявлень виступають категоризація та найменування, мова та пам'ять.

Соціальні уявлення сприяють формуванню соціальної (групової) ідентичності, сприйняттю себе елементом соціальної системи, у членів якої загальний світогляд, загальний погляд на світ.

У рамках теорії соціальних уявлень виокремлено три основні функції соціального уявлення в суспільному житті: охорона стабільності, стійкості індивідуальної та групової когнітивної структури; детермінація поведінки і адаптація зовнішніх соціальних фактів, введення їх в структуру духовного життя колективного суб'єкта.

Однією з найважливіших функцій є функція підтримки стабільності психологічної життєдіяльності суб'єкта: «Зміст, логіка уявлення зміцнюють внутрішню структуру групи чи індивіда, відтворюють і актуалізують її, встановлюючи зовнішні зв'язки» [238, с. 79].

Регуляція поведінки індивідуального та групового суб'єкта – друга важлива функція соціального уявлення, адже коли суб'єкт реагує на систему зовнішніх стимулів, він неодмінно звертається до свого минулого перцептивного досвіду.

Третя функція носить адаптивний характер і є пристосуванням нової інформації до вже сформованих у соціальній спільності норм, оцінок, уявлень.

Основне завдання індивідуального пізнання зводиться до оволодіння незрозумілим і перетворення його на «своє», звичне.

Вивчаючи соціальні уявлення за умов трансформації сучасного суспільства, вчені визначають соціальні уявлення як елементи суспільної свідомості, у яких лише на рівні здорового глузду взаємодіють різні ідеологічні погляди, переконання, знання, що у сукупності становлять і пояснюють соціальну реальність [45; 103; 111; 112; 118 та ін.].

Отже, найбільш значущою функцією соціальних уявлень є пізнання. Соціальні уявлення забезпечують опис, класифікацію та пояснення соціальної реальності, яка сприймається молодю людиною крізь призму власних бажань та інтересів. Інша функція полягає в адаптації соціальних фактів, що відбуваються, явищ політичного, наукового плану до вже сформованих, раніше існуючих поглядів, думок і оцінок. Ще одна функція соціальних уявлень полягає у опосередкуванні, регуляції поведінки.

Як відзначалося вище, для сучасного розвитку концепції соціальних уявлень характерно виділення двошарової структури соціальних уявлень, що складається з ядра і периферії [131; 132; 133]. Центральне ядро утворене одним або декількома елементами і є досить стабільним. Слід уточнити, що для своєрідного захисту центрального ядра з'являються периферійні елементи, які мають більшу гнучкість для змін і меншу значимість для стабільності соціальних уявлень, забезпечуючи їхній запуск. У силу багатоступінчастого захисту центрального ядра соціальні уявлення є досить стабільними та стійкими до змін, що зумовлює тривалість процесу формування нових уявлень.

Таким чином, соціальні уявлення як елементи суспільної свідомості формуються та трансформуються у процесі комунікативної взаємодії, пізнання суб'єктом соціальної дійсності, а характерною особливістю соціальних уявлень виступає їх відносна динамічність. При цьому особливої уваги потребує проблема формування соціальних уявлень молоді.

Як показав попередній аналіз, поширеним є визначення молоді як соціально-демографічної групи, що виділяється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального становища та обумовлених тими чи

іншими соціально-психологічними властивостями, що визначаються суспільним устроєм, культурою, закономірностями соціалізації, вихованням цього суспільства.

Молодь може виступати і виступає одночасно як суб'єкт та об'єкт соціальних відносин. Тут інтерес пов'язаний, насамперед, із віком, тобто часовою визначеністю молоді та проблемою поколінь.

Соціальне осмислення віку призводить до висновку, що вікові групи існують як елементи множини; в європейській культурі найчастіше парної, тобто «батьки та діти». Головна проблема – протиставлення та єдність «батьків» і «дітей», відносини спадкоємності та суперництва. Ці амбівалентні відносини характерні і для первинної, і для вторинної соціалізації, де на зміну «батькам та дітям» приходять «вчителі та учні». Завданням учня є почути, взяти у наставника досвід та знання. Але найкращий учень – це той, хто перевершив вчителя, перестав бути для нього об'єктом і набув суб'єктних якостей.

Молодь виступає, насамперед, як об'єкт державної політики. За останні кілька років випущено низку законів, що регулюють взаємини цієї соціальної групи з прописаними в законах обов'язками та правами: участь (неучасть) у виборах, активність (пасивність) молодіжного електорату, відсутність (наявність) ініціативи, мотиваційні та ціннісні настанови, права молоді сім'ї та ін. Як і будь-яка інша соціальна діяльність, державна молодіжна політика має ґрунтуватися на законах, якщо це самостійна галузь політики держави.

Отже, з одного боку (у вузькому значенні), необхідність законодавчого забезпечення молодіжної політики є наслідком певного нормативно-правового вакууму. З іншого (у широкому значенні) – визначається потребою держави і громадянського суспільства, що формується, в цивілізованому вирішенні проблем свого розвитку, тобто тільки через закон.

Також важливими є взаємодії держави з молоддю за допомогою системи створюваних гарантій, субсидування, пільгового забезпечення, підтримки

молодіжних ініціатив. Ці заходи стимулюють інтерес молоді до нових здобутків у галузі освіти, науки, творчості, культури, спорту.

Серед проблем, які ще мало вивчені, стоїть проблема життєвих сценаріїв, яку можна охарактеризувати як «молодь у просторі майбутнього». Питання майбутньої зайнятості, робочого місця в цьому просторі, є пріоритетним. Наразі внаслідок інституційних перетворень в економіці та соціальній сфері спостерігається загострення проблеми зайнятості населення, насамперед, молоді. Проте забезпечення зайнятості молоді – один із вирішальних етапів її соціалізації.

Через високий темп суспільних змін молодь не може, перебуваючи в режимі теперішнього часу, визначити ті напрямки, ту діяльність, яка на неї очікує навіть у наближеному майбутньому. Особливо гостро ця проблема стосується студентської молоді, оскільки професійна спрямованість молодих людей, які здобувають вищу освіту, дуже часто має розмиті кордони. Виникає парадоксальна ситуація: вступаючи до закладу вищої освіти, майбутній студент та фахівець передбачає творчу та професійну реалізацію. Але здобувши освіту, молодь нерідко стикається з девальвацією своїх дипломів, переоцінкою цінностей, а часом і з відвертою дискримінацією.

Ставлення до майбутнього і майбутніх змін – це передусім ставлення до часу як до вичерпного ресурсу, оскільки ставлення молоді до себе і соціальних змін змінюються у часі, отже, обумовлює зміни у внутрішньому світі молоді людини.

Стратегії організації часу тісно пов'язані з життєвими стратегіями молоді, Зокрема, дослідники виходять із уявлень про ті механізми, які формують рівні домагань та стратегії їх реалізації [4; 5; 31; 52; 93; 101; 122 та ін.].

По-перше, для формування рівня домагань необхідне саме знання молоді людини про цілі, які взагалі можуть стати предметом її устремлінь, предметом докладання зусиль.

По-друге, вибору та прийняттю тієї чи іншої мети, її перетворенню на діючий рівень домагань, як правило, передуює процес співвіднесення можливих

цілей з ресурсами (можливостями) її досягнення і з тими обмеженнями (бар'єрами), які перешкоджають досягненню цієї мети.

По-третє, всі ці процеси відбуваються під контролем соціальних норм, що дозволяють, забороняють або наказують той чи інший рівень домагань, ті чи інші засоби його досягнення, а також процедури його встановлення, прийняття молодого людиною (зокрема, необхідність співвіднесення домагань з ресурсами та обмеженнями).

Вчені зазначають, що молода людина по-різному сприймає об'єктивні часові інтервали, маючи схильність переоцінювати тривалість коротких інтервалів часу та недооцінювати тривалість довгих інтервалів. Труднощі молодих людей полягають у тому, що вони не завжди можуть диференціювати ці відмінності часу (час споглядань, переживань, вражень, дій, рефлексій, конструктивних змін тощо) [35; 41; 42; 50; 70; 113; 117; 278; 298; 299 та ін.].

Концепція стратегії часу, яка визначає дві основні стратегії його організації: стратегія активного урахування соціальних нормативів часу; стратегія пасивного пристосування до зовнішніх вимог.

Виходячи з цієї концепції, виникає суб'єктивне регулювання часу, що призводить до індивідуальної часової трансперспективи. Завдяки цьому молода людина може оглядати час протягом минулого, сьогодення та майбутнього.

Ця концепція лягла в основу дослідження молоді, предметом якого стали стратегії організації власного майбутнього у процесі навчання. Для проведення дослідження застосовувалися різні діагностичні методики, серед яких проєктивні методики, тестування, моделювання ситуацій.

Результати досліджень показали, що першокурсники сприймають своє теперішнє позитивно (60%), чекають змін у своєму суб'єктивному часі (75%), бачать себе реалізованими у майбутній професії (53%). Третьюкурсники після ознайомчої практики на підприємстві (в організації) оцінюють свій суб'єктивний час дещо інакше. Так, на запитання «Оцініть за 5-бальною шкалою своє сьогодення» лише 35% респондентів оцінили його позитивно

(дуже добре – 15%, добре – 15%, задовільно – 5%). Реалізованими у професії бачать себе також лише 30%; 15% хочуть здобути вдруге освіту, суміжну з економікою, 25% не стали відповідати, інші вважають, що вони не знайдуть собі застосування. Інша картина спостерігалася на п'ятому, випускному курсі, який за оцінками викладачів та методичного персоналу закладу освіти, відрізнявся високою активністю як у навчальній, так і в науковій діяльності. Обстежувана група з першого курсу брала активну участь у студентських конференціях, зустрічах з професіоналами в галузі економіки, фінансової аналітики, підприємництва. Тому їх оцінки свого часу не відрізнялися полярністю і були стабільними. Після третього курсу вони нарощували потенціал, відрізнялися впевненістю і бажанням досягнути багато сторін професії.

Після ознайомчої та виробничої практик з'явилися охочі підвищувати свій професійний рівень, здобути другу вищу освіту або вищу кваліфікацію в цій галузі. На IV і V курсах багато студентів отримали тимчасову або постійну роботу, що сприяло впевненості в правильності професійного вибору. Це виявилось під час проведення ділових ігор та моделювання ситуацій.

Сьогодення та майбутнє на першому курсі оцінювалося у 4 бали, тобто позитивно (70%), на третьому курсі, після практики – також позитивно (75%). На п'ятому курсі теперішнє оцінювалося 4 балами (85%), як і майбутнє (90%). Отримані результати дозволяють обговорити кілька питань, пов'язаних із суб'єктивним сприйняттям професійного майбутнього та деякими соціальними проблемами в умовах проблемного соціуму, а також продовжити дослідження у цьому напрямі.

Так, багато молодих людей, позитивно сприймаючи соціальні зміни, не впевнені у завтрашньому дні, не бачать себе частиною суспільства та соціально значущою групою. Під час та після економічної кризи зменшилась кількість робочих місць за економічними та управлінськими спеціальностями, знизилася професійна значущість та ринкова потреба в них (на 50-60%). У той же час заклади вищої освіти продовжують випускати економістів та

менеджерів, багато з яких залишаються без роботи. Наведемо приклади висловлювань молодих людей із цього приводу: «Хочеться вірити, що все у твоїх руках. Хочеться сказати: «Я впевнений у завтрашньому дні, у своїй економічній спроможності та соціальній захищеності. Але всі прогнози робити дуже складно». Або: «Я зіткнувся з тим, що молодих випускників на роботу приймають рідко і з великим небажанням. Потрібно щонайменше 3 роки стажу. А як його отримати, якщо ти вчишся...? Тому, що далі буде – я гадки не маю».

На основі цих даних можна зробити висновок, що соціальні уявлення про майбутнє можуть бути цілісними і фрагментарними, пов'язаними з сьогоденням і не пов'язаними з ним. Зв'язок сьогодення з цілісним майбутнім у молоді можливий за відсутності дискримінації, уміння стратегічного входження та планування свого майбутнього, у тому числі професійного. Не менше значення мають і суб'єктивні чинники – активність, цілеспрямованість молодих людей, уміння долати труднощі тощо.

Загалом проведений аналіз дозволив як позначити коло проблем сучасної молоді, визначити найбільш типові її характеристики, так й окреслити її соціальні уявлення, пов'язані з майбутнім. Зробимо акцент на позитивному потенціалі сучасної молоді і відзначимо, що ця соціальна група здатна до критичного самоаналізу, усвідомлює негативні тенденції трансформаційних змін соціуму, орієнтована на самоефективність та самостійність за цих умов.

Проте й молодіжна політика має будуватися не лише на рішеннях держави, а й на узгодженні інтересів держави, інститутів освіти, бізнесу, самої молоді та інших соціально-вікових і соціально-професійних груп у регулюванні її розвитку.

Увага до проблем молоді з боку держави та наукової спільноти сприятиме формуванню та втіленню в життя сучасної молоді як суб'єкта власного майбутнього.

Як зазначалося вище, соціальні уявлення розглядаються як частина соціального мислення особистості. Причому вивчення соціального мислення

дозволяє розкрити як проблеми свідомості, так і тенденції розвитку особистості і суспільства.

У зв'язку з цим потребують розкриття процеси, що описують соціальні уявлення: проблематизацію, інтерпретацію, репрезентацію та категоризацію.

Так, на етапі проблематизації особистість аналізує та структурує навколишню дійсність, а також виділяє проблему, яку необхідно розглянути, щоб сформулювати ставлення до цієї дійсності.

В процесі інтерпретації молода людина формує ставлення до об'єкта на основі наявного у неї досвіду, а також перевірених гіпотез та висновків, отриманих у ході індивідуального дослідження.

Наступний етап, репрезентації, полягає у тому, що соціальні уявлення, які вже сформувалися, транслуються у суспільство. І, виходячи з попередніх етапів відбувається категоризація понять, яка полягає у побудові чітких формулювань, що пояснюють зміст уявлень і формування розуміння співвідношення та зв'язку соціальних уявлень про досліджувану проблему з іншими, раніше сформованими уявленнями.

З'ясовано, що сформовані соціальні уявлення не лише структурно вбудовуються у колективну свідомість, а й вкрапляються в індивідуальну свідомість, відбиваючи при цьому уявлення особистості про світ, про себе і оточуючу її дійсність.

Показано, що соціальні уявлення виконують подвійну функцію, з одного боку, здійснюючи впорядкування інформації, що надходить, необхідну індивідам для орієнтації в матеріальному і соціальному світі, а з іншого – забезпечуючи комунікацію, завдяки оволодінню єдиним кодом, що дозволяє позначати і класифікувати різні аспекти індивідуального світу.

Підбиваючи підсумки проведеного теоретичного огляду підходів до вивчення соціальних уявлень молоді, слід зазначити, що намагаючись охопити різноманіття способів такого вивчення, ми скористалися класифікацією, що існує в літературі з соціальних уявлень, згідно з якою, пропонується розрізняти три основні школи або підходи, що здійснили найбільший внесок у

розвиток теорії соціальних уявлень [138; 251], а також розробили принципи аналізу соціальних уявлень (Женевська, Паризька та Екс-ан Прованська).

У кожній з цих шкіл дається своє трактування соціальних уявлень, відповідно до якої розробляється методологічна стратегія дослідження уявлень. Численні приватні підходи до аналізу соціальних уявлень, на наш погляд, є або комбінуванням ідей цих шкіл, або «проміжними» формами цих шкіл. Так чи інакше, вони беруть до уваги або запозичують методологічні принципи дослідження уявлень, розроблених у цих школах.

Не ставлячи своїм завданням проведення докладного аналізу кожного з підходів, слід узагальнити, що згідно з ідеєю школи Екс-ан Провансу соціальне уявлення можна визначити як «функціональне бачення світу, яке дозволяє індивідам чи групам надавати значення їх поведінці, розуміти реальність через систему відносин, в такий спосіб адаптуватися до неї і визначати своє місце у ній» [131, с. 42-43].

Іншими словами, соціальне уявлення – це спосіб бачення того чи іншого аспекту світу, яке трансформується в судження і в дію [189]. Одним з основоположних понять цього підходу є поняття консенсусу. Елементи, навколо яких формується уявлення, відрізняються високим ступенем узгодженості групи.

В основі цього підходу пропонується вивчати структуру уявлень, що відкриває шлях до порівняння уявлень про один і той же об'єкт у різних групах, а також до аналізу динаміки уявлень, обумовлених виконанням соціальних практик, що різняться. Нас цікавить можливість аналізувати структуру уявлення.

Структура уявлення включає центральне ядро (або центральну систему) та периферичну систему. Ядро є стабільною і стійкою частиною уявлення. Воно пов'язане з колективною пам'яттю, з історією групи, з її цінностями та нормами. Елементи уявлення, що в найбільшому ступені вкорінені в культурі, розміщуються в ядрі. Саме ця частина уявлення визначає структуру всього уявлення, а також надає йому сенс. У цьому полягають його основні функції.

Вслід за М.-Л. Рукетом можна вважати, ядро відбиває консенсус усередині групи, відіграє нормативну роль, що виражається безпосередньо у судженнях та діях, і навіть у судженнях щодо дій [271].

Периферична система уявлення конкретизує значення ядра уявлення; це зв'язуюча ланка між ядром і конкретної ситуацією, у якій виробляється і діє уявлення. Периферична система характеризується варіативністю та мінливістю, вона спирається на індивідуальний досвід та індивідуальну пам'ять [131].

Завдяки цій властивості, периферія дозволяє уявленню адаптуватися до різноманітних змін контексту, в тому числі й до історичного еволюціонування. У цьому полягає так звана «захисна система» ядра уявлення. Беручи до уваги роль ядра, можна сказати, що це «захисна система» всього уявлення.

Якщо ядро містить абсолютні приписи, то периферія – відносні приписи. Ядро можна протиставити периферії у тому сенсі, що ядро утворене елементами, які відбивають колективний досвід і цінності, що кореняться в культурі, а периферія – елементами, націленими на адаптацію до щоденного життя.

Очевидно, що ядро та периферія знаходяться в ієрархічних відносинах, де ядру підпорядкована периферична система. Як критерії, що дозволяють розрізняти ядро і периферію, можна використовувати такі: опуклість елементів ядра, умовність-безумовність (елементи ядра безумовні), символічна цінність (елементи ядра надають сенс усьому уявленню), асоціативна сила (елементи ядра визначають відносини між елементами уявлення) [249]. Ці критерії, по суті, впливають із визначення функцій ядра та периферичної системи уявлень.

Важливе методологічне слідство, яке можна зробити в рамках цього підходу, полягає в тому, що виявлення та аналіз лише змісту уявлення не є достатніми для вивчення уявлення. Дослідникам потрібно, насамперед, виявити і проаналізувати структуру уявлення, його ядро і периферичну систему, оскільки ідентичні змісти можуть відповідати різним уявленням, і

лише положення елемента (його приналежність до ядра чи периферії) дозволяє порівнювати уявлення, дає відповідь на питання їх схожості чи відмінності.

Слід наголосити, що соціальні уявлення забезпечують опис, класифікацію та пояснення соціальної реальності, яка сприймається молодою людиною крізь призму власних прагнень та інтересів. Їх функція полягає також в адаптації соціальних фактів, що відбуваються, явищ політичного, наукового плану до вже сформованих, раніше існуючих поглядів, думок і оцінок та в опосередкуванні, регуляції поведінки молодої людини.

Висновки до розділу

У розділі проведено систематизацію наукових підходів до феномену соціальних уявлень особистості як предмета міждисциплінарного дослідження; наведено соціально-психологічні характеристики молоді як особливої соціально-демографічної групи у векторі вивчення її соціальних уявлень; розкрито сучасні підходи до проблеми формування соціальних уявлень молоді та їх функцій.

Встановлено, що соціальне уявлення – це ментальне утворення, яке включає будь-які форми знань, поглядів, переконань, що дозволяють особистості взаємодіяти, будувати комунікацію і взаємовідносини, а зміст соціальних уявлень визначає форми і способи соціального пізнання та ціннісні пріоритети, що регулюють поведінку. При цьому джерелами для конструювання соціальних уявлень особистості виступають різні психічні функції та явища, які виникають в процесі міжособистісної взаємодії, та допомагають їй осмислити і зрозуміти соціальну дійсність (Ж.-К. Абрик, М. Біллінг, Г. Брейквел, В. Дуаз, І. Жадан, Д. Жоделе, Д. Кантер, С. Московічі, А. Тешфел, Р. Фарр, К. Фламан, Р. Харре та ін.).

Показано, що до аналізу соціальних уявлень молоді доцільно задіяти теоретичні підходи, комплементарні один одному: соціально-генетичний (антропологічний), соціально-динамічний, структурний («теорія центрального ядра»), дискурсивний. Соціально-генетичний (антропологічний) підхід передбачає аналіз виникнення та розвитку соціальних уявлень (С. Московічі та ін.). Соціально-динамічний підхід спрямований на вивчення впливу особливостей соціальної структури на формування соціальних уявлень (В. Дуаз та ін.). Структурний підхід чи «теорія центрального ядра» (Ж.-К. Абрик, К. Фламан та ін.) пропонує розглядати соціальні уявлення як ієрархічно організовану систему, що складається з двох підсистем, які взаємодіють: центральної системи (ядра) і периферичної системи. Ядро є стабільною системою з обмеженою кількістю елементів – стереотипів і

прототипів, що асоціюються з об'єктом; периферія, навпаки, мінлива і відбиває суттєві особливості трансформації соціальних уявлень. Ключовою умовою функціонування ядра соціальних уявлень є процес активації, що є «запитом» або «використанням» окремих елементів для встановлення значення як самого об'єкта, так і пов'язаного з ним досвіду. Чим більша активація елемента, тим більш важливою є роль, здійснювана ним в уявленнях; при цьому значущим чинником виступає соціальний досвід. Дискурсивний підхід передбачає аналіз соціальних уявлень як деяких упорядкованих навколо однієї теми теорій, що мають певну схему класифікації, опису, пояснення, дії та є складовою переконань і практик, які поділяються індивідами (М. Біллінг, Р. Харре та ін.).

Узагальнено, що соціальні уявлення розглядаються як складова соціального мислення; чинник конструювання суспільних стандартів та модусів поведінки особистості і групи; форма відображення конкретного суспільства з його суперечностями між соціальними нормами і прагненнями суб'єкта; як спосіб міркувань, характерний для суб'єкта, що представляє певну соціальну групу чи статусну позицію; як прояв міжгрупових відносин тощо (Ж.-К. Абрик, В. Дуаз, І. Жадан, Д. Жоделе, С. Московічі, А. Тешфел, Р. Харре та ін.).

Проаналізовано типи соціальних уявлень особистості. З'ясовано, що найбільш поширеними в суспільстві є керівні уявлення, які можуть нав'язуватися в процесі соціалізації і впливати на інші переконання особистості; полемічні соціальні уявлення – такі, що сформувалися і увійшли до соціальної свідомості в результаті полеміки, конфлікту сприйняття та думок (найчастіше вони не поділяють в повному обсязі членами суспільства та в такий спосіб носять полемічний характер) і, нарешті, емансиповані соціальні уявлення можуть відрізнятися у малих групах, які, навіть, є близькими за походженням, інтересами, цілями тощо (С. Московічі). Так чи інакше, але кожен із цих типів уявлень передбачає різний ступінь свободи для людини з погляду конструювання індивідуальних уявлень.

Наведено соціально-психологічні характеристики молоді як особливої соціально-демографічної групи та констатовано, що дослідження молоді в межах соціальної психології мають особливе значення у векторі вивчення її соціальних уявлень (О. Блискун, В. Бочелюк, І. Гоян, Н. Завацька, Т. Комар, О. Лосієвська, В. Шевяков та ін.).

Показано, що визначальною ланкою соціально-психологічної характеристики молоді є криза соціальної ідентичності, яка, з одного боку, впливає на вік та психічний розвиток, а з іншого, – на стан сучасної суспільної свідомості та соціальні уявлення молоді (А. Борисюк, С. Максименко, М. Семиліт, В. Турбан та ін.).

Узагальнено, що основними чинниками, які впливають на соціально-психологічний розвиток молоді та формування її соціальних уявлень, є універсальний віковий психічний розвиток; суспільна свідомість; соціальні елементи суспільства (Т. Вольфовська, І. Дідук, І. Жадан, Л. Овдієнко, С. Позняк, С. Рябов, О. Скар та ін.), а вивчення молоді у контексті мережевого інформаційно-комунікативного суспільства (К. Андросович, М. Бауерлейн, В. Васютинський, Г. Ворган, М. Пренські, Г. Смол, Д. Тепскотт, Н. Хоув, В. Штраус та ін.) дозволило визначити характеристики, які потребують уваги у векторі трансформації її соціальних уявлень (амбівалентність, поєднання протилежних оцінок, нестабільність, мінливість, еклектичність, поєднання елементів різних цінностей, відсутність вираженого інтересу до владних відносин, певна політична індиферентність, домінування прагматичних установок, орієнтація на гедоністичні цінності, розваги тощо).

Уособлено етапи об'єктивації і впровадження в появі та поширенні соціальних уявлень (С. Московічі). В ході об'єктивації здійснюється збір даних про об'єкт, а також відбір інформації про той чи інший феномен (або елемент) дійсності, яку має більшість представників соціальної групи. Так виділяється ядро соціальних уявлень, що володіє відносною стійкістю (є центральною системою), а інформація, набута в процесі отримання досвіду, вбудовується в гнучку і мінливу периферичну систему. На етапі впровадження

проходить співвіднесення смислового ядра з іншими соціальними уявленнями, у результаті чого вони коригують і доповнюють одне одного. Підкреслено, що для своєрідного захисту центрального ядра з'являються периферичні елементи, які мають більшу гнучкість для змін і меншу значимість для стабільності соціальних уявлень, забезпечуючи їхній запуск. Внаслідок багатоступінчастого захисту центрального ядра соціальні уявлення є досить стабільними та стійкими до змін, що зумовлює тривалість процесу формування нових уявлень.

Наголошено на формуванні соціальних уявлень щодо соціально значущих об'єктів (Б. Гаф'є) та символічній і матеріальній значущості конкретного об'єкта, у порівнянні з іншими (М.-Л. Рукетт, П. Рату), як визначальних характеристик для об'єкта уявлень. Узагальнено, що найбільш значущою функцією соціальних уявлень молоді є пізнання. Соціальні уявлення забезпечують опис, класифікацію та пояснення соціальної реальності, яка сприймається молодого людиною крізь призму власних прагнень та інтересів. Їх функція полягає також в адаптації соціальних фактів, що відбуваються, явищ політичного, наукового плану до вже сформованих, раніше існуючих поглядів, думок і оцінок та в опосередкуванні, регуляції поведінки молодого людини.

Показано, що провідними етапами, які описують процес формування соціальних уявлень молоді в умовах проблемного соціуму, виступають проблематизація, інтерпретація, репрезентація та категоризація. Зазначено, що сформовані соціальні уявлення не лише структурно вбудовуються в колективну свідомість, а й вкрапляються в індивідуальну свідомість, відбиваючи при цьому уявлення молодого людини про себе та світ загалом. Крім того, соціальні уявлення розглядаються як частина соціального мислення та підкреслюється, що його вивчення дозволяє розкрити як проблеми свідомості, так і тенденції розвитку особистості і суспільства.

Підкреслено, що розробка ідей темати багато в чому збагатила і поглибила розуміння процесів формування соціальних уявлень, дозволила

сформулювати нові завдання для подальшого розвитку теорії, а також відкрила шлях для емпіричного дослідження цих процесів.

Систематизація наукових поглядів на проблему дослідження дозволила підкреслити складність, суперечливість і недостатню концептуальну розробленість сутнісно-змістової характеристики феномену соціальних уявлень молоді; виділити головні напрямки вивчення процесу формування соціальних уявлень молоді та системи його соціально-психологічного супроводу в умовах проблемогенного соціуму, в основі яких лежить специфіка завдань дослідження.

Основні положення розділу відображено у таких публікаціях автора: [77; 78; 83; 87; 90; 107; 114; 115].

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПСИХОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ МОЛОДІ У ПРОБЛЕМОГЕННОМУ СОЦІУМІ

2.1. Проблематика трансформації соціальних уявлень молоді у дискурсі травмівного досвіду життєздійснення та антиципування

Вчені виділяють різні рівні в ході розвитку та трансформації соціальних уявлень. На рівні онтогенезу відбувається формування в індивіда уявлення про світ і навколишні явища. У ході міжособистісних відносин, на рівні мікрогенезу, формуються уявлення про партнера і про предмет взаємодії. І нарешті, на рівні соціогенезу формуються та трансформуються соціальні уявлення у суспільстві [167; 200; 305].

В умовах проблемогенного соціуму, що породжує соціальну нестабільність, соціальні уявлення допомагають молоді як зберігати внутрішню картину світу несуперечливою, так і збалансувати емоційний стан.

Аналізуючи процеси формування соціальних уявлень молоді, важливо враховувати, що у психіці молодої людини можуть мати місце спотворення у відображенні навколишньої дійсності.

Провідними чинниками таких спотворень є когнітивний, груповий та соціокультурний. Так, когнітивний чинник обумовлює стереотипізацію мислення, бажання молодої людини спростити картину світу і привести до звичних їй схем. Вплив групового чинника на спотворення соціальних уявлень проявляється в деформаціях спільної взаємодії. Соціокультурний чинник

спотворення відображення соціальної дійсності представлений обмеженням інтерпретації сприйманих стимулів з урахуванням культурних норм (С. Московічі) [240].

Динаміка життя та розвитку технологій трансформувала способи комунікації та соціалізації молоді, орієнтувавши її на адаптивну специфіку та адаптаційні інструменти. Внаслідок цього суттєво підвищився інтерес щодо психологічних досліджень у векторі впливу соціальних уявлень молоді на виникнення і подолання психоемоційних травм та вбудовування отриманого досвіду у її життєву перспективу. Кожна молода людина стикалася протягом життя з травмуючими обставинами, які викликають різні реакції: як сильні емоційні потрясіння, так і без особливої суб'єктивної значущості. На якість відреагування впливають різні чинники та властивості особистості. Психічна травма та симптоми, пов'язані з травмою, не зникають і можуть погіршити стан молодої людини (викликають невроз, депресію, самоушкодження, спроби самогубства та ін.). Неопрацьовані травматичні розлади можуть призвести до психосоматичних захворювань та психічних розладів. Результатом стресу, пов'язаного з травмою, є посттравматичний стресовий розлад, дисоціативний розлад особистості та інші порушення. Крім того, психотравматизація призводить до екзистенційного вакууму: припинення пошуку нових смислів, планування майбутнього, боротьби з результатами травмування. Тим не менш, психологічна травма не завжди призводить до фрустрації та спустошення. Деякі молоді люди бачать у цьому стані мотивацію до змін, тоді вони починають наповнювати своє життя перспективами, які були відсутні у минулому досвіді.

Проблематика трансформації соціальних уявлень через психотравмуючу обставину, що відбулася, виражена в якісному аналізі зміни їх структури, маловивчена, у зв'язку з чим кількість емпіричних даних невелика. Крім того, життєва перспектива особистості в наукових джерелах представлена як

опосередкований фактор у кризових обставинах, у понятті відсутнє єдине трактування.

Все вищезазначене робить актуальною проблему, що розглядається. Вивчення соціальних уявлень молоді розкриває сприйняття нею свого майбутнього, його взаємозв'язку з поточним моментом часу та минулим, впливає на життєві орієнтири та поведінку [25; 64; 72; 96].

Нагадаємо, що поняття психоемоційної травми вперше з'явилося у науковій літературі наприкінці XIX століття. Наразі термін виражається у життєвих обставинах, які сприймаються особистістю як небезпека, загрожуючи її існуванню, та мають різний прояв. Події, що призводять до психотравми, мають широкий спектр впливу і різні прояви, які умовилися називати «надзвичайними», «екстремальними», «кризовими». Істотним є не психологічний компонент, а чутливість особистості до того, що сталося, її розуміння ситуації та рефлексування, на що впливають особистісні та вікові характеристики людини та її соціальні уявлення. Через психотравму відбувається трансформація сприйняття часу, що може згубно позначатися на перспективі «минуле – сьогодення – майбутнє».

Психотравма формується через обставини, які суттєво вплинули на якість життя молоді людини в умовах проблемогенного соціуму, несприятливо позначаючись на можливостях для виходів з ситуації, аж до їх повної відсутності.

Таким чином, психотравма – це тригер до зміцнення та відновлення соціальних уявлень молоді людини, що призводить до перегляду прогнозованого майбутнього.

При цьому на характер майбутніх трансформацій впливає індивідуальний конструкт, суб'єктивність сприйняття та особисті стратегії подолання.

Важливим у контексті проблеми дослідження вбачається аналіз соціальних уявлень молоді про своє майбутнє в умовах проблемогенного

соціуму, зокрема в період воєнного стану, та того, як це впливає на її здатність адаптуватися до нових обставин.

Молода людина, яка має чітке уявлення про майбутнє, здатна передбачати події, готова планувати свій розвиток, з урахуванням можливих ситуацій, має збалансовані відносини як з майбутнім, так і з теперішнім, що в цілому характеризується розумінням сенсу свого життя.

Початок війни призвів до того, що життя кожного, хто перебуває в країні, опинилося під загрозою смерті, а особистий період планування часу став надзвичайно коротким. Відчуття незахищеності не тільки перед майбутнім, але й перед поточним моментом, впливає на ставлення молоді до майбутнього, яке описується як невизначеність, неясність і непередбачуваність.

Соціальні уявлення та занепокоєння щодо майбутнього молодь пов'язує не стільки з досягненням своїх мрій, скільки зі страхами щодо власної долі та майбутнього.

Саме тому поняття «майбутнє» стає важливим не лише в науці, але й у повсякденному мисленні.

Поняття «майбутнє» зазвичай розглядається як конструкт, що формується молодю людиною на основі її особистого досвіду, цінностей та орієнтирів. Це динамічний процес, в якому індивід, поєднуючи минуле і теперішнє, створює власну життєву траєкторію, наповнюючи її значенням і перспективою.

Ключовими напрямками дослідження образу майбутнього є психологічний, соціологічний та філософський.

Психологічний напрямок відображає розуміння образу майбутнього як рухомої ментальної конструкції, яка не тільки показує соціальні уявлення молоді людини про майбутнє, але й активно впливає на її поточну діяльність.

Образ майбутнього виступає своєрідним внутрішнім орієнтиром, що допомагає молодій людині формувати цілі, планувати свої дії та коригувати їх відповідно до бажаного результату.

В основі створення образу майбутнього лежить антиципація – здатність (у широкому сенсі) діяти і приймати рішення з певним часовим випередженням щодо очікуваних майбутніх подій. Результатом антиципації є образ майбутнього (образ досягнення).

Соціологічний напрямок розкриває регулюючу функцію майбутнього, що враховує досвід соціалізації молодої людини, співвідношення її планів і цілей.

Філософський напрямок образу майбутнього характеризується онтологічним визначенням буття, якому притаманні неповнота, невизначеність і відкритість.

З огляду на вищезазначене, образ майбутнього є своєрідною ментальною проєкцією бажаного результату, яка допомагає молодій людині орієнтуватися в часі та планувати свою діяльність. Як структурна одиниця часової перспективи, образ майбутнього виконує функцію антиципації, тобто передбачення майбутніх подій і станів, що дозволяє особистості адаптуватися до змін. Цей проєкт є своєрідним передбаченням, що реалізує прогностичну функцію соціальних уявлень особистості.

Як відомо, життєві перспективи – це психологічні можливості молодої людини, які формуються в її теперішньому житті та спрямовуються в майбутнє. На думку К. Левіна, життєва перспектива є частиною загального сприйняття часу, яке залежить від того, як людина уявляє своє майбутнє та минуле [228; 229].

За Р. Хавулою, життєва перспектива складається з психологічного минулого, теперішнього та майбутнього, які разом утворюють цілісне відчуття часу. Важливу роль у цьому відіграють соціальні уявлення, життєві плани, програми та досвід [119].

Г. Дьоміна вважає, що наявність як довгострокових, так і короткострокових цілей свідчить про розвинену здатність планувати та контролювати свою поведінку. Уявлення про майбутнє допомагає молодій людині планувати, передбачати та очікувати події, формуючи її відчуття часу та життєві перспективи [44].

Здатність уявляти майбутнє залежить від особливостей нервової системи та будови мозку, а також пов'язана з іншими психічними функціями та мовою. Нещодавні дослідження показують, що уявлення про майбутнє використовує ті ж самі розумові процеси, що й пам'ять про минуле.

Згідно з гіпотезою конструктивного епізодичного моделювання, уявлення про майбутнє ґрунтується на спогадах про минулий досвід, які комбінуються в нові події. Також можливо, що спільні риси між пам'яттю та уявою відображають вплив загальних факторів, таких як стиль розповіді.

Структура уявлення про майбутнє складається з когнітивного, емоційного, смислового та поведінкового компонентів (Ж. Вірна та ін.) [23 та ін.]. Когнітивний компонент формується на основі уявлень про майбутні події, їхню послідовність та роль людини в них. Він відображає відчуття часу, широту та глибину уявлення про майбутнє. Візуальне уявлення бажаного майбутнього є важливим для психологічного благополуччя.

Ж. Нюттен вважає, що «майбутнє – це «психологічний простір», де потреби людини перетворюються на цілі та плани» [246].

За І. Гаркушею, В. Кайко важливу роль у формуванні життєвої перспективи відіграють активність, ініціативність, відповідальність та самостійність людини, а також соціальний контекст [29].

Війна, як травмівна подія, впливає на уявлення молодих людей про майбутнє, змінює їх соціальні уявлення та цінності. Воєнні події викликають відчуття нестабільності та непередбачуваності.

Н. Волинець [27] виділяє особистісно-діяльнісний, емоційний та соціальний фактори, що впливають на формування життєвих планів молоді.

О. Гриньова вважає, що важливими критеріями формування життєвого шляху молоді є активізація альтруїстичних цінностей, самостійне визначення способів їх реалізації, чіткість та тривалість життєвих цілей, а також усвідомлення свого життєвого проєкту та проєктів інших людей [37].

Л. Орищин-Буждиган стверджує, що позитивне уявлення про майбутнє залежить від внутрішнього контролю людини. Люди з внутрішнім контролем вважають, що їхнє життя залежить від них самих, тому ставлять амбітні цілі. Люди з зовнішнім контролем вважають, що їхнє життя залежить від зовнішніх обставин, що обмежує їхні уявлення про майбутнє [94].

Важливо враховувати проблеми, що впливають на формування соціальних уявлень молоді в аспекті її життєвих перспектив: нестабільність через глобалізацію та технологічні зміни, завищені очікування через соціальні мережі, відсутність підтримки та вплив історичних подій.

Проаналізовано концептуальні підходи до проблеми образу майбутнього в контексті теорії часової перспективи, теорії особистісних конструктів Дж. Келлі [221; 222] та феномену темпоральності.

Показано, що дослідження має базуватися на загально-методологічній підході до проблеми активності суб'єкта, реалізованому у суб'єктно-вчинковій парадигмі розвитку особистості В. Татенка [108].

Отже, досліджено різні наукові погляди на проблематику трансформації соціальних уявлень молоді у дискурсі травмівного досвіду життєздійснення та антиципування (проєктування майбутнього). Узагальнено наукові підходи, які вивчають активність молоді людини та її здатність діяти в умовах проблемогенного соціуму.

2.2. Соціальні уявлення молоді у векторі здійснення життєвого вибору в умовах проблемогенного соціуму

Слід наголосити, що однією з основних екзистенційних категорій буття людини, найважливішим атрибутом її існування, що реалізується на всіх рівнях життєвого контексту: ситуаційному, життєвому та буттєвому, є вибір. Тому концептуалізація проблеми соціальних уявлень молоді була здійснена нами у векторі здійснення нею життєвого вибору.

Зіткнувшись із щоденними локальними виборами, які стосуються вирішення конкретних ситуаційних завдань, у процесі взаємодії із середовищем та побудови певної стратегії поведінки молода людина реалізує вибір у межах ситуаційного контексту. Основним її завданням при здійсненні таких виборів є пошук найбільш оптимального варіанту. Поведінка молодої людини і реалізований нею вибір розглядаються в контексті приватних ситуацій.

Працюючи в руслі діяльнісно-процесуального підходу, дослідники фокусуються на вивченні видів особистісного вибору, якості вибору, суб'єктивного конструювання вибору у ситуаціях різного рівня значущості тощо [101 та ін.].

Крім того, в рамках проведених досліджень розглядається особистісний потенціал, що визначає готовність до вибору. Авторами розроблено рівневу класифікацію процесів вибору, в рамках якої виділяється простий, смисловий та екзистенційний вибір, а також суб'єктивна якість вибору [114; 115].

Про вибір на рівні життєвого контексту можна говорити в тих випадках, коли реалізований молодою людиною акт вибору здійснюється в межах певного життєвого простору та у зв'язку з певним соціальним контекстом, а також обумовлює напрямок її життєвого шляху на певний період часу.

Реалізація вибору в межах буттєвого контексту передбачає, що молода людина не просто надає перевагу одній з можливих альтернатив або існуючих можливостей, здійснюючи одиничний акт вибору, а постійно сходиться до себе, стверджуючись у своїй справжності і знаходячи власну сутність у процесі життя. Цей вибір є процесом конструювання особистості себе, свого життєвого світу. Це вибір, який здійснює особистість щодо питань сенсу життя, свободи та відповідальності, кінцівки життя та самотності протягом усього свого життєвого шляху.

Екзистенційний вибір є безперервним процесом, під час якого формується екзистенційний досвід особистості та її екзистенційна ідентичність.

У процесі розвитку наукового знання сформувалися два найпоширеніші погляди, пов'язані з вирішенням проблеми свободи людини: детермінізм та індетермінізм.

Специфічною особливістю детермінізму є переконаність в зумовленості поведінки та вибору молодої людини зовнішніми або внутрішніми силами (інстинктами, минулим досвідом, обумовленим впливом середовища), які впливають на неї як на пасивний об'єкт, викликаючи у неї реакції у відповідь.

Прихильники індетермінізму, навпаки, проголошують абсолютну свободу, самостійність та незалежність від впливу зовнішнього світу людини у своєму виборі та діях.

У межах екзистенційної психології проголошується індетермінізм життєвого шляху особистості, її відносна незалежність від біологічних та соціальних детермінант.

Особистість постає вільною, але водночас і відповідальною за все, що вона робить, ким стає, який життєвий шлях обирає. У процесі проживання обраного людиною для себе життя відбувається формування та вдосконалення її психологічних якостей.

І. Ялом докладно зупиняється на проблемі прийняття рішення, вказуючи, що зі зроблених протягом життя незліченних виборів складається структура характеру індивіда, «людина конститує себе сама, а рішення – це атоми буття, що творяться людиною» [129, с. 377].

Крім двох полярних підходів, у літературі також можна зустріти позицію інтердетермінізму, де вибір розглядається як результат взаємодії сукупності зовнішніх і внутрішніх чинників: ситуації вибору, соціального оточення, з одного боку, і розуму, досвіду, системи цінностей суб'єкта вибору – з іншого.

У психології до інтердетерміністів можна віднести представників когнітивної психології, які розглядають людину як мислячого суб'єкта, здатного до сприйняття і переробки інформації.

У своїх соціальних уявленнях та в своїй діяльності молода людина, ґрунтуючись на суб'єктивному образі дійсності, прагне досягти внутрішньої узгодженості, несуперечності та логічності картини світу. Когнітивні елементи не завжди здатні вписатися в цю картину світу, вони перебувають у безперервній взаємодії, що може виявлятися у формі конфлікту, протиріччя, невизначеності взаємозв'язку тощо.

Будь-який тип цієї взаємодії має мотиваційну силу, що спонукає до дій, спрямованих на відновлення рівноваги. У зв'язку з цим, щоб зрозуміти процес формування та трансформації соціальних уявлень, причини поведінки молодої людини, важливим є виявлення специфіки взаємодії соціальних явищ у її когнітивній структурі.

Нагадаємо, що у межах теорії поля К. Левін [229] розглядає ситуацію вибору як ситуацію боротьби спонукальних сил, як конфлікт між рушійними силами, а конфліктну ситуацію – як таку, в якій сили, що діють на індивіда, протилежні за напрямом і приблизно рівні за величиною [229].

Що стосується рушійних сил, то можна виділити такі варіанти.

Конфлікт «прагнення – прагнення»: є два об'єкти, що мають позитивну і приблизно рівну валентність, проте не можна володіти або прагнути до обох, необхідно вибрати тільки одну з існуючих можливостей. Тобто неминучий вибір між двома позитивними валентностями.

Конфлікт «уникнення – уникнення»: ситуація, в якій доводиться робити вибір з двох приблизно рівних зол. Тобто йдеться про перевагу однієї з двох негативних валентностей.

Конфлікт «прагнення – уникнення»: одне й те саме тимчасово й притягує, й відштовхує. Виходить, що позитивна та негативна валентності можуть знаходитися в одному напрямку.

Пізніше, як зазначають Х. Хекхаузен, К. Ховленд і Д. Сірс [207; 212; 279] додали до трьох основних випадків конфліктних ситуацій, описаних К. Левіном, ще одну – ситуацію конфлікту подвійної амбівалентності, коли людина коливається у виборі однієї з двох наявних альтернатив, кожна з яких має свої позитивні та негативні сторони [207, с. 175-176].

Відповідно до ідей теорії поля К. Левіна, поведінка людини залежить від факторів як зовнішньої, так і внутрішньої ситуації, що і становить поняття поля.

Слід підкреслити, що аналіз соціальних уявлень молоді та детермінант її соціальної поведінки в умовах проблемогенного соціуму має здійснюватися в такий спосіб: по-перше, необхідно виходити із загальної ситуації у тому вигляді, як вона дана суб'єкту у його переживанні, як вона існує для нього; по-друге, детермінанти поведінки, як зовнішні, так і внутрішні, повинні розумітися психологічно; по-третє, поведінка має розглядатися як функція існуючого на даний момент поля (тобто тільки те, що діє тут і зараз).

З точки зору теорії поля вибір молодшої людини у векторі її соціальних уявлень може бути проаналізований як цілісна ситуація, як функція особистісних чинників та оточення. Розглядаючи ситуацію вибору як

конфліктну ситуацію боротьби спонукальних сил, К. Левін зазначає, що значимість різних можливостей у ситуації вибору вагається [229]. Людина як би приміряє на себе по чергово то одну ситуацію, то іншу, відповідну тим альтернативам, які стають перед нею, вивчає їх наслідки, зважає їх до прийняття остаточного рішення. Як тільки рішення прийнято, одна із ситуацій стає більш значущою. Час прийняття рішення тим більше, чим важливіше рішення, а також чим ближче одна до одної протиборчі сили [229].

Таким чином, з позиції інтердетермінізму поведінка молодої людини та вибір, що нею здійснюється, є результатом спільного впливу зовнішніх (об'єктивних) і внутрішніх (суб'єктивних) чинників.

Підбиваючи підсумки викладеному, слід підкреслити, що проблема соціальних уявлень молоді у векторі здійснення життєвого вибору надзвичайно складна і неоднозначна, вона розвивається спочатку в руслі класичної філософської проблеми свободи, в основі якої лежить протиріччя між свободою вибору індивідом своєї поведінки та дій та її причинною обумовленістю.

У ході свого історичного розвитку проблема вибору вирішувалася неоднозначно. Одні дослідники визнавали свободу і незалежність людини у здійсненні нею своїх дій та виборів, інші – вважали, що вся поведінка людини строго детермінована зовнішніми силами, треті – відстоювали позицію, відповідно до якої поведінка та діяльність людини зумовлені сприятливим впливом об'єктивних та суб'єктивних чинників.

У фундаментальних роботах проблема особистісного вибору позначається як одна з найважливіших екзистенційних проблем. Визначення особистістю свого майбутнього і себе можливе через усвідомлення того, чого людина хоче, що її приваблює (цінності, установки, ідеали), що вона може (її здібності) і того, що є вона сама (особистісні особливості) [30; 31; 34; 114; 115 та ін.].

Через це особистісний вибір неможливо уявити як розумовий акт, обмежений наперед вирішеним результатом.

Виступаючи як суб'єкт, особистість виробляє різні способи вирішення невизначених ситуацій, встановлює відповідність між внутрішніми можливостями та зовнішніми умовами і структурами.

Варто підкреслити, що соціальні уявлення, перевага способу життя, визначення цілей, етапів їх досягнення та підпорядкування цих етапів є значущими ознаками життєвої стратегії особистості. Людина постійно приймає рішення щодо того, наскільки вона адекватна в одному, а не в іншому місці, а також наскільки вона відповідає конкретним соціальним вимогам, структурам, умовам, в які потрапляє.

Реалізуючи вибір, людина бере на себе відповідальність за його здійснення, самотійно визначаючи послідовність своїх дій, способи та засоби досягнення поставленої мети.

Невід'ємними рисами вільного вибору виступають невизначеність результату, наявність певної частки ризику, суб'єктивне відчуття належності скоєного виключно собі, оцінка наслідків прийнятого рішення крізь призму тих мотивів, заради яких живе людина, непередбачуваність для себе самої.

Часто вибір визначають як розв'язання невизначеності на різних рівнях людської діяльності в умовах множинності альтернатив. У поданому визначенні підкреслюється, що ситуація вибору характеризується невизначеністю, потребує вирішення завдяки активності самого суб'єкта вибору, а також враховується складність ситуації вибору, обумовлена наявністю безлічі варіантів її вирішення.

Слід звернути увагу, що часом становлення логіки вільного вибору найчастіше є молодший юнацький вік, коли прагнення автономії входить у суперечність із недостатнім розвитком психологічних механізмів автономної регуляції поведінки.

Свобода і відповідальність є ядерними механізмами особистості, що приймають участь у розвитку механізмів автономної регуляції поведінки, у процесі розвитку та дорослішання індивіда стають стрижнем його життєдіяльності, наповнюючись ціннісним змістом.

Визначаючи вибір, вчені зазначають, що це дія суб'єкта, яким він віддає перевагу одній альтернативі перед іншою (іншими) на певній підставі.

Чим ясніше молода людина розуміє альтернативні сенси життєвих відносин, чим глибше залягають підстави переваги одного життєвого відношення іншому, тим краще буде вибір. Звертається увага й на те, що будь-який вибір – це здійснення конкретного способу життя молодої людини, певного сценарію її життя відповідно до її соціальних уявлень. Роблячи вибір, молода людина й сама змінюється залежно від того, якій з наявних альтернатив вона віддала перевагу. З іншого боку, навіть найоптимальніший вибір неминуче пов'язаний з тим, що молодій людині доводиться жертвувати чимось значущим.

Поки молода людина не прийняла всіх передбачуваних нею наслідків вибору, останній не може вважатися завершеним. При цьому підкреслюється ефект виключення альтернатив, що передбачає перевагу однієї можливості з одночасною відмовою від інших.

Усвідомлення жертви схоже з ідеєю І. Ялома [129] про зречення під час реалізації вибору, і навіть з руйнацією дипластії та виникненням когнітивного дисонансу у Л. Фестінгер [188].

У сучасній психологічній науці можна виділити два основні напрямки розробки проблеми вибору: класичні теорії раціонального вибору та екзистенційні теорії вибору.

Особливість першого вектору теоретизації полягає в зосередженні уваги на ухваленні рішення з позиції раціональності. Відповідно до цього підходу, вибір постає як раціональна перевага однієї з низки існуючих альтернатив,

підкреслюється залежність вибору від соціального контексту ситуації, вивчаються інтуїтивні компоненти прийняття рішення; оцінка прийнятого рішення здійснюється за допомогою об'єктивних критеріїв, серед яких можна назвати успішність, оптимальність, ефективність, доцільність отриманого результату, можливість отримання максимальної вигоди за мінімальних втрат [276; 277 та ін.]. Підвищення ефективності вибору є когнітивним завданням, а рівень його оптимальності оцінюється експертом та обчислюється кількісно.

В межах екзистенційно орієнтованого підходу вибір постає як одна з найважливіших умов становлення та розвитку особистості.

Вибір розглядається як явище особистісно конструююче, акцентується увагу на власних зусиллях молодшої людини у всьому, що відбувається в її житті, на здобутті людиною сутнісних характеристик у взаємодії із зовнішнім світом; вибір представлений як найважливіший засіб розвитку особистості.

Особистість – результат здійснених нею виборів, яких вона не може уникнути, оскільки відмова від вибору – вже свого роду вибір, який має певні наслідки.

Людина сама виступає причиною того, що з нею відбувається, і несе відповідальність за те, чим у результаті стає, за кожне рішення, яке приймає, за реалізовані та відхилені можливості.

У межах екзистенційного підходу не так важливі правильність і ефективність результату прийняття рішення, скільки сам процес здійснення вибору, а також пов'язане з ним формування соціальних уявлень, становлення особистості та її ідентичності, життєвизначальне значення вибору для особистості [223; 231].

Критеріями оцінки вибору стають суб'єктивні ціннісно-сміслові утворення.

Таким чином, у центрі уваги теорій прийняття рішення виявляється не стільки процес прийняття рішення, як його результат, який виступає об'єктом оцінки.

В основі когнітивістської традиції вивчення вибору та прийняття рішення закладена «онтологія ізольованого індивіда»: контекст ситуації вибору, а також свобода самого суб'єкта, який обирає, не враховуються.

Теорії екзистенціалістів і психологів щодо особистості будуються на основі «онтології життєвого світу», відповідно до якої для здійснення вибору важливим є контакт зі світом і самим собою. Особливого значення набуває специфіка формування соціальних уявлень у контексті сприйняття молодого людиною свого вибору, ставлення до процесу вибору, що є більш значущим для особистості, ніж результат.

Отже, під життєвим вибором будемо розуміти переломний момент на життєвому шляху, який передбачає ухвалення молодого людиною рішення та його реалізацію, спрямовану на утвердження певної життєвої цінності (цінностей) у відповідності до її соціальних уявлень.

Молода людина стикається з проблемою життєвого вибору тоді, коли в її житті виникає важливий переломний момент, і від того, який напрямок життєвого шляху в цей період вона вибере, залежить її доля та спосіб життя. Підставою життєвого вибору є соціальні уявлення та цінності особистості.

Життєвий вибір дозволяє простежити, навіщо людина живе, чого прагне, як досягає поставлених життєвих цілей. Він змушує молодого людину включатися в певний соціальний контекст, освоюючи конкретну систему відносин та види діяльності, сприяючи виникненню нових функцій та форм активності, підвищенню ініціативи та соціальної відповідальності.

У структурі життєвого вибору слід виокремити такі складові: змістовно-сміслову та інструментальну. Змістовно-смістова сторона життєвого вибору – соціальні уявлення та цінності, що лежать в основі вибору, який

здійснюється молодою людиною, та які детермінують його. Інструментальна складова – спосіб прийняття та реалізації рішення щодо життєво значущого питання.

Отже, аналіз соціальних уявлень молоді у векторі здійснення життєвого вибору в умовах проблемогенного соціуму дозволив узагальнити, що під життєвим вибором слід розуміти переломний момент життєвого шляху особистості, який полягає у здійсненні активної творчої діяльності з перетворення життєвої ситуації, що склалася, відповідно до інтерпретації цієї ситуації та перевагою однієї з існуючих альтернатив на основі її соціальних уявлень, властивої системи цінностей і смислів.

Серед специфічних характеристик життєвого вибору можна назвати такі.

Життєвий вибір виникає в критичній точці – у момент переходу суб'єкта з одного стану до якісно іншого, і зумовлює життєвий шлях молодої людини на певний період. Здійснюючи життєвий вибір, молода людина може орієнтуватися як на соціальні уявлення, цілі, цінності, сенси, так і звертатися до соціального контексту. Реалізуючи життєвий вибір, суб'єкт вибору бере на себе відповідальність за вчинені дії, виступає активним діячем, який самостійно вибудовує свій життєвий шлях. За допомогою здійснення виборів у межах життєвого контексту молода людина підтримує зв'язність власного життєвого шляху та свою ідентичність, утверджуючись у своїй справжності та екзистенції. При вивченні життєвого вибору важливим є розгляд та опис самої життєвої ситуації, у рамках якої він реалізується, соціального контексту, а також характеристик особистості суб'єкта вибору.

Однакова життєва ситуація, що володіє певним набором об'єктивних характеристик, може по-різному сприйматися молодими людьми та призводити до вибору різних стратегій поведінки залежно від того, як самі молоді люди «визначають» об'єктивно існуючу ситуацію, пропускаючи її через свій суб'єктивний внутрішній світ.

Для одних молодих людей невизначена життєва ситуація, що вимагає ухвалення рішення, може бути пов'язаною з диференціацією життєвого простору та розширенням часової перспективи, що в результаті призведе до вибору майбутнього. Для інших ця ситуація може бути пов'язана з негативними переживаннями, ризиком і бажанням зберегти життєвий контекст без змін, що обумовлює вибір незмінності.

2.3. Концепт соціального порівняння у вивченні проблеми соціальних уявлень молоді та її самоефективності в умовах проблемогенного соціуму

Введення концепту соціального порівняння у вивчення проблеми соціальних уявлень молоді та її самоефективності в умовах проблемогенного соціуму пов'язане, насамперед, з тим, що навчально-професійна діяльність молоді носить яскраво виражений порівняльний характер. На перший погляд, може скластися враження, що порівнюють усе і усіх: освітні компоненти, відповіді і виконанні завдання, якість і результати викладання, відвідуваність занять, показники успішності між здобувачами і академічними групами, кафедрами, факультетами, не кажучи про зовнішні ознаки. Також, достатньо розвинуте соціальне порівняння між закладами освіти.

Особливу роль у соціальному порівнянні відіграє рейтингування, яке у поточному десятиріччі заповнило усі важливі аспекти освітнього простору.

Почасти рейтингові показники відкрито інтерпретуються усіма охочими, без глибокого аналізування і обґрунтування. Це має певний соціальний вплив і не завжди цей вплив є конструктивним. Якщо сфокусувати увагу виключно на індивіді, то порівняння є однією з найважливіших розумових операцій людини. Порівнюючи щось чи когось, чи здійснюючи зіставлення, індивід

запускає психічний механізм, який лежить у основі його ціннісно-сміслової сфери [296; 306].

Очевидно, ухвалення рішення, вибір чи певні вчинкові акти є результатом соціального порівняння. Усі ці феномени в своїй основі мають цінність.

В енциклопедії досліджень якості життя та благополуччя F. Maggino [232] подає теорію соціального порівняння (ТСП) як таку, що відстоює ідею та пояснює причини і процеси оцінки людиною своїх власних думок, цінностей, досягнень та здібностей, шляхом порівняння, відповідно з думками, цінностями та досягненнями і здібностями інших людей.

Почасти, соціальні уявлення, атрибуція і очікування здатні кардинально впливати на предметну складову у різних сферах діяльності молодшої людини [258; 260; 261].

У дослідженні Y. Raievska et al. [266] зазначено, що здатність порівнювати не варто відносити до «позитивних» чи «негативних» інтенцій молодшої людини і пояснено, що одні молоді люди здатні робити це частіше, на відміну від інших. У будь-якому разі, всі індивіди, які перебувають у соціумі, себе з кимось хоч одного разу порівнювали.

Дослідниками S. Schneider, J. Schupp [274; 275] запропоновано психодіагностичний інструмент «Шкала соціального порівняння» (ШСП), який пройшов усі необхідні психометричні процедури.

В основу методики лягла двовимірна модель дослідження феномену соціального порівняння. Правомірність використання двофакторної моделі також знайдено у більш ранньому дослідженні F. Gibbons, P. Buunk [194].

Є дослідження, які демонструють наявність мотиваційного і емоційного ефекту соціального порівняння у спортивній діяльності [172], зачіпають часову перспективу [256; 257].

Отже, проблема соціального порівняння не є новою, але така, що дослідницький інтерес до неї не знижується, а зростає. Очевидно, з одного боку соціальні трансформації та соціальна невизначеність, а з іншого – пошук

ефективних шляхів та соціальна відповідальність – є постійними каталізаторами цієї проблеми.

Як продемонструвало ретроспективне аналізування, проблема соціального порівняння є достатньо актуальною у таких сферах, як бізнес-активність [135; 168; 191], спортивна діяльність [225; 309], освітня та навчально-професійна зайнятість [201; 215].

Стрімкий розвиток соціальних мереж, цифрового освітнього простору, засобів штучного інтелекту, змінив координати соціального порівняння, зробивши його медійним і набагато швидшим, дієвішим та ефективним [208].

Дослідники К. Burnell et al. [165] стверджують, що наразі молодь має достатньо інформації на соціальних платформах, яка полегшує соціальне порівняння.

Констатовано, що висхідні порівняння спонукають до зниження самооцінки, а низхідні до її підвищення. Переконливо засвідчено, що активне використання соціальних медіа посилює у молоді враження, що інші живуть краще, ніж вони самі, а це негативно позначається на їхній самооцінці та суб'єктивному благополуччі [197].

Акцентовано увагу на висхідному соціальному порівнянні у сфері освіти і з'ясовано посередницьку роль вольових і мисленнєвих процесів [265].

В іншому сучасному дослідженні О. Berkout, М. Flynn [152] здійснено конструктивну спробу з'ясувати ефективність взаємодії молоді з проблемами психічного здоров'я у соціальних медіа. Звернута увага на вразливість респондентів з вадами психічного здоров'я. З'ясовано, що страх втрати і висхідне соціальне порівняння в мережах, здатні погіршувати суб'єктивне благополуччя і підвищувати стресогенність.

Підкреслено, що людям з проблемами психічного здоров'я, важливо у соцмережах зважати на страх втрати і демонструвати співчуття до себе [152]. На заздрість і болісні емоції, які все частіше демонструються у соціальних мережах у контексті соціального порівняння, звернута увага D. Liu et al. [227].

З'ясовано, що інформація про споживання предметів розкоші у соцмережах здатна викликати позитивні заздрощі, які мають стимуляційний характер, хоча не наділені достовірним впливом соціального порівняння [137].

Соціальне порівняння здатне пришвидшити проблеми з психічним здоров'ям [140], позначитися на психічному вигоранні [160].

У шкільній системі елементи соціального порівняння можуть нашкодити учнівській молоді успішно адаптуватися до навчального навантаження, освітнього простору, вимог нового вчителя. Учні здатні надзвичайно чутливо ставитися до оцінок, які отримують їхні однокласники.

Надмірно велика кількість висхідних і низхідних порівнянь спроможна загострити конкуренцію не за здобуті знання, а за їхній атрибут – оцінку. Це може спонукати до зміщення мети на засіб досягнення цієї мети.

Важливо навчити і виховати в учнівської молоді здатність радіти успіхам однокласників, а не «біло заздрити», як іноді дехто з них висловлюється, бо це абсолютно різні емоційні стани.

У дослідженні М. Тоуама [295] продемонстровано, що коли почуття мотивації пробуджується під час соціальних порівнянь, це спонукає до активації навчальної діяльності, що, в свою чергу, призводить до академічної успішності. У той же час, коли негативні емоції (почуття презирства чи образа, заздрість), здатні пробудитися в результаті соціального порівняння, то, виникає поведінка, яка буде спрямована на уникнення навчальної діяльності, що, в свою чергу, призводить до низької академічної успішності [295].

Досліджено самооцінку як предиктор тривоги та академічної самоефективності китайських студентів [166].

Оскільки, висхідні і низхідні соціальні порівняння мають достовірний вплив на самооцінку [197], то є підстави допускати, що за сприятливих обставин соціальне порівняння може забезпечувати прямий зв'язок з академічною самоефективністю здобувачів.

При цьому важливо, щоб здобувачі бачили сенс у здобутті освіти [294].

Помічаємо, що ціннісна і саморегуляційна складова є значущим виміром у контексті проаналізованих досліджень [263]. У психологічній енциклопедії зазначено, що самоефективність є суб'єктивним судженням та оцінкою особи потенціалу і готовності займатися певною діяльністю чи діяльністю в певній сфері [205].

Родоначальником цього терміну вважається А. Bandura [144; 145]. Емпірично доказано А. Anderson et al. [136], що викладання з позиції розвитку сильних сторін забезпечує досягнення самоефективності суб'єктами освітнього процесу.

Як зазначалося вище, важливо враховувати, що молодь, як соціально-демографічна група, займає особливе становище. Так, молодий вік має певні привілеї в порівнянні з іншими віковими групами: у молоді є більше можливостей для самореалізації, оскільки з метою підтримки представників цієї вікової категорії спеціально розробляється молодіжна політика.

Крім того, до молоді пред'являються високі соціальні вимоги щодо її фізичного стану, рівня працездатності та успішності.

Незважаючи на те, що молодь, як соціально-демографічна група, виділяється виходячи з вікових характеристик, наразі немає єдиного та універсального уявлення про її вікові межі. Вважається, що вікова диференціація цього періоду є особливим завданням сучасних наук про людину.

Важливо, що визначення вікових меж значною мірою залежить від індивідуальних особливостей розвитку особистості: фізичного, емоційного, соціального.

Як відомо, Ш. Бюлер [164] виділила два етапи психологічного розвитку молоді.

Перший – це етап підліткового віку (пубертації), який пов'язаний, насамперед, зі становленням первинних і вторинних статевих ознак.

Другий період – етап юності, його основним завданням є культурне дозрівання, засвоєння основних уявлень та формування світогляду, а також розвиток відносин із протилежною статтю.

С. Фріс [190] у пошуках відповіді на питання про те, де провести нижню межу молодого віку, зазначає, що деякі підлітки вже у віці 12 років демонструють ознаки дорослішання, тоді як інші виявляють їх лише у 16-17 років.

С. Фріс [190] описує період молодості як процес переходу від дитинства до дорослості, коли залежність трансформується у незалежність, а безвідповідальність – у відповідальність.

Таким чином, молодість розглядається ним як соціальний конструкт, при цьому вікові межі цієї соціальної групи С. Фріс визначає досить широко, у діапазоні від 12 до 30 років [190].

У сучасній психології активно вивчаються соціально-психологічні явища та проблеми, так чи інакше пов'язані з молоддю. Серед них особливий інтерес становлять роботи, присвячені дослідженню соціальних уявлень молодих людей про різні феномени навколишньої дійсності. Тим не менш, далеко не всі аспекти молодіжного віку належним чином досліджені авторами. Зокрема, незважаючи на наявність низки зарубіжних публікацій, недостатньо вивченою у вітчизняній психології залишається проблема ставлення молоді до соціально-психологічної допомоги. Тому постає завдання всебічного її дослідження і розгляду теоретичних аспектів, пов'язаних з поняттями «соціальне уявлення» і «молодь».

Соціально-психологічні дослідження дозволяють отримати дані про прояв досліджуваних явищ у суспільстві та передбачити їх динаміку у майбутньому. Тому важливим напрямом є вивчення молоді – як з метою розширення наукового пізнання, так і з метою розвитку практичної психології. Вивчення соціальних уявлень молоді з опорою на наведені теоретико-методологічні підстави, дозволить розширити наявне розуміння даного

феномену і на основі аналізу емпіричних даних встановити, якими є ці уявлення і як можна на них вплинути.

Корекція соціальних уявлень може бути необхідною для включення молоді у систему надання соціально-психологічної допомоги з метою підвищення її психологічного благополуччя у проблемоному соціумі.

Висновки до розділу

У розділі здійснено концептуальне психологічне обґрунтування дослідження соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі на рівнях онто-, мікро- та соціогенезу через актуалізацію їх формування та трансформацію у дискурсі травмівного досвіду життєздійснення та антиципування (образу майбутнього, його проєктування та життєвої перспективи загалом); артикуляцію життєвого вибору молоді (за змістовно-сисловою та інструментальною складовими) в умовах проблемогенного соціуму та концепту соціального порівняння у формуванні соціальних уявлень молоді та її самоефективності в проблемогенному соціумі.

Констатовано, що в сучасному проблемогенному соціумі відбуваються суттєві зміни соціальної взаємодії і ступінь прогнозованості цих трансформацій є доволі низьким (І. Жадан), що значно впливає на соціальні уявлення молоді.

Диференційовано специфіку формування та трансформації соціальних уявлень молоді на рівнях онто-, мікро- та соціогенезу. Так, на рівні онтогенезу відбувається формування уявлення про світ і навколишні явища. У ході міжособистісних відносин, на рівні мікрогенезу, формуються уявлення про партнера і про предмет взаємодії. На рівні соціогенезу формуються та трансформуються соціальні уявлення в суспільстві (Е. Себі, Н. Christensen, F. Deane, A. Gulliver, K. Griffiths, C. Wilson та ін.).

Наголошено, що в умовах проблемогенного соціуму, який породжує соціальну нестабільність, соціальні уявлення допомагають молоді як зберігати внутрішню картину світу несуперечливою, так і збалансувати емоційний стан. Проте, аналізуючи процеси формування та трансформації соціальних уявлень молоді, важливо враховувати, що в психіці молодої людини можуть мати місце спотворення у відображенні соціальної дійсності. Провідними чинниками таких спотворень є когнітивний, груповий та соціокультурний. Так, когнітивний чинник обумовлює стереотипізацію мислення, бажання молодої

людини спростити картину світу і привести до звичних їй схем. Вплив групового чинника на спотворення соціальних уявлень проявляється в деформаціях спільної взаємодії. Соціокультурний чинник спотворення відображення соціальної дійсності представлений обмеженням інтерпретації сприйманих стимулів з урахуванням культурних норм (С. Московичі). Крім того, психотравматизація призводить до екзистенційного вакууму: припинення пошуку нових смислів, планування майбутнього, боротьби з наслідками травмування.

У зв'язку з цим, процеси формування та трансформації соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі та її психотравмівне життєздійснення в ньому має розглядатися через якісний аналіз зміни структури таких уявлень, а також з погляду на те, що психотравма – це тригер до зміцнення та відновлення соціальних уявлень, що призводить до перегляду прогнозованого майбутнього. При цьому на характер таких трансформацій впливає індивідуальний конструкт, суб'єктивність сприйняття психотравмівної ситуації та особисті стратегії подолання. Важливим у цьому аспекті є розуміння молодого людиною образу майбутнього, як рухомої ментальної конструкції, яка не тільки показує її соціальні уявлення про майбутнє, а й активно впливає на поточне життєздійснення.

Констатовано, що в основі створення образу майбутнього, який випиває на соціальні уявлення молоді в дискурсі травмівного досвіду життєздійснення лежить антиципація – здатність (у широкому сенсі) діяти і приймати рішення з певним часовим випередженням щодо очікуваних майбутніх подій. Власне образ майбутнього є своєрідною проєкцією бажаного результату, який допомагає молодій людині орієнтуватися в часі та планувати свою життєдіяльність в умовах проблемогенного соціуму. Як структурна одиниця часової перспективи, образ майбутнього виконує функцію антиципації, тобто передбачення майбутніх подій і станів, що дозволяє молодій людині адаптуватися до змін. Цей проєкт є своєрідним передбаченням, що реалізує прогностичну функцію соціальних уявлень молоді в проблемогенному соціумі.

Показано, що структура соціальних уявлень про майбутнє складається з когнітивного, емоційного, смислового та поведінкового компонентів (І. Батраченко, Ж. Вірна та ін.).

Наголошено, що однією з основних екзистенційних категорій буття молоді людини, найважливішим атрибутом її існування, що реалізується на всіх рівнях життєвого контексту, є вибір. Тому концептуалізація проблеми соціальних уявлень молоді була артикульована нами у векторі здійснення нею життєвого вибору в умовах проблемогенного соціуму.

Зазначено, що крім полярних підходів (детермінізму та індетермінізму) до проблеми життєвого вибору, заслуговує на увагу позиція інтердетермінізму, згідно з якою вибір розглядається як результат взаємодії сукупності зовнішніх і внутрішніх чинників: ситуації вибору, соціального оточення, з одного боку, і розуму, досвіду, системи цінностей суб'єкта вибору – з іншого.

Показано, що в структурі життєвого вибору молоді у проблемогенному соціумі слід виокремити такі складові: змістовно-смилову та інструментальну. Змістовно-смилова складова життєвого вибору – соціальні уявлення та цінності, що лежать в основі вибору, який здійснюється молоді людиною, та які детермінують його; інструментальна складова – спосіб прийняття та реалізації рішення щодо життєво значущого питання.

Підкреслено, що в умовах проблемогенного соціуму в своїх соціальних уявленнях та життєздійсненні молода людина, ґрунтуючись на суб'єктивному образі дійсності, прагне досягти внутрішньої узгодженості, несуперечності та логічності картини світу. Проте, когнітивні елементи не завжди здатні вписатися в цю картину світу, вони перебувають у безперервній взаємодії, що може виявлятися в формі конфлікту, протиріччя, невизначеності взаємозв'язку тощо. Ситуація вибору характеризується невизначеністю, яка потребує вирішення завдяки активності самого суб'єкта вибору, а також враховується складність ситуації вибору, обумовлена наявністю безлічі варіантів щодо її розв'язання. При цьому, реалізуючи вибір з урахуванням

наявних соціальних уявлень, молода людина бере на себе відповідальність за його здійснення, самостійно визначаючи послідовність власних дій, способи та засоби досягнення поставленої мети.

Підкреслено, що соціальні уявлення, перевага способу життя, визначення цілей, етапів їх досягнення та підпорядкування ним цих етапів є значущими ознаками життєвої стратегії молоді людини загалом. За допомогою здійснення виборів у межах життєвого контексту, зокрема, у проблемоному соціумі, молода людина підтримує зв'язність власного життєвого шляху та свою ідентичність, утверджуючись у своїй справжності та екзистенції.

Показано, що введення концепту соціального порівняння у вивчення проблеми соціальних уявлень молоді та її самоефективності в умовах проблемного соціуму пов'язано, насамперед, з тим, що навчально-професійна діяльність молоді носить яскраво виражений порівняльний характер, а стрімкий розвиток соціальних мереж, цифрового освітнього простору, засобів штучного інтелекту, змінив координати соціального порівняння, зробивши його медійним і набагато швидшим, дієвішим та ефективним (P. Sheffler, C. Cheung). При цьому дослідники (K. Burnell та ін.) стверджують, що наразі молодь має достатньо інформації на соціальних платформах, які полегшують соціальне порівняння.

Констатовано, що висхідні порівняння спонукають до зниження самооцінки, а низхідні – до її підвищення. Переконливо засвідчено, що активне використання соціальних медіа часто посилює у молоді враження, що інші живуть краще, ніж вони самі, що негативно впливає на її соціальні уявлення та позначається на самооцінці та суб'єктивному благополуччі в цілому (X. Goldberg). Акцентовано увагу на висхідному соціальному порівнянні в сфері освіти і з'ясовано посередницьку роль вольових і мисленнєвих процесів (X. Qi, Y. Jiang, R. Lian). Здійснено конструктивну спробу з'ясувати ефективність взаємодії молоді з проблемами психічного здоров'я в соціальних медіа та вказано на вразливість молодих людей з вадами психічного здоров'я. З'ясовано, що страх втрати і висхідне соціальне

порівняння в мережах здатні погіршувати суб'єктивне благополуччя і підвищувати стресогенність (O. Berkout, M. Flynn).

Наголошено, що ціннісна і саморегуляційна складова є значущим виміром у контексті проаналізованих досліджень та узагальнено, що самоефективність є суб'єктивним судженням, а також оцінкою потенціалу та готовності займатися певною діяльністю чи діяльністю в певній сфері (С. Нао), у відповідності з власними соціальними уявленнями.

Узагальнено, що дослідження соціальних уявлень має передбачати реалізацію якісно-кількісної стратегії аналізу даних, що дозволяє, по-перше, виявити і проаналізувати зміст уявлення, та по-друге, забезпечити багатовимірне вивчення соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму. Це необхідно, передусім, для надійності одержуваних результатів та вивчення досліджуваного феномену у всій його складності.

Концептуальне психологічне обґрунтування проблеми дослідження було покладено в основу проведення емпіричного вивчення особливостей соціальних уявлень молоді в онто-, мікро-, та соціогенезі в умовах проблемогенного соціуму.

Основні положення розділу відображено у таких публікаціях автора: [66; 79; 80; 84; 86; 89; 96; 128; 255; 259].

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ МОЛОДІ В УМОВАХ ПРОБЛЕМОГЕННОГО СОЦІУМУ

3.1. Специфіка соціальних уявлень молоді про життєвий успіх та його досягнення у проблемогенному соціумі

Дослідження проводилось на базі загальноосвітніх навчальних закладів, закладів вищої освіти, установ і підприємств різної форми власності різних регіонів України (науково-практичного Центру медико-соціальних та психотехнологій (м. Київ), Південноукраїнського інституту психології, психотерапії і управління (м. Одеса), Центру розвитку підприємництва та реалізації бізнес-ідей» (м. Київ), Центру надання правової та психо-соціальної допомоги ВПО (м. Київ)), а також на базі закладів вищої освіти (Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Одеського національного морського університету, Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, Хмельницького національного університету, Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка).

Вибірку склали 794 респондента (368 (46,3%) чоловіків та 426 (53,7%) жінок) віком від 16 до 25 років. Серед досліджуваних 247 (31,1%) респондентів були представниками учнівської молоді, 288 (36,3%) респондентів були здобувачами закладів вищої освіти та 259 (32,6%) респондентів (працююча молодь) – мали досвід професійної діяльності від 1 до 5 років у соціономічній сфері. Вибірка була репрезентативною щодо ключових для емпіричного

дослідження змінних і основних соціально-демографічних характеристик молоді.

Серед методів емпіричного дослідження на різних його етапах були задіяні: спостереження, бесіда, анкетування, інтерв'ювання; асоціативний експеримент; контент аналіз; психодіагностичні методики: опитувальник «Життєві моделі» (С. Костроміна), опитувальник на визначення часової перспективи (ZTPI) (Ф. Зімбардо), опитувальник «Антивітальність та життєстійкість» (О. Сагалакова, Д. Труєвцев), методика оцінки соціальних уявлень молоді про мас-медіа (М. Жижина), «Шкала соціального порівняння» (S. Schneider, J. Schupp, адаптація Я. Раєвської та ін.), «Шкала самоефективності» «The Self-Efficacy Scale» (SES) (M. Sherer та ін.), методика «Діагностика мотиваційної структури особистості» (ДМСО) (В. Мільман), опитувальник «SF-36 health status survey» для оцінки якості життя (J. Ware, C. Sherbourne), методика діагностики рівня суб'єктивного контролю (РСК) (Дж. Роттер), шкала тривоги (State-Trait Anxiety Inventory, STAI) (Ч. Спілбергер), тест на оцінку невротичних станів (К. Яхін, Д. Менделевич), методика вільних асоціацій (П. Вержес), проєктивна методика «Незакінчені речення» [51; 55; 266; 275; 281; 301; 304; 310 та ін.].

Трансформації базисних структур сучасного суспільства, динамізм відновлення довкілля неминуче призводить до зміни механізмів життєдіяльності молоді та її соціальних уявлень. У зв'язку з цим виникає необхідність пристосування до нових моделей поведінки, що, зрештою, вимагає оновлення поглядів, думок, цінностей. Водночас, соціокультурні перетворення закономірно позначаються на такому феномені як соціальні уявлення молоді, які в умовах проблемогенного соціуму випробовують суттєві трансформації у векторі життєвого успіху. З погляду на зазначене актуальним стає вивчення сутнісних характеристик життєвого успіху, виявлення змісту, протиріч формування та тенденцій зміни уявлень про успіх у різних соціальних груп, і, в першу чергу, у молоді.

Життєвий успіх є складним, багатовимірним явищем. Складність вивчення успіху обумовлена його суперечливим характером. По-перше, можна говорити про протиріччя суб'єктивного та об'єктивного в успіху. З одного боку, успіх суб'єктивний, оскільки співвідноситься з особистісними критеріями успіху-неуспіху, з індивідуалізацією особистості в соціальному середовищі. З іншого боку, успіх об'єктивний, оскільки обумовлений соціальними стереотипами успішності, прагненням бути ізольованим від оточення, бути визнаним у соціальній групі, самоствердитися в ній.

По-друге, життєвий успіх, з одного боку, є результатом життєдіяльності молодшої людини, вибудовуваної у логіці послідовних досягнень, з іншого боку, відправним пунктом, метою, яка спрямовує молодшу на її життєвому шляху.

По-третє, існує протиріччя між життєвими претензіями і реальними можливостями їхньої реалізації. Це зумовлено, з одного боку, нестабільністю соціального середовища, а з іншого – неготовністю, невмінням молодшої людини проєктувати своє життя.

Все це робить актуальною проблему визначення соціальних уявлень молоді про життєвий успіх [26; 39; 69].

Як зазначалося вище, проблема визначення соціальних уявлень про життєвий успіх важлива для всіх соціальних груп. Однак особливий інтерес представляє саме молодшу. Інтерес до цієї соціально-демографічної групи загострюється в умовах проблемного соціуму. Нестабільність середовища призводить до трансформації механізмів соціалізації молодого покоління. Молодша є важливим об'єктом та суб'єктом соціальних перетворень, що має мобільність, інноваційність, ініціативність. Отже, вивчаючи уявлення про життєвий успіх у молоді, слід звернути особливу увагу на якісні характеристики цієї соціальної групи.

Дослідження висунутої проблематики є актуальною як з наукового погляду, так і з позиції практичного використання результатів. Аналіз соціальних уявлень молоді про життєвий успіх у сучасному соціумі, сутнісні

характеристики успіху у свідомості молоді, чинників формування та трансформації її соціальних уявлень необхідні для розробки навчальних програм та технологій, зокрема в освіті.

Роботи, у яких здійснювалися спроби вивчення соціальних уявлень особистості про успіх, нечисленні. У більшості досліджень розглядаються окремі аспекти та елементи цього феномену, а концепція соціальних уявлень молоді про життєвий успіх потребує ґрунтовних теоретичних та емпіричних досліджень. Вивчення наукової літератури, що стосується теми дослідження, дозволило виділити декілька підходів до аналізу життєвого успіху.

Так, до соціологічного підходу належать роботи М. Вебера та інших вчених, у яких розглядається сутність, структура успіху, специфіка успіху молоді людини. Також до цього підходу слід віднести роботи, предметом досліджень у яких стали чинники формування життєвого успіху (У. Бек, П. Бергер, Т. Веблен, Е. Гідденс, Т. Лукман, Дж. Мід та ін.) [6; 151; 195; 235; 300 та ін.].

Психологічний підхід (Дж. Аткинсон, У. Джеймс, К. Левін, Х. Хекхаузен, Ф. Хоппе, М. Хорпе та ін.) [207; 211; 217; 228; 229 та ін.] наголошує на вивченні психологічної сутності успіху – рівні домагань, мотивації досягнення/уникнення успіху, їх детермінації та впливу на поведінку людини.

До культурно-антропологічного підходу слід віднести роботи Р. Бенедикт, Ф. Боаса, К. Гірца, У. Тернера, Д. Шнейдера та ін. [32; 149; 154; 297 та ін.]. У центрі аналізу є культурна детермінація та соціокультурні моделі досягнення успіху. Життєвий успіх розглядається як життєва стратегія особистості, побудована в логіці дотримання культурних зразків та ідеалів.

У філософському підході (Ф. Бекон, Т. Гоббс, Р. Декарт, І. Кант, С. К'єркегор, Т. Мор та ін.) [33; 71; 223; 141 та ін.] життєвий успіх сприймається як вирішення проблеми сенсу життя і сенс життя як вираз уявлень про успіх.

До окремої групи робіт слід віднести дослідження, присвячені вивченню молоді як соціально-демографічної групи. Її сутнісні характеристики

розглянуто в роботах М. Мід, М.Х. Тітми, С. Хола, Е. Шпрангера та інших дослідників [204; 235; 285; 293 та ін.]. Також слід виокремити дослідження, присвячені проблемі цінностей: їх природи, сутнісних показників, функцій, класифікацій; проблемі трансформації цінностей в умовах проблемогенного соціуму. Тут слід зазначити напрацювання Т. Парсонса, Р. Ріккерт, У. Томаса та ін. [97; 267; 292 та ін.].

Визнаючи вагомість зазначених вище робіт з життєвого успіху, слід зазначити, що у вітчизняній психології вивчення соціальних уявлень молоді про життєвий успіх необхідно продовжувати, виявляючи нові чинники їх формування, трансформації та розвитку.

У зв'язку з цим, метою *першого етапу* дослідження виступило розкриття соціальних уявлень молоді про життєвий успіх в умовах проблемогенного соціуму.

Досягнення поставленої мети здійснювалося через постановку та вирішення таких дослідницьких завдань: виявити основні сутнісні характеристики життєвого успіху в соціальних уявленнях молоді та особливості їх прояву; дослідити вплив основних об'єктивних та суб'єктивних чинників на соціальні уявлення молоді про життєвий успіх та способи його досягнення; на підставі теоретичного та емпіричного дослідження розробити типологію соціальних уявлень молоді про життєвий успіх в умовах проблемогенного соціуму.

Методами збору первинної інформації виступали: анкетне опитування, глибинне інтерв'ю.

Вибіркова сукупність пропорційна статевому складу генеральної сукупності, з наступним вирівнюванням за навчально-освітніми і професійно-трудовими групам (квотні ознаки – стать, вік, місце навчання, навчально-освітня, професійна група).

Наголошено, що основним поняттям, яке допомагає розкрити сутність феномену життєвого успіху, є поняття «ціледосягнення».

Ціледосягнення передбачає: структуру та ієрархію цілей досягнення, раціонально сплановану або таку, що інтуїтивно відчувається особистістю; прийняття та використання способів досягнення успіху; отримання результату досягнення успіху.

Відповідно до цього, у дослідженні відзначаються дві форми ціледосягнення молоді: раціональне та ірраціональне ціледосягнення.

Отже, ціледосягнення – це послідовний перехід від аналізу життєвої ситуації (тобто від аналізу своїх уявлень про успіх загалом та успіх Я) до діяльності щодо її зміни (тобто до використання способів, «каналів», «правил» прояву Я у соціальній групі).

Підкреслено, що ціледосягнення слід розглядати як основу самоефективності особистості – утвердження свого Я в об'єктивному світі, що передбачає позитивну оцінку соціальним оточенням.

Слід наголосити, що соціальна сутність життєвого успіху полягає в усвідомленому чи неусвідомленому прийнятті особистістю цінностей соціальної групи (груп). Суть у тому, що молода людина прагне досягти тих цінностей, які становлять для неї найбільшу значущість. Зміст цих цінностей визначається групою, до якої вона належить, чи прагне належати.

Ступінь узгодженості цінностей окремої особистості та групи загалом є основою для соціальної оцінки – визнання чи осуду – її досягнень. Зауважимо, що самоствердження молодої людини в соціальній групі має як цілеспрямований, так і випадковий характер.

Слід виокремити основну суперечність у життєвому успіху: суперечність між соціальною заданістю та природною схильністю.

З одного боку, група, по-перше, задає уявлення особистості про успіх, тобто про ті цінності, відповідно до яких відбувається ціледосягнення; по-друге, ставлення до способів досягнення успіху, тобто про стандарти поведінки, на основі яких вибудовується ціледосягнення.

З іншого боку, життєвий успіх детермінований природною схильністю – наявними від природи задатками та схильностями особистості до різних видів

діяльності. Успіх визначається активністю особистості до досягнення того, що найбільше відповідає її природі і опір тому, що суперечить їй.

Самоствердження особистості в соціальній групі носить переважно односторонній характер. Вибір молодого людиною сфери, в якій вона має намір себе утвердити, обумовлений тим, де природні задатки та здібності виражені сильніше. Ціледосягнення обумовлено впливом системи чинників.

Теоретичний аналіз дозволив розкрити зміст поняття «життєвий успіх», що описаний як самоствердження особистості у конкретному середовищі у вигляді ціледосягнення, внаслідок впливу соціальної заданості та наявних від природи задатків до різних видів діяльності.

Важливим в аспекті проблеми дослідження вбачається розкриття протиріч системи цінностей, що детермінує уявлення молоді про життєвий успіх.

Передусім, слід зазначити, що згідно з науковими підходами під цінністю розуміється предмет матеріальної чи духовної культури, що має значущість для особистості, соціальної групи, суспільства загалом і регулює їх життєдіяльність.

Система цінностей, як внутрішній стрижень культури, детермінована станом та розвитком політики, економіки та інших сфер життя. Зміна політичної, економічної, соціокультурної ситуації в умовах проблемогенного соціуму неминуче призводить до змін у системі цінностей. Система цінностей наразі має суперечливий характер. Її суперечливість обумовлена низкою обставин.

По-перше, сучасний етап розвитку країни та світу загалом характеризується динамізмом відновлення довкілля, швидкою зміною предметів матеріальної культури. Однак світогляд молоді людини, її цінності та стереотипи поведінки не можуть змінюватися з тією самою швидкістю. Тому часто можна спостерігати таке явище, як дезадаптованість молоді до змінених життєвих умов – вона продовжує керуватися у своїй поведінці

стереотипами, які непридатні для досягнення життєвого успіху в новому, оновленому середовищі.

По-друге, сучасний етап розвитку суспільства характеризується запозиченням західних цінностей – індивідуалізму, незалежності, особистого благополуччя, комфорту, впевненості в собі, ініціативності, і «апробацією» їх на сучасному ґрунті. Ці чинники зумовили існування у сучасній системі цінностей таких, здавалося б, протилежних цінностей як індивідуалізм та колективізм, раціоналізм та ірраціоналізм, ініціативність та безініціативність.

Досягнення успіху в умовах проблемогенного соціуму значною мірою визначається знаннями, вміннями, зусиллями молоді – здатністю діагностувати актуальні вимоги середовища, швидко адаптуватися до середовища, упертістю і конструктивністю роботи, здатністю створювати інноваційне. Тому від того, який ціннісний фундамент буде закладено в свідомості окремої молодої людини, від того, які соціальні та професійні орієнтири представлять інститути соціалізації: сім'я, система освіти, ЗМІ перед нею, і чи зможе вона вибрати з них найбільш цінні, залежить успішність її життя.

Виділяючи пріоритетні орієнтири молода людина визначає Я-реальне (та, якою я є зараз) і Я-ідеальне (та, якою я буду). Підсумком переходу Я-реального в Я-ідеальне і є зайняття певної життєвої позиції, самоствердження в соціальній групі.

Серед особливостей формування системи цінностей молодого покоління слід відзначити те, що її формування відбувається в умовах кризи виховної функції батьківського покоління. Батьки найчастіше є носіями цінностей минулого періоду, що не завжди сприяють досягненню успіху в оновленому середовищі. По-друге, формування системи цінностей молоді відбувається в умовах кризи інституту освіти, що полягає, перш за все, у відсутності єдиної стратегії освіти, яка відповідає за формування стійкого, але разом з тим, гнучкого світогляду молодої людини, яка «коригується» залежно від вимог

середовища. По-третє, формування системи цінностей молоді відбувається в умовах дегуманізації ЗМІ.

Наразі засобами масової інформації демонструються суперечливі цінності щодо успіху: передусім, демонструється модель самоствердження людини за допомогою придушення іншого, меншою мірою присутня модель утвердження власного Я у вигляді особистих зусиль, вкладених у творення якісного нового предмету матеріальної чи духовної культури.

Вивчення особливостей формування системи цінностей молоді щодо життєвого успіху дозволило зафіксувати неоднорідність адаптації різних груп молоді до умов проблемогенного соціуму.

Відповідно до цього, виокремлено групи респондентів залежно від орієнтації на ті чи інші цінності: перша група, у свідомості якої домінують цінності – індивідуалізм, раціоналізм, ініціатива, заповзятливість, цінність часу; друга група із суперечливою системою цінностей; третя група, у свідомості якої домінують такі цінності, як колективізм, ірраціоналізм, безініціативність.

Таким чином, протиріччя систем цінностей різних груп респондентів детермінує неоднорідність уявлень про життєвий успіх та способи його досягнення.

На основі даних проведеного дослідження розглянуто основні особливості соціальних уявлень учнівської та студентської молоді про життєвий успіх та способи його досягнення, аналізуються провідні об'єктивні та суб'єктивні чинники формування та протиріччя в соціальних уявленнях, що пропонуються.

До об'єктивних чинників, що впливають на соціальні уявлення молоді про життєвий успіх, належать: домінуючі види діяльності: навчально-освітня (для учнівської та студентської молоді), професійна (для працюючої молоді), рівень матеріального благополуччя, задані референтні групи – групи, приналежність до яких не обумовлена особистим вибором молодої людини

(для учнівської та студентської молоді), професійна група (для молоді, що працює), гендерні особливості.

Серед суб'єктивних чинників, які впливають на соціальні уявлення молоді про способи досягнення життєвого успіху можна назвати: рівень матеріального благополуччя, рівень освіти, протекцію впливових родичів, знайомих, вдалий збіг обставин, гендерні особливості. До суб'єктивних чинників, що впливають на соціальні уявлення молоді про життєвий успіх, належать також: різні за змістом думки та оцінки щодо успіху у представників різних соціальних груп, у рамках яких відбувається самоствердження особистості; обираються референтні групи.

Серед суб'єктивних чинників, що впливають на соціальні уявлення молоді про способи досягнення життєвого успіху, можна виділити особистий досвід у досягненні успіху.

Розгляд впливу об'єктивних та суб'єктивних чинників дозволив зафіксувати основні характеристики життєвого успіху у свідомості досліджуваних та особливості їх прояву. Провідними критеріями життєвого успіху для всіх груп респондентів є: наявність щасливої сім'ї, дітей та наявність високого заробітку (відповідно, 62,3% та 44,5% старшокласників, 60,8% та 43,1% студентів, 79,2% та 47,4% працюючої молоді), що підтверджує теоретичну модель.

Отже, зроблено висновок про існування у молодіжному середовищі орієнтації на прагматичний успіх, тобто прагнення забезпечити собі гідне соціальне становище за допомогою матеріального благополуччя.

Заміщення цінностей професійної діяльності матеріальними цінностями є закономірним процесом і може розглядатися як реакція на економічну кризу, нестабільність життя, інфляцію.

Молоді, яка навчається, властиве прагнення наслідувати і належати до «групи рівних» – суттєвим критерієм успіху для цієї групи є наявність хороших друзів. Студентській молоді властиве прагнення до індивідуалізації у групі, пошук та формування основ для майбутнього успішного життя –

значущим критерієм успіху у цій групі є задоволеність в інтимному житті, коханні.

Групу працюючої молоді характеризує процес включення у професійну діяльність, досягнення матеріальної незалежності, створення сім'ї – домінуючими критеріями успіху у цій групі є створення щасливої сім'ї, дітей, наявність високого заробітку.

Результати емпіричного дослідження свідчать про існування у свідомості молоді двох суперечливих орієнтацій на успіх. З одного боку, існує персоніфікація досягнень, коли особиста стратегія досягнення формується в орієнтації на досягнення успішних людей. Відповідно, успіх має наслідувальний характер – відтворює модель успіху інших людей. З іншого боку, існує деперсоніфікація досягнень. У цьому векторі успіх має яскраво виражений індивідуалістичний характер, оскільки стратегія досягнення формується в орієнтації на особистісні критерії успіху.

Дослідження показало, що амбівалентність орієнтації на успіх притаманна всім групам респондентам, проте можна назвати і специфічні риси.

Досить значна кількість старшокласників, 40,1%, хотіли б бути схожими на батьків, родичів. Студенти здебільшого хотіли б бути схожими на себе – 33,7%. Молоді люди, які працюють, хотіли б бути схожими на батьків – 26,8%, на колег – 24,3%, на себе – 23,9%.

Також слід відзначити суперечність між орієнтаціями на власні зусилля та орієнтацію на допомогу ззовні при досягненні успіху.

Превалювання орієнтації за власні зусилля у досягненні успіху – позитивна, оскільки свідчить про життєву мобільність, конструктивність, індивідуальність у прагненні до успіху, відповідальність за успішність/неуспішність свого життєвого шляху.

Результати емпіричного дослідження показали, що такі способи досягнення успіху як освіта, професіоналізм та наполеглива робота, професійна діяльність відзначають, відповідно, 77,3% та 50,6%

старшокласників, 70,1% та 49,3% студентів, 71,4% та 55,9% працюючої молоді.

Було проведено аналіз гендерної специфіки соціальних уявлень про життєвий успіх та способи його досягнення.

Дослідження показало, що для чоловіків успіх у житті пов'язаний із соціальним визнанням своєї особистості; для жінок – із душевною рівновагою, гармонією.

Запропоновано типологію соціальних уявлень молоді про життєвий успіх та основні сутнісні характеристики виділених типів. Теоретичний та емпіричний аналіз проблеми дозволив розробити типологію уявлень молоді про життєвий успіх з урахуванням двох підстав.

В основі першої типології лежать такі ознаки як суб'єктивна оцінка успішності життя, ступінь реалізації намічених цілей, завдань. Відповідно до цього виділено три типи: «самореалізований раціоналіст» (54,2% респондентів), «частково реалізований ідеаліст» (21,4%), «несамореалізований ірраціоналіст» (24,4%).

Превалювання першого типу – «самореалізований раціоналіст» – над другим і третім типами є позитивною тенденцією. Разом із тим, досить численним є останній тип – «несамореалізований ірраціоналіст» – і це викликає тривогу, оскільки свідчить про непристосованість досить великої групи респондентів до самостійного життя.

Результати дослідження показали, що перший тип представлений переважно студентською та працюючою молоддю. Це цілком закономірно, оскільки ці групи респондентів більш досвідчені у досягненні успіху. Відповідно до другого типу належить більше учнівської молоді.

В основі другої типології лежать такі ознаки як умови досягнення успіху (суб'єктивна оцінка), суб'єктивна оцінка ефективності різних способів досягнення успіху. Відповідно до цього, виділено три типи: «конструктивіст» (17,5% респондентів), «адаптивіст» (52,3%) та «конформіст» (30,2%).

Результати дослідження показали, що тип «конструктивіст» представлений переважно студентською та працюючою молоддю. Тип «конформіст», навпаки, більшою мірою представлений молоддю, яка навчається.

Тип «адаптивіст» практично однаково представлений усіма групами молоді. Ці відмінності можливо пояснюються специфікою домінуючих соціальних потреб у досягненні життєвого успіху різними групами молоді. Конформна поведінка учнівської молоді, залежність від групових правил і норм поведінки у досягненні успіху пояснюється існуванням потреби бути зрозумілою та прийнятою у групі значущих інших.

Конструктивна поведінка студентської та працюючої молоді у досягненні життєвого успіху взаємопов'язана з потребами в індивідуалізації, самоствердженні, самореалізації.

Розроблена типологія дозволила зафіксувати неоднорідність та різноманітність уявлень молоді про життєвий успіх та способи його досягнення, а також неоднорідність поведінки різних груп молоді у досягненні успіху.

Суперечливість у поведінці молоді при досягненні життєвого успіху обумовлена неоднорідністю адаптації різних груп молоді до соціального середовища, що постійно оновлюється.

Крім того, слід наголосити на гендерній специфіці поведінки в досягненні життєвого успіху. Що стосується першої типології, то тип «самореалізований раціоналіст» представлений переважно жінками, тип «частково реалізований ідеаліст» – чоловіками. Якщо говорити про другу типологію, то тип «конструктивіст» представлений переважно жінками, тип «конформіст» – чоловіками.

Таким чином, розроблена типологія доповнює вивчення основних характеристик життєвого успіху та особливостей його прояву у свідомості учнівської, студентської та працюючої молоді.

Отже, визначено, що життєвий успіх розуміється як самоствердження особистості в конкретному середовищі за допомогою ціледосягнення внаслідок впливу соціальної заданості та наявних від природи задатків до різних видів діяльності. Виявлено ієрархію життєвих цінностей, що визначають соціальні уявлення молоді про життєвий успіх.

Провідними цінностями є сім'я, матеріальне благополуччя. Виявлено особливості соціальних уявлень різних груп молоді про життєвий успіх. Вони характеризуються у старшокласників: превалюванням критерію наявності хороших друзів, перевагою способу підтримки друзів при досягненні успіху; у студентської молоді: домінуванням критерію задоволеності в інтимному житті, любові, перевагою способів – освіта, наполеглива праця, професійна діяльність при досягненні успіху; у працюючої молоді: превалюванням критеріїв наявності щасливої сім'ї, дітей, наявності високого заробітку, перевагою таких способів досягнення успіху в житті як освіта, наполеглива праця, професійна діяльність.

Виявлено основні протиріччя в уявленнях молоді про життєвий успіх: протиріччя між персоніфікацією та деперсоніфікацією особистих досягнень; протиріччя між орієнтацією на власні зусилля та орієнтацією на допомогу ззовні.

Виявлено основні об'єктивні та суб'єктивні чинники, що впливають на формування соціальних уявлень молоді про життєвий успіх та способи його досягнення в умовах проблемогенного соціуму.

Дослідження проблеми дозволило розробити типологію соціальних уявлень молоді про життєвий успіх. Відповідно до першої типології виділено такі типи молоді: «самореалізований раціоналіст», «частково реалізований ідеаліст», «несамореалізований ірраціоналіст».

Відповідно до другої типології виділено такі типи: «конструктивіст», «адаптивіст», «конформіст».

Отримані результати дослідження можуть бути використані для розробки теоретичних та практичних засад концепції життєвого успіху молоді

та вирішення методологічних проблем його дослідження; для систематизації понятійного апарату життєвого успіху молоді; для отримання емпіричної інформації про соціальні уявлення молоді про життєвий успіх та прогнозування на цій основі тенденцій її розвитку.

3.2. Структура та зміст соціальних уявлень молоді про статус людини в суспільстві в умовах проблемогенного соціуму

Мета дослідження *другого етапу* емпіричного дослідження полягала у вивченні структури та змісту соціальних уявлень молоді про соціальний статус людини в суспільстві в умовах проблемогенного соціуму, яке було проведено з урахуванням соціально-економічного статусу їх сімей. Було сформульовано загальну гіпотезу дослідження, яка полягала в тому, що структура та зміст соціальних уявлень респондентів про соціальний статус відрізняються залежно від соціально-економічного статусу їх родин.

В якості приватних гіпотез дослідження виступали такі: ядра соціальних уявлень про соціальний статус респондентів із сімей з різним соціально-економічним статусом відрізняються за кількістю елементів та за їх змістовними характеристиками. Існують відмінності у значущості та валентності елементів ядра уявлень у молоді з сімей з різним соціально-економічним статусом.

Для встановлення структури соціальних уявлень використовувалася методика вільних асоціацій (П. Вержес) з декількома відповідями (задане число асоціацій без обмежень семантичного чи граматичного характеру), що узгоджується з принципами реалізації даної методики в руслі структурного підходу до аналізу соціальних уявлень [301].

У межах цього підходу розроблено значну кількість методик виявлення структури соціальних уявлень [131; 132; 133; 173; 174; 175; 176; 189 та ін.].

У нашому дослідженні для виявлення та аналізу структури уявлень використовувалася методика, запропонована П. Вержесом [198].

Відповідно до його ідеї, поняття, виявлені за допомогою асоціативної методики, піддаються прототиповому та категоріальному аналізу, спираючись на два параметри: частота появи того чи іншого поняття у відповідях респондентів та ранг появи поняття.

Використання такого показника, як частота появи того чи іншого поняття, є емпіричним критерієм консенсусу – принципу, що лежить в основі структурного підходу.

Використання ж рангу появи асоціації можна пояснити так: відповідно до закону К. Марба, має місце прямий зв'язок між частотою асоціативної відповіді та швидкістю її появи.

У дослідженні з соціальних уявлень немає заміру часу реакції, але використовується замір рангу відповіді, що є емпіричним критерієм важливості даного поняття для респондентів [131; 132; 133; 189].

Зауважимо, що розробка імпліцитних методик дослідження соціальних уявлень дозволила б давати більш точні результати щодо структури уявлення.

Отже, перетин двох показників – середнього значення рангу виникнення, а також медіани частоти використання поняття, дозволяє аналізувати структуру уявлення:

1) область, що об'єднує асоціації з низьким рангом та високою частотою відтворення (Область I).

Інакше кажучи, ці асоціації відтворюються респондентами в першу чергу, причому більшістю з них. У цій області розташовується зона ядра уявлення. Звернемо увагу, що в інших зонах розташовуються елементи периферичної системи;

2) область, що поєднує асоціації з низьким рангом та низькою частотою відтворення (Область II). У літературі можна знайти гіпотетичні твердження про те, що ці елементи відображають позицію меншості: відтворюються в першу чергу, але невеликою кількістю респондентів [131; 132; 133; 161];

3) область, що поєднує асоціації з високим рангом та високою частотою відтворення (Область III);

4) область, що поєднує асоціації з високим рангом та низькою частотою появи (Область IV).

Можна говорити про деяку ієрархію щодо периферичної системи. Область II та Область III, що об'єднують елементи, важливі або за своїм рангом, або за частотою згадки, утворюють першу периферичну систему. З іншого боку, вона включає елементи, які асоціюються з об'єктом значною кількістю респондентів, але не в першу чергу. Область IV, що поєднує асоціації з високим рангом і низькою частотою (найменш важливими асоціаціями, що поділяються невеликим числом респондентів), утворює другу периферичну систему або власне периферичну систему.

Однак на даний момент у теорії соціальних уявлень залишається відкритим питання про структуру периферичної системи [272].

Дана методика розглядається частиною дослідників [131; 132; 133] як перший етап дослідження уявлень, за якими робляться два інших – виявлення ієрархії елементів і перевірка припущення про центральність елементів ядра уявлення. Інші дослідники [161; 270; 272 та ін.] ґрунтуються на положенні П. Вержеса у тому, що ця методика дозволяє виявляти структуру уявлення [301].

Звідси дослідники базують своє вивчення уявлень щодо використання прототипічної методики П. Вержеса [301], адже навіть подальший аналіз дозволяє прийняти результати цієї прототипічної методики.

Ми використали методику П. Вержеса на виявлення структури уявлень. Основному аналізу були піддані ті поняття, які відтворювали щонайменше 5% респондентів.

Ми виходили з тієї позиції, що дана методика дозволяє виявляти та досліджувати структуру уявлення за допомогою прототипного аналізу, а також за допомогою наступних процедур категоріального аналізу всіх даних асоціативної методики.

Ці додаткові способи аналізу даних спрямовані на те, щоб показати, що елементи, розташовані в зоні ядра уявлення, виконують функції ядра (смыслоутворюючу та організуючу).

Важливість застосування асоціативних методик при дослідженні соціальних уявлень пояснюється тим, що саме вони дають можливість отримати символічний, імпліцитний матеріал – ключовий для аналізу уявлень.

Наступні процедури – такі, як опитувальник характеристик, а також методика розпізнання об'єкта [131; 132; 133], не є імпліцитними.

Більше того, використання опитувальника, в якому було б представлено відразу кілька етапів дослідження, може вести до виникнення певної установки у респондентів, де результати використання наступних методик будуть з необхідністю підтверджувати те, що було отримано в перших.

Для вивчення соціально-економічного статусу сімей респондентів застосовувалося анкетування. Анкета включала питання стосовно рівня доходу сім'ї, освіти та професійної діяльності батьків респондентів.

Процедура дослідження включала три кроки.

На першому кроці визначався соціально-економічний статус сім'ї кожного респондента. З цією метою був використаний комплексний підхід, що включав такі параметри: рівень доходу сім'ї (низький, нижчий за середній, середній, вищий за середній, високий), рівень освіти батьків (середня, середня професійна, вища, кілька вищих освіт, наявність наукового ступеня), професійні характеристики батьків (наявність або відсутність роботи, сфера професійної чи трудової діяльності).

Для визначення соціально-професійного статусу було використано мультикритеріальний індекс соціальної позиції А. Холлінсхеда [209], що включає дві складові: рівень освіти та професійні характеристики.

Цей індекс є розрахунком кількісного показника з фіксованим діапазоном балів, який відповідає певному рівню соціально-професійного статусу (низькому, нижче середнього, середньому, вище середнього,

високому). Рівень доходу та соціально-професійний статус кожного з батьків у сукупності склали соціально-економічний статус сім'ї респондентів.

На другому кроці респондентам необхідно було написати п'ять слів-асоціацій із поняттям «соціальний статус».

На третьому кроці кожна асоціація оцінювалася респондентами за рівнем суб'єктивної значущості за 10-бальною шкалою та за рівнем емоційного ставлення (валентність) за 7-бальною шкалою від негативної до максимально позитивної оцінки.

Отриманий список асоціацій піддавався рангово-частотному аналізу з урахуванням двох параметрів: частоти згадування кожної асоціації у відповідях та рангу кожної асоціації, що характеризує її важливість.

Подальший аналіз одержаних результатів полягав у порівнянні структури соціальних уявлень про соціальний статус респондентів із сімей різних статусних категорій.

Для оцінки відмінностей у результатах досліджуваних груп за значимістю та валентністю елементів структури соціальних уявлень був застосований U-критерій Манна-Уїтні.

Статистичний аналіз та обробка даних проводились за допомогою програми SPSS 22.0.

Аналіз соціально-економічного статусу сімей респондентів дозволив виділити чотири статусні рівні: нижчий за середній, середній, вищий за середній, високий.

Респондентів із сімей з низьким соціально-економічним статусом у дослідженні не виявилося. Крім того, слід зазначити, що чисельність респондентів кожного статусного рівня неоднакова.

В результаті аналізу соціальних уявлень про соціальний статус було виділено 15300 асоціацій, але статистичній обробці піддавалися лише асоціації, вказані понад 5% респондентів. Було проаналізовано 158 асоціацій респондентів із сімей із соціально-економічним статусом нижче середнього, 257 асоціацій – із сімей респондентів з середнім статусом, 287 асоціацій – із

сімей зі статусом вищим за середній, 180 асоціацій – із сімей досліджуваних з високим статусом.

При порівнянні області ядра соціальних уявлень було виявлено, що поняття «робота» є спільною асоціацією для респондентів із сімей з соціально-економічним статусом нижчим за середній, вищим за середній і високим.

Поняття «знання» включено в зону ядра учнівської та студентської молоді зі статусом вищим за середній, середнім і високим.

Поняття «професія» є загальним елементом ядра лише середньостатусних і високостатусних респондентів.

Поняття «університет» включено до зони ядра соціальних уявлень середньостатусних респондентів, тоді як в інших статусних категоріях досліджуваних воно включене до периферичної системи. При цьому дане поняття характеризується найменшим рангом у порівнянні з іншими асоціаціями ядра.

Поняття «успіх» міститься в зоні ядра уявлень респондентів зі статусом вище середнього, має найменший ранг у порівнянні з іншими асоціаціями ядра, і не зазначено респондентами інших статусних категорій. Поняття «дохід» входить у зону ядра уявлень лише високостатусних респондентів, тоді як у респондентів інших статусних категорій воно входить у периферичну систему. Дане поняття характеризується найбільшою частотою і рангом у порівнянні з іншими асоціаціями ядра. Аналіз особливостей периферичної системи соціальних уявлень дозволяє уточнити специфіку їхнього змісту, а також індивідуальний досвід респондентів з урахуванням соціально-економічного статусу їх сімей.

Можна помітити, що периферична система уявлень респондентів зі статусом вище середнього відрізняється розширеним числом елементів у кожній області. Периферична система уявлень респондентів усіх статусних категорій включає поняття, пов'язані як безпосередньо з процесом здобуття вищої освіти («навчання»), так і з його результатом («диплом»), а також з

можливістю вдосконалення особистісного та професійного вдосконалення («розвиток»).

При аналізі суб'єктивної значущості та валентності елементів ядра було виявлено, що поняття «знання» має високу значущість та позитивне емоційне забарвлення для всіх респондентів, які згадали цю асоціацію. У порівнянні з середньостатусними найбільша значимість відзначається високостатусними досліджуваними (7,66 і 8,1 відповідно, відмінності достовірні $U=192$ при $p=0,036$), при цьому найбільш позитивна оцінка дається респондентами зі статусом вище середнього (6,13 і 6,85 відповідно, відмінності достовірні $U=251$ при $p=0,007$).

Поняття «робота» характеризується високою значимістю для респондентів із високостатусних сімей (7,7) у порівнянні з досліджуваними зі статусом нижче та вище середнього (7,11 та 7,06 відповідно).

Крім того, поняття «робота» має найбільше позитивне забарвлення з усіх елементів ядра для високостатусних респондентів (6,36); відмінності були виявлені в порівнянні з респондентами зі статусом нижче за середній (5,71), що статистично також підтверджено ($U=65,3$ при $p=0,028$).

Поняття «дохід», що найчастіше згадується високостатусними респондентами, у порівнянні з іншими асоціаціями ядра характеризується меншою значущістю (7,64) і менш позитивним емоційним забарвленням (5,41).

Поняття «університет», найменш часто згадуване середньостатусними респондентами, у порівнянні з іншими асоціаціями ядра характеризується найбільшою значущістю (7,68) та найменш позитивним емоційним забарвленням (5,33).

Поняття «успіх», найменш часто згадуване респондентами зі статусом вище середнього, порівняно з іншими асоціаціями ядра характеризується найменшою значимістю (7,12) та позитивним емоційним забарвленням (6,49).

Структурний підхід до аналізу соціальних уявлень передбачає, що при вихідному змісті, але структурі уявлень, що відрізняється, можна зробити

висновок про відмінність уявлень. При цьому місце розташування елементів у структурі соціальних уявлень дозволяє говорити про їхнє смислове навантаження.

Найбільші розбіжності в ядрах соціальних поглядів на статус людини в суспільстві відзначаються в респондентів із сімей із соціально-економічним статусом нижче середнього, в порівнянні з іншими статусними категоріями. Учні зі статусом нижче середнього мають найбільш узгоджене ядро уявлення, утвореного єдиним поняттям («робота»).

Таким чином, для них вища освіта має більш чітку співвіднесеність із можливістю отримання роботи, оскільки однією з основних вимог роботодавців є просто наявність диплома про вищу освіту.

Високостатусні учні та студенти, навпаки, мають розширене ядро уявлень, що включає чотири поняття («дохід», «знання», «робота», «професія»). При цьому сама отримана професія більш важливою є для тих, у кого статус не нижчий за середній.

Якщо для респондентів зі статусом нижчим за середній, як ми бачимо, вища освіта пов'язана лише з наявністю роботи як такої, то для високостатусних учнів – з наявністю роботи, необхідної для забезпечення певного рівня доходу.

Безсумнівно, це свідчить, що вища освіта розглядається ними як умова підтримки високого матеріального добробуту, а отже, і наявного високого соціально-економічного статусу. Слід зазначити, що у поданні середньостатусних учнів поняття «робота» не входить у зону ядра, а значимим є навчання у вузі, що допомагає отримати необхідні професійні знання.

Учнівська молодь зі статусом вище за середній пов'язують вищу освіту з досягненням успіху як у навчальній («знання»), так і в професійній («робота») діяльності, що є важливим фактором кар'єрного зростання і, в свою чергу, сприяє не тільки підтримці наявної, а й досягненню вищої статусної позиції.

Порівняємо отримані результати з позицією меншості (область контрастних елементів). Якщо у разі більшості має місце зв'язок вищої освіти зі здобуттям знань, наявністю роботи та виконанням професійної діяльності, то у разі меншості з'являються вказівки на сам процес навчання («навчання») та різні ресурси для особистісного («інтелект», «ерудиція») та професійного («кваліфікація») розвитку.

При цьому найбільша кількість подібних елементів відзначається в уявленнях меншості учнів із сімей із соціально економічним статусом вище за середній і середній («навчання», «інтелект», «кваліфікація»).

Також можна відзначити, що уявлення меншості учнів із сімей із соціально-економічним статусом вище середнього характеризується найбільшою варіативністю. Позиція меншості учнів із сімей із соціально-економічним статусом нижчим за середній пов'язана з важливістю вибору професії та вишу, навчанням у магістратурі, що необхідно для досягнення престижу в майбутньому.

Потрібний подальший аналіз ролі цих елементів в уявленнях про вищу освіту учнів із сімей даної статусної категорії, оскільки їх сукупність є ресурсом для підвищення статусу.

Позиція меншості учнів із сімей з високим соціально економічним статусом пов'язана з високими результатами навчання у певному виші («іспити», «університет», «навчання»), а також значущістю зусиль («робота») та досягненням успіху у професійній діяльності («кар'єра»).

Отримані результати узгоджуються з висновками Е. Тафані [287; 288] та його колег про зв'язок вищої освіти та подальшого працевлаштування, а також значущості зусиль, що докладаються студентською молоддю та їх інтелектуального збагачення.

З огляду на важливість осмислення інноваційних процесів в освітньому просторі, соціальна значущість поняття «освіта» не викликає сумнівів.

Існує достатня кількість зарубіжних та вітчизняних робіт, де в якості об'єкта соціальних уявлень виступають не лише різні аспекти освітнього

процесу, але і його результати. Зокрема, представлені результати порівняльного аналізу особливостей структури соціальних уявлень про кар'єру у студентської молоді столичних та провінційних державних вузів.

Вчені наголошують на важливості вивчення співвідношення предметного, персонального, соціального компонентів у структурі соціальних уявлень про вищу освіту та науку у студентської молоді для розуміння професійних переваг, що сприяють наступності поколінь у певній сфері професійної діяльності.

Низку досліджень присвячено вивченню взаємозв'язку статусних характеристик молоді та особливостей трансформації соціальних уявлень. При цьому високий статус сприймається як показник успіху та благополуччя індивіда.

Наголошується на відмінностях у соціальних уявленнях про успішність в інтелектуально успішних студентів з різним інтрагруповим статусом; при цьому успішність розглядається як характеристика майбутнього.

Е. Тафані з колегами [287; 288] зазначає наявність взаємозв'язку між самооцінкою високостатусних студентів та динамікою соціальних уявлень про вищу освіту. Було виявлено, що ядра соціальних уявлень про вищу освіту вирізняються найбільшою узгодженістю у різностатусних студентів, у порівнянні з різностатусними старшокласниками, завдяки меншій «дистанції» до вищої освіти як до «об'єкта».

У дослідженнях розкрито різні погляди на роль вищої освіти у досягненні бажаної статусної позиції та успіху в соціумі. Так, зазначається, що наявність вищої освіти в суспільстві не гарантує досягнення високого соціального статусу. Вчені вважають, що в суспільстві на тлі поляризації населення, а саме відособленості високих і низьких статусних груп, відзначається, з одного боку, зменшення ролі вищої освіти, а з іншого, – збільшення значимості рівня доходу в досягненні життєвого успіху та високих статусних позицій. Однак, як було показано іншими дослідниками, респонденти з різним рівнем соціально-економічного статусу можуть по-різному сприймати вищу освіту:

як особливу життєву цінність і як необхідний ресурс для підтримки свого статусу. Безперечно, подібні суперечливі результати досліджень вимагають прояснення та доповнення.

Таким чином, порівняння особливостей соціальних уявлень про вищу освіту респондентів із сімей з різним соціально-економічним статусом дозволяє говорити про те, що з підвищенням статусної позиції ключовим є зв'язок вищої освіти та наявності роботи, що забезпечує певний рівень доходу як ресурсу для підтримки високого статусу в суспільстві.

За результатами проведеного дослідження було сформульовано такі висновки: структура соціальних уявлень про статус людини в суспільстві має відмінності в учнівської молоді із сімей із різним соціально-економічним статусом. Ядра соціальних уявлень включають як загальні, так і специфічні елементи залежно від статусу сімей респондентів.

Область ядра високостатусних респондентів включає поняття: «професія», відзначене середньостатусними старшокласниками та студентами; «робота», що згадується респондентами зі статусом нижчим і вищим за середній; «знання», зазначене учнями зі статусом вище за середній і середній. Найбільші відмінності в ядрах соціальних уявлень відзначаються у респондентів із сімей зі статусом нижчим за середній, у порівнянні з досліджуваними інших статусних категорій.

Найбільш узгоджене ядро соціальних уявлень про статус людини в суспільстві у старшокласників та студентів із сімей зі статусом нижчим за середній, найменш узгоджене – у високостатусних респондентів.

Периферична система соціальних уявлень про статус людини в суспільстві в учнів з сімей з різним соціально-економічним статусом характеризується розширеним числом елементів у кожній сфері, що відображають індивідуальний досвід і пов'язані з процесом здобуття вищої освіти («навчання»), з його результатом («диплом»), а також з можливістю особистісного та професійного вдосконалення («розвиток»).

Виявлено відмінності у значущості та валентності елементів ядра уявлень. У порівнянні з середньостатусними респондентами елемент ядра «знання» має найбільшу значущість для високостатусних респондентів, а також найбільш позитивне емоційне забарвлення для досліджуваних із сімей зі статусом вищим за середній.

Елемент ядра «робота» більш позитивно оцінюється високостатусними респондентами, в порівнянні з досліджуваними з сімей зі статусом нижче середнього.

Слід зазначити, що сучасний стан суспільства – стан економічних, політичних та соціальних трансформацій – актуалізує питання, звернені до особистісного вибору та самовизначення, а також моральної свідомості молоді людини.

Зміни, що відбуваються у проблемогенному соціумі, зачіпають кожну молоду людину, і молодь має робити свій вибір щодо способу ставлення до подій суспільного життя, інших людей і до себе.

У зв'язку з цим на сучасному етапі розвитку українського суспільства актуальним є питання: «Що відбувається з моральною свідомістю кожної особистості в сучасних умовах?». Особливо якщо йдеться про моральні уявлення молоді, у якої моральні погляди тільки складаються і реалізуються в поведінці та відносинах з іншими людьми.

Тому метою зробленого нами емпіричного дослідження на цьому його етапі стало вивчення соціальних уявлень про порядну людину серед молоді.

Зауважимо, що уявлення про порядну людину досліджувалися з опорою на положення, запропоновані Р. Стенрбергом [286] у руслі вивчення соціальних уявлень.

Цей підхід включав два етапи. На першому етапі проводилося індивідуальне дослідження, в якому респондентам пропонувалося у вигляді вільної розповіді описати порядну людину. Потім за допомогою контент-аналізу відповідей складався бланк із твердженнями. На другому етапі респондентів просили згадати порядну людину, відому їм особисто, і оцінити

її по кожному з тверджень за допомогою трибальної шкали. Вказуються статі і вік особи, що описується, а також статі і вік опитуваного.

Теоретичну основу дослідження становили етична концепція та особлива увага приділялася специфіці уявлень про моральний ідеал.

У ході проведеного дослідження та математико-статистичної обробки отриманих даних було виявлено шість факторів (74,07% від загальної дисперсії), що задають простір соціальних уявлень про порядну людину у респондентів.

Перший фактор – «конвенційний» (факторне навантаження дорівнює 15,72%). До нього увійшли такі характеристики: не порушує закон (0,887), дотримується закону (0,812), не бреше (0,558), не лицемірить (0,432), не краде (0,409), скромна (0,315), весела (0,205), з почуттям гумору (0,212). Показники, що входять у цей фактор, показують, що соціальні уявлення про порядну людину у респондентів імовірно пов'язані з наявністю у такої людини вираженої правової свідомості, яка формується в процесі правової соціалізації.

Другий фактор (факторне навантаження 7,22%) – «асертивний». До нього увійшли такі характеристики: вольова (0,746), незалежна (0,614), смілива (0,603), цілеспрямована (0,589), з почуттям власної гідності (0,572), впевнена у собі (0,478), оптимістична (0,456), весела (0,431), говорить правду в очі (0,348), товариська (0,325). Можна зробити припущення, що респонденти розглядають порядність людини через призму наявності у неї вольових якостей, особистої ініціативи, успішності у сфері міжособистісних відносин.

Третій фактор (факторне навантаження 4,71%) – «культурно-когнітивний». До нього увійшли такі характеристики: начитана (0,813), ерудована (0,806), мудра (0,564), розумна (0,543), освічена (0,479), інтелігентна (0,426), культурна (0,345), розсудлива (0,328), дотримується правил етикету (0,312). Сміслові навантаження цього чинника свідчать про те, що молодь бачить порядну людину як носія культури, знань, етикету.

Четвертий фактор (4,42%) – «фактор допомоги» – включив такі характеристики: не жадібна (0,815), допомагає у скрутну хвилину (0,660),

добра (0,574), безкорислива (0,477), щедра (0,462), надійна (0,381), поважає інших людей (0,319). У своїх відповідях респонденти зазначали, що порядна людина – це та, яка допоможе у складній ситуації, відгукнеться на прохання іншого, виявить увагу та безкорисливість.

П'ятий фактор (3,85%) – «патріотизм» – включає такі характеристики: любить Батьківщину (0,867), захищає Батьківщину (0,851), піклується про довкілля (0,478). Отримані результати свідчать про те, що респонденти порядній людині приписують характеристики, які відображають позитивне ставлення до своєї Батьківщини, наявність почуття патріотизму та громадянської позиції, відданість своїй Батьківщині та прагнення служити її інтересам. Для респондентів порядна людина – це громадянин своєї країни, яка власним прикладом уособлює поняття «патріотизм», служить Батьківщині своєю щоденною працею, вчинками та справами і є прикладом для інших.

Шостий фактор (3,44%) – «господарність, раціональність». До нього увійшли такі характеристики, як працьовита (0,764), акуратна (0,718), ощадлива (0,583), освічена (0,535), гарна (0,417), сумлінна (0,362). Отже, соціальні уявлення про порядну людину серед респондентів пов'язані з трудовою етикою, куди входять такі складові, як раціональність, працьовитість, акуратність, практицизм.

Таким чином, соціальні уявлення про порядну людину змістовно пов'язані з уявленнями про дотримання закону, причому як закону юридичного, так і морального; несуперечливістю, що може бути позитивним прогнозом щодо морального здоров'я та благополуччя.

Сучасна молодь все більше уваги звертає на якість життя. В силу нових тенденцій розвитку інформаційних просторів та кризових явищ у світовій економіці ці проблеми набувають особливої політичної, економічної та соціальної гостроти.

Зростаючий інтерес до проблематики свідчить про заінтересованість держави у сталому соціальному розвитку молодого покоління. Проблеми економічного благополуччя в сучасному суспільстві, безумовно, належать до

числа найбільш значущих і пріоритетних тем, що хвилюють як окремих людей, так і суспільство в цілому.

Сьогодні поняття якості життя вийшло далеко за рамки опису, воно стало предметом дослідження різних галузей науки, і для їх вирішення потрібні нові підходи.

Тому важливим вбачався аналіз соціальних уявлень та потреб молоді про якість життя. Уявлення – процес уявного відтворення образів предметів і явищ, які в даний момент не впливають на органи почуттів людини. Потреба – внутрішній стан психологічного або функціонального відчуття недостатності чогось, проявляється в залежності від ситуаційних факторів. Якість життя – це характеристика фізичного, психологічного, емоційного та соціального функціонування, заснована на суб'єктивному сприйнятті, сприйнятті респондентами їх становища в житті в контексті культури і систем цінностей, в яких вони живуть, відповідно до цілей, очікувань, норм і турбот.

Узагальнюючи різні підходи, можна відзначити, що процеси трансформації оцінки якості життя йдуть безперервно, і дослідники все більше схиляються до урахування суб'єктивних оцінок якості життя як найбільш прийнятних для трактування цього поняття. Так, зазначається, що представники різних наук все більш солідарні при виділенні доменів якості життя: виділяють фізичне здоров'я або фізичне благополуччя, матеріальне благополуччя, благополуччя у сфері міжособистісних і сімейних відносин, соціальне благополуччя (соціальні відносини і позиціонування себе або суспільне благополуччя), благополуччя в роботі.

В окремих роботах сюди додається якість життя, пов'язана з дотриманням прав, особистісним і духовним зростанням (самодетермінація, особистісний розвиток, самотрансцендентність, незалежність, безпека).

Звичайно, необхідно визнати, що власним узагальненим оцінним індикатором якості життя молодій людині є образ життя. Образ життя – це форма життєдіяльності, типова для конкретних соціальних або віртуальних відносин, які характеризують даний суспільний устрій або інтернет-спільнота,

що відображає особливості спілкування, реакцій, поведінки молоді і складу її мислення.

Таким чином, образ життя розкриває цілісність життя в єдності об'єктивного і суб'єктивного, матеріального і духовного життя, віртуального і реального, кількості і якості.

Якість життя деталізує образ життя молоді людини, розкриває її суб'єктивно-оціночні особливості, іноді навіть типи поведінки молоді людини або соціальних груп, їх особливості, соціальний статус, смаки, схильності та можливі наміри.

При цьому рівень життя опосередковує ступінь задоволення матеріальних і культурних потреб молоді людини, є однією з найважливіших характеристик її особистісного та суспільного благополуччя.

Виходячи з усього вищевикладеного, була визначена мета цього етапу дослідження: виявити уявлення та орієнтації респондентів в інформаційному просторі соціальних мереж, спрямовані на формування певного способу життя та підвищення якості життя.

Ця тема виступає однією з найважливіших характеристик успішності (неуспішності) молоді людини в соціальному полі. Проблема постановки цілей детально вивчена в управлінській науці (управління організаціями, підприємствами, іншими людьми), але, як показав аналіз літератури, вона мало пристосована для проєкцій на конкретне життя окремо взятої молоді людини.

Тому завдання полягає в тому, щоб вивчити соціальні уявлення молоді щодо підвищенні якості життя як важливої умови перетворення її на успішну соціально реалізовану людину, як у професійній сфері діяльності, так і в особистому житті.

Для дослідження обраної проблеми використовувалися проєктивні методи, де найбільша увага приділялася аналізу та позиціонуванню себе в самотійному виборі життєдайних перспектив та їх опису.

При попередньому аналізі проблеми обговорювалися такі питання: у чому секрет реалізації успішної людини; чому за той самий період часу люди

домагаються різних результатів; як взаємопов'язані успіх, віртуальне спілкування в соціальних мережах і правильний розподіл часу та постановка цілей.

Зібраний матеріал допоміг у доборі методик дослідження, насамперед, опитувальних листів. Підсумкове опитування проводилося за готовими опитувальними листами із заздалегідь підготовленими питаннями, які безпосередньо пов'язані з зазначеною темою.

Для визначення потреби молоді у підвищенні якості життя, виявлення усвідомленого зв'язку між успішною діяльністю, комунікацією у віртуальному просторі та власним позиціонуванням і вмінням формувати перспективи життєдіяльності потрібно було виявити, наскільки респонденти готові використати власні можливості, внутрішні та зовнішні ресурси.

Тому в опитувальному листі пропонувалося описати всі свої цілі, мрії та бажання, шляхом перегляду власних акаунтів у соціальних мережах за останній рік, де пропонувалося відзначити без будь-яких обмежень: про що мріяли, чого не вистачало, чого прагнули, яким змістом (чим конкретно: цитати, жарти, специфічні відеороліки, думки інших людей) наповнювали власну стрічку новин і які способи досягнення і самореалізації використовувалися – від найфантастичніших і до простих і життєво необхідних.

За результатами дослідження стало зрозуміло, що виявлялися ментальні стратегії найрізноманітнішого характеру (стати успішним у житті, отримати кілька вищих освіт, купити ділянку, стати найбагатшою людиною в країні, стати відомою, мати можливість купувати продукти в будь-якій кількості, мати кілька дорогих машин, віллу на березі океану); писали всі цілі без будь-яких часових і просторових обмежень.

Поглибити отриману інформацію допомагали такі питання: «Які вигоди та переваги вас чекають в результаті досягнення цієї мети, і які при цьому можливі втрати?». Ці питання допомогли осмислити, для чого, по суті, респонденти збираються домагатися тієї чи іншої мети, що їх чекає в кінці

цього шляху, чим їм доведеться пожертвувати в цьому процесі і чи вартий кінцевий результат витрачених зусиль.

В одних респондентів позначено лише 3-5 пунктів, а іншим, щоб розмістити всі свої цілі, мрії та бажання, не вистачало місця на опитувальному аркуші. Тому без подальшого аналізу навряд чи можна стверджувати, що велика кількість цілей належить найбільш цілеспрямованим респондентам, або навпаки – це вказує на нездатність досліджуваного зосередитися і вибрати для себе найважливіше, а отже, визначити зміст і мету всіх своїх реальних і віртуальних комунікацій. Так, наприклад, респондент ставить перед собою такі цілі: швидше закінчити університет, знайти гарну роботу, мати надійного друга або подругу, придбати дорогу машину, віллу на березі моря, стати відомою людиною, ще кілька цілей про подорожі, розваги. Важко сказати, чи належить цей опитувальний лист людині цілеспрямованій, з ясним уявленням життєвого успіху та шляхів просування до нього, чи продиктований її віртуальним тунелем реальності.

Для прояснення таких моментів ми просили респондентів описати механізми досягнення намічених цілях. І на завершення було додано таке запитання: «Що (або хто) може допомогти в досягненні цієї мети; що (чи хто) може перешкодити?», що дозволило респондентам осмислити реальність і середовище, в якому протікатимуть передбачувані події.

Виявилося, що не багато досліджуваних здатні об'єктивно оцінити власні ресурси і навколишню реальність, в якій вони живуть. Опитування, проведене серед респондентів, показало, що вони ставлять перед собою найрізноманітніші цілі. Ось деякі з них: успішно закінчити інститут; знайти престижну та високооплачувану роботу (через інтернет, через знайомих, або за допомогою друзів у соціальних мережах); стати професіоналом своєї справи; мати великий будинок та гарну машину; стати багатою людиною і ні від кого не залежати; відкрити свою справу; вдало створити сім'ю; мати гарне здоров'я; змінити місце проживання; стати відомою людиною; цілі релігійного характеру тощо.

У більшості опитувальних листів у системі соціальних уявлень одне з перших місць займає навчання. Причому це питання першорядної важливості. Але деякі респонденти питання навчання зовсім не згадують або ставлять його на останні місця при розташуванні пріоритетів. Примітно, що загальне для таких респондентів – незадоволеність матеріальним становищем. У них на перших місцях стоять цілі: влаштуватися на високооплачувану роботу, вдало вийти заміж, розбагатіти, стати матеріально незалежним, добре відпочивати, подорожувати. Можна було припустити, що ці досліджувані зайняті думками про матеріальне благополуччя і їм ніколи думати про навчання. Серед них є відмінники. Далі, серед респондентів-відмінників близько половини осіб не задоволені матеріальним становищем. Це той мотив, який не дає розхолоджуватися, пропускати заняття. В опитувальних аркушах на першому місці вони мають мету – закінчити інститут «з червоним дипломом». Хоча їм також властиві не лише цілі, що стосуються відмінного навчання, а й інші: досягти успіхів у спорті, відкрити свою справу, пожити або попрацювати за кордоном. Проведене дослідження також показало, що всі респонденти певною мірою прагнуть матеріальних благ, одержуваних за допомогою грошей.

Тут виявився досить широкий діапазон прагнень: від елементарного бажання показати свої придбання всім віртуальним друзям, можливості купувати продукти харчування в необхідній кількості до стати мільярдером. Характер цілей залежить від соціального становища, ступеня цілеспрямованості, особистісних характеристик, способу життя сім'ї, оточення, друзів тощо.

Найчастіше респондентами зазначалися такі фактори якості життя: стати успішною, багатою людиною, матеріально незалежною (від батьків та ін.) людиною; мати високий зарібок, владу та гроші; вийти заміж/одружитися за багатого/з багатою, щоб батьки добре заробляли – відзначаються цілі утриманського характеру; здобути величезний капітал будь-яким шляхом – відзначаються цілі кримінального відтінку; щоб бідні стали багатшими, а

багаті біднішими – зустрічаються цілі, що характеризують психологічну незрілість чи неготовність респондентів до ринкових відносин.

Прагнення до покращення свого фінансового становища відзначається у всіх досліджуваних, тобто немає жодного опитувального листа, де не було б хоч однієї цілі з цієї групи. Питання в тому, який рівень домагань, як вони уявляють це покращення. Одні мріють стати найбагатшою людиною (у світі), мати десятки шикарних машин; інші були б раді, якби вдалося зібрати гроші на ремонт житла, заробити на весілля, мати нормальне фінансове становище і «якби ціни на ринку стали більш доступними». Можливо, все залежить від того, в якій реальності знаходиться молода людина зараз.

Аналіз результатів дослідження показав, що в більшості випадків цілі та мрії про незліченні багатства виникають у тих респондентів, які в пункті опитувального листа «задоволеність матеріальним становищем» відзначають: повністю задоволений або в основному задоволений. А в наступному пункті «за які кошти Ви живете?» відповідь в основному така: стипендія, кошти батьків і власний заробіток. Ця обставина стосується всіх категорій опитаних. Можна навести ще кілька цікавих цілей із опитувальних листів за фінансовим становищем: увійти до трійки найбагатших людей світу, виграти в лотерею мільйон, купити машину своїй дівчині, стати найбагатшим тощо.

На підтвердження цього можна навести мрії деяких із респондентів: жити, заробляючи гроші в інтернеті, «щоб мені подарували мерседес»; нешкідливе бажання виграти в лотерею джек-пот і набагато небезпечніше – сколотити величезний капітал будь-яким шляхом.

Узагальнюючи, можна відзначити, що частіше замислюються про гроші і прагнуть до їх оволодіння респонденти, які в основному задоволені своїм матеріальним становищем. Це можна пояснити можливо, тим, що це респонденти, які певною мірою пізнали пристойне матеріальне становище своїх батьків, але все ж таки не мають можливості дозволити собі все, що вони хочуть у фінансовому відношенні. Ця частина респондентів прагне до

задоволення своїх фінансових потреб сильніше, ніж повністю задоволені, яких меншість або зовсім незадоволені матеріальним становищем респонденти.

Результати дослідження свідчать про те, що гроші можуть виступати не тільки як кінцева мета (самостійна цінність), але і як засіб самопозиціонування, комунікативної гри та для задоволення інших цілей. Респонденти називають гроші, насамперед, засобом не тільки для здобуття матеріального благополуччя, а й необхідною умовою для досягнення високого соціального, політичного статусу. Часто вказується, що гроші – майже не єдиний спосіб, один із основних для того, щоб вдало створити сім'ю та виростити дітей. Людей різного віку, соціального походження, з різними матеріальними можливостями, характерами, рівнем навчання та знань об'єднує прагнення до задоволення власних потреб, уособленням яких є гроші.

У прагненні до грошей знаходить своє відображення бажання мати саме «мерседес», а не просто автомобіль, на якому можна їздити; потреба жити у великому будинку, палаці, а не просто мати дах над головою; бути впливовим, а не просто мати гарну роботу. Величезне, часто непереборне бажання задоволення потреб змушує жертвувати своїм часом, силами та душевним спокоєм.

У значної кількості опитувальних листів зазначено, що будь-який аспект життя: здоров'я, взаємини, усі прагнення та починання – все вимірюється в грошах. Закони ринкової економіки досить жорсткі і суворі, але насторожує така обставина: на питання, що може респондентам допомогти досягти бажаного, вони далеко не завжди згадують про власні ресурси – можливості, здібності, – і багато з них пишуть, що це удача, допомога батьків, участь родичів. Багато хто просто копіює чужі фотографії, на яких є образ достатку, благополуччя, грошового задоволення. На ці віртуальні орієнтири та образи посилаються респонденти при опитуванні. Ймовірно, з цієї ж причини досліджувані нерідко мріють виграти в лотерею мільйон, «зірвати» джек-пот, отримати в подарунок будинок та машину. Безперечно, що ставити цілі і

мріяти в житті дуже важливо, але ж не менш важливо шукати шляхи для їх досягнення в реальності індивідуального Я, а не у віртуальності інтернет-его. І, звичайно, важливо навчитися використовувати всі свої життєві ресурси для створення власного благополуччя. Вибір же майбутньої роботи, побудова кар'єри – залежить від вимог, що пред'являються людиною до самої себе.

Результати опитування респондентів показують, що питання планування та вибору роботи після закінчення інституту займає одне з найважливіших місць у системі цілей. Цікаво, що майже 35% опитаних сподіваються отримати відносно високі посади на державних та приватних підприємствах одразу після закінчення університету і тільки невелика частина – близько 14% – згодні пройти професійний шлях «знизу до верху».

Респонденти пишуть про те, що вони хотіли б мати в житті, ким і яким стати в майбутньому. На запитання «Що може допомогти Вам у досягненні мети?» і «Що може стати на заваді?» – респонденти найчастіше давали розпливчасті відповіді. Деякі приклади відповідей: я сам, друзі, інтернет, невідомі обставини, почну діяти – там видно буде. Уявити собі можливі переваги на шляху до бажаної мети, розробити стратегію дій, означити терміни виконання – це для багатьох досліджуваних виявилось нерозв'язним завданням.

Багато залежить від індивідуальних здібностей, уміння спілкуватися з людьми, особистої ініціативи. Отже, знову потрібні відповідні навички та знання, які можуть захистити молоду людину від багатьох промахів та несподіванок. Наразі багато респондентів намагаються отримати другу вищу освіту, тим самим отримуючи спосіб задоволення потреб у знаннях для забезпечення нормального рівня життя та адаптації до умов ринкових відносин.

Отже, важливо допомогти молодій людині грамотно організувати своє життя як у віртуальному, так і в реальному просторі взаємин, мати комунікативний та інтерактивний інструментарій для прояву та створення

власного стилю та способу життя, а також формування розуміння якості свого життя на цьому його відрізку.

3.3. Результати трансформації суспільних відносин у соціальних уявленнях молоді про довіру та перспективи майбутнього

Зміст уявлень визначає форми і способи соціального пізнання та ціннісні пріоритети, що регулюють поведінку молодої людини. У соціальних уявленнях ми знаходимо стереотипи, переконання, твердження або цінності, які допомагали людям орієнтуватися та домінувати у своєму соціальному оточенні. Соціальні уявлення задають загальний код зв'язку, за допомогою якого можна назвати та класифікувати різні аспекти світу (Л. Гриценюк) [36].

Соціальні уявлення молоді є складною цілісною системою знань та переконань молодих людей щодо себе, інших [45; 95; 102 та ін.].

Сучасне суспільство все більше схильне до процесів глобалізації, що виявляються у поступових змінах соціальної взаємодії у суспільстві. Результати трансформації суспільних відносин відображаються у соціальних уявленнях молоді про поняття, цінності, соціальні явища. Їх формування зумовлене впливом культурних, історичних, політичних чинників, у зв'язку з чим вважаємо актуальним дослідження культурних відмінностей у соціальних уявленнях молоді, що може сприяти уточненню наукового знання про цей феномен, формулюванню рекомендацій та способів встановлення, розвитку, збереження та відновлення довірчих відносин, зокрема, між представниками різних культур [147; 216; 264 та ін.].

У практичній діяльності фахівців соціономічного профілю виникають ситуації, коли необхідно оцінити рівень довіри у відносинах із клієнтами, партнерами, колегами. Для того, щоб розробляти відповідні методи оцінки, необхідно досліджувати розуміння та сприйняття цього терміну у суспільній свідомості.

Особливої актуальності набувають дослідження відмінностей у соціальних уявленнях про довіру у представників різних демографічних та культурних груп.

Розширення та доповнення знань про окреслену проблему дозволить забезпечити умови для формування молодіжної політики, що сприяє побудові довірчих відносин у навчальних закладах, професійній сфері тощо.

Особливо важливими є дослідження уявлень молоді про поняття, що лежать в основі формування структури відносин у суспільстві. Одним із таких феноменів є довіра.

Нагадаємо, що історико-філософський напрям вивчення довіри пов'язаний з іменами Ф. Аквінського, Р. Гегеля, І. Канта, Р. Лейбниця, Д. Локка та ін. Цей феномен є предметом досліджень у різних галузях фундаментальних та прикладних наук: філософії, психології, соціології, економіки, історії, політології. У роботах дослідників має місце глибокий аналіз довіри та суміжних понять.

Окрема увага приділяється проблемі співвідношення довіри та недовіри, процесу формування недовіри, зокрема у роботах К. Джонес, Дж. Девіс, Р.С. Майєр, Д. Дж. Макалістер. Проте, актуальність дослідження довіри, довірчих відносин постійно зростає саме з погляду на формування соціальних уявлень в онто- та соціогенезі.

Так, проблема формування базової довіри протягом першого року життя висвітлена у роботах Е. Еріксона [183]. Рівень базової довіри стає основою подальшого особистісного розвитку, адаптації людини у суспільстві, встановлення близьких відносин.

Вченими розкрито особливості формування довіри у процесі дорослішання та роль довіри у становленні особистості у підлітковому періоді, зокрема у подоланні даної вікової кризи.

Процес самопізнання, формування відносин із навколишнім світом, формування цінностей і цілей, світогляду особливо інтенсивно відбувається у

юнацькому та ранньому дорослому віці, коли вирішується завдання самовизначення та формування соціальних уявлень молоді.

У зв'язку з цим вивчення соціальних уявлень молоді про довіру є актуальним завданням, вирішення якого може сприяти не тільки накопиченню наукових знань, а й пошуку ефективних способів встановлення, розвитку, збереження та відновлення довірчих відносин у цій соціально-демографічній групі і в сучасному суспільстві загалом.

Довіра є основою формування як окремої особистості, так й впливає на міжособистісні, міжгрупові і соціальні процеси у суспільстві. Багато дослідників звертають увагу на культурні та історичні передумови розуміння довіри у суспільстві та вивчають крос-культурні особливості довірчих відносин (Дж. Коулмен, М. Сасаки, Ф. Фукуяма та ін.) [170; 192; 273 та ін.].

Проведений аналіз наукової літератури показав, що феномен довіри є актуальним і поширеним предметом досліджень, проте на цей час не існує комплексних робіт щодо соціальних уявлень про довіру у молоді в умовах проблемогенного соціуму, які охоплюють крос-культурний та соціально-демографічний контекст їх формування.

Важливим вбачається виявлення загальних та специфічних особливостей у соціальних уявленнях про довіру у молоді залежно від соціально-демографічних характеристик, виділення чинників формування соціальних уявлень молоді про довіру, типів ставлення до довіри, що виявляються у стратегіях поведінки молоді у довірчій ситуації.

Емпіричним шляхом встановлено взаємозв'язок між суб'єктивною оцінкою рівня довіри, ставленням до довіри, критеріями довіри та особистісними особливостями.

Показані відмінності у зв'язках у групі респондентів молодшого та старшого юнацького віку.

У молодшому юнацькому віці особистісна тривожність негативно корелює з рівнем довіри у дружбі, а у респондентів старшого юнацького віку

негативно корелює з довірою у конкурентних і ділових відносинах, з оцінкою власної довірчої привабливості та рівнем довіри до себе.

Рівень особистісної тривожності впливає на рівень довіри до себе і оцінку своєї довірчої привабливості. Також виявлено негативну кореляцію між екстернальним локусом контролю та рівнем довіри у відносинах з батьками. Виявлено позитивну кореляцію між оцінкою власної довірчої привабливості та рівнем довіри до себе, що свідчить про інтеріоризацію оцінки власної довірчої привабливості та проєктування рівня довіри до себе на інших.

У результаті кореляційного аналізу шкальних оцінок рівня довіри виявлено наявність зв'язку між довірою до себе та довірою до інших та світу на етапі формування цих відносин у молоді. Уявлення про те, що високий рівень довіри притаманний успішній людині, пов'язаний із самооцінкою рівня довіри до інших.

У молодшому юнацькому віці не було виявлено кореляційних зв'язків ставлення до довіри та довіри до себе, а у респондентів старшого юнацького віку простежується позитивний зв'язок між цими категоріями.

Внаслідок кореляційного аналізу результатів, отриманих серед досліджуваних молодшого юнацького віку, не було виявлено зв'язку між самооцінкою рівня довіри та компонентами довіри.

В результаті кореляційного аналізу результатів у респондентів старшого юнацького віку виявлено негативну кореляцію самооцінки рівня довіри у близьких відносинах та значимість аналізу недоліків об'єкта довіри, позитивну кореляцію між негативним уявленням про наслідки довірливості та схильністю звертати увагу на недоліки об'єкта довіри, негативний зв'язок зі значимістю довіри до себе та у відносинах з колегами та однокурсниками.

Виділено три групи факторів, які утворили систему внутрішніх зв'язків по відношенню до довіри:

- прагнення до довіри;
- аналіз ситуації довіри;
- втеча від довіри.

Відповідно, виявлено типи респондентів, які по-різному сприймають довіру як феномен, довірчі ситуації, об'єкт довіри, а саме відкритий, аналізуючий, ізолюючий. Описано якісні відмінності виявлених факторів у різних вікових підгрупах.

Відкритий тип у молодшому юнацькому віці виявляє прагнення до довірчих відносин з однолітками та собою, а у респондентів старшого юнацького віку також виявлено прагнення до довірчих відносин з батьками.

Респонденти старшого юнацького віку з інтернальним локусом контролю при позитивних уявленнях про довіру стають аналізуючими, а при негативних уявленнях про довіру уникають довірчих відносин. Втеча від довіри у молодшому юнацькому віці супроводжується високим рівнем довіри до батьків, а респондент старшого юнацького віку, який ізолюється, виявляє довіру, якщо високо оцінює рівень єдності з об'єктом.

Проведений аналіз щодо вивчення соціальних уявлень про довіру показав високу актуальність та значимість проведеного дослідження, а також дозволив виділити як перспективний напрямок вивчення соціально-демографічних та крос-культурних особливостей формування соціальних уявлень молоді. [62; 95; 99].

У структурі соціальних уявлень молоді про довіру виділяються три аспекти: емоційний аспект, який становлять почуття та емоції, що виникають у процесі довірчої взаємодії; когнітивний аспект соціальних уявлень про довіру, що проявляється у сукупності суджень про об'єкт та ситуацію довіри, досвід довірчої взаємодії; конативний аспект є найбільш складним утворенням, виявляється у готовності до сприйняття отриманої від партнера інформації як істинної, саморозкриття та делегування.

В результаті аналізу соціальних уявлень про довіру у респондентів молодшого та старшого юнацького віку виявлено структурні відмінності. У молодшому юнацькому віці найбільш важливими є емоції та дії, пов'язані з поняттям довіри (емотивний та конативний аспекти). У старшому юнацькому

віці більше значення мають переконання, оцінка власного досвіду та побудова очікувань від результатів довіри (когнітивний аспект).

Дослідження образу «довірливої людини» у повсякденній свідомості молоді також показало наявність відмінностей за віком: в уявленнях молоді старшого юнацького віку «довірлива людина» пов'язана з позитивними оцінками і очікуваннями частіше, ніж в уявленнях досліджуваних молодшого юнацького віку.

В результаті аналізу відмінностей у структурі соціальних уявлень про довіру у респондентів молодшого та старшого юнацького віку було введено та обґрунтовано поняття, що описують джерела формування рівня довіри у конкретній ситуації: експліцитна довіра, що виникає на основі оцінки зовнішніх обставин, поведінки об'єкта, досвіду взаємодії з ним, спирається на зовнішні прояви об'єкта, і імпліцитна довіра, заснована на емоційному стані та когнітивних уявленнях суб'єкта.

Процес зміни соціальних уявлень про довіру, що характеризується поступовим переходом з експліцитної довіри до імпліцитної у процесі дорослішання, отримав назву інтеріоризації довіри. У дослідженні було вивчено ставлення до довіри та виміряно суб'єктивну оцінку рівня довіри у відносинах до себе, інших, власної довірчої привабливості (уявлення суб'єкта про те, наскільки він сам є надійним об'єктом довіри).

Виявлено та описано позитивні зв'язки між ставленням до довіри, оцінкою власної довірчої привабливості та рівнем довіри до себе, що свідчить про інтеріоризацію оцінки власної довірчої привабливості та проєктування рівня довіри до себе на інших.

Суб'єктивний рівень довіри до себе та до однолітків пов'язані. Зв'язок між суб'єктивним рівнем довіри до себе та до батьків спостерігається лише на етапі ранньої дорослості.

Довіра у відносинах з однокласниками, однокурсниками та колегами пов'язана зі значущістю відчуття єдності з об'єктом довіри. Здатність бачити

недоліки об'єкта пов'язана з негативним ставленням до довіри та низьким рівнем довіри у близьких відносинах.

У ході проведеного дослідження соціальних уявлень молоді про довіру аналізувалися особистісні якості, зв'язки суб'єктивної оцінки рівня довіри з особистісною тривожністю та локусом контролю. Було виявлено, що рівень особистісної тривожності впливає на довіру до себе і пов'язаний з довірою у відносинах з однолітками.

Також виявлено, що при екстернальному локусі контролю довіра до батьків у осіб у віці ранньої дорослості нижча, ніж при інтернальному.

Виділено та описано фактори, які утворили систему зв'язків у соціальних уявленнях молоді про довіру: прагнення довіри, аналіз ситуації довіри, втеча від довіри. Відповідно, виділено типи ставлення до довіри: відкритий, аналізуючий та ізолюючий. При цьому виявлено якісні відмінності виявлених факторів у різних вікових групах респондентів.

У структурі соціальних уявлень молоді у векторі довіри виділяється три аспекти: когнітивний, емотивний та конативний.

Когнітивний аспект проявляється у сукупності суджень про феномен довіри, про об'єкт та ситуацію довіри.

Емотивний аспект становлять уявлення про емоційне тло процесу довірчого спілкування.

Конативний аспект відбивається в уявленнях про прояви довіри у поведінці.

Структура соціальних уявлень молоді про довіру обумовлена культурною належністю. В українській культурі емотивний аспект більшою мірою представлений у соціальних уявленнях про довіру у жінок, когнітивний аспект виражений в уявленнях чоловіків.

В європейській культурі конативний аспект більшою мірою виражений у уявленнях про довіру у чоловіків, в уявленнях про довіру у жінок збалансовано виявляються усі три аспекти.

У формуванні соціальних уявлень про довіру у молоді беруть участь експліцитна та імпліцитна довіра: експліцитна довіра виникає на основі оцінки ситуації; імпліцитна довіра виникає на основі сформованих когнітивних уявлень.

Процес зміни уявлень молоді характеризується поступовим переходом з експліцитної до імпліцитної довіри у процесі дорослішання і визначений як інтеріоризація довіри. Вікові етапи впливають на структуру соціальних уявлень молоді.

Когнітивний аспект більшою мірою виражений у соціальних уявленнях в старшому юнацькому віці, конативний та емотивний аспекти – в уявленнях молоді молодшого юнацького віку.

Суб'єктивна оцінка рівня довіри до себе у відносинах з однолітками та батьками формується під впливом особистісної тривожності та є основою формування уявлень про власну довірчу привабливість. Соціальні уявлення про довіру у молоді можуть бути представлені трьома факторами: прагнення до довіри, аналіз ситуації та втеча від довіри.

Виділено три типи ставлення до довіри:

- відкритий,
- ситуаційний,
- закритий.

Відкритий тип характеризується високою готовністю довіряти іншим і собі, ситуаційний тип представлений високою увагою до ситуації довіри, закритий тип проявляється низькою довірою до інших і до значущості єдності з об'єктом довіри.

Цікавими виявилися результати трансформації суспільних відносин у соціальних уявленнях молоді про перспективи майбутнього.

Під час психологічних інтерв'ю учасники дослідження поділилися своїм баченням майбутнього. Для проведення дослідження було створено онлайн-анкету, щоб вивчити уявлення про майбутнє та емоційний стан молоді.

У дослідженні використовувалися результати напівструктурованих інтерв'ю та психодіагностичні методики: опитувальник для визначення часової перспективи Ф. Зімбардо (ZTPI) [310], опитувальник «Антивitalність та життєстійкість», семантичний диференціал майбутнього часу.

За результатами інтерв'ю виокремлено декілька основних тенденцій в уявленнях молоді про перспективи майбутнього:

- бажання жити в демократичній країні, де є закон, порядок і повага до прав людини;
- прагнення до євроінтеграції;
- готовність молоді до змін та прийняття нових викликів;
- важливість патріотизму та збереження національних цінностей;
- прагнення до стабільної роботи та високого рівня життя.

Уявлення про перспективи майбутнього у молодих українців, що живуть в умовах війни, мають свої відмінності, оскільки війна суттєво впливає на їхнє життя, цінності та амбіції.

Патріотизм і згуртованість виступають як прояви позитивного, оптимістичного майбутнього, що підтверджують 65% опитаних.

Серед багатьох молодих людей виникає бажання брати активну участь у волонтерських ініціативах, допомагати постраждалим. Вони проявляють зацікавленість в активній участі в громадському житті та пошуку рішень для відновлення країни.

Було проаналізовано розподіл чинників часової перспективи за опитувальником Ф. Зімбардо [310]. Сентиментальне ставлення до довоєнного періоду, виявлене у 88,8% опитаних молодих людей, пояснюється їхнім бажанням відновити почуття безпеки та прогнозованості життя, що властиві для мирного часу.

Водночас, попри загальну позитивну оцінку довоєнного періоду, 38,2% молоді згадують про негативні моменти, які супроводжували їхнє життя. Отримані дані свідчать про те, що значна частина молоді (60,1%-70,7% середнього рівня) демонструє амбівалентне ставлення до теперішнього часу.

Це вказує на те, що з одного боку, вони прагнуть отримувати максимум задоволення від життя «тут і зараз», не відкладаючи насолоду на потім.

З іншого боку, вони схильні сприймати життя як щось, що відбувається незалежно від їхніх дій, і доля вже визначила їхній шлях. Семантичний диференціал майбутнього часу було використано для оцінки сприйняття поняття «майбутнє» чоловіками та жінками.

Так, для переважної більшості чоловіків та жінок (77,7%) майбутнє переживається як активне, напружене, стрімке, густе, мінливе. У той час, як для 7,1% молоді як пасивне, розслаблене, застигле, порожнє, прогнозоване.

Отримані дані свідчать про те, що переважна більшість молодих людей сприймає майбутнє як динамічний, насичений подіями та викликами період.

Для більшості молодих людей властиві: високий рівень залученості, усвідомлення невизначеності; оптимізм, поєднаний з обережністю. Позитивне емоційне сприйняття майбутнього характерне для 78,7% респондентів, які описують його як світле, радісне, яскраве, спокійне та насичене кольорами. Водночас 8,1% опитаних демонструють песимістичний погляд, пов'язуючи майбутнє з відчуттями смутку, нудьги, тривоги, сірості та темряви, що свідчить про їхню невпевненість і занепокоєння щодо прийдешнього.

Таким чином, результати дослідження підтверджують переважання оптимістичних уявлень про майбутнє серед молоді. Більшість респондентів сприймає його в позитивному ключі, асоціюючи з відчуттям позитивних змін.

Аналіз впливу життестійкості та схильності до деструктивних тенденцій на уявлення молоді про майбутнє є важливим для підтримки її психологічного благополуччя та сприяння стабільності в суспільстві. Такий аналіз дозволяє прогнозувати потенційні ризики та допомагає запобігати проблемам психічного здоров'я.

Відповідно до отриманих даних, від 66,1% до 72,0% молодих людей демонструють низький рівень схильності до антивітальних думок і дій. Проте в умовах проблемогенного соціуму зросла загроза появи саморуйнівних роздумів і імпульсивної поведінки у 4,2% молоді.

Загалом, кожен третій чоловік або жінка періодично стикається з такими переживаннями або діями. Молоді люди, які отримали високі показники за шкалою антивітальності, мають більшу ймовірність схильності до самопошкодження та підвищений ризик суїцидальних спроб.

Рівень готовності до нанесення шкоди собі (фізичний біль, травмування, ризикована поведінка) зафіксований у межах 4,2%-25,4% опитаних чоловіків. Цей ризик зростає під впливом імпульсивності, що проявляється ще у 4,2%-58,2% респондентів. Особливе занепокоєння викликає той факт, що 34,0% опитаних схильні до емоційних зривів і різкого вираження негативних почуттів у відповідь на невдачі.

Окремої уваги заслуговує шкала, що оцінює «негативний образ теперішнього і майбутнього». Її результати вказують на те, що багато чоловіків мають розмиту перспективу майбутнього та відчуття, що сучасність швидко минає.

Так, 74,1% молодих людей демонструють ситуативний песимізм щодо власного майбутнього та почуття безпорадності перед його викликами. Вагомим фактором тривоги для молоді є страх оцінювання з боку однолітків, зокрема щодо власної особистості та зовнішності. Це турбує від 41,1% до 63,2% респондентів, особливо студентів, які перебувають у середовищі постійної конкуренції та критики.

Безперервна боротьба за визнання та ідеалізовані стандарти, що нав'язуються соціальними мережами, сприяють формуванню комплексів та зниженню самооцінки у молоді.

Наслідки такого психологічного тиску можуть бути тривалими та призводити до різних форм соціальної дезадаптації. Важливо зазначити, що більшість молодих людей не мають серйозних конфліктів із найближчим соціальним оточенням, хоча поодинокі випадки все ж трапляються. Зокрема, 37% респондентів повідомили про періодичні конфлікти в сім'ї.

Варто зазначити, що мікросоціальні конфлікти в родині є одним із ключових чинників, які можуть спричиняти антивітальну поведінку.

Найнижчий рівень конфліктності спостерігається у відносинах між чоловіками та їхніми однолітками – 82,1% респондентів повідомили про відсутність серйозних конфліктів. Це можна пояснити тим, що молодь надає значення особистісній близькості та дружньому спілкуванню.

Серед поширених проблем, які турбують сучасну молодь, можна виділити відчуття самотності та недовіру до людей – ці переживання притаманні 74,3% респондентів.

Невизначеність у розумінні власних мотивів, емоцій та цілей, а також труднощі у міжособистісному спілкуванні можуть сприяти розвитку антивітальних установок. Це, своєю чергою, негативно впливає на психологічне благополуччя молодих людей та їхній психічний стан. В умовах складної воєнної реальності більшість сучасних чоловіків та жінок демонструють високу життєстійкість – цей показник сягає 72,2% серед опитаних. Крім того, 39,0% респондентів мають оптимістичні очікування щодо майбутнього.

Молодь високо цінує родину як джерело психологічної підтримки (34,3%) та середовище, де панують повага й любов між членами сім'ї (34,9%).

Юнацький вік традиційно характеризується прагненням досягти успіху, здобути визнання та самовдосконалюватися. Це, своєю чергою, вимагає ініціативності, соціальної та відповідальності у реалізації своїх життєвих цілей, що спостерігається у 29,5% опитаних.

Встановлено, що абсолютна більшість молоді висловила прагнення до завершення війни. Це свідчить про надію на безпечне й мирне майбутнє, де відсутні конфлікти та насильство, а кожна людина має змогу вільно розвиватися та самореалізовуватися.

Таким чином, отримані результати мають як теоретичне, так і практичне значення. З одного боку, вони підтверджують існуючі психологічні концепції щодо зв'язку між соціальними уявленнями молоді та її життєстійкістю. З іншого боку, їх можна використати для створення ефективних психологічних

програм, спрямованих на формування позитивного образу майбутнього та зміцнення життєстійкості молоді.

Проведене теоретичне та емпіричне дослідження підтвердило, що позитивне середовище має відповідати очікуванням молоді, сприяти формуванню рефлексії щодо власних адаптивних стратегій, усвідомленню її мотивів та створенню нових інтегративно діяльнісних адаптивно-поведінкових моделей. Це, своєю чергою, слугуватиме основою для розвитку оптимістичного бачення перспектив майбутнього.

Основними психологічними чинниками формування позитивних уявлень про майбутнє є адаптація, рефлексія, творчість і пізнання. Водночас зовнішні психологічні чинники цього процесу визначаються організаційними умовами та формуванням середовища, що здійснює позитивний психологічний вплив.

Уявлення сучасної української молоді про майбутнє є складним поєднанням мрій, страхів, надій і прагнень, що формується під впливом історичних подій, війни та особистого досвіду.

В ході дослідження виявлено, що молодь має складні та різноманітні соціальні уявлення щодо майбутнього, яке формується під впливом війни та змін у суспільстві. Виявлено, що негативні емоції впливають на песимістичне сприйняття майбутнього, а здатність долати труднощі, навпаки, сприяє оптимізму. Наголошено на важливості розвитку позитивних соціальних уявлень щодо перспектив майбутнього. Підкреслено роль основного ресурсу розвитку впевненості у собі, позитивного ставлення до майбутнього, здатності до самоаналізу та довіри до власного досвіду.

3.4. Соціальні уявлення молоді та інформаційно-цифрове середовище проблемогенного соціуму

На *четвертому етапі* дослідження було виявлено соціальні уявлення молоді про інформаційно-цифрове середовище та його вплив на їх формування і трансформацію.

У ході дослідження особливостей функціонування соціальних уявлень сучасної молоді про інформаційно-цифрове середовище було систематизовано низку теоретичних підходів до вивчення інституційних змін у соціально-економічній та освітній сферах в умовах становлення інформаційного суспільства.

Для подолання методологічної суперечливості було виокремлено індикатори трансформаційного процесу, які об'єднують різноманітні підходи з урахуванням порівняння ідеальних моделей розвитку суспільства.

Як відомо, провідним системотворчим індикатором змін вважається інформатизація, причому показником результативності трансформацій у суспільстві стають зміни соціальних уявлень особистості.

У проведеному дослідженні було виокремлено типові для інформаційно-цифрового середовища зміни, які дозволили визначити головні особливості процесів трансформації соціальних інститутів, що відбуваються.

В економічній сфері – це посилення наукомісткості виробничої діяльності, спрямованої на створення «інформаційно-ємного» продукту праці, товару чи послуги, наповнених символічними властивостями, вкладених у задоволення потреб, відповідних символічним цінностям суб'єкта інформаційно-цифрового середовища.

В умовах вирішення, завдяки технологічному розвитку, проблеми недозабезпечення суспільства ресурсами репродуктивна індустріальна праця втрачає цінність, поступаючись місцем продуктивному інформаційному виробництву.

Переведення інформації у знаннєвий потенціал особистості стає новою продуктивною силою економіки. У зв'язку зі зміною характеру і форми праці кардинально змінюється соціальна структура, що включає «нових професіоналів». Рушійним моментом становлення нової соціальної структури є розвиток інформаційної культури суспільства, що визначає здатність фахівця до ведення інноваційної діяльності. Це дозволяє виробляти та використовувати інформацію у формі знань як основного економічного ресурсу.

Ці процеси якісно змінюють характер трансформації решти соціальних інститутів, що супроводжується соціальними процесами глобалізації та мережізації суспільства.

Досліджено статус фахівця нового типу – «нового професіонала» – основного елемента інформатизації суспільства.

Використовуючи інформаційні засоби виробництва, «нові професіонали» утворюють нову соціальну групу, набуваючи рис, не характерних для найманих працівників у їхньому класичному розумінні, – працівників індустріального суспільства.

В результаті дослідження виведено особливості «нових професіоналів»: як працівників продуктивної (творчої) та «інформаційно-ємної» праці; їм властиві немасовість і підвищення цінності фахівця, його статусу.

«Новий професіонал» зберігає положення найманого працівника, при цьому мінімізуються негативні наслідки цього положення – експлуатація та відчуження праці (на основі соціальної та економічної значущості праці «нового професіонала» та його «незамінності», тобто витратності та складності заміни працівників).

Ключовими якісними відмінностями компетентнісної моделі працівників нового типу стають розвинена комунікативна та організаторська компетенції (у тому числі здатність до самоорганізації та самоосвіти).

Універсальні компетенції цих фахівців можна системно позначити як розвинену інформаційну культуру: у структурі особистості переважають

термінальні орієнтації, виражена схильність до освіти та самоосвіти протягом життя, характерна незалежність від масової культури та розвинена споживча і комунікативна компетентності.

Слід наголосити, що зміни у соціальній структурі в зв'язку з зазначеними перетворенням мають не лише позитивні, а й негативні моменти. Головним негативним моментом є загострення протиріч між так званими «працівниками репродуктивної праці» та «новими професіоналами».

Формуються передумови становлення інформаційного нерівності. «Працівники репродуктивної праці» – це працівники, праця яких не потребує складної підготовки та вищої освіти.

Незважаючи на високі темпи технізації суспільства та автоматизації виробництва, інформаційна економіка зберігає форми некваліфікованої та рутинної праці, а також важкої ручної праці.

Виділивши як чинники, що перешкоджають саморозвитку соціальної структури, відсутність рівного доступу до освіти, створення нових джерел експлуатації для неосвіченої частини населення, збереження домінування матеріальних цінностей у деяких верств населення, слід об'єднати ці фактори через інститут освіти в цілому, вищої зокрема.

«Працівники репродуктивної праці» позбавляються традиційної адаптованості через знижувальну соціалізацію, мають інструментальну орієнтацію, соціальна мобільність обмежена, статус є переважно соціально успадкованим, їм властиві висока маніпульованість та консьюмеризм.

В умовах трансформації сучасного суспільства інститут вищої школи набуває роль основного чинника соціальної диференціації. Соціальний інститут вищої школи в інформаційному суспільстві набуває й дуального становища.

З одного боку, він стає основним джерелом розвитку, що дозволяє розкрити потенціал фахівця, відповідаючи новим вимогам інформаційної економіки.

Результатом трансформування структури особистості під запити інформаційної культури стає збереження безмежності особистісного, а, отже, і суспільного розвитку вслід за орієнтацією на освіту і самоосвіту протягом усього життя.

З іншого боку, освітній інститут стає основним джерелом нових протиріч, сприяючи посиленню розбіжностей між «новими професіоналами» і «працівниками репродуктивної праці», різниця між якими зумовлена різними соціальними орієнтаціями.

З одного боку, інструментальний тип (корелює з «працівниками репродуктивної праці»), приречений на репродуктивну діяльність.

З іншого боку, йому протистоїть термінальний тип («нові професіонали»), спрямований на постійний саморозвиток, який розвиває суспільство завдяки продуктивній діяльності.

Нові запити суспільства, що змінюється, припускають формування соціального замовлення на суттєву перебудову освітньої системи з трансляції готової знаннєвої бази в напрямку стимулювання творчості учнівської та студентської молоді.

Зміна запитів до особистості та до фахівця з боку інформаційного суспільства й окремих соціальних інститутів передбачає підвищення актуальності дослідження уявлень молоді про соціальні трансформації, що регулюються соціальними орієнтаціями.

Зазначені умови, а також необхідність у розробці рекомендацій щодо оптимізації процесу формування соціальних уявлень молоді, як активного суб'єкта соціальних трансформацій в умовах становлення інформаційно-цифрового суспільства, лягли в основу проведеного емпіричного дослідження на цьому його етапі.

У соціальних уявленнях молоді підтверджується перехідний характер сучасного етапу розвитку, позначаються ключові тенденції зміни суспільства та ключових соціальних інститутів.

Виявлено ключову суперечність у соціальних уявленнях респондентів: з одного боку, виражена орієнтація на оцінку вищої школи як інтегральної цінності для представника інформаційного суспільства та як ключового фактору соціально-культурної та соціально-професійної адаптації; з іншого боку, сучасна вища школа розглядається молоддю переважно з точки зору інструментальних груп мотивів на тлі певного відчуження від освітнього процесу.

Інформаційне суспільство в уявленнях молоді – це реверсивний стан сучасності, що протиставляє проблеми сучасного суспільства майбутньому етапу, де вирішено базові проблеми та протиріччя. При цьому крок відмінностей між уявленнями про сучасне суспільство та інформаційне суспільство свідчить про необхідність суттєвих трансформацій.

Суперечливість та фрагментарність емпіричної моделі інформаційного суспільства в уявленнях молоді необхідно інтерпретувати як ознаку недостатньої її поінформованості про поточні зміни в суспільстві та його окремих соціальних інститутів.

Зазначена особливість є одночасно і фактором ризику, який може позначитися на невизначеності поведінкових моделей у майбутньому, і фактором розвитку, який за цілеспрямованого впливу можна перетворити на соціальну перевагу, що відображається в адаптованості молодої людини до соціальних змін.

У дослідженні продемонстровано вплив типологічних відмінностей, заснованих на соціальних уявленнях молоді про інформаційне суспільство.

За результатами дослідження виявлено позитивну динаміку в рівні вираженості типологічних груп, проте поточний рівень сформованості типологічних характеристик є недостатнім для відповідності соціальній структурі інформаційного суспільства.

Інструментальний та інертний типи є прообразами «працівника репродуктивної праці» з переважанням інструментальної та унікальної

орієнтацій. Їм властиве споживче ставлення та прагнення до мінімізації ризиків.

Термінальний тип – прообраз «нового професіонала» з вираженими термінальними орієнтаціями: освіта – ключова цінність, прагнення до саморозвитку і самоосвіти, орієнтація на творчість.

Аналізуючи результати дослідження можна підсумувати, що групи інструментального та інертного типів є переважаючими та рівнозначними.

Проте всі типологічні групи характеризуються вираженістю інструментальних орієнтацій, що свідчить про збереження впливу індустріального періоду проблемогенного соціуму на сучасну молодь.

Термінальний тип перебуває в початковому періоді розвитку. Ключовим регулятором, що впливає на формування зазначених типів особистості, а також безпосередньо приймає участь у процесах сприйняття і конструювання соціальної реальності молоддю, є вища школа.

У цих умовах дієздатність вищої школи щодо забезпечення спрямованої соціалізації, формування належної компетентнісної моделі молоді та розвитку соціальних типів особистості – це умова забезпечення результативності та ефективності інституційних змін у межах переходу до інформаційного суспільства.

Для посилення адаптивності молоді в умовах проблемогенного соціуму вищій школі потрібно: при підготовці бакалаврів пріоритетну увагу приділяти виробленню універсальних компетенцій, які поєднують орієнтації випускників-професіоналів незалежно від спеціальності; посилення модуля гуманітарних дисциплін внаслідок необхідності формування фахівця-інноватора з розвинутою комунікативною компетентністю; посилення виховного компонента для спрямованої соціалізації – розвиток термінальних цінностей молоді людини.

Розвиток інформаційних технологій сприяв трансформації поведінки молоді людини в інформаційно-цифровому середовищі, зокрема, змінилися практики медіаспоживання, багаторазово збільшилася залученість молоді

людини в медійний контент, розширилися можливості його вибору і способів споживання, відбулася зміна парадигми з людини, що сприймає на людину, що транслює, виробляє той чи інший медіа-продукт.

Всі ці зміни відбилися на ставленні до інформаційно-цифрового середовища. Іншими словами, відбулися зміни у психології взаємодії молодшої людини та інформаційно-цифрового середовища.

Це виявилось, в тому числі, у розширенні репертуару інформаційно-комунікаційних статусів та ролей молодшої людини, що характеризується взаємопроникненням процесів медіаспоживання та комунікації; виробництва медіаконтенту та комунікації.

Змінене інформаційно-цифрове середовище змінює соціальні уявлення про нього. Водночас соціальні уявлення про інформаційно-цифрове середовище зумовлюють організацію соціальної поведінки молоді в цьому середовищі та впливають на весь процес її взаємодії з мас-медіа.

Нагадаємо, що в контексті нашого дослідження (вслід за С. Московічі) як синонім соціальних уявлень ми розуміємо знання, думки, судження, твердження, що виникають у повсякденному житті під час міжособистісної комунікації.

Так, згідно з С. Московічі [237-245], з одного боку, соціальне уявлення породжується групою, а з іншого – воно входить у систему соціальних комунікацій і регулює їх.

Зазначимо, що соціальні уявлення зобов'язані своїм походженням саме засобам масової інформації і завдяки їм соціальні уявлення відіграють визначальну роль у формуванні та поширенні думок, ідей, цінностей і переконань, уявлень про значущі соціальні проблеми суспільства.

Вчені відводять специфічну роль засобам масової інформації у процесі соціального пізнання, розглядаючи їх як канал формування масової свідомості та засоби формування цілісного уявлення про світ і відзначають, що той перехід, від соціального пізнання індивіда до соціального пізнання групи, який

запропонований в теорії соціальних уявлень, реалізується, насамперед, за допомогою засобів масової інформації, які не знають меж своєї дії.

Загалом вивчення психологічних особливостей соціальних уявлень про інформаційне-цифрове середовище – це нова галузь соціально-психологічного аналізу.

У міждисциплінарних дослідженнях інформаційне-цифрове середовище переважно розглядається як фактор формування соціальних уявлень про те чи інше соціальне явище, а тим часом інформаційне-цифрове середовище може виступати як об'єкт соціальних уявлень, зокрема у суспільній свідомості, у свою чергу, існують певні уявлення про нього як про соціальний інститут, його роль, місію, ефекти, функції.

Об'єктом дослідження цього етапу емпіричного дослідження виступили соціальні уявлення молоді про інформаційне-цифрове середовище. Предметом дослідження були особливості уявлень молоді про мас-медіа.

Зауважимо, що вибір молодіжної аудиторії був обумовлений, насамперед, двома обставинами. Перша пов'язана з тим, що саме молодь є найактивнішим учасником, залученим до інформаційне-цифрового середовища через свої вікові особливості. Крім того, процес дорослішання цієї вікової групи відбувався в умовах розвитку та поширення медіатехнологій, які є для них звичним середовищем, на відміну від старшого покоління.

Так, дослідники відзначають, що високий рівень технологічної грамотності, властивий цифровому поколінню, який дозволяє використовувати весь спектр можливостей сучасних технологій. Крім того, «цифрове покоління здатне ставити тренди медіаспоживання і формулювати нові базові інформаційні потреби.

Друга обставина пов'язана зі сприйнятливістю молоді та тією роллю, яку відіграє інформаційне-цифрове середовище та мас-медіа як агент соціалізації. З усіх аудиторій молодіжна аудиторія найбільш сприйнятлива до того, що їй пропонують засоби масової інформації. Її сприйнятливість настільки висока, що інформація, отримана через ці засоби, давно вже успішно конкурує з

інформацією, що пропонується в сім'ї та закладах освіти, а образ світу молоді людини будується під їх вирішальним впливом.

На цьому етапі дослідження було використано такі методики, як аналіз інтернет-дискусій щодо ставлення респондентів до різних видів медіа, бесіда, асоціативний експеримент, проєктивна методика «Незакінчені речення», опитувальник для оцінки соціальних уявлень молоді про мас-медіа (М. Жижина), що включав 4 блоки: перший блок орієнтований на аналіз очікувань від мас-медіа; другий – оцінює ступінь довіри до різних медіа; третій – спрямований на виявлення ставлення до різних мас-медіа; четвертий – спрямований на виявлення уявлень про функції мас-медіа та міру їх дійсної реалізації.

Для емпіричного аналізу змісту та структури соціальних уявлень респондентів про інформаційне-цифрове середовище було використано також методику вільних асоціацій (П. Вержес) [301].

За допомогою спеціальних математичних процедур у соціальному уявленні можна виділити ядро і периферію – іншими словами, стійку та схильну до змін складові структури соціальних уявлень. Так, відповідно до прототипічного методу аналізу П. Вержеса центральними елементами уявлення є як високочастотні характеристики, так й ті, які наводяться респондентами серед перших рангів [301].

Поєднання показників асоціацій та ранг виникнення утворює чотири області: з низькоранговими та високочастотними асоціаціями, з низькочастотними та високоранговими асоціаціями, з високочастотними та високоранговими асоціаціями, з низькочастотними та низькоранговими асоціаціями.

Таким чином, було виділено структуру уявлення: ядро, периферію та потенційну зону зміни уявлення.

З погляду структури уявлення елементи ядра надають сенсу всьому уявленню та мають найбільшу кількість зв'язків з іншими елементами. У свою чергу, периферія – найбільш рухлива, мінлива частина уявлення – виконує

другорядну роль. Завдяки периферійній частині здійснюється зв'язок ядра уявлення з реальністю, задається контекст уявлення.

Виходячи з вищезазначеного, вважаємо, що структурний підхід до аналізу соціальних уявлень дозволяє певною мірою передбачити можливі зміни в динаміці уявлень про інформаційне-цифрове середовище, що виникають внаслідок відповіді на зміни в ньому.

Відповідно до моделі трансформації соціальних уявлень К. Фламена [189], ступінь трансформації поля уявлення може бути різною – від зміни його периферичних елементів до радикальних змін, які стосуються центрального ядра.

Вибір двох видів медіа – інтернету та телебачення – зумовлений тим, що у медіа-перевагах молоді вони займають лідируючі позиції. Крім того, необхідно нагадати про безперервні дискусії щодо протистояння телебачення та інтернету. Як основний метод збору даних виступив вільний асоціативний експеримент, що дозволив виявити асоціативні зв'язки на слова-стимули «інтернет» та «телебачення».

Даний метод характеризується відносною легкістю використання, але при цьому має досить високу інформативність. Респондентам було запропоновано написати 5 асоціацій до слів «телебачення» та «інтернет», а потім проранжувати зазначені характеристики за ступенем суб'єктивної значущості (за 5-ти бальною шкалою).

Таким чином було отримано 82 асоціації для поняття «телебачення»; для поняття «інтернет» було отримано 76 асоціацій. Зазначимо, що спочатку асоціацій було отримано вдвічі більше до угруповання їх у єдиний кластер (наприклад, такі асоціації на поняття «інтернет» було згруповано в один кластер «свобода слова», «відсутність цензури», «безмежна свобода»).

Обробка та аналіз результатів здійснювалися за допомогою методики прототипного аналізу П. Вержеса [301]. Обробка даних у цьому методі зводиться до розподілу отриманих в асоціативному експерименті асоціацій на чотири «зони», залежно від частоти згадування та рангу асоціації. Нагадаємо,

що традиційно дослідники до центрального ядра уявлення відносять характеристики (асоціації), які часто присутні у відповідях респондентів і перебувають в перших рангах.

Аналіз даних прототипового аналізу асоціацій, наведених респондентами на слово телебачення, показав, що до елементів ядра уявлення про телебачення потрапили такі асоціації: новини; розвага; кіно; передачі; інформація; серіали; реклама; відволікання; пропаганда; соціальні функції; дезінформація; провідний; маніпуляція; політика; телешоу; ЗМІ; піар; одноманітність; зомбування; інтерес; ностальгія; вплив; скандал; старість; деградація; емоції; старомодність; антена; порожнеча; пульт. Власне, периферична система уявлення про телебачення утворена такими поняттями, як цензура; телевізор; інфотейнмент; час проведення; офіціоз; захоплення; яскравість; неправдоподібність; подорожі; оперативність; кабельне ТБ; картинка; події; візуалізація; музика; наркотик; ефір; обман; затишок; освіта; суб'єктивність; нерівноправність; зйомки; доступність; нудьга; авторські ідеї; бруд; дитинство.

До потенційної зони змін увійшли управління; будинок; відпочинок; журналістика; новий рік; популярність; цілодобовість; нав'язливість; п'ятниця; агресивність; зірки; безграмотність; у минулому.

Результати прототипного аналізу асоціацій, наведених респондентами до слова «інтернет» показали, що ядром соціальних уявлень є доступ; спілкування; соціальні мережі та блоги; споживання; розвага; глобалізація; можливості; відпочинок; новини; інформація; музика та фільми; всесвітня мережа; навчальні програми; самореалізація; допомога; сучасність.

Власне периферична система уявлення утворена такими поняттями: всесвітнє павутиння; зв'язок; роутер; майбутнє; WiFi; майстер-класи; пошук; знання; інновації; тренди; браузер; відеолекції; платформа для бізнесу; безмежний; віртуальність; реклама; аудіокниги; масштаб; зручність; економія часу; суперечності; меми; час; тролінг; скайп.

До елементів периферичної системи, що становлять потенційну зону змін, потрапили швидкість; соціум; різноманітність; життя; захоплення; еротика; необхідність; маніпуляція масами; комп'ютерні ігри; свобода слова; знайомства; загальнодоступність; сховище інформації; втрата часу; робота; сміттєзвалище; допомога; залежність; бронювання; пошта; анонімність; прозорість; це все; популярність; відволікання; оплата послуг.

Оцінка асоціацій може бути представлена у вигляді позитивної та негативної оцінки. Як видно з представлених асоціацій, позитивні асоціації (як, наприклад, доступ, можливості, самореалізація, допомога, корисність, зручність, захоплення, інновації) домінують над негативними «маніпуляція масами» та ін.).

Асоціативний ряд більшості асоціацій свідчить про високу значущість інтернету, його корисність, важливість у житті респондентів. Узагальнюючи асоціації на слово «інтернет», можна дійти висновку, що соціальні уявлення про інтернет перебувають у позитивному полі: інтернет наділяється амбівалентними характеристиками – починаючи від потреби і корисності й до залежності – і порівняннями зі світовим звалищем сміття.

Негативні асоціації пов'язуються як з маніпулятивними можливостями інтернету, з інформаційним перевантаженням та засміченням простору, так і з великою кількістю реклами, актуалізацією проблеми тролінгу та залежності від інтернету, крім того, респонденти негативно оцінювали необхідність плати за використання інтернету.

Проективна методика незакінчених речень виявилася ефективним інструментом у вивченні суб'єктивного сприйняття респондентами соціальної реальності.

Досліджуваним було запропоновано продовжити такі речення: «Для мене телебачення – це...», «Для мене інтернет – це...». Отримані асоціації респондентів були об'єднані за змістом у поняття-кластери, які є для них загальними. Наприклад, поняття «новини» об'єднує асоціації «спосіб

дізнатися, що нового у світі», «перегляд новин», «спосіб дізнатися про нові події».

Отримані дані, а також результати бесід з респондентами дає підстави говорити, насамперед, про два типи сприйняття телебачення: перший тип оцінює телебачення як джерело новин, розваг та відпочинку, як спосіб проведення вільного часу; другий тип пов'язаний з негативним сприйняттям телебачення, розглядає його як фактор маніпуляції та джерело впливу; щодо оцінки особистої значущості телебачення ця група респондентів наділяє його низькою значимістю у своєму житті і розглядає перегляд телевізора як марне витрачання часу, у зв'язку з чим мінімізує перегляд телебачення. Крім того, у цій групі респондентів негативні оцінки телебачення пов'язуються з маніпулятивними можливостями телебачення та його можливостями впливати на суспільну свідомість.

Фонове споживання розглядається багатьма авторами як у багатозадачність, що стоїть перед сучасною молоддю.

Тенденції, що намітилися в розробці сучасних ноу-хау, можна розглядати як повернення до колишніх часів, що свідчать про потребу сучасної людини у відпочинку від інформаційно-цифрового середовища та актуальність проблем інформаційної екології та медіабезпеки людини в сучасному інформаційно-цифровому середовищі.

Телебачення також розглядається в аспекті орієнтації у політичній обстановці в своїй країні та у світі загалом, оскільки, на думку респондентів, телевізійні новини дають панорамне уявлення про ситуацію в світі.

Отримані дані показують, що інтернет сприймається респондентами особистісно значущим простором, що транслює певні значення і цінності, володіє мотивуючим потенціалом, необхідним атрибутом сучасного життя, однією з дозвілєвих практик молоді, яка не має альтернативних замінів; інтернет оцінюється респондентами як засіб, що надає можливості для безмежного спілкування, взаємодії, підтримки соціальних зв'язків; обміну інформацією, пошуку та знаходження необхідної інформації; як технологія,

що надає безмежний доступ до знань; як спосіб отримання інформації про різноманітні новини, про події у світі, що відбуваються, проведені культурні, спортивні заходи; як помічник у вирішенні навчальних та професійних завдань. Інтернет розглядається також як помічник у вирішенні особистих проблем: знайти коханого/улюблену, спосіб уникнути самотності, знайти однодумців для реалізації своїх ідей чи проекту, можливість створити бажаний імідж та моделі поведінки; шанс стати популярною та відомою особистістю; як майданчик для самопрезентації, самопросування та просування власного бізнесу; майданчик для здійснення інфобізнесу або як можливість заробити грошей; як спосіб здійснення покупок; як нові можливості для самореалізації та самовираження; як спосіб знайомства з різними людьми, знаходження ідентифікаційного середовища (пошук ідентичності) – груп за інтересами; можливість задовольнити різноманітні потреби в розвазі, починаючи від комп'ютерних ігор, прослуховування музики, аудіокниг та закінчуючи обміном фотографіями, переглядом відео, фільмів та ін.

Отже, проведене дослідження показало, що соціальні уявлення респондентів про інформаційно-цифрове середовище, зокрема про телебачення та інтернет, істотно відрізняються і зазнають помітних змін. В уявленнях молоді про телебачення змістовні елементи складаються з асоціацій: новини, розвага, кіно, передачі, інформація, серіали, реклама, відволікання, пропаганда, дезінформація, маніпуляція, політика, телефон, ЗМІ, піар, одноманітність; зомбування; інтерес, ностальгія, вплив, скандал, деградація, емоції, старомодність, антена, порожнеча, пульт.

Змістовними елементами уявлень молоді про інтернет є доступ; спілкування; соціальні мережі та блоги; споживання; розвага; глобалізація; можливості; відпочинок; новини; інформація; музика та фільми; всесвітня мережа; навчальні програми; самореалізація; допомога; сучасність.

В цілому інтернет сприймається більш позитивно, оцінюється як необхідна корисна складова життя і наділяється респондентами більш позитивними характеристиками як особистісно значущий простір, який

транслює певні смисли та цінності, а також реалізує різні значущі функції, в порівнянні з телебаченням, яке не сприймається як незамінний атрибут, а скоріш як вид медіа, що транслює новини та володіє великими маніпулюючими та пропагуючими можливостями.

3.5. Дескриптори соціальних уявлень молоді про здоров'язберігаючі технології у проблемогенному соціумі

На *n'ятому етапі* дослідження було розкрито дескриптори соціальних уявлень молоді про здоров'язберігаючі технології у проблемогенному соціумі.

Як відомо, здоров'я завжди було головною цінністю людського життя, умовою успішного соціального та економічного розвитку, найважливішою складовою людського щастя. Вивчення джерел здоров'я та його покращення дозволяє як попередити виникнення хвороб, так й удосконалювати особистість загалом. Збереження психічного та фізичного благополуччя молодій людині можливе лише з позиції турботи про власне здоров'я.

Власне поняття «здоров'я» виникло в давнину і спочатку стосувалося фізичного стану людини: тобто поняття «здорова людина» означало «не хвора людина»; враховувалося, насамперед, функціонування всіх її органів та систем. З розвитком медицини та інших наук ця категорія наповнилася новим змістом, а поняття «здоровий» стали зіставляти з життям людини, її духовним розвитком і психологічним станом.

Наука про здоров'я людини – важлива галузь сучасного знання, оскільки за своєю практичною значущістю вона є однією з найскладніших дослідних областей у сучасній науці. Проте відповідно до принципу плюралізму наукового знання термінів «здоров'я» налічується понад вісімдесят. Узагальнюючи думки вчених, які досліджують феномен здоров'я, слід відзначити, що здоров'я в абсолютному сенсі не існує, оскільки за змістом

воно є ідеалом. Кожен індивід здоровий умовно і кожен індивід у певних умовах може бути здоровим.

Загалом відносно поняття «здоров'я» важливо враховувати низку аспектів: здоров'я є нормальною функцією організму на всіх рівнях його організації; здоров'я – це стан динамічної рівноваги організму та його функцій із навколишнім середовищем; здоров'я є здатністю організму пристосовуватися до умов, що постійно змінюються, перебування в навколишньому середовищі, здатністю підтримувати сталість внутрішнього середовища організму, забезпечуючи різнобічну і нормальну життєдіяльність; здоров'я – це відсутність хвороби, хворобливих змін та хворобливих станів; здоров'я є здатністю до повноцінної реалізації провідних соціальних функцій; здоров'я прирівнюється до повного фізичного, духовного, розумового та соціального благополуччя [24; 43; 45]. Це гармонійна взаємодія всіх органів та систем людини як єдиного організму, здатність до саморегуляції, розвиток духовних та фізичних здібностей.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає здоров'я як такий стан людини, якому властива не тільки відсутність хвороб чи фізичних дефектів, але й повне фізичне, духовне та соціальне благополуччя.

Аналіз сучасних досліджень показав, що розгляд змістовних характеристик здоров'я дозволяє виявити чотири підходи до його визначення: медичний, біомедичний, ціннісно-соціальний та біосоціальний. Медичний підхід представляє категорію «здоров'я» з погляду медичних характеристик та ознак здоров'я. Біомедична модель розглядає здоров'я як відсутність у людини органічних порушень та суб'єктивних відчуттів хвороби.

В рамках ціннісно-соціального підходу здоров'я розглядається як базова людська цінність, основа для повноцінного життя та задоволення всіх потреб людини, і духовних, і фізичних.

Біосоціальний погляд на поняття «здоров'я» враховує як біологічні, так і соціальні компоненти, причому провідна роль приділяється останнім.

Проблеми збереження здоров'я та виховання ціннісного ставлення молоді до здорового способу життя становлять особливий дослідницький інтерес. За даними ВООЗ, здоров'я людини визначається на 20% – спадковістю, на 20% – природним середовищем, на 7-10% – рівнем охорони здоров'я та на 50% здоров'я людини залежить від її способу життя. Тобто для покращення здоров'я найбільше доцільно впливати на зміну способу життя.

Мета дослідження на цьому його етапі полягала у визначенні сучасних соціальних уявлень молоді про здоров'язберігаючі технології задля їх подальшої корекції в умовах проблемогенного соціуму.

Здорове харчування, регулярність фізичних вправ, активний відпочинок, здоровий спосіб життя, низькокалорійні продукти, «розумний» фітнес, інтуїтивне харчування – модні тренди сучасної молоді, які активно обговорюються, зокрема у соціальних мережах [43; 45].

Як відомо, здоровий спосіб життя – це індивідуальна система поведінки людини, спрямована на підтримку власного здоров'я. Відповідно до іншого визначення – це поведінка, що базується на науково обґрунтованих санітарно-гігієнічних нормативах, спрямованих на збереження та зміцнення здоров'я.

На думку вчених, здоровий спосіб життя – це управління здоров'ям у вигляді адекватизації поведінки, специфікою якої є те, що основним дослідником та суб'єктом управління є сама людина. Важливо, що і дослідник, і суб'єкт управління – це одна особа; людина має бути поінформована про своє здоров'я, з одного боку, а з іншого – повинна знати доступні способи корекції своїх станів.

Базовими елементами здорового способу життя традиційно вважають: навколишнє середовище (безпечне та сприятливе для проживання); харчування: помірне, відповідне фізіологічним особливостям конкретної

людини, і навіть поінформованість про якість продуктів; фізично активне життя, з урахуванням вікових та фізіологічних особливостей; гігієна організму: дотримання правил особистої та суспільної гігієни, володіння навичками першої допомоги; загартовування; відмова від шкідливих звичок: куріння, вживання психоактивних речовин та алкоголю.

Змістовна наповненість категорії «здоровий спосіб життя» представляє дослідницький інтерес. Водночас, існує недостатня кількість досліджень соціальних уявлень про здоров'язберігаючі технології молоді в умовах проблемного соціуму, що вбачається особливо важливим, адже виробляючи соціальні уявлення, особистість сама підпадає під їх вплив, відповідно, соціальні уявлення молоді людини про здоров'я та здоровий спосіб життя регулюватимуть її поведінку в цій сфері.

Оскільки мета дослідження полягала у визначенні сучасних соціальних уявлень молоді про здоров'я та здоровий спосіб життя, як методичний інструментарій було використано: анкету на виявлення соціальних уявлень молоді про здоровий спосіб життя, опитувальник «SF-36 health status survey» для оцінки якості життя, розроблений J. Ware, C. Sherbourne [304].

Попередньо було виявлено повноту уявлень респондентів про здоровий спосіб життя. З метою аналізу соціальних уявлень респондентів про здоровий спосіб життя та здоров'язберігаючі технології було запропоновано анкету, яка містила, наприклад, питання: «Що Ви розумієте під здоровим способом життя?» «Перерахуйте основні компоненти здорового способу життя» та ін., а також питання щодо способу життя досліджуваних.

Проведений аналіз дозволив виділити такі категорії поняття здорового способу життя: оптимальний рівень рухової активності, що забезпечує добову потребу організму в русі; загартовування, що сприяє збільшенню опірності організму несприятливим впливам довкілля та захворюванням; раціональне харчування: повноцінне, збалансоване за набором життєво необхідних

речовин (білки, жири, вуглеводи, вітаміни та мікроелементи); дотримання режиму праці та відпочинку; особиста гігієна; екологічно грамотна поведінка; психічна та емоційна стійкість; відмова від шкідливих звичок: куріння, вживання алкоголю та наркотиків; безпечна поведінка вдома та в суспільстві, що дозволяє уникнути травм та інших ушкоджень.

За перерахування ознак, що становлять одну з категорій, респонденту нараховувалося по 5 балів (за категорію) та по 1 бали за ознаку.

На першому місці за частотою згадок про здоровий спосіб життя респондентів виявилася категорія «відмова від шкідливих звичок: куріння, вживання алкоголю та наркотиків»; про це свідчать відповіді 92,3% респондентів. Причому в цій категорії практично всі досліджувані назвали по 3 ознаки (не палити, не вживати алкоголь, не вживати наркотики), і лише 10,5% респондентів обмежилися короткою фразою «відмовитися від шкідливих звичок», тобто використали лише одну ознаку в категорії, що стало важливим при нарахуванні балів.

Наступною за популярністю виявилася категорія «раціональне харчування» (82,1% респондентів). Серед дескрипторів називалися такі, як не вживати в їжу жирного, їсти більше овочів, не переїдати, не харчуватися в кафе швидкого обслуговування. При цьому 21,9% респондентів вказали по тричотири ознаки у цій категорії; 22,0% лише за однією ознакою – «правильно харчуватися», не розшифровуючи його змістовно.

На третьому місці за частотою згадок (73,7% респондентів) була категорія «оптимальний рівень рухової активності, що забезпечує добову потребу організму в русі». Як дескриптори, що описують здоровий спосіб життя, називалися такі: робити зарядку, займатися спортом, гуляти на свіжому повітрі, ходити в спортивний зал, на фітнес, кататися на велосипеді, на роликах.

Четвертою за популярністю стала категорія «дотримання режиму праці та відпочинку» (49,7% респондентів), її змістовно наповнили такі дескриптори, як: не переробляти, їздити у відпустку на море, більше гуляти, висипатися. 28,9% респондентів вказали по 4 ознаки у цій категорії, 19,5% – лише за однією ознакою.

Далі за частотою згадувань виявилася категорія «особиста гігієна» (35,6% респондентів). Серед дескрипторів називалися такі – приймати душ, ходити в лазню, вчасно відвідувати стоматолога. Замикає змістовну наповненість уявлень про здоровий спосіб життя категорія «загартування» (30,9% респондентів) з дескрипторами: загартовуватися, обтиратися холодною водою, ходити босоніж.

Наразі проблема здоров'я і здорового способу життя є предметом дослідження не тільки медичної науки, найбільш набуваючи міждисциплінарного характеру.

У той же час слід зазначити, що предметом наукового аналізу поняття здоров'я стало лише у другій половині XX століття, коли представники гуманістичної та трансперсональної психології (С. Гроф, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс та ін.) [38; 134; 233; 268 та ін.] вперше звернулися до вивчення основ повноцінного функціонування психіки.

Це послужило основою виділення психології здоров'я у самостійний науково-практичний напрямок. Що ж до поняття «здоровий спосіб життя» воно стало предметом наукового дослідження вітчизняної психології з кінця XX століття.

Узагальнивши наявні підходи до розуміння здорового життя в психології, можна назвати такі. Здоровий спосіб життя це найбільш оптимальна система чи модель поведінки окремої особистості, реалізація якої спрямована на гармонійний фізичний та духовний розвиток людини, її самовдосконалення у всіх сферах життєдіяльності.

Інакше кажучи, поняття здорового способу життя відрізняється практично-дієвою спрямованістю. Воно відбиває не стільки знання молоді у тому, що таке здоров'я, скільки передбачає активне освоєння методів, прийомів підтримки та зміцнення здоров'я.

Здоровий спосіб життя осмислюється молодою людиною як сукупність установок з його реалізації. Це засіб, інструмент активної, продуктивної, соціально-корисної діяльності. Це важливий особистісний ресурс, що дозволяє молодій людині реалізувати себе в різних сферах.

З цього погляду здоровий спосіб життя має соціальну спрямованість. Він є умовою повноцінного функціонування особистості в різних соціальних ролях, включаючи професійні та соціальні ролі.

Здоровий спосіб життя передбачає наявність певних уявлень молодої людини про нього, це сукупність знань про те, як підтримувати та зміцнювати своє фізичне та психічне здоров'я. З цього випливає, що здоровий спосіб життя – це певна модель поведінки, реалізація якої сприяє благополуччю молоді у всіх сферах її життєдіяльності.

Система соціальних уявлень сучасної молоді формується під впливом багатьох факторів, до яких належать умови соціокультурного середовища, як макро- і мікро- рівнях, власний досвід соціальної взаємодії, засоби масової інформації, система ціннісних орієнтацій та ін.

Важлива роль у дослідженнях відводиться духовному компоненту здорового способу життя, ролі моральних якостей у його структурі.

Дані досліджень допомагають визначити, що є здоровий спосіб життя для молоді і як вона до нього ставиться. Так, у понятті здоровий спосіб життя слід вказати способи активності молодих людей, за допомогою яких вони піклуються про себе.

Здоровий спосіб життя респондентів обумовлений особливою соціокультурною роллю цієї соціально-демографічної групи, взаємозв'язком

з їх духовним життям: системою цінностей та потреб, соціальними настановами та інтересами.

Отримані у дослідженні дані вказують на те, що серед уявлень про здоров'я у респондентів є значущими способи та умови підтримки здоров'я, фізичне благополуччя, активність та зовнішність здорової людини, позитивні емоційні прояви.

Слід зазначити, що ставлення до здорового способу життя респондентів являє собою інтегративне, відносно стійке особистісне утворення, що характеризується зв'язком з цінністю «здоровий спосіб життя», включає знання про цінність здорового способу життя, емоційне ставлення до нього, усвідомлення здорового способу життя як особистісно і соціально значущої цінності, що проявляється в реалізації діяльнісних аспектів.

В структурі соціальних уявлень респондентів про здоров'язберігаючі технології та здоровий спосіб життя слід виокремити такі компоненти: когнітивний, емоційний, ціннісно-мотиваційний та поведінковий.

Когнітивний компонент уявлень про здоров'язберігаючі технології показує ступінь прояву інтересу респондентів до проблем здоров'я та здорового способу життя, наскільки вони готові сприймати отримувану інформацію та наскільки самі активно прагнуть отримувати таку інформацію.

Емоційний компонент уявлення про здоров'язберігаючі технології показує ступінь змін у системі афективно забарвлених «еталонів» респондентів, обумовлених ставленням до свого здоров'я, які проявляються у сензитивності молодшої людини до різних проявів власного організму та інших людей.

Ціннісно-мотиваційний компонент визначає місце здоров'язберігаючих технологій в індивідуальній ієрархії термінальних та інструментальних цінностей респондентів, а також характеризує особливості мотивації щодо здорового способу життя.

Поведінковий компонент уявлення про здоров'язберігаючі технології розкриває, якою мірою проявляється ставлення респондентів до власного здоров'я (практична шкала) і якою мірою є активне прагнення змінювати своє оточення, стимулюючи їх до здорового способу життя.

Респонденти визначають здоров'я не лише як фізичний стан людини. Здоров'я – це і фізичний, психічний, духовний, емоційний та соціальний її стан. Факторами, які впливають на здоровий спосіб життя, є: сімейна спадковість, ціннісні установки, отримані з дитинства та в сім'ї й культивовані у суспільстві, рівень соціально-економічного розвитку в країні.

Щодо розуміння сутності здорового способу життя молодь називає мотиви дотримання здорового способу життя, пов'язує його із заняттям спортом, відмовою від шкідливих звичок, дотриманням режиму дня, підтриманням психоемоційного стану людини.

Зауважимо, що дуже важливо у закладах освіти створювати умови для присвоєння цінності здоров'язберігаючих технологій.

Слід зазначити, що респондентам необхідно допомогти усвідомити себе як сполучну ланку між здоров'ям та способом життя. Ціннісне ставлення до здоров'я у загальній ієрархії цінностей респондентів посідає перше місце. Респонденти відзначають здоров'я найвищою цінністю людського життя; як установки на професійну та особистісну самореалізацію. Однак ця цінність є скоріше декларованою. Про це свідчить той факт, що багато респондентів, які вважають, що вони ведуть здоровий спосіб життя, в реальності не дотримуються його норм.

Відзначаючи, першорядну роль здоров'я для молоді слід відзначити, що тема здоров'я та здорового способу життя не є особливо значущими для респондентів, оскільки молоді люди не мають серйозних проблем зі здоров'ям, значимість здорового способу життя хоч і усвідомлюється, але не актуалізується.

На думку респондентів, можливості вести здорове життя заважають як об'єктивні, так і суб'єктивні причини. Об'єктивними бар'єрами є інтелектуальна діяльність, відсутність фізичних навантажень. Серед суб'єктивних перешкод для здорового способу життя респонденти називають відсутність або нестачу самодисципліни (самоорганізації) та власну лінь.

Досліджувані зазначають, що відповідне оточення може бути певною страховкою від пристрасті до шкідливих звичок. Дотримання здорового способу життя, згідно з уявленнями респондентів, може бути також даниною моди. На прикладі молоді можна констатувати наявність у масовій свідомості як мінімум двох трактувань здорового способу життя – мінімалістської (нерегулярність дотримання того чи іншого компонента) та максималістської (обов'язкове дотримання всіх без винятку компонентів), які різняться за ступенем дотримання тих чи інших компонентів здорового способу життя.

Більшість респондентів не мають повних і правильних уявлень про здоровий спосіб життя і його фактори, вважаючи, що він включає в себе в основному компоненти, пов'язані з фізичним здоров'ям. Більшість респондентів вважають здоровий спосіб життя частиною іміджу сучасної успішної людини. Як атрибути здорового способу життя респонденти найчастіше називають систематичні фізичні вправи, відсутність шкідливих звичок, організацію правильного харчування.

Респонденти не завжди адекватно оцінюють власний спосіб життя, вважаючи його або здоровим, або «нейтральним» (тобто не завдає шкоди здоров'ю), не усвідомлюючи те, що навіть нерегулярне куріння, вживання алкоголю, відсутність чіткого режиму дня і сну, неправильне харчування завдають шкоди організму людини.

Більшість респондентів вважають здоровий спосіб життя частиною іміджу сучасної успішної людини.

Респонденти вважають себе переважно здоровими людьми. Як атрибути

здорового способу життя досліджувані найчастіше називають систематичні фізичні вправи, відсутність шкідливих звичок, організацію правильного харчування.

Відзначимо дані досліджень щодо статевих відмінностей у здоровому способі життя: у чоловіків це правильне харчування, спорт, відсутність шкідливих звичок, висока рухова активність, заняття фізичною культурою, психологічний мікроклімат у побуті та за місцем навчання, раціональний режим дня, спадковість.

У жінок до них відносять правильне харчування, відсутність шкідливих звичок, психологічний мікроклімат у побуті та за місцем навчання, заняття спортом, висока рухова активність, заняття фізичною культурою, раціональний режим дня, спадковість.

Як бачимо, як чоловіки, так і жінки відводять значну роль відсутності шкідливих звичок. У той же час для чоловіків більше значення має рухова активність, а для жінок – психологічний мікроклімат у побуті та за місцем навчання.

Оцінюючи чинники, які впливають на здоровий спосіб життя респонденти надають сім'ї. Суб'єктивна оцінка здоров'я виразилася у таких показниках: здоровий(а) – 48,1% чоловіків, 33,3% жінок; гарне здоров'я – 32,3% чоловіків та 28,2% жінок; задовільний (хоча є деякі проблеми зі здоров'ям) – 20,1% чоловіків та 38,7% жінок.

Окремим напрямком досліджень було вивчення уявлень молоді про здоровий спосіб життя в системі репродуктивного здоров'я. За даними анкетування лише 32,6% респондентів вважають себе здоровими. На запитання: «Чи залежить здоров'я людини від дотримання навичок здорового способу життя?» – 43,2% вважають, що найрозумніше вести здоровий спосіб життя, 31,4% вважають, що здоров'я багато в чому залежить від здорового

способу життя, 26,2% опитаних вважають, що краще «ні в чому собі не відмовляти».

Більшість респондентів чоловічої та жіночої статі серед інших життєвих цінностей віддають пріоритет здоров'ю (психічному та фізичному). Водночас жінки надають загалом більшого значення здоров'ю, ніж чоловіки. Респонденти чоловічої статі серед соціальних та психологічних факторів, що впливають на здоров'я, виділяють: «важкі життєві ситуації (втрата близьких, зміна соціального статусу тощо), стреси, відсутність комфортних умов проживання, дисгармонічні стосунки в сім'ї, якість та доступність медичної допомоги.

Респонденти виділяють такі фактори, як важкі життєві ситуації (втрата близьких, зміна соціального статусу тощо), матеріальні можливості, дисгармонічні відносини в сім'ї, якість та доступність медичної допомоги.

Здоров'я та здоровий спосіб життя у поглядах респондентів не є ідентичними поняттями. Якщо здоров'я найчастіше визначається як особистісний ресурс, то як здоровий спосіб життя сприймається модель модної поведінки. У жінок мотивація здорового життя пов'язана з роллю майбутньої матері. Щоб бути коханою, потрібно бути здоровою і красивою – так можна характеризувати сексуально вмотивовану здоров'язберігаючу поведінку, що викликається генетичними мотиваціями (почуття материнства, продовження роду), усвідомленням потреби у здоровому потомстві і здоровому організмі (є декларованою суспільством нормою).

Виявлено взаємозв'язок уявлень про здоровий спосіб життя та репродуктивних установок у молоді. Так, 18,1% респондентів визнають згубний вплив куріння на здоров'я майбутніх дітей.

Репродуктивні установки більшості респондентів відповідають ідеальним (еталонним), тобто перебувати у шлюбі та мати 2-3 дітей, але при цьому спосіб життя респондентів перебуває в зоні ризику – лише 69,1% досліджуваних

ведуть здоровий спосіб життя; можливе виявлення репродуктивної патології у 20,4% жінок.

Для чоловіків головним чинником репродуктивної мотивації планування сім'ї є психологічний фактор.

Дослідивши уявлення молоді про здоров'язберігаючі технології, їх компоненти та фактори, можна зробити такі висновки: у молоді відсутнє цілісне розуміння сутності здорового способу життя, який переважно зводиться до фізичного здоров'я; структура знань респондентів про здоров'язберігаючі технології та здоровий спосіб життя вирізняється мозаїчністю, недостатньою впорядкованістю та взаємозв'язком; в ієрархії цінностей респондентів здоров'язберігаючі технології та здоровий спосіб життя займають одну з провідних позицій, проте, здебільшого декларовану.

Молодь усвідомлює суспільну та особисту цінність здоров'я, вважаючи, що вона є невід'ємною характеристикою успішної людини у сучасному світі. Але незважаючи на те, що цінність здоров'я в ієрархії значущих цінностей респондентів займає одне з провідних місць, найчастіше вона має декларативний чи суто інструментальний характер; більшість респондентів визнають важливість здоров'язберігаючих технологій, вважаючи їх частиною іміджу сучасної успішної людини, але насправді не дотримуються здорового способу життя; стан свого здоров'я респонденти явно переоцінюють, причому недооцінюють роль шкідливих звичок; як основні компоненти здорового способу життя респонденти найчастіше виділяють раціональне харчування, заняття спортом, відсутність шкідливих звичок, культуру дозвілля; респонденти жіночої статі, на відміну від чоловіків, надають загалом більшого значення здоров'ю, що пов'язане з бажанням мати привабливий вигляд, меншою мірою це пов'язано зі спрямованістю жінок на створення сім'ї та народження дитини.

Отже, здоровий спосіб життя це найбільш оптимальна система чи модель поведінки окремої особистості, реалізація якої спрямована на гармонійний фізичний та духовний розвиток молоді людини, її самовдосконалення у всіх сферах життєдіяльності.

Здоровий спосіб життя має значну соціальну функцію, оскільки сприяє ефективному соціальному функціонуванню особистості, її творчому самовираженню. Здоровий спосіб життя – це активний, самостійний вибір кожної людини, осмислений з погляду провідних потреб і спрямований на самоздійснення у конкретних соціокультурних умовах. Це одна з найважливіших характеристик цілісного існування молоді людини, що сприяє не тільки підвищенню якості життя, а й виступає запорукою найбільш повної особистісної самореалізації.

Зазначимо, що у проведеному дослідженні не знайшли відображення такі категорії як екологічно грамотна поведінка, психічна та емоційна стійкість, безпечна поведінка вдома та в суспільстві, що дозволяє уникнути травм та інших ушкоджень.

Таким чином, аналіз соціальних уявлень молоді показав, що здоровий спосіб життя асоціюється, насамперед, із відмовою від шкідливих звичок, правильним харчуванням, активним рухом та своєчасним відпочинком.

Відповідно до суми набраних балів респонденти були поділені на дві групи: зі сформованими та несформованими соціальними уявленнями про здоров'язберігаючі технології. Розподіл відбувався за принципом усвідомленості та осмислення соціальних уявлень: чим більше дескрипторів, описів, роздумів при позначенні соціальних уявлень, тим більш усвідомленими вони вважаються, оскільки описують явище більш повно. Тому відповідно до результату, отриманого на підставі вищезгаданої анкети, респонденти, які набрали понад 30 балів, були віднесені до групи зі сформованим уявленням про здоровий спосіб життя та здоров'язберігаючі

технології загалом. Респонденти, які набрали менше 30 балів, були віднесені нами до групи з несформованим уявленням про здоров'язберігаючі технології.

Наступним етапом аналізу стала оцінка якості життя за допомогою опитувальника SF-36 health status survey [304].

Згідно з отриманими даними, для групи респондентів з несформованими соціальними уявленнями про здоров'язберігаючі технології характерні нижчі показники за шкалами. Так, фізична активність та повсякденна діяльність представників цієї групи значно обмежується станом їх здоров'я. Отримані дані свідчать про швидку втому, зниження життєвої активності, значне обмеження соціальних контактів, зниження рівня спілкування у зв'язку з погіршенням фізичного та емоційного стану. Крім того, у респондентів групи з несформованими соціальними уявленнями про здоров'язберігаючі технології спостерігаються обмеження у виконанні повсякденної роботи, зумовлені погіршенням емоційного стану; останнє може сприяти збільшенню часових витрат на виконання діяльності, знижувати її якість або зменшувати обсяг виконаних робіт.

Таким чином, у групі респондентів з несформованими соціальними уявленнями про здоров'язберігаючі технології соматичний і психологічний компоненти здоров'я мають більш низьку вираженість, що свідчить про необхідність більш уважного ставлення до свого здоров'я і емоційного стану, а також формування адекватного уявлення про здоров'я, здоровий спосіб життя, здоров'язберігаючі технології.

Далі було проведено оцінку невротичних станів респондентів. З цією метою було використано тест, запропонований К. Яхіним та Д. Менделевичем, який надавав можливість якісного аналізу невротичних проявів та дозволив виявити основні синдроми невротичних станів.

Низькі показники за шкалою психічного здоров'я у респондентів з несформованими соціальними уявленнями про здоров'язберігаючі технології

свідчать про наявність депресивних, тривожних переживань, психічне неблагополуччя.

У респондентів зі сформованими соціальними уявленнями про здоров'язберігаючі технології, навпаки, виявлено більш високий рівень фізичного та рольового функціонування, високий рівень психічного та загального стану здоров'я: вони здатні витримувати фізичні навантаження; виконання повсякденних обов'язків не викликає труднощів, фізичний стан негативно не впливає на виконання діяльності. Респонденти відчують себе повними сил та енергії, що створює позитивний настрій та формує емоційне та фізичне благополуччя.

Параметри якості життя у респондентів з різним рівнем сформованості соціальних уявлень про здоров'язберігаючі технології наведено у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Параметри якості життя у респондентів з різним рівнем сформованості соціальних уявлень про здоров'язберігаючі технології

Шкали	Група 1 Сформовані соціальні уявлення	Група 2 Несформовані соціальні уявлення	U-критерій Манна- Уїтні
Фізичне функціонування	86,4	54,1	113,5*
Рольове функціонування	92,3	44,6	109,5*
Рольове функціонування, зумовлене емоційним станом	94,8	53,2	107,5*
Соціальне функціонування	85,2	63,2	115,5*
Інтенсивність болю	83,1	61,7	94,5*
Життєва активність	59,9	42,9	119,5

Продовж. табл. 3.1

Психічне здоров'я	74,6	58,4	112*
Загальний стан здоров'я	55,3	53,3	108,5

Примітка: * – при $p < 0,05$; ** – при $p < 0,01$.

Результати, отримані в ході дослідження, показали, що між двома досліджуваними групами є достовірно значущі відмінності по всіх шкалах: тривога, невротична депресія, астения, істеричний тип реагування, obsesивно-фобічні порушення (нав'язливості) та вегетативні порушення частіше спостерігаються у тих осіб, які мають нечіткі соціальні уявлення про здоровий спосіб життя.

Невротичні стани у респондентів із різним рівнем сформованості соціальних уявлень про здоров'язберігаючі технології наведено у табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Невротичні стани у респондентів із різним рівнем сформованості соціальних уявлень про здоров'язберігаючі технології

Шкали	Група 1 Сформовані соціальні уявлення	Група 2 Несформовані соціальні уявлення	U-критерій Манна- Уїтні
Шкала тривоги	3,79	-0,687	76*
Шкала невротичної депресії	3,28	-0,831	94*
Шкала астенії	3,17	-0,847	81*
Шкала істеричного типу	2,68	-0,674	85*
Шкала obsesивно-фобічних порушень	3,41	-1,019	93*

Продовж. табл. 3.2

Шкала порушень	вегетативних	3,52	-0,431	62*
-------------------	--------------	------	--------	-----

Примітка: * – при $p < 0,05$; ** – при $p < 0,01$.

Згідно з отриманими даними для групи досліджуваних з несформованими соціальними уявленнями про здоров'язберігаючі технології характерні показники, що свідчать про хворобливий характер розладів, які виявляються. Для групи респондентів зі сформованими соціальними уявленнями про здоровий спосіб життя діагностовано показники, що вказують на рівень здоров'я цих респондентів.

З метою аналізу взаємозв'язку соціальних уявлень про здоров'язберігаючі технології, якості життя та невротичних станів було проведено кореляційний аналіз параметрів, що вивчаються, за результатами якого сформовані кореляційні плеяди, які характеризують взаємозв'язок показників якості життя та невротичних станів у кожній досліджуваній групі.

Виявлені кореляційні плеяди показали, що існує взаємозв'язок між показниками фізичного та соціального функціонування та невротичними розладами (насамперед, тривожністю та депресією) для обох груп. Чим вище показники фізичного та соціального функціонування, тим більші показники, що характеризують здоровий стан і, навпаки, низькі показники фізичного та соціального функціонування позитивно корелюють із невротичними станами респондентів.

Отримані дані про взаємозв'язок демонструють значущу кореляцію групи з несформованими соціальними уявленнями про здоров'язберігаючі технології. Саме в цій групі існує пряма кореляція майже між усіма параметрами якості життя, що вивчаються, і невротичними розладами. Не виявлено значущого зв'язку між життєвою активністю та невротичними

розладами. Найбільша кореляція спостерігається між шкалою тривоги та фізичним функціонуванням, а також загальним станом здоров'я респондентів. Це свідчить про те, що увага респондентів групи з несформованими соціальними уявленнями про здоров'язберігаючі технології спрямована, в першу чергу, на власний стан здоров'я та фізичні відчуття, а погіршення здоров'я, якщо таке відбувається, викликає у них сильну тривогу.

Для групи респондентів зі сформованими соціальними уявленнями про здоров'язберігаючі технології значну кореляцію виявлено для всіх шкал якості життя та невротичних розладів. Можливо, це зумовлено тим, що параметри, які визначають фізичне та психологічне здоров'я, не обмежуються лише наявністю чи відсутністю невротичних станів, а пов'язані зі значно більшим числом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів та подій.

Як правило, невротичні стани обумовлені проблемами з рольовим функціонуванням молодої людини у суспільстві (відповідність ролі, успішність її функціонування, поєднання ролей, рольові конфлікти та вміння з ними справлятися). Про це свідчить позитивна кореляція між невротичною депресією та рольовим функціонуванням, а також впливом емоційного стану на рольове функціонування.

Таким чином, отримані в дослідженні дані свідчать, що для респондентів з адекватно сформованими соціальними уявленнями про здоров'язберігаючі технології характерний вищий рівень фізичного та психологічного здоров'я.

Отже, визначено повноту соціальних уявлень молоді про здоровий спосіб життя, ядро яких відображено у таких категоріях, як відмова від шкідливих звичок, раціональне харчування, оптимальний рівень рухової активності, дотримання режиму праці та відпочинку.

З'ясовано, що для групи респондентів з несформованими соціальними уявленнями про здоров'язберігаючі технології характерні нижчі показники за шкалами фізичної активності, рольового функціонування, емоційного стану,

соціального функціонування, життєздатності, психічного здоров'я, загального стану здоров'я ($p \leq 0,05$). Групі досліджуваних з несформованими соціальними уявленнями про здоров'язберігаючі технології притаманні вищі показники тривоги, невротичної депресії, астенії, істеричного типу реагування, obsесивно-фобічних та вегетативних порушень ($p \leq 0,05$). Низькі показники фізичного та соціального функціонування позитивно корелюють з невротичними станами респондентів ($p \leq 0,05$).

3.6. Соціальні уявлення як операційний конструкт вивчення життєвих сценаріїв молоді у проблемогенному соціумі

Насамперед зазначимо, що тема дослідження соціальних уявлень молоді у векторі її життєвого шляху традиційно перебуває у фокусі уваги дослідників. Це стає особливо очевидним, якщо розглянути простір понять, до яких звертаються у зв'язку з цією проблематикою. Серед них активно використовуються конструкти, які стосуються часової протяжності життя молодшої людини (життєвий шлях, життєвий сценарій, життєва модель). Розробляються поняття, що стосуються «горизонтального» виміру життя (життєвий простір, життєвий контекст, життєві ситуації). Використовуються дефініції, які стосуються поведінки молодшої людини (життєві стратегії, життєвий стиль).

Широта понятійного ряду, що визначається для опису, розуміння та пояснення того, як молода людина вибудовує своє життя, свідчить як про наукову, так і про практичну значущість питання авторства життя, його наповненості та реалізованості.

У контексті структурних, культурологічних та соціальних зрушень, що відбиваються на життєвому шляху сучасної молодшої людини, на тому, як вона планує своє життя, які життєві цілі та завдання ставить, набуває особливої

важливості вивчення взаємозв'язку соціальних уявлень та життєвих сценаріїв молоді в умовах проблемогенного соціуму.

Тому на *шостому етапі* дослідження проаналізовано взаємозв'язок життєвих сценаріїв молоді та її соціальних уявлень у проблемогенному соціумі.

Фактично йдеться про прогнозування майбутнього сучасним поколінням молоді, про проектування життєвого простору, в якому вона хотіла б жити, про розуміння суспільством спрямованості життя молоді.

Зростання значущості означеної проблеми, з одного боку, обумовлено появою протиріч між реаліями сучасного світу, ідеями про невизначеність умов життя молоді людини в майбутньому (які професії будуть затребувані, розмиванням статевої ролі, ідентифікації, трансляції ідей вільного життя без дітей) і традиційними уявленнями про життєві цілі та завдання людини.

З іншого боку, в життя вступає так зване «цифрове» покоління, чие дитинство пройшло, на відміну від дитинства їхніх батьків, у змішаній реальності, а перебування у віртуальному світі стало частиною повсякденного життя.

Молоді люди значну частину часу проводять у соціальних мережах, занурені в інформаційні потоки (фотографії, тексти, відео), які транслюються різними людьми. Цифрові сліди залишають душевний відбиток за допомогою емоційних відгуків, переживань, особистісних сенсів публікацій, прикладів поведінки, зразків життя. Це призводить до появи відмінного від батьківського погляду світу, відносин, професійної діяльності; відбивається на вибудовуванні власної життєвої філософії.

Таким чином, якщо раніше передача життєвого досвіду більшою мірою визначалася механізмами міжпоколінної трансмісії, впливом культурних зразків, то наразі ми не можемо не відзначити посилення ролі життєвих поглядів однолітків у вибудовуванні життєвого сценарію, а також незнайомих людей, які в офлайн-світі ніколи б не стали частиною життєвого простору молоді людини.

Ще один важливий момент – посилення проактивності особистості. Сучасні молоді люди сприймають зміни та прискорення темпу життя як нормальний процес. Вони більш адаптивні до глобальних змін, гнучкі, відкриті новому досвіду і хочуть йти на крок попереду.

Вони сприймають сучасний світ як світ можливостей, де тільки від тебе залежить твоя успішність. Ідея зобов'язань та необхідності меншою мірою тяжіє над ними, ніж над людиною, яка вибудовувала свій життєвий шлях кілька десятиліть тому.

Зіткнення поглядів, що траншуються старшим поколінням (батьками) і соціальними мережами, відкритістю і доступністю інформації, визначає значну варіативність життєвої траєкторії, що вибудовується молодого людиною.

Нормативна частина життєвого сценарію потенційно звужується, тоді як індивідуальна має тенденцію до розширення та розгалуження. Саме тому, на наш погляд, ефективно досліджувати варіативність життєвих сценаріїв молоді через їх соціальні уявлення, які розкривають їх життєві цілі у певних сферах життя.

Тому ідея використати поняття «соціальні уявлення» як операційного конструкту дослідження життєвого сценарію молоді має свої підстави.

По-перше, це поняття характеризується певним прагненням до цілісного відтворення прототипу. Крім того, модель, будучи аналогом реального об'єкта чи феномена, вбирає у себе основні структурні елементи та властивості оригіналу, відбиває ключові зв'язки його елементів.

На думку А. Бандури, моделювання, як процес конструювання аналога поведінки, є джерелом освоєння реальності [144; 145]. Модель дозволяє вивчати властивості прототипу в різних умовах та прогнозувати їх мінливість залежно від внутрішніх та зовнішніх параметрів.

Це пояснює, чому Е. Берн [7] та К. Штайнер [127] через описові ознаки моделі конкретизували види життєвих сценаріїв.

Вчені у вигляді опису сюжетних моделей (моделей реагування в ідентичних життєвих ситуаціях) спробували розкрити психологічну феноменологію життєвих сценаріїв особистості.

Д. МакАдамс запропонував використовувати життєві історії як моделі ідентичності – психологічних конструкцій, що інтегрують відтворене минуле, сьогодення і майбутнє, з тим, щоб надати життю видимість цілісності, наміру і сенсу [234, с. 409], тим самим виявляючи особливості конструювання життя в часовій перспективі.

По-друге, модель стосовно психологічної феноменології дозволяє повною мірою спиратися на такі психологічні поняття, як образ чи уявлення. У психології особистості часто використовуються ці поняття. Наприклад, «образ світу» чи «спосіб життя», «уявлення про себе», «уявлення про інших» тощо. У цьому випадку йдеться про актуалізацію минулого досвіду, опору на нього, включення суб'єктивних характеристик у відтворювані елементи.

К. Левін, говорячи про образ світу, наголошував, що він не створюється шляхом синтезу окремих елементів [228; 229]. Йдеться про цілісну систему, що конструюється на даний момент часу. Він створюється як «ага-переживання» (від нім. Aha-Erlebnis). Така модель глибоко психологічна. Вона визначається потребами та мотивами особистості, де ціле залежить від його частин, а частина залежить від цілого. Кожна поодинокі подія має бути осмислена в контексті цілісної ситуації цього моменту.

Таким чином, поняття «соціальні уявлення» у своєму змісті виявляє динамічну природу особистості за своїми характеристиками, відповідаючи ідеям динамічної теорії особистості К. Левіна [228].

По-третє, у своїх основних характеристиках соціальні уявлення розкриваються через сукупність квазіфізичних і квазісоціальних фактів життєвого простору молодій людини, зміст якого і характеристики, що включаються до нього, визначаються її потребами (що близько до розуміння життєвого простору К. Левіна).

Зауважимо також, що життєві моделі належать до найважливіших сфер життя людини, але не зводяться до сукупності подій. Головні, наділені особливою значимістю події у житті, навіть якщо вони пов'язані з якоюсь сферою (наприклад, сімейною чи професійною), змінюють життєву ситуацію, тому подієвий опис життя відповідає формату життєвого сценарію загалом.

Їхня сполученість із потребами особистості визначає вчинення навмисних дій – виникнення динамічного стану (активності) для реалізації задуманого.

Динамічний аспект реалізації задуманого підкреслює силу чи слабкість напруженості події, її зв'язку з іншими подіями та ситуаціями. Сильна напруга визначатиме прагнення до задоволення (досягнення мети).

Отже, можна дійти висновку про рівень реалізації (втілення) тієї чи іншої моделі у життя, а також про співвідношення значимості соціальних уявлень у різних сферах життєдіяльності молодшої людини.

Подієва основа життєвої моделі описується кількістю і характером подій, що належать до неї, які, однак, мають обмежене самостійне значення.

Їх повний аналіз та інтерпретація можуть бути здійснені лише у співвідношенні з подіями у життєвих моделях, які належать до інших сфер життєдіяльності, оскільки в реальному життєвому сценарії події різних сфер взаємопов'язані та перебувають у відносинах взаємовпливу.

Події в рамках життєвої моделі виступають як реперні точки, але природа самої життєвої моделі проявляється у зв'язках між різними подіями та в логіці цих зв'язків.

З метою верифікації запропонованого конструкту було проведене вивчення соціальних уявлень молодих людей в галузі професійного самовизначення (роботи, навчання, побудови траєкторії професійної діяльності), в області близьких відносин (прагнення до близькості з іншими людьми, характер споріднених відносин, орієнтація на створення власної сім'ї) і в сфері Я.

Кожна з цих сфер відповідає певним потребам молодшої людини, які використовуються як основа їх опису. Отже, метою проведеного дослідження

на цьому його етапі виступав аналіз співвідношення соціальних уявлень молоді у професійній сфері, сфері відносин та сфері Я.

Як метод дослідження використовувалося опитування груп респондентів, які проживають у різних містах із застосуванням опитувальника «Життєві моделі» (С. Костроміна).

Дані оброблялися на основі процедур факторного, кластерного та дисперсійного аналізу.

Типи соціальних уявлень молодих людей аналізувалися на підставі 17-факторної моделі, на базі якої було проведено кластеризацію спостережень, у результаті якої виділилися 6 кластерів.

Значні відмінності між кластерами щодо кожного з чинників свідчать про неоднорідність вибірки респондентів у вибудовуванні життєвого сценарію та доцільність опису соціальних уявлень молоді не за сферами життєвої активності, а за кластерами.

Кожен кластер є проєкцією взаємозв'язків соціальних уявлень щодо різних сфер життєдіяльності, показуючи ступінь їхньої значущості для молоді людини, суперечливість та активність тієї чи іншої сфери щодо реалізації її життєвих завдань.

Перший кластер (умовно названий як «Самостійні та цілеспрямовані») представлений респондентами (21,3% від вибірки), чиї батьки переважно мають середню спеціальну освіту, невисокий дохід; основою відносин батьків виступає ведення спільного господарства. Багато хто з них уже зараз навчається і працює одночасно, живе (або хоче жити) окремо від батьків; у дитинстві змінював місце проживання, а також школу у зв'язку з переїздом.

Представники цього кластера характеризують себе як реалістів, впевнених, цілеспрямованих та наполегливих у досягненні мети (високі значення за фактором 2 «Життєва активність та прагнення до нового досвіду»). Вони орієнтовані на особисте благополуччя, вирішення проблем, готові долати труднощі, освоювати нове, воліють активно діяти, використовувати будь-які можливості та гнучко реагувати на ситуацію (високі значення

фактору 16 «Автономність та самостійність»). Їх соціальні уявлення у професійній сфері чітко відрізняються від респондентів інших кластерів (високі значення за факторами 12 та 15 «Прагнення до престижної роботи, побудови кар'єри та матеріального достатку»), тобто професійна активність спрямована на підвищення матеріального благополуччя та соціального статусу.

Життєвий успіх для них – це, насамперед, престижна робота та статус. Життєва мета – багато заробляти. У цьому їхні соціальні уявлення відрізняються нормативністю.

Серед можливих значущих подій життя вони перераховують ключові нормативні події – весілля, народження дітей, престижну роботу, придбання свого житла, вихід на пенсію, появу онуків.

У виборі роботи на даний момент визначальним є оплата, а загалом – статус. У виборі супутника життя – кохання, а при побудові сімейних стосунків – підтримка.

Розвиток сфери Я пов'язується з усвідомленням своєї компетентності. Процеси міжпоколінної трансмісії виявляються в тому, що для батька успіх у житті також був пов'язаний з матеріальним достатком, хоча робота і не була престижною. Водночас молоді люди цього кластера зазначають, що соціальні уявлення про життя розходяться з поглядами батьків.

Другий кластер «Консерватори, орієнтовані на особисте благополуччя» об'єднав респондентів (12,5% від вибірки), батьки яких мають вищу освіту та високі доходи. Вони мають брата та/або сестру. Батьки приймали (цікавилися успіхами та невдачами, допомагали у навчанні, брали участь у проведенні шкільних заходів) та приймають (цікавляться навчанням, підтримують матеріально) активну участь у житті (високі значення за фактором 10 «Включеність батьків у життя молодих людей»), а вчителі та викладачі розглядаються як помічники та наставники.

Молоді люди, які увійшли до цього кластеру, як і респонденти 4-го кластера, відрізняються консервативними соціальними уявленнями про життя.

Вони орієнтовані на отримання професії, за якою можна було б працювати все життя. Їх соціальні уявлення про життя підкріплені згодою з так званими «народними мудростями» (прислів'ями), що виступають типовими еквівалентами традицій, які закріпилися.

Таким чином, орієнтація на традиційність – ключова риса цього кластеру (високі значення за фактором 1 «Прихильність до традиційних установок»), у зв'язку з чим стабільність та визначеність є основними життєвими пріоритетами. Робота та сім'я розглядаються як головне джерело стабільності.

Більше того, вони сподіваються на підтримку сім'ї. Близькість з батьками позначається на бажанні також мати сім'ю та дітей. Причому за аналогією з батьківською сім'єю вітається традиційний розподіл обов'язків: призначення жінки – бути матір'ю та дружиною, а чоловіка – заробляти. У сфері професії має місце орієнтація на відтворенні життєвої моделі успішних членів сім'ї. Хоча є бажання пробувати себе та щось міняти. Кар'єра та матеріальний достаток мають значення, але необов'язкові. Більшість життя пов'язується з особистими захопленнями та особистим благополуччям.

Молоді люди декларують відкритість до нового, насиченість життя подіями, готовність до змін (високі значення за фактором 11 «Характеристика себе як відкритого до нового досвіду»).

У той же час, наміри не підкріплюються впевненістю у своїх силах. Вони не готові жертвувати своїми насолодами, докладати зусиль для досягнення мети, не впевнені, що впораються з життєвими труднощами. Не вважають себе успішними людьми.

Третій кластер «Інноватори» (20,2% від вибірки) прямо протилежний другому кластеру. Респонденти найменше підтримують традиційні життєві зразки, зафіксовані в «народних мудростях» (домінування фактору 1).

Новизна та зміни – головні орієнтири в житті. Вони впевнені у своїх силах, готові докласти максимум зусиль, щоб досягти своєї мети. Активні, рішучі та цілеспрямовані. Готові брати відповідальність за свої дії, долати труднощі, жертвувати задоволеннями та вільним часом. Не люблять

стабільність, віддаючи перевагу різноманітності та подієвості. Хочуть змінюватись та експериментувати.

У професійній сфері соціальні уявлення цих респондентів не орієнтована на кар'єрне зростання, статус, гроші та матеріальні цінності (машина, житло, дорогі речі). Їхня активність значною мірою спрямована не на втілення нормативного сценарію (стабільна робота та утворення сім'ї), а на отримання задоволення від відчуття власної компетентності, авторства життя, пошук цікавої справи та свого місця в житті (високі значення за фактором 11), у зв'язку з чим розвиток сфери Я в соціальних уявленнях домінує над побудовою кар'єри та відносин.

Респонденти цього кластера зазначають, що вони розходяться у поглядах зі своїми батьками. При цьому частина з них близька до батьків, інша – досить автономна.

Четвертий кластер «Консерватори, орієнтовані на відносини та підтримку сім'ї» утворений респондентами (15,9% від вибірки), які мають максимальне значення, як і респонденти 2-го кластера, за 1-м фактором, що відображає прагнення до стабільності та визначеності, високий рівень традиційних установок та нормативності.

Сім'я та стабільна робота виступають опорою у плануванні свого життя. Найчастіше це єдині діти у сім'ї, теж орієнтовані на створення власної сім'ї (високі значення за 4-м фактором). Вони розраховують на підтримку сім'ї та близькі відносини з батьками (переважно з матусею, яка включена в їхнє життя). Вважають, що, коли самі стануть батьками, обов'язково братимуть участь у житті дитини, у тому числі контролюватимуть її (високі значення за 10-м фактором).

Відносини всередині батьківської сім'ї ними відзначаються як благополучні та підтримуючі. Життєвий успіх батька пов'язується з задоволеністю в коханні. Близькість із батьками (високі значення за 9-м фактором) проявляється у бажанні вибудовувати життя за аналогією з батьківською родиною. Погляди батьків на життя поділяються. Респонденти

прислухаються до думки батьків, діляться з ними і хотіли б, щоб їхнє життя склалося так само, як й життя їхніх батьків. Як і їхні батьки, вони прагнуть облаштувати своє житло та комфорт. Впевнені, що за 10 років у них теж обов'язково буде щаслива родина. Як і в батьківській сім'ї, вони разом збиратимуться «сімейним колом».

Соціальні уявлення в професійній сфері орієнтовані на роботу у великій організації та меншою мірою вони хотіли б працювати на себе. Для них важливо здобути хорошу освіту та стати компетентними фахівцями. Переконані, що те, як складається життя, залежить від активної позиції самої людини. Але в той же час, як і представники 3-го кластеру, практично не орієнтовані на матеріальні цінності та кар'єрне зростання (низькі значення за 12 фактором). Життєва модель сфери Я характеризується невпевненістю у власних силах, перевагою стабільності та спокою, підтримкою традицій, винятком новизни та невизначеності, більшою орієнтацією на побудову відносин, ніж власний добробут, саморозвиток, спроби та експерименти.

П'ятий кластер «Суперечливий» охопив респондентів (15,4% від вибірки), які, з одного боку, не підтримують традиційні життєві зразки (низькі значення за 1-м фактором, як і у 3-го кластера), а з іншого, – орієнтовані на стабільність і визначеність (низькі значення за 2-м фактором, як у респондентів 2-го та 6-го кластерів).

Пасивність життєвої позиції проявляється у відсутності прагнення до новизни, бажання долати труднощі та докладати зусиль, уникнення активності та ситуацій, що розширюють життєвий досвід. Вони не готові вкладатися в життя, не вважають, що життєвий успіх залежить від змін та активної життєвої позиції, не готові жертвувати задоволеннями та витрачати час на розвиток себе (низькі значення за 8-м фактором).

Цікава справа та розвиток своєї компетентності не розглядаються як життєві цілі. Незважаючи на пасивність життєвої позиції, молоді люди цього кластеру впевнені, що в їхньому житті відбудуться основні нормативні події:

весілля, народження дітей, престижна робота, вихід на пенсію, поява онуків (високі значення за 7-м фактором).

Таким чином, у даному кластері поєднується пасивність, прагнення до визначеності та нормативний життєвий сценарій. А прагнення до стабільності та спокою, відсутність захоплень, уникнення різноманітності в житті (низькі значення за 11-м фактором) з упевненістю, що все складеться само собою: обов'язково буде сім'я та робота.

Життєвий успіх не пов'язується респондентами зі статусом та достатком (низькі значення за 15-м фактором). Незважаючи на відсутність явно вираженої близькості чи автономності від батьківської сім'ї, респонденти цього кластеру частково відтворюють батьківські моделі. Зокрема, вони зазначають, що для їхніх батьків, як і для них самих, не важливо, щоб будинок демонстрував статус і достаток, а домашні обов'язки та прийняття рішень у сім'ї розподілятимуться залежно від ситуації (у кого буде час), як і їхніх батьків (високі значення за 14-м фактором).

Шостий кластер «Консерватори, орієнтовані на статус і престиж» представлений респондентами (15,6% від вибірки), що характеризуються найнижчими значеннями за 2-м фактором. Вони найменше інших спрямовані на зміни та прояви активної життєвої позиції.

Демонструють невпевненість, небажання долати труднощі та домагатися цілей, освоювати нове та розширювати життєвий досвід, жертвувати задоволеннями та докладати зусиль.

Одночасно вони відкидають подієвий ряд нормативного життєвого сценарію (низькі значення за 7-м фактором) і пов'язують життєвий успіх з можливістю займатися улюбленою справою (високі значення за 8-м фактором).

Декларування низької активності та бажання спокійного життя поєднується з уявленням, що необхідно вкладатися в життя, щось змінювати, щоб досягти успіху, розвивати компетентність та вірити в себе.

У професійній сфері молоді люди цього кластеру орієнтовані на статус та матеріальний достаток, кар'єрне зростання та особисте благополуччя (високі значення за 12 фактором). Аналогічним чином, на їхню думку, будинок також має демонструвати достаток та статус господаря.

Таким чином, соціальні уявлення про статус та престиж у побудові життя – ключова характеристика даного кластеру (високі значення за 15-м фактором).

Респонденти цього кластеру відзначають високу близькість із батьківською родиною (високі значення за 9-м фактором). Вони описують її як благополучну, повну, а відносини між батьками як підтримуючі. Батьки приділяли час облаштуванню будинку та спільному проведенню дозвілля. Близькість з батьками є у прийнятті соціальних уявлень батьків, у впливі думки батьків на рішення (життєвий вибір) молодих людей, довірчих відносинах між дітьми та батьками.

Відповідно, молоді люди готові відтворити сімейну модель своїх батьків і хотіли б, щоб їхнє сімейне життя склалося так само, як і у їхніх батьків. При цьому молоді люди відзначають високу автономність та дистанційність від батьків. Вони відзначають, що батьки не брали участь і не беруть участь зараз у їхньому житті (низькі значення за 10-м фактором), не цікавляться навчанням, не контролюють, не допомагають матеріально.

Результати кластерного аналізу дозволяють підтвердити такі положення про соціальні уявлення молодих людей. По-перше, змістовні характеристики кластерів свідчать про різний рівень вираженості основних соціальних уявлень у життєвих сценаріях молодих людей. Це свідчить про справедливість опису соціальних уявлень через значущість та активність щодо реалізації завдань життєвої сфери молодої людини.

У кожному з життєвих сценаріїв молодих людей (за винятком п'ятого кластеру) є домінування певних соціальних уявлень (або орієнтація на побудову відносин, або спрямованість на побудову кар'єри, матеріальні

цінності, статус, або фокусування на розвитку себе, своїх захоплень та інтересів).

По-друге, доречно доповнити опис концепту соціальних уявлень параметром суперечності/несуперечності соціальних уявлень. Яскравою ілюстрацією суперечливих соціальних уявлень (прагнення та декларовані наміри суперечать один одному) є дані 6-го кластеру.

По-третє, підтверджується правомірність виділення як значимої підстави аналізу соціальних уявлень вимірювання ступеня самостійності та активності респондентів у їх вибудовуванні. Значні відмінності (за ϕ -критерію) дозволяють вважати, що всі шість кластерів, які відображають соціальні уявлення респондентів, лежать у двох вимірах: 1) автономія-близькість з батьківською сім'єю або 2) активність (прихильність до цінностей свого покоління) – пасивність (відтворення моделей старшого покоління).

Активна життєва позиція, прагнення до новизни і відкритості новому досвіду може виявлятися як в домінуванні соціальних уявлень щодо власного Я (орієнтація на зміни, новизну, подієвість і захопленість, бажання пробувати себе), так і в домінуванні професійних соціальних уявлень (орієнтація на достаток, престижну роботу і статус).

Прикладами цього висновку є кластер 1 і кластер 3. У третьому кластері домінують соціальні уявлення про власне Я (орієнтація на зміни, новизну, подієвість і захопленість, бажання пробувати та експериментувати) – яскраво виражені позитивні значення факторів 2 та 11 – «Відкритість новому досвіду та готовність».

У той же час, як у першому кластері, активно проявляються професійні соціальні уявлення (орієнтація на достаток, престижну роботу та статус) – високі позитивні значення 15-го фактору «Орієнтація на статус, достаток та матеріальні цінності».

Близькість із батьківською сім'єю більшою мірою сприяє відтворенню життєвих моделей старших поколінь, але не повністю визначає її. Так, респонденти 2-го кластера максимально орієнтовані на відтворення життєвих

моделей батьків, хоча порівняно з 4-м та 6-м кластерами демонструють найменшу близькість із батьківською родиною.

Аналогічно респонденти з 6-го кластера, що характеризують стосунки з батьками як максимально близькі, висловлюють бажання активно вкладатись у життя, прагнення підвищувати свою компетентність, займатися цікавою справою. Як і респонденти першого кластеру вони спрямовані на побудову кар'єри та матеріальний достаток.

Таким чином, отримані дані дозволили зробити висновок, що близькі стосунки з батьками можуть сприяти формуванню як активних, так і пасивних моделей. Дистанційованість від сім'ї може формувати повністю пасивну модель (респонденти 5-го кластера).

Аналіз соціальних уявлень респондентів з різних міст країни показує, що максимальні відмінності визначаються не географічним положенням міста, а тим, наскільки воно велике (кількість мешканців). Виявлено, що соціальні уявлення молодих людей, які живуть у мегаполісі (Києві) суттєво відрізняються від соціальних уявлень респондентів з середніх та малих міст із населенням 300 тис. і менше. Достовірні відмінності отримані за факторами 1 («Традиційна свідомість і прагнення до стабільності та визначеності») ($p \leq 0,024$), фактором 2 («Життєва активність та прагнення до нового досвіду») ($p \leq 0,026$), фактором 9 («Уявлення про батьківську сім'ю») ($p \leq 0,023$).

Цікаво, що у кожному з перелічених чинників достовірно вищі значення отримано серед респондентів із середніх і малих міст.

Зокрема, серед тих, хто мешкає в малих містах, достовірно більше, ніж серед тих, хто мешкає в Києві, респондентів, які орієнтовані на батьківську сім'ю, її підтримку, є відданими цінностям традиційної свідомості, визначеності в житті, характеризують своє покоління як тих, хто прагне до стабільності, спілкування, вміє справлятися з життєвими труднощами. Зіставлення життєвих моделей молодих людей, що проживають у мегаполісі (Києві) та містах з населенням не більше 300 тис. (Wilks lambda = 0,78844, $F(15,169) = 3,0413$, $p = 0,00025$, довірчі інтервали 0,95).

Водночас, серед них більше і тих (фактор 2), хто має активну життєву позицію та готовий до змін, подолання труднощів, жертвувати задоволеннями та вільним часом задля досягнення мети, вірить у себе. Ці, здавалося б, суперечливі результати (домінування 1-го і 2-го факторів) пояснюються суттєвими відмінностями у соціальних уявленнях чоловіків та жінок.

Аналіз відмінностей соціальних уявлень молоді одночасно за статтю та за містом проживання виявив нові результати. Соціальні уявлення чоловіків та жінок загалом значно різняться за 1-м фактором «Традиційна свідомість і прагнення до стабільності та визначеності». Вираженість 1-го фактору «Прихильність традиційним установкам» в соціальних уявленнях чоловіків та жінок ($Wilks\ \lambda = 0,86210$, $F(15,174) = 1,5162$, $p = 0,10411$, довірчі інтервали 0,95).

Соціальні уявлення жінок вірогідно більше спрямовані на відтворення батьківської моделі як у побудові стосунків, так і в конструюванні професійної моделі, яка орієнтується на найбільш успішного члена батьківської сім'ї. У їхніх соціальних уявленнях найчастіше представлені так звані усталені смислові орієнтири – «народна мудрість».

Для них життєвий успіх, насамперед, мати хорошу сім'ю. Вони хотіли б отримати спеціальність, за якою можна було б працювати все життя, збиратися сімейним колом, спілкуватися, не поспішати, мати як життєву опору офіційного чоловіка, який добре заробляє.

Важливо відзначити, що вибудовування життєвого сценарію з орієнтацією на традиційні установки більше притаманна для жінок з малих міст, ніж для чоловіків. На думку чоловіків з невеликих міст, батьки беруть активну участь у їхньому житті.

У мегаполісі (Київ) ця різниця між чоловіками та жінками не така істотна. Серед чоловіків та жінок, які живуть у великих містах країни, приблизно порівну тих, хто вибудовує свій життєвий сценарій відповідно до усталених у традиціях і культурі життєвих орієнтирів, віддаючи перевагу стабільності і визначеності.

Крім першого фактору, соціальні уявлення чоловіків та жінок істотно різняться за факторами 2 і 3. Вираженість 1-го фактору «Прихильність до традиційних установок» у соціальних уявленнях чоловіків та жінок залежно від міста проживання ($Wilks\ \lambda = 0,83478$, $F(17,85) = 0,97773$, $p = 0,49039$, довірчі інтервали 0,95).

Відмінності в соціальних уявленнях чоловіків та жінок за 2-м фактором «Життєва активність і прагнення до нового досвіду» і 3-м фактором «Характеристика батьківської сім'ї та поглядів на життя батьків» (обидва фактори значно виражені в 1-му кластері).

Вираженість 2-го фактору «Життєва активність та прагнення до нового досвіду» та 5-го фактору «Взаємини з вчителями» у соціальних уявленнях молодих людей, які проживають у мегаполісах та містах з населенням до 300 тис. ($Wilks\ \lambda = 0,72177$, $F(17,81) = 1,9039$, $p = 0,02849$, довірчі інтервали 0,95).

Третій фактор, як і перший, більш характерний ($p \leq 0,043$) для жінок, ніж для чоловіків. Він розкриває характеристики батьківської сім'ї та описує погляди батьків молодих людей на життя. Відповідно, більшою мірою це жінки, у яких і батько (0,6129), і мати (0,6431) мають середню спеціальну освіту, а основою побудови відносин у батьківській сім'ї є ведення спільного господарства (0,4019).

Другий фактор «Життєва активність і прагнення до нового досвіду» достовірно яскравіше виражений у чоловіків ($p \leq 0,05$). При цьому такі орієнтири властиві переважно молодим людям не мегаполісу, а невеликого міста. Вони більшою мірою готові до змін, орієнтовані на нові враження, налаштовані на подолання труднощів. Крім зазначених відмінностей, у молодих людей з невеликих міст виявлено високі значення за 5-м фактором, який виявляє їх позитивні уявлення про заклад освіти.

На відміну від молодих людей, які живуть у мегаполісі, вони частіше говорять про те, що вчителі та викладачі їм допомагали, підтримували, були

готові допомогти, заклад освіти їх багато чому навчив, вчителі та викладачі мали гарні взаємини і ставилися шанобливо і справедливо.

Зіставлення отриманих за статтю та місцем проживання відмінностей дозволило зробити такі висновки. Вибудовування життєвого сценарію з орієнтацією на традиційні установки і культурні зразки (1-й фактор) загалом більшою мірою притаманне жінкам з малих міст, ніж чоловікам із цих міст. Активна позиція, відкритість до нового досвіду, готовність до змін (2-й фактор) більшою мірою виражені в чоловіків з невеликих міст.

Саме ними значною мірою представлений 3-й кластер. У той же час достовірна вираженість 15-го фактору (орієнтація на кар'єру, статус і матеріальний достаток) у жінок з невеликих міст, у порівнянні з чоловіками, свідчить, що жінки з невеликих міст більшою мірою орієнтовані на вибудовування професійної моделі з пріоритетом статусу, престижу та матеріального достатку, ніж чоловіки.

Очевидно, що саме ці параметри (статус, достаток та престиж) виступають для жінок з малих міст основою стабільності та визначеності, прагнення до яких їм притаманне (домінування 1-го фактору в соціальних уявленнях).

Серед мешканців Києва чоловіків, які орієнтуються на побудову кар'єри, дещо більше, ніж жінок. Відповідно, можна зробити висновок, що структура нормативного життєвого сценарію, орієнтованого на традиційні цінності, стабільність, досягнення в кар'єрі та матеріальне благополуччя, представлена саме жінками з невеликих міст та чоловіками з мегаполісу.

На відміну від них, чоловіки з невеликих міст менше орієнтовані на побудову кар'єри, статус і достаток. Хоча серед них є значна кількість респондентів, які готові до зміни та займають активну позицію, орієнтовані на розвиток себе.

Зіставлення за статтю соціальних уявлень молодих людей, які проживають у мегаполісах та містах з населенням до 300 тис. за 10-м фактором «Включеність батьків у життя молодої людини» та 15-м фактором

«Орієнтація на кар'єру, статус і матеріальний достаток» (Wilks $\lambda = 0,91166$, $F(15,168) = 1,0972$, $p = 0,362337$, довірчі інтервали 0,95) (3-й кластер). Вони готові до переїзду, багато хто з них уже працює і живе окремо від батьків.

Відмінності між чоловіками та жінками, які живуть у невеликому місті та мегаполісі, проявились і за 10-м фактором (включеність батьків у життя молодих людей). На думку чоловіків з невеликих міст, батьки беруть активну участь (фактор 10) у їхньому житті. У великому місті зворотна тенденція – жінки вважають, що батьки більшою мірою включені в їхнє життя, ніж чоловіки. Враховуючи, що включеність батьків у життя молодої людини має високий ступінь кореляції з 1-м фактором (установки традиційної свідомості) і саме він більшою мірою виражений у 2-му та 4-му кластерах, то можна зробити такий висновок.

Активна включеність батьків у життя чоловіків з невеликих міст та жінок у мегаполісах сприяє формуванню традиційного життєвого сценарію, орієнтованого на побудову стосунків та цінність сім'ї (2-й або 4-й кластер). Близькість з батьками за статтю та місцем проживання щодо шкал «Активність – Пасивність», «Автономність – Близькість з батьківською сім'єю» та невисока включеність (відсутність контролю) батьків у життя молодих людей з невеликих міст кореспондує з активною життєвою позицією чоловіків, їхньою готовністю до самореалізації.

Дистанційованість та автономність від батьківської сім'ї впливає на орієнтацію на кар'єру, статус та матеріальний достаток (1-й кластер) у жінок з невеликих міст та чоловіків із мегаполісу.

Таким чином, близькість з батьками, як і дистанційність, може сприяти формуванню як суперечливого життєвого сценарію (6-й кластер – прихильність до цінностей традиційної свідомості, відкидання нормативного сценарію, орієнтація на статус і побудову кар'єри), так і пасивної нормативної моделі (5-й кластер).

Отже, результати емпіричної верифікації дозволили виявити низку особливостей життєвих сценаріїв молодих людей, які мешкають у великих та малих містах країни. Отримані дані уточнюють розуміння життєвих сценаріїв молоді за допомогою розширення характеристик їх соціальних уявлень.

Змістовно соціальні уявлення доцільно описувати через значимість тієї чи іншої сфери життя для молодої людини та її активність щодо реалізації її завдань. Взаємозв'язок цих двох параметрів не є простим: активність залежить від значимості, але не однозначно нею визначається.

Результати проведених досліджень продемонстрували можливість їх неузгодженості та доповнили теоретичний опис концепту соціальних уявлень молоді параметром їх суперечності/несуперечності.

Суперечливість соціальних уявлень проявляється в неузгодженні системи переконань, які лежать в основі оцінки значимості тієї чи іншої сфери життя і переживання цієї значимості молодою людиною, з її активністю і відповідальністю у цій сфері.

Виділено два типи життєвих сценаріїв. Один тип характеризується низьким рівнем самостійності та автономії суб'єкта та орієнтацією на відтворення у своєму життєвому сценарії нормативних зразків як батьківської сім'ї, так і притаманних культурі спільноти.

Інший тип відрізняє високий рівень самостійності та автономії суб'єкта. Отримані дані розширюють розуміння активності як найважливішої характеристики соціальних уявлень, вимагаючи уточнення змісту цієї активності, яка може бути спрямована як на відтворення звичних патернів дій і наявного у суб'єкта досвіду (або досвіду, що передається, зокрема, старшими поколіннями), так і на освоєння нового досвіду, «життєтворчості».

Прояви вертикальної трансмісії життєвих сценаріїв носять неоднозначний характер.

Близькість з батьківською сім'єю, як і ступінь включеності батьків у життя молоді, може сприяти формуванню соціальних уявлень, орієнтованих як на відтворення культурних традицій та зразків батьківської сім'ї, так і

соціальних уявлень, що відрізняються індивідуалізацією життєвого сценарію та прагненням до змін, розмаїття, отримання нового досвіду та особистісного розвитку.

Сучасне транзитивне суспільство актуалізує не тільки кардинальні трансформації соціального простору, цінностей, норм, еталонів, глобалізацію та розширення інформаційного простору, а й безперервність процесу соціалізації, де у молоді відбувається формування соціальних уявлень, визначаючи в подальшому характер їх світоглядних поглядів, систему цінностей.

Як зазначалося вище, соціальні уявлення розглядаються як система знань, які допомагають молодій людині осмислити та зрозуміти навколишню соціальну дійсність.

Основні компоненти структури соціальних уявлень – це інформація, поле уявлення та настанова, а механізмами формування та закріплення соціальних уявлень виступають категоризація та найменування, мова та пам'ять.

У запропонованій нами концепції соціальні уявлення розглядаються як елементи суспільної свідомості, в яких на рівні здорового глузду взаємодіють різні ідеологічні погляди, переконання, знання, які в сукупності складають та пояснюють соціальну реальність.

Для сучасного періоду розвитку концепції соціальних уявлень характерним є виділення двошарової структури соціальних уявлень, що складається з ядра та периферії. Центральне ядро утворене одним або декількома елементами і є досить стабільним, а периферійні елементи мають більшу гнучкість для змін і меншу значимість для стабільності соціальних уявлень, забезпечуючи їх запуск.

Соціальні уявлення як елементи суспільної свідомості формуються та трансформуються у процесі комунікативної взаємодії, пізнання суб'єктом соціальної дійсності, а характерною рисою соціальних уявлень виступає відносна динамічність.

Показано, що соціальні уявлення доцільно розглядати як операційний конструкт вивчення життєвих сценаріїв молоді у проблемогенному соціумі. З цією метою використовувався, зокрема, опитувальник соціальних уявлень в інтерпретації Т. Марцинківської, що складається з 3 блоків, які включають від 15 до 18 запитань.

1-й блок оцінює процеси оволодіння (присутність – відсутність) у різних життєвих ситуаціях, особливості гендерних стереотипів (традиційні – ліберальні), а також виявляє установки виховання (спадковість – середовище).

2-й блок спрямований на виявлення уявлень респондентів щодо сімейних цінностей та стереотипів (активність – рівні права).

Питання 3-го блоку стосуються вивчення соціальних атитюдів (консервативні – ліберальні), політичних цінностей та стереотипів (консервативні, ліберальні, їх відсутність).

Більшість респондентів старшого юнацького віку розглядають взаємовплив двох чинників на процвітання країни: рівень життя людей та військову міць, яка визначає безпеку та силу, як пояснюють багато респондентів. Не завжди духовна влада може впливати на політичну, а у підтримці порядку немає необхідності жорсткого запровадження мораторію на свободу громадян.

Респонденти старшого юнацького віку неоднозначно ставляться до гомосексуальних шлюбів; деякі з них відзначають, що в цьому немає нічого ганебного, хоч це і не є нормою. Для багатьох досліджуваних є свої герої сучасності, але, на жаль, вони здебільшого не конкретизували свою відповідь.

Більшість досліджуваних старшого юнацького віку вважають, що ситуація в сім'ї та виховання надають найбільш сильний вплив на людину, ніж спадкові якості. 27,3% респондентів відстоюють позицію впливу спадкових якостей, а 15,1% – за конвергенцію двох чинників. Сім'я у більшості респондентів (79,9%) – важливий чинник соціалізації. Багато з них вважають, що дорослих можна перевиховати, а деякі респонденти виступають проти

покарання за провини, вважаючи цей метод виховання менш дієвим, ніж розмова та обговорення.

Ліберальність поглядів на політику простежується у 53,9% респондентів, які вважають за необхідне участь у виборах, констатують наявність громадянського суспільства в нашій країні, бачать позитивний вплив політичних мітингів на ситуацію в країні.

Респонденти старшого юнацького віку, на відміну від досліджуваних молодшого юнацького віку, досить консервативні у питаннях соціального характеру. 74,9% вважають, що запровадження жорсткого мораторію зможе підтримати лад у країні. І всі громадяни, які живуть в країні зобов'язані знати українську мову. У більшості респондентів негативне ставлення до гомосексуальних шлюбів, а у 29,9% з них люди, які відносять себе до секс-меншин, викликають протест і відкидання.

Представники старшого юнацького віку підтримують, як досліджувані молодшого юнацького віку, позицію превалювання середовища в процесі розвитку людини. 100% вважають, що сім'я є важливим фактором соціалізації. Більшість респондентів старшого юнацького віку переконані, на відміну від досліджуваних молодшого юнацького віку, що дорослих неможливо перевиховати. 73% вважають, що у сім'ї важливий гендерний підхід до питань виховання дітей.

Досліджувані молодшого юнацького віку (30,4%) мають консервативні установки, а 10,1% – невизначені. Представники молодшого юнацького віку переважно мають ліберальні політичні цінності та стереотипи, і лише 19,0% – невизначені; підтримують наявність опозиції та мітингів, необхідність активної участі у виборах. Багато хто підкреслює, що їм хотілося б вірити у чесні вибори.

Отже, соціальні уявлення досліджуваних молодшого юнацького віку переважно виявили певну динаміку: відхід від консервативних установок та лібералізацію поглядів на політичну ситуацію, сімейне виховання, гендерний підхід.

Представники старшого юнацького віку здебільшого продемонстрували консерватизм з яскраво вираженим лібералізмом, що вказує на суперечливість соціальних уявлень та ознакою невизначеності сучасної соціальної ситуації в країні як транзитивного суспільства.

У досліджуваних молодшого та старшого юнацького віку активно формується політична свідомість, громадянська відповідальність та бажання змінити невизначеність суспільства на стабільність, що, безумовно, знаходить відбиток на мережі їхніх соціальних уявлень.

Отже, життєвий сценарій як авторський проєкт життя молодої людини представляє інтерес і з погляду розуміння структурних суспільних трансформацій, що відбуваються (значення сім'ї, культури, віртуального середовища), і виходячи з прогнозу життєвої активності покоління, яке вступає в доросле життя.

На основі вивчення життєвих сценаріїв молоді викладено результати емпіричного дослідження соціальних уявлень молодих людей про професійне самовизначення (роботу, навчання, побудову траєкторії професійної діяльності), про близькі відносини (прагнення до близькості з іншими людьми, характер родинних відносин, орієнтацію на створення власної сім'ї) та про розвиток себе (орієнтації на самоздійснення та самоєфективності).

На основі кластерного аналізу виділено 6 груп респондентів, які відрізняються за ступенем значущості сфери життєдіяльності (професія, сім'я, Я), їх суперечливості/узгодженості, активності/пасивності.

Виділено два типи життєвих сценаріїв. Один характеризується низьким рівнем самостійності та автономії суб'єкта, орієнтацією на відтворення у своєму життєвому сценарії нормативних зразків як батьківської сім'ї, так і властивих культурі спільноти. Інший відрізняє високий рівень самостійності та автономії. Встановлено вплив фактору «Ступінь близькості до батьківської родини», що сприяє відтворенню соціальних уявлень старшого покоління.

Виявлено відмінності у соціальних уявленнях молодих людей, які проживають у різних містах країни, а також між чоловіками та жінками.

Структура нормативного життєвого сценарію, орієнтованого на традиційні цінності, стабільність, досягнення в кар'єрі та матеріальне благополуччя характерні для жінок з невеликих міст та чоловіків з мегаполісу. На відміну від них чоловіки з невеликих міст більш автономні та менш орієнтовані на побудову кар'єри, статус та достаток.

Висновки до розділу

У розділі розкрито специфіку соціальних уявлень молоді про життєвий успіх і способи його досягнення в умовах проблемогенного соціуму та наведено структуру соціальних уявлень молоді про статус людини в суспільстві; подано результати трансформації суспільних відносин у соціальних уявленнях молоді про довіру та перспективи майбутнього; визначено особливості соціальних уявлень молоді про інформаційно-цифрове середовище та його вплив на їх формування і трансформацію; розкрито дескриптори соціальних уявлень молоді про здоров'язберігаючі технології; встановлено взаємозв'язок життєвих сценаріїв молоді та її соціальних уявлень у проблемогенному соціумі.

Метою *першого етапу* дослідження виступило розкриття соціальних уявлень молоді про життєвий успіх та способи його досягнення в умовах проблемогенного соціуму.

Наголошено, що основним поняттям, яке допомагає розкрити сутність феномену життєвого успіху, є «ціледосягнення», розгляд якого передбачав аналіз структури та ієрархію цілей досягнення (раціональна/ірраціональна форми ціледосягнення); прийняття та використання способів досягнення успіху; отримання результату досягнення успіху.

Виявлено основні протиріччя в соціальних уявленнях молоді про життєвий успіх: між персоніфікацією (коли особиста стратегія досягнення формується в орієнтації на досягнення вже успішних людей; відповідно, успіх має наслідувальний характер – відтворює модель успіху іншої людини) та деперсоніфікацією особистих досягнень (у цьому векторі успіх має яскраво виражений індивідуалістичний характер, оскільки стратегія досягнення формується в орієнтації на особистісні критерії успіху), а також протиріччя між орієнтацією на власні зусилля та орієнтацією на допомогу ззовні при досягненні життєвого успіху в проблемогенному соціумі.

Запропоновано типологію соціальних уявлень молоді про життєвий успіх та основні сутнісних характеристик виділених типів. В основі першої типології лежать такі ознаки, як суб'єктивна оцінка успішності життя, ступінь реалізації намічених цілей, завдань. Відповідно до цього, виділено такі типи респондентів: «самореалізований раціоналіст» (54,2%), «частково реалізований ідеаліст» (21,4%), «несамореалізований ірраціоналіст» (24,4%). В основі другої типології лежать такі ознаки, як умови досягнення успіху (суб'єктивна оцінка), суб'єктивна оцінка ефективності різних способів досягнення успіху. Відповідно до цього, виділено такі типи досліджуваних: «конструктивіст» (17,5%), «адаптивіст» (52,3%) та «конформіст» (30,2%).

Мета *другого етапу* емпіричного дослідження полягала у вивченні структури та змісту соціальних уявлень респондентів про соціальний статус людини в суспільстві в умовах проблемогенного соціуму, яке було проведене з урахуванням соціально-професійного статусу членів їх сімей. З цією метою ми скористалися методикою вільних асоціацій (П. Вержес) з декількома відповідями (задане число асоціацій без обмежень семантичного чи граматичного характеру), що узгоджується з принципами реалізації цієї методики в руслі структурного підходу до аналізу соціальних уявлень. Для визначення соціально-професійного статусу членів сімей респондентів було використано мультикритеріальний індекс соціальної позиції А. Холлінсхеда, що включає такі складові, як рівень освіти та професійні характеристики.

Аналіз статусу членів сімей респондентів дозволив виділити чотири статусні рівні: нижчий за середній, середній, вищий за середній, високий.

Встановлено, що структура соціальних уявлень про статус людини в суспільстві має відмінності у респондентів із сімей із різним статусом за значущістю та валентністю елементів ядра соціальних уявлень. З'ясовано, що, в порівнянні з «середньостатусними» респондентами елемент ядра «знання» має найбільшу значущість для «високостатусних» досліджуваних, а також найбільш позитивне емоційне забарвлення для респондентів із сімей зі статусом вищим за середній. Найбільш узгоджене ядро соціальних уявлень

про статус людини в суспільстві у досліджуваних із сімей зі статусом нижчим за середній, найменш узгоджене – у «високостатусних» респондентів.

Аналіз особливостей периферичної системи соціальних уявлень дозволив уточнити специфіку їхнього змісту, а також індивідуальний досвід респондентів з урахуванням соціально-професійного статусу членів їх сімей. Так, периферична система соціальних уявлень про статус людини в суспільстві у респондентів з сімей з різним статусом характеризується розширеним числом елементів у кожній сфері, що відображають індивідуальний досвід, і пов'язані з процесом здобуття вищої освіти («навчання»), з його результатом («диплом»), а також з можливістю особистісного та професійного вдосконалення («розвиток»).

Підкреслено, що поняття «успіх» міститься в зоні ядра уявлень респондентів зі статусом вище середнього, має найменший ранг, у порівнянні з іншими асоціаціями ядра, і не зазначено респондентами інших статусних категорій, а поняття «дохід» входить в зону ядра уявлень лише «високостатусних» респондентів, тоді як у досліджуваних інших статусних категорій воно входить у периферичну систему. Це поняття характеризується найбільшою частотою і рангом, у порівнянні з іншими асоціаціями ядра.

Показано, що заслуговують на увагу отримані на цьому етапі дослідження результати вивчення соціальних уявлень респондентів про порядну людину. Проведений факторний аналіз дозволив виокремити 6 факторів («конвенційний» (факторне навантаження дорівнює 15,72%) – змінні, які його утворюють, вказують на те, що соціальні уявлення про порядну людину у респондентів пов'язані з наявністю вираженої правової свідомості, яка формується в процесі правової соціалізації; «асертивний» (7,22%) – вольових якостей, особистої ініціативи, успішності у сфері міжособистісних відносин; «культурно-когнітивний» (4,71%) – розглядають порядну людину як носія культури, знань, етикету; «фактор допомоги» (4,42%) – яка допоможе у складній ситуації, відгукнеться на прохання, виявить увагу та безкорисливість; «патріотизм» (3,85%) – як громадянина своєї країни, який власним прикладом

уособлює поняття патріотизму і є прикладом для інших; «господарність, раціональність» (3,44%) – порядність людини пов'язують з раціональністю, працьовитістю, акуратністю, практицизмом.

Як показав теоретичний аналіз, важливими є дослідження соціальних уявлень молоді про феномени, що лежать в основі формування структури відносин у суспільстві. Одним із таких феноменів є довіра. Тому, на *третьому етапі* дослідження було проаналізовано результати трансформації суспільних відносин у соціальних уявленнях молоді про довіру.

У структурі соціальних уявлень молоді у векторі довіри виокремлено когнітивний, емотивний та конативний компоненти. Когнітивний компонент проявляється в сукупності суджень про феномен довіри, про об'єкт та ситуацію довіри; емотивний компонент становлять уявлення про емоційне тло процесу довірчого спілкування; конативний компонент є найбільш складним і відбивається в уявленнях молоді про прояви довіри в поведінці.

Зазначено, що вікові етапи впливають на структуру соціальних уявлень молоді. Когнітивний компонент більшою мірою виражений у соціальних уявленнях в старшому юнацькому віці, коли більше значення мають переконання, оцінка власного досвіду та побудова очікувань від результатів довіри. В ранньому юнацькому віці найбільш важливими є емоції та дії, пов'язані з поняттям довіри, тобто переважають конативний та емотивний компоненти.

Показано, що в формуванні соціальних уявлень про довіру у молоді беруть участь експліцитна та імпліцитна довіра: експліцитна довіра виникає на основі оцінки ситуації; імпліцитна – на основі сформованих когнітивних уявлень. При цьому процес зміни уявлень молоді характеризується поступовим переходом з експліцитної до імпліцитної довіри у ході дорослішання і визначений як інтеріоризація довіри.

Вагомими виявилися результати аналізу трансформації суспільних відносин у соціальних уявленнях молоді про перспективи майбутнього в умовах проблемогенного соціуму.

Встановлено, що молодь має складні та різноманітні соціальні уявлення щодо перспектив майбутнього, які формуються під впливом проблемогенного соціуму та змін у суспільстві. Виявлено, що негативні емоції впливають на песимістичне сприйняття майбутнього, а здатність долати труднощі, навпаки, сприяє оптимізму. Наголошено на важливості формування позитивних соціальних уявлень респондентів щодо перспектив майбутнього. Підкреслено роль основного ресурсу – розвитку впевненості у собі, позитивного ставлення до майбутнього, здатності до самоаналізу та довіри до власного досвіду.

На *четвертому етапі* дослідження було виявлено соціальні уявлення молоді про інформаційно-цифрове середовище та його вплив на їх формування і трансформацію.

Узагальнено, що в соціальних уявленнях молоді підтверджується перехідний характер сучасного етапу розвитку суспільства, позначаються провідні тенденції його зміни та ключових соціальних інститутів.

Аналіз інтернет-дискусій щодо ставлення респондентів до різних видів медіа та асоціативний експеримент показали високу значущість інтернету, його важливість у житті молоді; він сприймається досліджуваними в більшому ступені позитивно, оцінюється як необхідна й корисна складова життя і виділяється як особистісно значущий простір, який транслює певні смисли та цінності, а також реалізує значущі функції. Отже, загалом соціальні уявлення молоді про інтернет перебувають у позитивному полі: інтернет наділяється характеристиками потреби і корисності. Водночас, негативні асоціації пов'язуються як з маніпулятивними можливостями інтернету, так і з інформаційним перевантаженням, актуалізацією проблеми тролінгу та залежності від інтернету, що несприятливо впливають на здоров'я респондентів.

На *п'ятому етапі* дослідження було розкрито дескриптори соціальних уявлень молоді про здоров'язберігаючі технології у проблемогенному соціумі.

Визначено повноту соціальних уявлень молоді про здоров'язберігаючі технології, ядро яких відображено в таких категоріях, як відмова від

шкідливих звичок, раціональне харчування, оптимальний рівень рухової активності, дотримання режиму праці та відпочинку.

З'ясовано, що для групи респондентів з несформованими соціальними уявленнями про здоров'язберігаючі технології характерні нижчі показники за шкалами фізичної активності, рольового функціонування, емоційного стану, соціального функціонування, життєздатності, психічного здоров'я, загального стану здоров'я ($p \leq 0,05$). Показано, що групі досліджуваних з несформованими соціальними уявленнями про здоров'язберігаючі технології притаманні вищі показники тривоги, невротичної депресії, астенії, істеричного типу реагування, obsесивно-фобічних та вегетативних порушень ($p \leq 0,05$). Визначено, що низькі показники фізичного та соціального функціонування позитивно корелюють із невротичними станами респондентів ($p \leq 0,05$).

На *шостому етапі* дослідження соціальні уявлення молоді розглянуто як операційний конструкт вивчення її життєвих сценаріїв у проблемогенному соціумі.

З метою верифікації запропонованого конструкту було проведене вивчення соціальних уявлень респондентів в сфері професійного самовизначення (роботи, навчання, побудови траєкторії професійної діяльності), в сфері відносин (прагнення до близькості з іншими людьми, характер споріднених відносин, орієнтація на створення власної сім'ї) і в сфері Я. Результати дослідження доповнили теоретичний опис концепту соціальних уявлень молоді параметром їх суперечливості/несуперечливості. Показано, що суперечливість соціальних уявлень проявляється в неузгодженні системи переконань, які лежать в основі оцінки значимості певної сфери життя і переживання цієї значимості молодою людиною, з її активністю і відповідальністю в цій сфері.

Підкреслено, що життєвий сценарій, як авторський проєкт життя молодої людини, представляє інтерес і з погляду розуміння структурних суспільних трансформацій, що відбуваються (значення сім'ї, культури, віртуального

середовища), і виходячи з прогнозу життєвої активності молодого покоління, яке вступає в доросле життя.

Отримані на констатувальному етапі дослідження дані щодо психологічної специфіки соціальних уявлень молоді були враховані при побудові і реалізації системи соціально-психологічного супроводу процесу їх формування у проблемогенному соціумі.

Основні положення розділу відображено у таких публікаціях автора: [73; 74; 75; 76; 82; 85; 88; 254; 307].

РОЗДІЛ 4

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ МОЛОДІ В УМОВАХ ПРОБЛЕМОГЕННОГО СОЦІУМУ

4.1. Методологічні та змістовно-процесуальні основи системи соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі

На формувальному етапі дослідження було розроблено систему соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі.

Як показав попередній аналіз, одним з актуальних завдань соціально-психологічної роботи з молоддю є формування її соціальних уявлень, зокрема у напрямку готовності виконувати обов'язки, покладені суспільством [22].

Формування соціальних уявлень молоді у межах розробленої системи соціально-психологічного супроводу розглядалося нами у векторі не лише соціальної, а й екзистенційної психології, яка досліджує як молода людина опановує питання відповідальності, вибору, сенсу життя та його відсутності, плину часу та проголошує як мету виховання вільної людини, яка володіє внутрішньою свободою, усвідомлює себе господарем своєї долі і поводить себе відповідно до добровільно прийнятих моральних цінностей суспільства [3; 8; 9; 22; 30 та ін.].

Як відомо, регулятором вибору способу поведінки є рефлексія. Формування соціальних уявлень молоді, з погляду рефлексивно-діяльнісного підходу, передбачало створення умов, які сприяють інтеріоризації молодими

людьми цінностей суспільства та їх застосування як морального регулятора в ситуації життєвого вибору.

У нашому розумінні воно є двовекторним утворенням, спрямованим, з одного боку, на створення умов для розширення суб'єктивного простору екзистенційного вибору, досвіду соціальних відносин та конструктивного вирішення внутрішньоособистісних дилем; з іншого, – на формування соціальних компетенцій, організацію практики їх застосування під час ключових життєвих подій.

Для рефлексивно-діяльнісного підходу до формування соціальних уявлень молоді характерні такі особливості, як:

- відмова від жорсткої регламентації життєдіяльності, навчання способам самоорганізації та саморегуляції, необхідним для поетапного руху до досягнення задуманого раціональними способами з проявом при цьому необхідної наполегливості;
- спрямованість у внутрішній світ – світ переживань, без чого не можливе встановлення довірчих контактів та конструктивного спілкування;
- визнання автономності внутрішнього світу у практичному утвердженні права на вільний прояв індивідуального Я;
- включення у різні ситуації, здатні стати подіями, придбати особистісну значимість і стимулювати соціальний вибір.

Процес формування соціальних уявлень молоді має циклічний характер. Кожен цикл передбачає перехід від осмислення молодою людиною соціальних вимог до готовності, що реалізується, до їх реалізації в практичній діяльності.

Основою кожного циклу є подія, тобто та обставина чи сукупність обставин, до якої або до яких у молодої людини виникає емоційне ставлення.

Першим етапом формування соціальних уявлень молоді у тій чи іншій ситуації є її актуалізація. Вона передбачає забезпечення включеності молодої людини у подію, тобто створення умов усвідомлення нею своєї причетності до

того, що відбувається. При цьому важливим є стимулювання емоційної оцінки події.

Другий етап: оцінка своїх можливостей впливу на ситуацію та обов'язки, пов'язані з реалізацією цього впливу. Будь-яка відповідальність завжди виникає тоді, коли молода людина усвідомлює свої обов'язки перед конкретними людьми чи об'єднаннями людей.

Третій етап: делегування повноважень і відповідальності конкретним молодим людям – учасникам діяльності, що виникають у логіці події, які відбуваються. При цьому необхідним є врахування інтересів та можливостей молодої людини.

Четвертий етап передбачає практичну реалізацію обов'язків у конкретній діяльності.

П'ятий етап – рефлексивно-прогностичний, що стимулює усвідомлення молодою людиною своєї участі в події та оцінку своєї відповідальності за післядії.

П'ятий етап переходить в актуалізацію нової ситуації, яка потребує відповідальності молодої людини до того, що відбувається. Усі перелічені етапи мають істотно впливати на мотивацію відповідальної поведінки, що сприяє формуванню конструктивних соціальних уявлень.

Сутнісні характеристики формування соціальних уявлень молоді, з погляду рефлексивно-діяльнісного підходу, дозволили сформулювати закономірності – стійкі, об'єктивно існуючі, суттєві зв'язки аналізованого процесу.

Так, соціальні уявлення молодої людини в демократичному суспільстві полягають в сформованості її суб'єктної життєвої позиції. Передбачалося, що формування соціальних уявлень призведе до досягнення бажаного результату, якщо у процесі соціально-психологічного супроводу молоді використовуватимуться засоби, що сприяють побудові ієрархії ціннісних орієнтацій; стимулюючи прагнення до свободи; які формують ставлення до

себе як суб'єкта життя, почуття власної гідності, компетенції, що дозволяють бути активним учасником соціальних відносин, самореалізовуватися і саморозвиватися, домагатися поставленої мети, долаючи внутрішні та зовнішні бар'єри.

Виходячи із зазначеного, формування соціальних уявлень молоді буде успішним, якщо його пріоритетною спрямованістю буде формування сензитивних компонентів екзистенційної сфери молодої людини (життєвої позиції, ціннісних орієнтацій, здатності до відповідального екзистенційного вибору).

Екзистенційна сфера, як ядро індивідуальності людини, яка самовизначається в житті, є продуктом зовнішнього впливу на неї з боку суспільства і, водночас, продуктом самосвідомості, здатним виступати як засіб внутрішнього впливу на інші сфери особистості та їх цілісне утворення. Саме через неї відбувається заломлення зовнішніх впливів на молоду людину у план її внутрішніх дій. Слід зазначити, що екзистенційна сфера функціонально відповідає за самосвідомість молодої людини, за ту позицію, яку вона посідає у житті.

Вона проявляється у здатності молодої людини здійснювати самоаналіз та самооцінку, співвідносити себе як індивідуальність з іншими індивідуальностями, здійснювати вибір свого життєвого шляху, власної життєвої позиції, виявляти незалежність і свободу в діяльності, поведінці, спілкуванні.

Готовність молодої людини до соціально відповідальної поведінки завжди соціально обумовлена і має діяльнісну природу.

Отже, формування соціальних уявлень сприятиме виконанню своїх зобов'язань перед суспільством, якщо будуть створені умови для розширення суб'єктивної картини світу, збільшення числа контактів молодих людей з різноманітними соціальними цінностями та перевірки їх особистої значущості. Чим різноманітнішим є спектр соціальної взаємодії, тим ширшим

є простір суб'єктивної картини світу та пов'язаних з ним переживань, у рамках яких молода людина проєктує своє життя.

Потреба у соціально відповідальному вчинку актуалізується на момент життєвої події, реалізується у процесі екзистенційного вибору та самореалізації відповідно до прийнятого рішення. Отже, формування соціальних уявлень молоді вимагає емоційного насичення життя, стимулювання різноманітних переживань як позитивних, так і негативних, супроводу цих переживань.

Рефлексивно-діяльнісний підхід до формування соціальних уявлень молоді дозволяє заявити про те, що його результат залежить від кількості запропонованих фахівцем та вирішених молодою людиною прогностичних завдань екзистенційного змісту, створення спеціальних умов для розширення інформаційної основи аналізу їх змісту та вирішення, генерування альтернативних варіантів виходу з проблеми та їх рефлексивно-прогностичний аналіз.

Соціально-психологічний супровід сприятиме формуванню реалізованої готовності молоді до виконання соціальних зобов'язань та обов'язків, якщо будуватиметься на партнерських відносинах, які полягають у неприйнятності домінування одного учасника взаємодії над іншим; у формуванні взаємовідносин рівнозначних, демократично налаштованих партнерів з рівною, але різною участю в проєктуванні, організації та здійсненні діяльності, що веде до їх особистісного розвитку та сприяє самоефективності.

Динаміці готовності молодих людей до формування соціальних уявлень сприятиме поступове підвищення ступеня складності виконуваних функцій та доручень, що залежить від актуального рівня соціальної зрілості.

Переліченим закономірностям відповідає сукупність принципів формування соціальних уявлень молоді.

До принципів формування соціальних уявлень молоді належать:

- принцип взаємної відповідальності та відповідальної залежності;

- принцип емпатійної взаємодії;
- принцип соціального загартовування;
- принцип стимулювання моральної самооцінки;
- принцип формування достатньої компетенції;
- принцип дилемності;
- принцип усвідомлення післядії вчинку.

Принцип взаємної відповідальності та відповідальної залежності передбачає поєднання свободи молодшої людини і свободи фахівця. Надання свободи вибору означає одночасне покладання відповідальності і фахівця, і молодшої людини: право вибору завжди врівноважується усвідомленою відповідальністю за свій вибір.

Молодь повинна розуміти, що вона відповідає за результати діяльності колективу (відповідальна залежність), і водночас у молодіжній спільноті має формуватися норма відповідальності групи за кожного, а кожного – за групу (взаємна відповідальність). Наявність такої норми формує мотивацію відповідальної поведінки.

Принцип емпатійної взаємодії передбачає створення такого простору в умовах якого формується система соціально схвалюваних ціннісних орієнтацій партнерів, розширюється суб'єктивний образ світу, освоюються продуктивні способи взаємодії з соціумом.

Емпатійне спілкування має створювати умови для інтеріоризації соціальних цінностей та моральних норм.

Принцип соціального загартовування передбачає включення молодшої людини у ситуації, які вимагають вольового зусилля подолання негативного впливу соціуму, вироблення певних способів цього подолання, адекватних індивідуальним особливостям молодшої людини, набуття соціального імунітету, стійкості до стресів, рефлексивної позиції.

Соціальне загартовування – це психологічне обґрунтоване провокування оволодіння певними соціальними діями, що дозволяють молодій людині

визначитися зі своїм становищем у соціальному середовищі, навчитися долати перешкоди та реалізовувати себе.

Воно забезпечує соціальну стійкість до несприятливих впливів оточення, гнучкість, високий рівень самостійності, адекватність реагування на зміни; сприяє засвоєнню законів взаємовідносин із соціальним середовищем, дозволяє зберігати свій особистий та соціальний статуси в суспільстві, керувати своєю поведінкою, протистояти негативному впливу ззовні.

Як окремий принцип формування соціальних уявлень молоді доцільно виділити принцип стимулювання моральної самооцінки діяльності та вчинків, що передбачає зіставлення своїх дій із моральними нормами та гуманістичними позиціями. Це є моральним ядром, головним регулятором прийняття молодого людиною рішень та вчинення дій.

Формування соціальних уявлень молоді, засноване на рефлексивно-діяльнісному підході, дозволяє молодим людям вільно обговорювати проблеми, пов'язані з екзистенційними виборами, оперуючи соціальними уявленнями та ціннісними орієнтаціями, що склалися.

Фахівець при цьому має концентруватися на почуттєвому і оцінювати, спираючись на загальнолюдські норми моралі, а також прийняті у країні закони і правила соціальної поведінки.

Сенс цієї установки обґрунтовується тим, що в процесі спілкування, часто завдяки опису ззовні, молода людина починає змінювати вихідні передумови своєї поведінки. Змінюється і ставлення до себе, оскільки самооцінка формується на основі інтеріоризації оцінок оточуючих.

Принцип формування достатньої компетенції спрямований на стимулювання активної взаємодії молодого людини з соціокультурним середовищем з метою розширення життєвого досвіду та рефлексії пов'язаного з ним уявлення.

Результатом такої взаємодії є соціальна компетентність, як сукупність духовно-моральних цінностей та настанов особистості, а також знання проблем соціальних відносин та вміння робити свій соціальний вибір.

Принцип дилемності передбачає включення молоді до ситуації екзистенційного вибору з варіативними способами рішення з метою створення ціннісно-смислової інтеграції.

Моральна дилема являє собою ситуацію, вихід з якої передбачає лише два взаємовиключні рішення, причому обидва ці рішення не є бездоганними з морального погляду. У її вирішенні свідомо засвоєні моральні принципи, збагачуючись відповідними переживаннями, стають мотивами поведінки молоді, відбувається становлення моральної саморегуляції, відбувається якісний стрибок моральних (соціальних) норм у моральні (внутрішні) норми.

Як принцип формування соціальних уявлень молоді доцільно розглядати й принцип усвідомлення післядії вчинку, який вимагає психологічних дій, спрямованих на прогностичне розуміння молодого людиною того, які зміни відбудуться внаслідок її дій чи бездіяльності, переклад мотиваційних можливостей з їхньої потенційної форми у форму актуального існування.

Принцип усвідомлення післядії вчинку вимагає, щоб у процесі супроводу життєвих подій суб'єкти соціального виховання стимулювали б усвідомлення та рефлексивно-ціннісне осмислення ними минулого досвіду, використання його результатів для задоволення актуальних потреб та свідомого відображення майбутнього.

Розглянуті закономірності та принципи формування соціальних уявлень молоді дозволили розробити систему відповідних психологічних засобів та інтервенцій.

Підкреслено переваги рефлексивно-діяльнісного під ходу до формування соціальних уявлень молоді:

- новий погляд на організацію психолого-педагогічного процесу, що виключає домінування зовнішніх вимог та загроз покарання та проголошує

добровільне та свідоме виконання моральних норм поведінки та зобов'язань як інтеріоризованих соціальних цінностей, що визначають процес життєвого самовизначення молоді людини;

- нові уявлення про цілі, зміст та процесуальні механізми розглянутого виду соціально-психологічної роботи;

- нові можливості для розвитку ідей соціально-психологічного супроводу життєвого самовизначення молоді та їх практичної реалізації.

Як зазначалося вище, психотравма – це тригер до зміцнення та відновлення соціальних уявлень молоді людини, що призводить до перегляду прогнозованого майбутнього. При цьому на характер майбутніх трансформацій впливають індивідуальний конструкт, суб'єктивність сприйняття та особиста стратегія подолання.

У зв'язку з цим, в якості системних заходів соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі було обрано логотерапевтичний підхід у комбінації з техніками розслаблення (аутогенний тренінг), програмами поведінкової терапії (систематична десенсибілізація) та арт-терапії (музика, малювання, танці).

Програма терапії передбачає чотири ступені, три з яких є ступенями посттерапії, що надійно захищають учасника з відкоригованим ставленням до життя від його невротичного сплеску.

- 1) Логотерапевтична терапія індивідуально з учасником відповідно до категорії психотравми.

- 2) Участь у групі дерефлексії з метою зменшення критичної активності до гіперрефлексії, яка найчастіше залишається після терапії на підсвідомому рівні через побоювання рецидиву.

Група дерефлексії дозволяє мінімізувати подібну проблематику, адже учасник навчається переносити увагу безпосередньо з себе, відволікаючись від

згубних можливостей у житті, повною мірою сконцентрувавшись на позитивних засадах.

3) Груповий концепт «логотерапевтичного кола роздумів» (10 сеансів). Учасник фіксується на позитивних аспектах його життя. Обговорення зазнають виключно ключові події життя, виявляється сенс страждань, пов'язаний з ними, а також зв'язки між одужанням і здоров'ям, особиста система цінностей.

Подібні роздуми дозволяють учасникам зростати і ставати більш зрілими, абстрагуватися від труднощів і концентруватися на дійсно значущому. Якщо заздалегідь передбачити лише на рівні думки можливі складності, які мають особливе значення у житті учасника, йому простіше адаптуватися до ситуації та виключити фрустрацію, що дозволить уникнути хворобливого відгуку на неї.

Логотерапевтичне коло не передбачає накладення заборони на роздуми, проте не надає свободи вибору тем. Ведучим на кожному сеансі (переважно вечірньому) задається конкретна тема та показуються можливості ідей В. Франкла, з доповненням їх цитатами відомих філософів чи поетів.

Подібний підхід дозволяє учасникам опрацьовувати теми у мозковому штурмі, оскільки учасники часто вдаються до власної «мудрості серця», здатної виявити суть логотерапевтичних тверджень.

4) Особисті розмови (1-2 сеанси) для завершення терапевтичних відносин. Учасники повинні відчувати себе повноцінними людьми, які сприймають себе здоровими і зрілими, у зв'язку з чим проводяться бесіди на бажані їм теми без прояву зацікавленості позначених під час розповіді труднощів, оскільки вони здатні врегулювати всі складнощі самостійно. У разі реальних труднощів надається додаткова підтримка і допомога.

Суть цього ступеня полягає у перевірці учасника на спроможність справлятися з наявними складнощами самостійно, що буде доводити вміння

адекватно тестувати реальність, долати труднощі, а також пишатися своїми результатами.

Таким чином, зведення рецидиву до мінімуму після пережитої психотравми можливе лише перевіркою учасника на якість придбаних ним логотерапевтичних інструментів та власної «упертості духу», що дозволяють здійснювати самодопомогу.

Крім того, використовувався тренінг сенсibilізації смислу, який дозволяв учаснику завести звичку під час вирішення щоденних питань керуватися п'ятьма пунктами, даючи відповіді на них:

1) У чому проблема? Вона має бути чітко позначена за змістом, що дозволить виробити конкретне духовне ставлення до неї. Чітко визначивши проблему, вдається позначити і проблемну область, що робить ситуацію більш усвідомленою, а отже менш тривожною, гнітючою та незрозумілою.

2) Де мій вільний простір? Позначена проблема повинна зайняти своє місце в частині життя, адже вона нерозривно пов'язана з історією, але може змінюватися, незважаючи на деякі незмінні частини. Важливо абстрагуватися від незмінного та сконцентрувати увагу на простір дій, вільний від проблеми.

3) Які можливості вибору є? Необхідно подумки, але безоцінно зібрати можливості вибору у вільному просторі дій.

4) Яка з обраних можливостей має максимальний зміст? Необхідно виявити те, що є, але перебуває у прихованій формі і визначити, чи воно є одночасно бажаним, але при цьому не береться до уваги через ймовірні наслідки для тих, до кого це має відношення.

5) Саме це я хочу здійснити! Учасник самотійно здійснює цей крок без допомоги оточуючих. Однак можливе лише повідомлення цієї думки для нього.

Необхідний виклик самому собі, вибір сенсу учасником. Таким чином, із набору рішень, які щодня виникають в учасника, поступово формується новий

орієнтовний курс, який виводить його з екзистенційного вакууму та сприяє формуванню соціальних уявлень.

На об'єктивність соціальних уявлень молоді впливає індивідуальна активність, виражена у чіткому сприйнятті майбутнього періоду життя, наявності мотивів, що спонукають до досягнення цілей, освіта, професіоналізм, соціальний статус та ступінь індивідуальної соціально-психологічної зрілості.

Соціальні уявлення важливо розглядати як цілісне утворення, враховуючи їх динаміку. Вони піддаються трансформації протягом часу. Логотерапія в поєднанні з іншими техніками психокорекції дозволяла м'яко ставити учасника перед питанням про сенс його життя і впливала на переорієнтацію по відношенню до травматичних переживань минулого в умовах проблемогенного соціуму.

Програма терапії передбачала чотири ступені, три з яких є ступенями посттерапії, що надійно захищають учасника з відкоригованим ставленням до життя від його невротичного сплеску.

Таким чином, зведення рецидиву до мінімуму після пережитої психотравми можливе лише перевіркою учасника на якість придбаних ним логотерапевтичних інструментів та власної «упертості духу», що дозволяють здійснювати самодопомогу.

Крім логотерапевтичних заходів у межах системи соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму було розроблено соціально-психологічний тренінг з оптимізації зазначеного процесу.

Нижче наведено програму соціально-психологічного тренінгу формування соціальних уявлень, націленого також на ціннісно-сміслову та особистісне самовизначення та самоефективність молоді.

Приймалося до уваги, що ціннісні орієнтації – це відображення у свідомості молодої людини цінностей, визнаних нею як стратегічних життєвих

цілей та загальних світоглядних орієнтирів. Нагадаємо, що поняття ціннісних орієнтацій було введено у соціальній психології як аналог філософського поняття цінностей, проте чітке концептуальне розмежування між цими поняттями відсутнє.

Ціннісні орієнтації є одним з центральних особистісних новоутворень, виражають свідоме ставлення молодої людини до соціальної дійсності і в своїй якості визначають широку мотивацію її поведінки і суттєво впливають на всі сторони її життєздійснення.

Особливого значення набуває зв'язок ціннісних орієнтацій з соціальними уявленнями молодої людини та самоефективності особистості. Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і становить основу її соціальних уявлень про навколишній світ, інших людей, про себе, основу світогляду, ядро мотивації та «філософію життя».

Ціннісні орієнтації – метод диференціації об'єктів дійсності з їхньої значимості. Спрямованість особистості виражає одну з найбільш значущих її характеристик, що визначає соціальну та моральну цінність особистості. Зміст спрямованості – це передусім домінуючі, соціально зумовлені уявлення особистості щодо навколишньої дійсності. Саме через спрямованість особистості її соціальні уявлення та ціннісні орієнтації знаходять своє реальне вираження в активній діяльності молодої людини, тобто мають стати стійкими мотивами діяльності та перетворитися на переконання.

Виходячи з вищезазначеного, визначено цілі та завдання соціально-психологічного тренінгу оптимізації процесу формування соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму.

Мета: соціально-психологічний супровід ціннісно-сміслового та особистісного самовизначення і самоефективності учасників.

Завдання:

1. Сприяти розвитку уявлень про власні психологічні можливості, потреби, інтереси, цінності.

2. Розвинути внутрішнє регулювання на когнітивному, емоційно-вольовому, поведінковому рівнях.

3. Сприяти формуванню суспільно значущих мотивів вибору життєвого шляху.

4. Сприяти розвитку особистості як суб'єкта власного життя, відповідальності за свій вільний вибір, аж до переживання власної відповідальності за долю суспільства.

Склад груп: оптимальною вважалася чисельність 7-12 учасників; групи комплектувалися на добровільній основі.

Для проведення програмних заходів використовувався зал для тренінгів.

Соціально-психологічний тренінг оптимізації процесу формування соціальних уявлень учасників був розрахований на 10 занять (15 годин), кожне заняття по 1,5 години. Тематичний план занять наведено у табл. 4.1.

Таблиця 4.1

**Тематичний план занять соціально-психологічного тренінгу
оптимізації процесу формування соціальних уявлень молоді**

Заняття	Зміст	Загальний час
Заняття 1.	Привітання «Мої побажання» Вправа №1. Привіт, а ось і я Вправа №2. Намалюй своє ім'я Вправа №3 Правила групи Вправа №4. Якість, яку я ціную в людях Вправа №5. Побажання другу Рефлексія заняття Домашнє завдання	1,5 години
Заняття 2.	Привітання «Асоціації»	1,5

	Вправа №1 Мої проблеми Вправа №2 Демонстратор Вправа №3 Перехрестя Рефлексія заняття	години
Заняття 3.	Привітання «Представлення» Вправа №1 Пересядьте всі, хто... Вправа №2 Контраргументи Вправа №3 Мій портрет у променях сонця Рефлексія заняття	1,5 години
Заняття 4.	Вправа №1 Який я? Вправа №2 Порожнє місце Вправа №3 Друг для одного Вправа №4 Паперові м'ячі Рефлексія заняття	1,5 години
Заняття 5.	Вправа №1 Подаруй посмішку Вправи №2 Ціннісні орієнтації Вправи №3 Мої ідеали Вправи №4 Сенс життя Рефлексія заняття	1,5 години
Заняття 6.	Вправа №1 Аукціон Вправа №2 Пріоритети та цінності Рефлексія заняття.	1,5 години
Заняття 7.	Гра «20000 днів» Рефлексія заняття.	1,5 години
Заняття 8.	Гра «5 кроків» Вправа №1 Хто я?	1,5 години

	Вправа №2 Автопілот Рефлексія заняття.	
Заняття 9.	Вправа №1 Цінності та життєвий простір Вправа №2 Чи схожі ми один на одного? Вправа 3 Віддавати Рефлексія заняття.	1,5 години
Заняття 10.	Групова дискусія «Значення соціальних уявлень та цінностей у житті людини» Вправа №1 Перелік улюблених речей Вправа №2 Валіза в дорогу	1,5 години
Всього		15 годин

Заняття 1.

Мета: створення атмосфери спільності, довіри та взаєморозуміння у групі. Визначення мети, завдань, принципів роботи.

Привітання «Мої побажання».

Мета: створення настрою на майбутню роботу, зняття бар'єрів спілкування.

Завдання: вітання учасників тренінгу оформити як побажання.

Інструкція: сьогоднішнє заняття розпочнемо з того, що висловимо один одному побажання на день. Вони мають бути короткими, бажано одне слово. Адресувати побажання учасникам тренінгу ми будемо за допомогою м'яча. Виберемо форму гри: можна кидати м'яч будь-якому з учасників і говорити побажання. Щоб м'яч побував у всіх, можна передавати його по колу, і тоді ваше вітання ставитиметься до сусіда.

Аналіз:

1. Розкажіть, що ви відчували, коли висловлювали побажання?

2. Які стани виникали у вас, коли до вас зверталися з побажаннями на день?

3. Які проблеми виникли у вас під час виконання завдання?

Вправа №1. Привіт, а ось і я.

Мета: розвиток навичок самопрезентації, налагодження позитивного налаштування майбутнє спілкування.

Завдання: заявити про себе, показати свою індивідуальність, неповторність, бажання працювати та спілкуватися спільно з іншими учасниками тренінгу.

Інструкція: під час налагодження контактів важливу роль відіграє взаємонапруженість, взаємосприйняття партнерів по спілкуванню, тому дуже важливим є момент подання себе. Покажи себе та заяви про себе. Способи самопрезентації можуть бути різні: реклама, оголошення в газеті, розповідь про себе, пісня, афоризм. Загалом все, що допоможе оточуючим краще представити вас.

Аналіз:

1. Презентація когось із учасників вам сподобалася найбільше, чому?

2. Що нового про учасника тренінгу ви дізналися?

3. Чи відчули ви у процесі виступу, що людина налаштована на доброзичливе, відкрите спілкування?

Вправа №2. Намалюй своє ім'я.

Ціль: подолання бар'єрів контакту.

Завдання: зобразити своє тренінгове чи справжнє ім'я, яким користуватимуться учасники протягом усіх занять.

Інструкція: вибір імені має першочергове значення для людини, а для тренінгових занять це важливо тому, що ім'я дає можливість краще зрозуміти людину.

Завдання: потрібно намалювати своє ім'я, а потім написати його на приготівленій заздалегідь візитці.

Аналіз: обговорення питання: «Чому учасник залишив своє ім'я чи взяв собі тренінгове ім'я».

Вправа №3. Правила нашої групи.

Мета: фіксація групи як основи роботи у тренінгу.

Завдання: обговорити та прийняти основні правила групи.

Інструкція: правила регламентують форми спілкування групи. Нам належить обговорити загальновизнані правила та вибрати їх для своєї групи. Учасникам надається право додати нові правила. Усі правила записуються на великому аркуші ватману. Важливо або прийняти, або відкинути, або знайти компроміс. Кожен робить свій вибір. Учасникам пропонується закінчити речення: «У цій групі небажано...», «У цій групі можна...», «З цієї групи може бути виключений той, хто...».

Зразкові правила:

1. Кожен із присутніх перебуває тут тільки тому, що він уже тут, і з жодної іншої причини.
2. Для кожного поняття істини визначається тим, хто він є, що відчуває, як оцінює те, що відбувається.
3. Наша перша мета – налагодити позитивні контакти один з одним.
4. Ми маємо бути чесними, щиро висловлювати своє ставлення до того, що відбувається.
5. Ми маємо прислухатися до інших.
6. Необхідно, щоб в ухваленні групового рішення брали участь усі.
7. Нові учасники стають членами нашої групи просто тому, що вони сідають у спільне коло та залишаються.

Аналіз вправи:

1. Якою мірою запропоновані правила зрозумілі учасникам?
2. Які з нових правил виявилися корисними, а які обтяжливими?
3. Чи варто приймати додаткові правила чи обмежитися традиційними?

Вправа №4. Якість, яку я ціную в людях.

Мета: створення умов кращого сприйняття учасниками один одного у процесі роботи, розвиток творчої уяви.

Завдання: виділити якість, яку кожен із учасників тренінгу більше цінує в людях.

Інструкція: подумайте, яку якість ви найбільше цінуєте в людях. Придумайте або згадайте розповідь, історію, притчу, казку, які містили б інформацію про цю якість. Бажаючі репрезентують свою розповідь, всі інші повинні здогадатися, про що йдеться.

Аналіз:

1. Про яку якість йдеться?
2. За якими ознаками ви зрозуміли про це?

Вправа №5. Побажання друга.

Ціль: усвідомлення учасником групи необхідності перебування в даній тренінговій групі.

Завдання: необхідно зосередити свою увагу на цілях перебування у тренінгу.

Інструкція: Закрийте очі ... Нехай вам згадається той, хто бажає вам добра і щиро зацікавлений у ваших успіхах. Тепер уявіть, що він говорить про те, чому ви навчитеся на тренінгу. Виберіть із його побажань два, найважливіші для вас.

Рефлексія заняття.

Вправа. Різнокольорові листи.

Мета: ув'язування своїх цілей із цілями інших учасників групи.

Завдання: визначення цілей роботи у групі; формування очікувань від роботи у тренінгу; співвіднесення особистих позицій із громадськими.

Інструкція: враження від сьогоднішнього заняття, способи роботи групи, атмосферу тренінгового заняття спробуйте висловити за допомогою образів. На великому аркуші ватману учасникам надається право зобразити одне зі своїх уявлень малюнком, словом, символом. Кожен може виходити скільки

завгодно, але при цьому зображати тільки одне. За бажанням учаснику надається право вибору рефлексії.

Домашнє завдання. Підібрати літературних героїв, які б відображали ті якості особистості, які ви цінуєте найбільше.

Заняття 2.

Мета: розвиток уявлень про себе, адекватну позитивну самооцінку; корекція особистісних недоліків.

Привітання «Асоціації».

Мета: розвиток почуття підтримки, створення довірчої атмосфери для роботи.

Завдання: дати відчувати партнеру по спілкуванню, що учасники налаштовані позитивно та ставляться до нього з довірою та симпатією.

Інструкція: робота організується за принципом «ведучий – коло». У центрі стоїть стілець. Його пропонується зайняти тому з учасників тренінгу, хто на даний момент потребує підтримки. Охочий сідає в центр і повертається до співрозмовників за годинниковою стрілкою. Той, навпроти кого він виявився, каже фразу, яка починається словами: «(Ім'я), ти нагадуєш мені...». Далі дається асоціація – образ рослини, предмета, музики, пори року – всього що завгодно, але без вказівок на риси характеру та без оцінок. Можна організовувати роботу по колу, і тоді кожен учасник підтримує свого сусіда.

Аналіз: що було складніше зробити: висловити побажання підтримки чи надати саму підтримку?

Вправа №1. Мої проблеми.

Члени групи пишуть на окремих аркушах паперу в короткій, лаконічній формі відповідь на запитання: «Які якості мені не подобаються?» Листки не підписуються. Листки згортаються і складаються у загальну купу. Потім кожен учасник тренінгу довільно бере будь-який листок, читає його та намагається знайти прийом, за допомогою якого він зміг би вийти з цієї

проблеми. Група слухає його пропозицію та оцінює, чи правильно зрозуміла відповідна проблема і чи дійсно запропонований прийом сприяє її вирішенню.

Аналіз:

1. Що було важким під час виконання цієї вправи?
2. Чи змогла група знайти шляхи вирішення ваших проблем?

Вправа №2. Демонстратор.

Мета: реалізація принципу уподібнення визначення типів людей.

Завдання: розіграти ситуації із поданням різних якостей, цінностей.

Інструкція: за підготовленими картками вдома з описом літературних персонажів розіграти ситуації з поданням різних якостей, цінностей людей. Це потрібно зробити обов'язково яскраво, щоб було зрозуміло, хто є хто.

Вправа №3. Перехрестя.

Мета: вправа полягає в тому, щоб учасники тренінгу змогли зіставити події та зміни у житті, до яких привели ці події.

Згадайте ті події, які згодом призвели до значних змін у вашому житті. Якщо раніше для себе ви оцінювали ці зміни життя як негативні чи позитивні, то зараз залиште всі свої оцінки та просто згадайте ті події та коротко запишіть їх у хронологічному порядку.

Події зазвичай короточасні та їх наслідки тривалі. Згадайте якнайбільше перехресть своєї долі та зв'яжіть їх з найяскравішим моментом цієї події. Складіть картку свого життя на аркуші паперу, позначивши на ній значками всі перехрестя.

Аналіз:

1. Що вам здалося важким?
2. Що б ви змінили у своїй карті життя?
3. Які якості та цінності ви для себе відкрили та/або набули у тих чи інших подіях.

Рефлексія заняття.

Заняття 3.

Привітання «Представлення».

Мета: формування установок на виявлення позитивних особистісних та інших якостей; вміння представити.

Учасникам дається таке пояснення: у виставі ви повинні постаратися відобразити свою індивідуальність так, щоб решта учасників відразу запам'ятали виступаючого. Наприклад, «Я висока, сильна і впевнена в собі людина. Зовнішність у мене звичайна, зате волосся гарного кольору і злегка в'ється. Але головне, на що хочу звернути вашу увагу – зі мною в будь-якій компанії цікаво і весело, як правило, я граю роль тамادي» або «Вік у мене молодий, зовнішність не помітна, здібності та можливості прості. Єдине, в чому я розуміюся, можу бути кращим за інших і готова присвячувати весь свій час – це смачно готувати та пригощати. Обіцяю всім яблучний пиріг до чаю».

Вправа №1. Пересядьте всі, хто...

Мета вправи: допомогти учасникам ближче дізнатися один одного, які якості та цінності є спільними для членів групи.

Той, хто стоїть у центрі кола (для початку ним буде ведучий) пропонує помінятися місцями (пересісти) всім тим, хто має спільну ознаку. Наприклад, я скажу: «Пересядьте всі ті, хто мужні» – і всі, хто мужні повинні помінятися місцями. При цьому той, хто стоїть у центрі кола, повинен постаратися встигнути зайняти одне з місць, що звільнилися, а хто залишиться в центрі без місця, продовжує гру.

Після виконання вправи можна запитати в учасників:

- Як ви почуваетесь?
- Як ваш настрій?
- Чи не так, спільного в нас більше, ніж відмінностей?

Вправа №2. Контраргументи.

Мета вправи: створення умов саморозкриття.

Кожен член групи повинен розповісти решті учасників про свої слабкі сторони – про те, що він не приймає в собі. Це можуть бути риси характеру, звички, що заважають у житті, які хотілося б змінити.

Інші учасники уважно слухають і після закінчення виступу обговорюють почуте, намагаючись навести контраргументи, тобто те, що можна протиставити зазначеним недолікам або навіть показуючи, що слабкості в одних випадках стають силою в інших.

Аналіз:

1. Чи важко було називати свої слабкі сторони?
2. Як ви вважаєте, чому складніше називати свої слабкі сторони?

Вправа №3. Мій портрет у променях сонця.

Мета: сприяти поглибленню процесів саморозкриття та самооефективності, вчити знаходити у собі головні індивідуальні особливості, визначати свої особистісні особливості.

Матеріал: аркуш паперу та олівці для кожного учасника.

Інструкція: Намалюйте сонце, в центрі сонячного кола напишіть своє ім'я або намалюйте свій портрет. Потім уздовж променів напишіть усі свої переваги, все хороше, що ви про себе знаєте. Постарайтеся, щоб було якнайбільше променів.

Аналіз:

1. Скільки якостей у вас вийшло?
2. Що було для вас важким у виконанні завдання?

Рефлексія заняття.

Заняття 4.

Мета: формування здібностей до самопізнання, саморозвитку та самореалізації, розвиток мотивації до досягнення позитивних цілей.

Вправа №1 Який я?

Мета: створення доброзичливої робочої атмосфери, розвиток вміння розуміти один одного, звертаючи увагу на невербальні засоби спілкування.

Половина учасників сидять на стільцях, інші стоять за ними, але перед одним учасником залишається пусте місце. Завдання учасника без пари – переманити когось на порожнє місце без слів і жестів, лише поглядом. Той, хто прийняв запрошення зайняти порожнє місце, переходить на нього. Той, хто залишився без пари, стає ведучим і переманює на місце, що звільнилося, будь-якого іншого учасника.

Вправа №2 Порожнє місце.

Мета: розвиток вміння бачити в людях відмінні риси та адекватно приймати думку про себе з боку інших.

Кожному учаснику прикріплюється аркуш паперу на спину, в кутку аркуша малюється значок: якщо він хоче дізнатися про свої недоліки, то ставить хрестик, якщо тільки про переваги, то сонечко. Потрібно підійти до учасників на вибір: вони пишуть на аркуші відповіді на питання – яка ця людина у взаєминах з іншими, і який у неї характер, чи вміє вона добиватися своєї мети тощо. Після закінчення роботи листки знімаються і обмінюються враженнями. Учасники висловлюються наскільки важко було приймати думку інших і оцінювати їх характер. Автора написаного не виявляють. Ця вправа іноді викликає у чоловіків напругу: вони бояться і не хочуть чути критику на свою адресу.

Аналіз:

1. Чи потрібно знати про свої недоліки?
2. Чи потрібно приймати оцінку себе зі сторони, хай і негативну?

Вправа №3 Друг для друга.

Мета: розвиток уявлень про свою корисність для інших людей.

Учасникам пропонується подумати та написати на листочку, де і чим може бути корисним кожен член групи. Після закінчення роботи зачитується, що вийшло.

Аналіз:

1. Наскільки було важко визначити «корисність» людини для себе?

2. Чим керувалися учасники у виконанні цього заняття: дружніми стосунками, небажанням образити когось, чи, навпаки, погані стосунки вплинули цей вибір?

Вправа №4 Паперові м'ячі.

Мета: досягнення емоційної розрядки.

Учасники роблять зі старих газет м'ячі. Група ділиться навпіл з відривом 4 – 5 метрів друг проти друга. На підлозі проводиться крейдою «кордон», за який переступати не можна, інакше можна опинитися в таборі противника. За командою ведучого учасники кидають м'ячі у бік «противника». Завдання: перекинути усі м'ячі на протилежний бік. За командою «Стоп» учасники перестають кидати м'ячі. Виграє та команда, на боці якої було менше м'ячів.

Перед грою потрібно позначити учасникам, що м'ячі кидати один в одного забороняється.

Рефлексія заняття.

Мета: отримання зворотного зв'язку.

Учасники тренінгу обмінюються враженнями про заняття, що їм сподобалося, а що ні, їх побажання.

Заняття 5.

Мета: визначення особистісних цінностей та смислів.

Вправа №1 Подаруй посмішку.

Мета: створення доброзичливої робочої обстановки.

Учасники за годинниковою стрілкою по колу дарують посмішку сусідові ліворуч, дивлячись йому в очі.

Вправа №2 Ціннісні орієнтації.

Мета: вивчення реалізації ціннісних орієнтацій особистості в реальних умовах життєдіяльності.

Інструкції. Цей опитувальник спрямований на дослідження вашої особистості та ваших соціальних уявлень. Відповідайте якомога швидше, довго не роздумуючи над кожним питанням. Пам'ятайте, що поганих чи

гарних відповідей немає, є лише ваша власна думка. Відповідати треба «так» чи «ні». У бланку відповідей це відповідно «+» чи «-», які потрібно проставити поряд із номером запитання.

1. Чи любите ви лежати на дивані і нічого не робити?
2. Любителі ви заробляти гроші і отримувати від цього задоволення?
3. Часто вас відвідує думка, що хочеться сходити в театр чи на виставку?
4. Чи часто ви допомагаєте близьким по господарству?
5. Чи вважаєте ви, що кохання – визначальне почуття у житті?
6. Чи любите ви читати книги про щось нове, ще невідоме вам?
7. Чи хочете ви стати босом (начальником якоїсь компанії)?
8. Чи хочете ви, щоб вас поважали друзі за особисті якості?
9. Чи бажаєте ви самі брати участь у будь-яких громадських заходах (мітингах, страйках) на користь близького вам прошарку населення?
10. Чи вважаєте ви, що без спілкування з друзями ваше життя буде тьмяним і безрадісним?
11. Чи вважаєте ви, що було б здоров'я, а все інше додається?
12. Часто вам хочеться розслабитися (послухати легку музику, наприклад)?
13. Ви обрали свою професію переважно тому, що вона може вам приносити матеріальний достаток?
14. Чи вважаєте ви, що в житті важливо вміти грати на музичних інструментах, малювати тощо?
15. Якщо хтось із ваших знайомих захворів, чи виберете ви час, щоб його відвідати?
16. Ваш шлюб укладений (буде укладений) за коханням?
17. Чи любите ви читати науково-популярні книжки?
18. Чи хотіли ви в школі стати якимось організатором?
19. Якщо ви зробили непристойний вчинок по відношенню до друзів чи співробітників, чи переживатимете ви з цього приводу?

20. Чи вважаєте ви, що шляхом громадських дій (мітингів, зборів) можна щось змінити у громадському житті?

21. Чи можете ви спокійно обійтися без частого спілкування зі своїми знайомими?

22. Чи вважаєте ви, що необхідно якимось чином зміцнювати своє здоров'я (плавати, бігати, грати в теніс тощо)?

23. Головне для вас – ваш настрій у даний момент, а що буде потім – не так важливо?

24. Чи вважаєте ви, що головне – це придбати будинок (квартиру), машину та інші матеріальні блага?

25. Чи любите ви гуляти лісом, парком?

26. Як ви вважаєте, чи потрібно допомагати матеріально тим, хто просить милостиню, чи ні?

27. Кохання – це почуття, яке народжується і вмирає?

28. Чи хотіли б ви стати вченим чи науковим співробітником?

29. Влада – це почесно і значуще чи від неї більше клопоту та всяких неприємностей?

30. Чи хотіли б ви, щоб у вас було більше друзів?

31. Чи спадало вам на думку зайнятися перебудовою будь-якої громадської організації (клубу, консультаційного пункту, інституту)?

32. Чи багато свого вільного часу ви хотіли б приділяти спілкуванню?

33. Чи часто ви замислюєтеся про своє здоров'я?

34. Чи вважаєте ви, що дуже важливо вміти приносити собі задоволення?

35. Якщо все почати спочатку, вибрали б ви зараз більш оплачувану роботу, ніж справжня?

36. Чи хотіли б ви зайнятися фотографією?

37. Чи вважаєте ви, що потрібно обов'язково допомогти людині, яка впала?

38. Почуття любові для вас – це першооснова життя чи ні?

39. Чи часто ви ставите собі запитання: «А чому саме так?»
40. Чи хотіли б ви «робити» політику?
41. Чи часто ваш внутрішній голос ставить вам запитання: «А чи поважають мене оточуючі?»
42. Чи є для вас суспільні явища предметом обговорення вдома чи на роботі?
43. Якщо ви три дні проведете на безлюдному острові, чи помрете від самотності?
44. Чи катаєтесь ви на лижах, щоб зміцнити своє здоров'я?
45. Чи часто ви довго мрієте, лежачи із заплющеними очима?
46. Головне в житті – це робити гроші та створювати власний бізнес?
47. Чи часто ви купуєте картини та інші художні вироби або хотіли б їх купити?
48. Якщо хтось із близьких досить довго хворіє, чи будете ви за нього виконувати його обов'язки по господарству смиренно і покірно?
49. Чи любите ви маленьких дітей?
50. Чи хотіли б ви створити якусь свою «теорію»?
51. Чи хочете ви бути схожим на якусь відому людину (актора, політика, бізнесмена)?
52. Чи важливо вам, щоб вас поважали товариші за ваші знання?
53. Чи хотіли б ви зараз щось самі зробити в політиці?
54. Ви людина рішуча?
55. Чи ходите ви в сауну, басейн, лазню, чи займаєтесь аеробікою для підтримки гарного фізичного стану?
56. Нормальний відпочинок – це надзвичайно важливо, чи не так?
57. У житті надзвичайно важливо накопичити матеріальні блага та передати їх дітям?
58. Чи хотілося вам колись самому намалювати картину чи скласти музику?

59. Коли маленька дитина плаче – це «крик про допомогу»?

60. Для вас важливіше любити самому, ніж бути коханим?

61. «У всьому хочеться дійти до самої суті» – це про вас?

62. Ви хотіли б, щоб ваші діти стали відомими людьми?

63. Чи хотіли б ви, щоб товариші зверталися до вас за допомогою в особистому плані, як до людини?

64. У суспільному житті нехай залишається все як є?

65. Спілкування – це лише марна трата часу?

66. Здоров'я – це не найголовніше в житті, чи не так?

Ступінь вираженості кожного з поліструктурного соціального уявлення респондента визначався за допомогою ключа, представленого в бланку відповідей. Відповідно до цього підраховувалася кількість позитивних відповідей у всіх одинадцяти стовпцях, а результат записувався у графі «?».

За результатами обробки індивідуальних даних будувався графічний профіль, який відбивав вираженість кожного уявлення. Для цього по вертикалі фіксувалася кількісна вираженість уявлень (за 6-бальною системою), а по горизонталі – види уявлень.

В узагальненому вигляді:

1. Приємне проведення часу, відпочинок.
2. Матеріальне благополуччя.
3. Пошук та насолода прекрасним.
4. Допомога та милосердя до інших людей.
5. Кохання.
6. Пізнання нового у світі, природі, людині.
7. Високий соціальний статус та управління людьми.
8. Визнання та повага людей та вплив на оточуючих.
9. Соціальна активність задля досягнення позитивних змін у суспільстві.
10. Спілкування.
11. Здоров'я.

Зворотній зв'язок.

Вправа №3 Мої ідеали.

Ведучий пропонує учасникам виділити досить великі періоди свого життя і спробувати згадати, хто з людей, які нині живуть або жили в минулому, був для них прикладом, на кого вони хотіли бути схожими – у чомусь чи у всьому. Це можуть бути не тільки рідні та близькі, знайомі, друзі, але також і герої – персонажі книг, фільмів, історичні особистості (письменники, художники, політики та ін.) і знаменитості, що нині живуть. Чим вони привабливі?

Зворотній зв'язок.

Вправа №4 Сенс життя.

Мета: уявлення цінності життя. Можливість відкриття сенсу та цілі життя.

Ведучий просить учасників намалювати дерево. Пояснює, що ціль не в художньому виконанні, а в зображенні якогось символу – наразі їм буде дерево, яке символізує конкретного учасника. Ведучий роздає листи опитування і звертається із проханням заповнити їх. Кожен із учасників розповідає про своє дерево, використовуючи свої записи з опитувального листа. Учасники приколюють символи своїх дерев до одягу і ходять по приміщенню, ближче знайомлячись з іншими символами. Ті з них, хто знайде собі партнера для бесіди, об'єднуються у невеликі групи та обговорюють, що їм дала ця вправа. Наприклад, як спостереження, зроблені щодо дерева, можна віднести до свого життя, що могли б виправити у своєму житті для того, щоб «приносити більше плодів», як для себе знайти сенс життя?

Опитувальний лист.

Яке це дерево?

Із чого складається кожне дерево?

Чого в ньому не вистачає?

Що це дерево дає іншим?

Що можна зробити, щоб моє дерево приносило ще більше плодів?

Що потрібно зробити для того, щоб дерево не пропало, а навпаки, підтримувати його?

Зворотній зв'язок.

Рефлексія заняття: що сподобалося, а що ні, пропозиції щодо покращення спільної роботи.

Заняття 6.

Мета: розвиток здатності бачити перспективу свого майбутнього життя, визначення цілей свого життя.

Вправа №1 Аукціон.

Мета: робота з соціальними уявленнями молоді, вплив на процес формування соціальних уявлень.

Правила проведення гри: учасниками гри стають 4-8 осіб. Занадто велика кількість учасників знижує динамічність гри.

Сюжет гри «Аукціон» відповідає назві: оголошується аукціон, у якому розпродаються соціальні уявлення. Завдання учасника – придбати якнайбільше уявлень, що мають найбільше значення.

На початку гри ведучий роздає бланки зі списками соціальних уявлень. Учасники повинні оцінити кожен пункт списку за такою шкалою: «+» – позитивне ставлення, «0» – байдуже, «-» – негативне ставлення. Потім ведучий збирає бланки та підраховує кількість та стартову вартість кожного уявлення, яке було виставлене на аукціоні. Правила підрахунку складаються таким чином, що уявлення, яке є привабливим для більшої кількості гравців, має більшу ігрову «вартість» і, відповідно, представлена в меншій кількості ігрових «лотів».

Далі пояснюється, що «валютою», за яку можна буде набувати уявлення, є кількість балів, набрана у вправі на спритність (збивання кеглів, метання м'ячів, дротиків тощо). На всю гру учасникам надається обмежена кількість спроб для виконання вправи.

Перед початком аукціону учасник обирає п'ять найважливіших уявлень, за які він збирається боротися. Цей вибір фіксується у «плані аукціону». При цьому після початкового складання плану учасники можуть внести до нього необхідні зміни після того, як ведучий оголосить стартову ціну кожного «лота».

Ведучий орієнтує учасників на необхідність максимального виконання складеного «плану». Потім розпочинається процес аукціону. Ведучий оголошує ігровий «лот»: найменування та вартість уявлення. Право на купівлю отримує учасник, який назвав найбільшу ціну лота. Учасник, який одержав право на купівлю, виконує вправу. Він може при цьому використовувати будь-яку кількість спроб, що є в його розпорядженні. При цьому всі набрані бали можна не використовувати для придбання цього «лота». Якщо гравець відмовився від придбання заявленого уявлення або набраних ним балів недостатньо, «лот» знову виставляється на продаж. Аукціон припиняється, коли всі уявлення було «продано» або всі гравці витратили відведені ним спроби.

Потім складається список «здобутків», куди входять усі набуті учасником уявлення. При цьому замість «планового» уявлення, яке гравець не зміг придбати, до списку вноситься його «протилежність».

На наступному етапі гри учасники представляють свої списки «здобутків», зіставляючи їх, наприклад, із типовим життєвим шляхом представника тієї чи іншої професії. Формальним підсумком гри може стати вручення «дипломів прихильника професії».

Аналіз:

1. Як змінювалося ваше ставлення до тих чи інших уявлень зі зміною їх «ціни», досягнень гравців у процесі виконання вправи на спритність.

2. Як конкретна професія впливає на характер соціальних уявлень.

Складності проведення цієї гри пов'язані з підтримкою динаміки ігрової дії, а саме переходів від виконання вправи на спритність до аукціону,

фіксацією досягнень учасників, а також оформленням ігрової «документації», тому бажано, щоб ведучому допомагав асистент.

Вправа №2 Пріоритети та уявлення.

Мета: визначення основних уявлень кожного учасника та розставлення пріоритетів, а також визначення для себе основних критеріїв, виходячи з яких необхідно визначати подальші кроки щодо планування та досягнення життєвих цілей.

Ведучий роздає учасникам заздалегідь приготовлені 10 листочків для записів та просить учасників написати 10 своїх уявлень, то на чому базується все їхнє життя. Після цього учасники отримують завдання розставити пріоритети набутих уявлень за ступенем важливості у їхньому житті.

Після того, як ці два процеси виконані, ведучий просить поділитися на пари. У парі робота відбувається так. Перший учасник розкладає свої уявлення відповідно до розставлених пріоритетів. Другий учасник ставить йому питання, вказуючи на уявлення під номером один: Чи готовий це мати, але не мати уявлення під номером два? Наприклад, чи готовий ти мати здоров'я, але не мати достаток?

Якщо відповідь – так, то все залишається так, як є, якщо відповідь – ні, то уявлення змінюються місцями. І питання ставиться знову і т.д. У результаті на всі питання має бути позитивна відповідь.

Потім учасники змінюються місцями та процес повторюється.

Аналіз:

1. Що було важким у виконанні цього завдання?
2. Від яких уявлень вам важко відмовитися? Чому?

Рефлексія заняття.

Заняття 7.

Мета: усвідомлення свого життєвого плану.

Гра «20 000 днів».

Мета: усвідомлення свого життєвого плану, побудова або винесення у зовнішній план ієрархії соціальних уявлень, а також їхнє «апробування» у зіткненні з «реаліями» ігрової ситуації.

Цю гру можна зарахувати до процедур та технік з умовною назвою «техніки лінії життя». Спільним для них є те, що учаснику пропонується подати значний проміжок його життя як минулого, так і майбутнього. Різниця полягає в тому, з якою метою є цей прийом. У цьому випадку лінія життя – допоміжний засіб доведення до свідомості учасників гри двох основних ідей:

Життєві досягнення розтягнуті за часом.

Життєві досягнення вимагають найбільш цінного капіталу, який має людина – часу.

Перша ідея видається дивовижною особливо для учасників молодного юнацького віку – їм здається, що через декілька років цілком реальне не лише досягнення значного матеріального благополуччя, а й інших цінностей у масштабах, які рідко досягає людина у молодому віці. Друга ідея часто видається надуманою і викликає опір, особливо в сучасних умовах, де найважливішою цінністю є гроші.

Ця гра носить характер орієнтовної діяльності, не спрямована на розвиток вміння будувати адекватні і реалістичні плани і розпоряджатися своїм часом.

Як реквізит та обладнання для проведення гри знадобляться набори ігрових карток з позначеннями уявлень, дошка для фіксації «життєвого шляху» учасників, ігрові столи, за якими розташовуються гравці. Учасникам пропонується програти свій життєвий шлях: намітити основні уявлення, які кожен збирається придбати в грі, а також витратити зусилля для їх досягнення. Початкова фаза гри збігається з початком гри «Аукціон», коли ведучий пропонує учасникам список уявлень, у якому потрібно оцінити кожен пункт за ступенем ваги.

Потім ведучий за правилами, аналогічними до правил «Аукціону», підраховує ігрову «ціну» і кількість уявлень, які будуть розіграні. Потім учасникам також пропонується скласти «план життя».

Далі ведучий інформує, що середній термін життя учасників – близько двадцяти тисяч днів. Основною платою за цінності служить час, який учасник витратить на їх досягнення. Вартість кожної цінності списку виписується на дошці. Потім учасникам надається можливість змінити свої плани у відповідність до оголошених «цін».

У ході основної фази гри ведучий оголошує настання чергового часового проміжку завдовжки дві тисячі днів (близько 5 років). Кожен учасник називає цінність, яку він витрачає у цей час. Якщо кількість витраченого часу збігається з «ціною», учасник набуває цінності. Якщо кількість наявних цінностей менша за бажаних їх придбати, організується аукціон, на якому претенденти використовують свій майбутній час. Через 10 000 днів (середина життя) «вартість» окремих цінностей змінюється (наприклад, ціна таких цінностей як «Здоров'я», «Освіта» підвищується, а «Мудрість» знижується). Ведучий може обґрунтувати це природними закономірностями – організм людини з часом втрачає свої здібності, у старшому віці складніше вчитися тощо. Хід гри відбивається на дошці. Після закінчення гри організується обговорення, кожен учасник розповідає про своє життя. Ведучий може запропонувати оцінити «прожите» за різними шкалами – задоволеність, цінність для інших, відповідність тій чи іншій професії та іншим.

Рефлексія заняття.

Заняття 8.

Мета: підвищення здатності планувати свої професійні цілі та можливості, а також підвищення впевненості у собі.

Гра «П'ять кроків».

Мета: підвищення готовності учасників виділяти пріоритети при плануванні своїх життєвих та професійних перспектив, а також готовність співвідносити свої цілі та можливості.

Ведучий пропонує групі визначити якусь цікаву професійну мету, наприклад, вступити до якогось навчального закладу, влаштуватися на цікаву роботу, а може навіть – зробити в перспективі щось визначне на роботі. Ця мета, оскільки її сформулювала група, виписується на дошці.

Ведучий пропонує групі визначити, що за уявна людина має досягти цієї мети. Учасники повинні назвати її основні (уявні) характеристики за такими позиціями: стать, вік (бажано, щоб ця людина була однолітком учасників), академічну успішність, матеріальне становище та соціальний статус батьків та близьких людей. Це також коротко виписується на дошці.

Кожен учасник на окремому листку повинен виділити основні п'ять етапів (п'ять кроків), які б забезпечили досягнення наміченої мети. На це приділяється приблизно 5 хвилин.

Далі всі поділяються на мікрогрупи по 3 – 4 особи.

У кожній мікрогрупі організується обговорення, чий варіант етапів досягнення виділеної мети найоптимальніший і найцікавіший (з урахуванням особливостей зазначеної вище людини). У результаті обговорення кожна група на новому листочку має виписати найоптимальніші п'ять етапів. На все це приділяється 5 – 7 хвилин.

Представник від кожної групи коротко повідомляє про найважливіші п'ять етапів, виділених у груповому обговоренні. Інші учасники можуть ставити уточнюючі питання. Можлива невелика дискусія (за наявності часу).

При загальному підбитті підсумків гри можна побачити, наскільки збігаються варіанти, запропоновані різними мікрогрупами (нерідко збіг виявляється значним). Також у підсумковій дискусії можна оцінити спільними зусиллями, наскільки враховувалися особливості людини, для якої виділялися п'ять етапів досягнення професійної мети. Важливо також визначити,

наскільки виділені етапи (кроки) реалістичні і відповідають конкретній соціально-економічній ситуації у країні, тобто наскільки загальна ситуація у суспільстві дозволяє (або не дозволяє) здійснювати ті чи інші професійні та життєві мрії.

Цілком можливе проведення даної ігрової вправи за іншими процедурними схемами. Наприклад, спочатку кожен учасник виділяє п'ять етапів на своїх листочках, потім 2 – 3 бажаючих (добровольця) виходять до дошки та виписують свої пропозиції, після чого у загальному обговоренні розглядаються по порядку етапи, виписані цими учасниками та виділяється найбільш оптимальний варіант. В іншому випадку можна відразу розбити учасників на групи і запропонувати їм (без попередньої індивідуальної роботи) скласти загальний варіант програми досягнення наміченої мети (виписати п'ять кроків-етапів) для даної людини.

Вправа №1 Хто Я?

Мета: сприяння розвитку самоаналізу соціальних уявлень.

Ведучий. Візьміть аркуш паперу, на якому ви повинні відповісти на запитання «Хто Я?». Особистісна установка на постійний самоаналіз соціальних уявлень має підтверджуватись протягом усього тренінгу. Для цього учасники періодично повертаються до того самого питання, але розглядають його в різних аспектах. Крім того, вони мають можливість, читаючи свої попередні відповіді, змінити або доповнити їх відповідно до свого сьогоденішнього світовідчуття.

Вправа №2 Автопілот.

Мета: усвідомлення своїх уявлень та устремлінь. Підвищення впевненості у своїх силах.

Учасники міркують про те, якими їм хотілося б стати: як поводитися, як ставитися до себе і оточуючих тощо. Відповідно до цього кожен учасник складає програму для свого «автопілоту» за певною схемою, наприклад: «Я впевнений у собі; я доброзичливий». Коли програма готова, кожен учасник

читає її вголос так, щоб у присутніх виникло переконання, що ця людина саме така.

Аналіз:

1. Чи легко було скласти програму для «автопілоту»?
2. Що б ви хотіли змінити у програмі «автопілоту»?

Рефлексія заняття.

Заняття 9.

Вправа №1 Уявлення та життєвий простір.

Мета: показати розширює чи звужує життєвий простір людини те, що їй цінне, чого вона прагне і чим займається. Простір може бути розглянутий в перспективі часу, як визначальний для людей, речей, природи, для розвитку власної особистості. Уявлення впливають на дії, оцінки, відчуття, переконання та прийняття рішень.

Ведучий роздає список цінностей та просить, щоб кожен із учасників, використовуючи оцінки від 1 до 3, вказав, які з цих цінностей є важливими для створення «сімейного щастя». Учасник ставить відповідну цифру навпроти кожного визначення цінності, залежно від важливості: 3 – поряд із найважливішою; 2 – важливою частково; 1 – навпаки найменш важливою.

Коли завдання буде виконано, ведучий читає різні визначення цінностей, а учасники, незалежно від попередніх оцінок, роблять позначки, кваліфікуючи їх.

Буквою «Д», якщо вважають, що ця цінність служить для покращення діяльності, кращого виконання різних дій.

Літерою «П», якщо вважають, що вона збуджує радісні емоції, почуття.

Літерою «Р», якщо, на їхню думку, це пов'язано насамперед із речами, предметами.

Буквою «Л», якщо вони вважають, що ця цінність стосується, насамперед, людей.

Літерою «С», якщо вважають, що це пов'язано, насамперед, зі знаками та символами.

Літерою «Є», якщо вважають, що це стосується природи, ества.

Літерою «Я», якщо думають, що це дуже впливає на них самих.

Літерою «Т», якщо це стосується теперішнього часу.

Літерою «Б», якщо вважають, що це буде важливим у майбутньому.

Літерою «М», якщо це стосується минулого.

Примітка: кожна цінність може набрати різну кількість символів.

Учасники підраховують, скільки знаків поставлено біля кожної цінності. Порівнюють цінності за кількістю знаків та їх змістом. Намагаються зрозуміти, які цінності мають більш універсальний характер. Перевіряють, чи це цінності, які здобули найбільшу кількість балів у першому завданні.

Список:

- здоров'я;
- гумор;
- хороша робота;
- багатство;
- гарні друзі;
- дружба;
- повага до інших;
- веселий характер;
- віра в Бога;
- справедливість;
- кохання;
- гроші;
- турбота про інших;
- порядок;
- працьовитість;
- пунктуальність;

- відповідальність.

Аналіз:

1. Щоб ви змінили у своїх списках?
2. Чи змінили б ви загальний список?

Вправа №2 Чи схожі ми один на одного?

Мета: показати існування цінностей, які нам дорогі, незважаючи на те, що ми не говоримо про них, і що є люди, які поділяють нашу думку, а тому схожі на нас.

Ведучий роздає всім учасникам чисті картки однакової величини, фломастери та коробок з-під сірників. На отриманій картці кожен учасник пише друкованими літерами три речі, які, на його думку, є найважливішими та які він хотів би передати іншим людям. Можна вписати особливості характеру, дії, що використовуються, речі, які потрібно берегти.

Учасники складають заповнені картки та ховають у коробку з-під сірників. Ведучий збирає коробки та каже, що це звернені до них послання. Усі учасники розігрують коробки та читають зміст написаного на картках.

Аналіз:

1. Чи згодні учасники тренінгу з тим, що написано.
2. Чи є це однаково важливим і для нього?

Потім учасники розмірковують, скільки людей із групи вважають важливими схожі цінності.

Вправа №3 Віддавати.

Мета: показати цінність віддачі. Досягти вміння ділитися з іншими. Оцінка почуттів, пов'язаних із даруванням.

Ведучий просить учасників уявити себе добрими духами, чарівниками. Уявити, що вони можуть подарувати різним людям будь-що. Ведучий пропонує, щоб вони спочатку подумали над тим, кого хотіли б обдарувати та чим. Він роздає учасникам картки для відповідей та просить вписати туди імена тих, кому дарують, а також подарунки, які хотіли б подарувати. Просить

зазначити реакцію одержувачів подарунків. Кожен із учасників представляє свої результати, ведучий розпочинає дискусію:

- Кого, насамперед, учасники хотіли б обдарувати?
- Чому ваш вибір упав саме на цих людей?
- Що ви хотіли б їм дати?
- Що виражає наш подарунок?

Ведучий звертає увагу, що зроблені раніше подарунки не пов'язані з нашою власністю. Потім звертається до учасників із пропозицією подумати: кому і що ми могли б дати зі своїх речей. Він роздає всім листи для відповідей і просить, щоб учасники спочатку склали перелік речей, які мають, потім – що могли б дати, далі – що хотіли б дати, і нарешті – що могли б тільки позичити. На тих же аркушах учасники пишуть три почуття, які вони відчують у ситуації обдарування. Насамкінець учасники думають над тим, що вони могли б зробити або чим пожертвувати для своїх найближчих людей (заповнюють картку для відповідей 3) (див. табл. 4.2-4.4).

Таблиця 4.2

Картка для відповідей 1

№	Ім'я	Що хотів би дати	Яка буде реакція
1.			
2.			
3.			
4.			
5.			
6.			
7.			
8.			
9.			
10.			

Таблиця 4.3

Картка для відповідей 2

№	Мої речі	Можу віддати	Не можу, не хочу віддавати	Можу позичити
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				
6.				

Таблиця 4.4

Картка для відповідей 3

Мої близькі та друзі	Чим я можу доставити їм задоволення
1. Мати	
2. Батько	
3. Сестра	
4. Брат	
5. Бабуся	
6. Дедусь	
7. Друг	
8. Подруга	

Аналіз:

1. Чи важко було дарувати?
2. Чи завжди збігаються ваші бажання та дії?

Вправа 10.

Мета: підбиття підсумків тренінгу.

Групова дискусія «Значення уявлень та цінностей у житті людини».

Велике значення мають уявлення у житті людини. Вони живлять людину, рухають її вперед. Здається, що може бути простіше: став ціль і рухайся до її здійснення. Але, виявилось не так просто ставити мету. Ми з вами протягом усіх занять тренінгу намагалися ставити цілі та шляхи їх досягнення, у когось це вийшло, а когось ні. Здається, хочеться так багато, а як торкнетесь і нічого написати...

Отже, давайте все дружно поділимося досвідом і знаннями про цілі, що для вас вони означають, як ви їх ставите і який результат отримуєте в кінці.

Вправа №1 Перелік улюблених речей.

Мета: показати, що є показниками сформованих уявлень.

Ведучий просить учасників, щоб вони перерахували, виділивши в стовпчик, 5 своїх улюблених предметів, володіння якими приносить їм задоволення: або тих, які для них дуже корисні; або предметів, завдяки яким вони можуть у чомусь удосконалюватися. У другому стовпчику – 5 речей, без яких їм важко було б жити, які вони беруть із собою щоразу, вирушаючи кудись надовго, або без яких почуваються нещасними або почувалися б так, якби їх у них відібрали.

Після заповнення опитувальних листів учасники представляють свої результати, показуючи одночасно значення перелічених предметів їм самих і близьких їм людей.

Учасники намагаються відповісти на запитання: що саме вони цінують, чого прагнуть, приділяючи увагу своїм улюбленим речам?

Після закінчення дискусії учасники займають зручні місця (в кріслі, на дивані, можна розміститися на підлозі), закривають на кілька хвилин очі і уявляють, що вони опинилися в закритій кімнаті, де виявили різні речі: радіоапаратура, антикваріат, старовинний годинник, побутова техніка, одяг тощо. Вони повинні вирішити, що з побаченого хотіли б взяти собі, при тому що дозволено взяти 3 речі.

На аркушах паперу учасники записують ці три речі, які обрали. Потім порівнюють, як обрані ними предмети співвідносяться з перерахованими раніше улюбленими речами і до яких цінностей їх можна віднести.

Листок відповідей.

Улюблені предмети.

Речі, які приносять задоволення, є корисними, розвивають:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

Речі, без яких важко прожити:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

Вправа №2 Валіза в дорогу.

Група сідає по колу.

Ми завершуємо нашу роботу. Зараз кожен із вас по черзі ставитиме перед собою цей стілець (ведучий ставить стілець у центр кола). Всі учасники групи в тому порядку, в якому буде зручно, будуть підходити до вас, сідати на стілець і називати одну якість, яка, на їхній погляд, допомагає вам, і одну, яка заважає. При цьому треба пам'ятати, варто називати ті якості, які проявилися в ході роботи групи і піддаються корекції. Після того, як усі учасники висловлять свою думку, наступний учасник бере стілець і ставить навпроти себе. Вправа повторюється і т.д.

4.2. Результати апробації системи соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді та її самоефективності у проблемогенному соціумі

Аналіз результатів апробації системи соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді передбачав з'ясування її впливу на самоефективність учасників системи у проблемогенному соціумі.

Як зазначалося вище, під дослідженням соціального порівняння в організації структури самоефективності молоді ми розуміємо з'ясування статистичних закономірностей та їхнього теоретичного обґрунтування у контексті навчально-професійної підготовки молоді.

Сподіваємося, що з'ясовані закономірності допоможуть в ефективній організації освітнього процесу, з метою підвищення самоефективності його учасників.

Гіпотези: параметри соціального порівняння матимуть зв'язки з параметрами самоефективності, мотивації і середнього балу; за параметром «порівняння можливостей» між групами з низьким і високим рівнями будуть зафіксовані статистичні відмінності; за параметром «порівняння думок» групи з низьким і високим рівнями не матимуть статистичних відмінностей.

Отже, метою аналізу є з'ясування статистичної достовірності соціального порівняння в організації структури самоефективності учасників системи соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі.

На формувальному етапі дослідження взяли участь 212 респондентів, які за результатами констатувального етапу дослідження виявили суперечливу систему соціальних уявлень. Вони були розподілені на експериментальну (108 учасників) і контрольну (104 учасника) групи за принципом добровільності. Учасники експериментальної групи взяли участь у системних заходах соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень

молоді. Респонденти контрольної групи не залучалися до заходів формувального впливу.

Отже, досліджувану вибірку сукупність на формувальному етапі дослідження склали респонденти, які навчалися на очній формі, кожен відповідно за одним з рівнів освітньо-професійних програм ($n=108$).

За статевим диференціюванням отримано такий розподіл: особи чоловічої статі ($n=25$; 23,2%) і жіночої статі ($n=83$; 76,8%). Усі респонденти опановували фах соціономічного напрямку: соціолог, державний управлінець, педагог, психолог.

Описові частотні характеристики вибіркової сукупності: $M=21,35$; $SD=\pm 3,96$; $Me=21,50$. Дослідницьку вибірку сформовано рандомно. Вона релевантно відобразила генеральну сукупність.

Ключовим психодіагностичним інструментом, яким визначено параметри соціального порівняння був опитувальник «Шкала соціального порівняння» («The Social Comparison Scale» (SCS)) (S. Schneider, J. Schupp) [275]. Застосовано апробовану на українській вибірці версію опитувальника (Raievska et al.) [266].

Методика об'єднала одинадцять тверджень. Відповіді на твердження респонденти диференціювали за прямою п'ятибальною шкалою Степела. Обробка тверджень містила прямий і обернений облік балів. Рівні з'ясовано за двома шкалами: порівняння можливостей (ПМ) і порівняння думок (ПД).

Коефіцієнт гомогенності емпіричних даних Кронбаха (α) склав $\alpha = 0,923$ (високий рівень).

Оскільки, самоефективність молоді є достатньо складних і багатограним феноменом, з метою релевантного відображення психологічних змістових параметрів, використано дві методики і середній бал успішності (СБ).

За допомогою методики «Шкала самоефективності» (ШСЕ) «The Self-Efficacy Scale» (SES) (M. Sherer et al.) [281] було з'ясовано два параметри:

- самоефективність предметної діяльності (СПД);
- самоефективність міжособистісного спілкування (СМС).

У дослідженні використано апробовану на українській вибірці версію опитувальника [202; 203].

Опитувальник об'єднав двадцять три твердження. Респонденти відповідали на твердження за чотирибальною прямою шкалою Степела.

Зафіксовано коефіцієнт гомогенності на середньому рівні ($\alpha=0,793$).

Методикою «Діагностика мотиваційної структури особистості» (ДМСО) (В. Мільман) з'ясовано мотиваційну структуру актуальних мотивів у контексті навчально-професійної діяльності учасників.

Використано шість шкал:

- життєзабезпечення (Ж);
- комфорт (К);
- спілкування (С);
- загальна активність (ЗА);
- творча активність (ТА);
- соціальна значущість (СЗ).

Коефіцієнт гомогенності емпіричних даних Кронбаха (α) склав $\alpha=0,744$ і засвідчив задовільний рівень емпіричного масиву.

До запропонованих психодіагностичних вимірів додано параметр академічної успішності – середній бал (СБ), який також свідчить про самоефективність учасників.

Дані середнього балу, які взяті в розрахунок, представлені навчальним відділом за результатами попередньої сесії. Емпіричні дані середнього балу подані з використанням 100-бальної шкали ECTS.

Змінними дослідження соціального порівняння в організації структури самоефективності учасників є дві групи параметрів, якими з'ясовано два виміри соціального порівняння і вісім вимірів самоефективності.

Середній бал академічної успішності віднесено до додаткової змінної, яку було введено під час організації дослідження.

Організатори дослідження використали стандартні бланки, які були представлені учасникам у Google Forms. Участь була добровільною і конфіденційною.

Поінформованість, добровільність і конфіденційність забезпечили якісний емпіричний масив даних. Заповнені форми первинних даних були перевірені на предмет візуальних помилок і огріхів.

У дослідження взято якісний масив даних. Використано констатувальну стратегією дослідження з елементами зіставлення.

Первинні дані отримано за допомогою використання інструментів Google. Здійснено облік емпіричного масиву з використанням MS Excel. Комп'ютерною програмою SPSS (версія 22.0) здійснено статистичні операції. Графічний редактор MS Word застосовано для створення рисунку.

У дослідженні використано: коефіцієнт Кронбаха (α) – для перевірки гомогенності емпіричного масиву; критерій Ст'юдента (t) – для зіставлення отриманих описових характеристик з наявними у схожих емпіричних дослідженнях; критерій Колмогорова-Смирнова (λ) – для визначення правильності розподілу за кривою Гауса; коефіцієнт кореляції Спірмена (r_s) – для з'ясування кореляційних закономірностей; коефіцієнт Манна-Уїтні (U) – для порівняння досліджуваних груп за рівнем вираженості параметру.

Рівні достовірності, які взято у статистичні розрахунки $p \leq 0,05$, $p \leq 0,01$ і $p \leq 0,001$.

Згідно стратегії, емпіричні виміри дослідження соціального порівняння в організації структури самоефективності учасників подано через описові частотні характеристики: M – середнє арифметичне; SD – середнє квадратичне відхилення і Me – медіана розподілу.

Середнє арифметичне (M) і середнє квадратичне відхилення (SD) дозволили отримати рівні вираження ознаки і здатні забезпечити дані, за якими здійснюється перевірка емпіричного масиву під час відтворення аналогічного дослідження.

Медіану (Me) використано з метою зіставлення досліджуваних параметрів.

У табл. 4.5 подано описові частотні характеристики використаних в дослідженні параметрів за усіма методиками.

Таблиця 4.5

**Описові частотні характеристики досліджуваних параметрів
(n = 108)**

Параметри	M	SD	Me
«Шкала соціального порівняння» (S. Schneider, J. Schupp)			
ПМ	18,49	±3,53	18,50
ПД	15,25	±2,97	15,50
«Шкала самоефективності» (M. Sherer et al.)			
СПД	36,04	±6,57	35,50
СМС	4,05	±0,89	3,50
«Діагностика мотиваційної структури особистості» (В. Мільман)			
Ж	11,28	±3,27	11,50
К	13,44	±3,61	13,50
С	15,05	±3,71	15,00
ЗА	11,52	±2,77	11,50
ТА	17,39	±4,09	17,00
СЗ	17,48	±4,31	17,50
Результати академічної успішності попередньої сесії			
СБ	71,12	±11,83	71,00

Примітка: M – середнє арифметичне; SD – середнє квадратичне відхилення; Me – медіана розподілу; ПМ – порівняння можливостей; ПД – порівняння думок; СПД – самоефективність предметної діяльності; СМС – самоефективність міжособистісного спілкування; Ж – життєзабезпечення; К – комфорт; С – спілкування; ЗА – загальна активність; ТА – творча активність; СЗ – соціальна значущість.

Застосований психодіагностичний комплекс якісно відобразив феномен самоефективності, оскільки враховані виміри, що характеризують предмет дослідження за двофакторною структурою поєднують предметну діяльність і

міжособистісне спілкування. Зазначені виміри враховано. Також віддано перевагу мотиваційній структурі актуальних мотивів у контексті навчально-професійної діяльності учасників.

Параметри життєзабезпечення, комфорту, спілкування, загальної активності, творчої активності та соціальної значущості якісно доповнюють і диференціюють предмет дослідження.

Середній бал академічної успішності є ключовим показником, який кількісно відображає самоефективність учасників. Поєднання трьох зрізів самоефективності дозволило якісно представити самоефективність учасників.

У науковій літературі знайдено емпіричні дослідження і зроблено порівняння середніх даних [193; 266; 275].

Критично високих і критично низьких значено немає, емпіричний масив представив достатньо рівномірний розподіл з переважаючим середнім рівнем значень.

Важливим кроком у дослідницькій стратегії було з'ясування кореляцій.

Встановлено, за критерієм Колмогорова-Смирнова (λ), що зібраний емпіричний масив немає чітко вираженого і статистично підтвердженого правильного розподілу, тому використано коефіцієнт кореляції Спірмена (r_s).

У табл. 4.6 подано кореляційну матрицю дослідження.

Таблиця 4.6

Кореляційна матриця досліджуваних параметрів (n = 108)

Параметри	Коефіцієнт Спірмена	Параметри соціального порівняння	
		ПМ	ПД
СПД	r_s	0,190*	0,079
	p	0,043	0,418
СМС	r_s	0,219*	0,269**
	p	0,041	0,000
Ж	r_s	0,033	0,081
	p	0,612	0,393

К	r_s	0,039	0,096
	p	0,592	0,342
С	r_s	0,221*	0,332**
	p	0,042	0,000
ЗА	r_s	0,201*	0,181*
	p	0,039	0,047
ТА	r_s	0,195*	0,137
	p	0,044	0,055
СЗ	r_s	0,119	0,134
	p	0,059	0,052
СБ	r_s	0,185*	0,121
	p	0,046	0,057

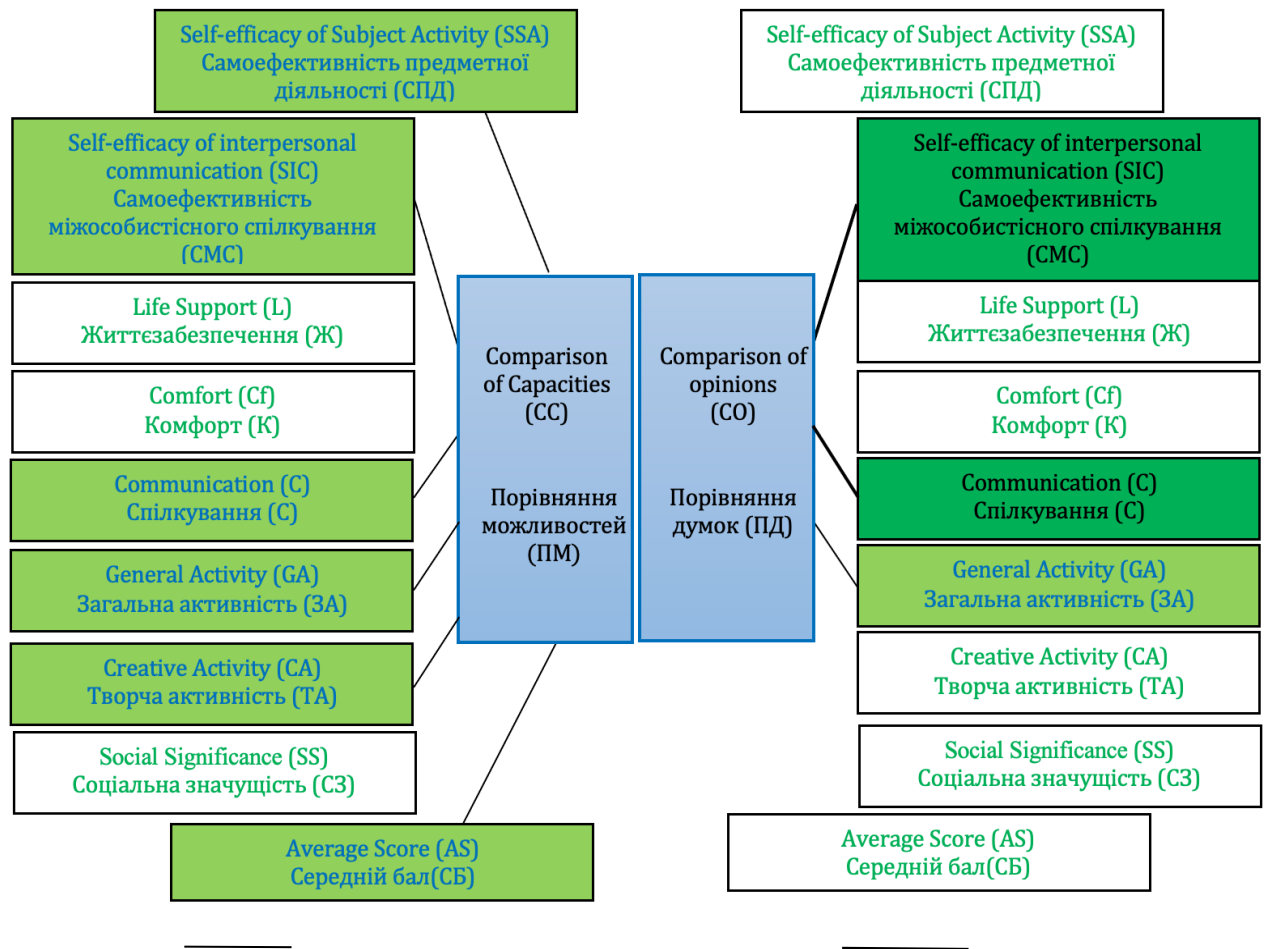
*Примітка: ПМ – порівняння можливостей; ПД – порівняння думок; СПД – самоефективність предметної діяльності; СМС – самоефективність міжособистісного спілкування; Ж – життєзабезпечення; К – комфорт; С – спілкування; ЗА – загальна активність; ТА – творча активність; СЗ – соціальна значущість; СБ – середній бал успішності; r_s – коефіцієнт кореляції Спірмена; p – рівень достовірності; * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$.*

З метою доповнення і якісного аналізування даних побудовано кореляційну плеяду. Кореляційну плеяду умовно складено з двох частин, що спрощує візуальне сприйняття й зіставлення. На рис. 4.2 подано кореляційну плеяду дослідження.

Зафіксовано дев'ять статистично достовірних зв'язків соціального порівняння з параметрами самоефективності ($p \leq 0,050$; $p \leq 0,010$).

Порівняння можливостей (ПМ) має найбільше – шість зв'язків: СПД ($r_s = 0,190$; $p = 0,043$); СМС ($r_s = 0,219$; $p = 0,041$); С ($r_s = 0,221$; $p = 0,042$); ЗА ($r_s = 0,201$; $p = 0,039$); ТА ($r_s = 0,195$; $p = 0,044$) і СБ ($r_s = 0,185$; $p = 0,046$).

Порівняння думок (ПД) має три зв'язки: СМС ($r_s = 0,269$; $p = 0,000$); С ($r_s = 0,332$; $p = 0,000$) і ЗА ($r_s = 0,181$; $p = 0,047$).



Примітка: прями зв'язки на рівні $p \leq 0,05$; прями зв'язки на рівні $p \leq 0,01$.

Рис. 4.2. Кореляційна плеяда параметрів соціального порівняння і вимірів самоефективності учасників (n = 108)

Усі встановлені зв'язки є прямими. Незважаючи на те, що ПМ має у двічі більше достовірних зв'язків, найміцніші прями зв'язки зафіксовано у ПД з самоефективністю міжособистісного спілкування ($r_s = 0,269$; $p = 0,000$) і спілкуванням ($r_s = 0,332$; $p = 0,000$).

Вважаємо, що співпадіння високого рівня достовірності за цими параметрами є самоперевіркою. Оскільки за процедурою дослідження передбачено зіставлення за параметрами «порівняння можливостей» і «порівняння думок» між групами з низьким і високим рівнями, то відповідно, учасники, в залежності від сформованості ПМ і ПД були розділені на групи з

низьким і високим рівнями. Розподіл здійснено за медіаною, яка за параметром «порівняння можливостей» склала $Me = 18,50$. У групу 1 відійшли респонденти з низькими рівнями порівняння можливостей, значення яких були нижчі за $Me > 18,50$. Групу 2 склали респонденти з даними, що відповідали $Me \leq 18,50$. У табл. 4.7 подано порівняння у групах 1 і 2 з використанням коефіцієнта Манна-Уїтні (U).

Таблиця 4.7

Зіставлення вимірів самоефективності між групою 1 і групою 2 за параметром «порівняння можливостей»

СП	Виміри самоефективності								
	СПД	СМС	Ж	К	С	ЗА	ТА	СЗ	СБ
U	129,0	544,0	581,0	586,0	490,5	498,5	478,0	512,5	376,0
p	0,000	0,237	0,279	0,281	0,054	0,059	0,055	0,062	0,006

Примітка: U – критерій Манна-Уїтні; p – рівень достовірності; СПД – самоефективність предметної діяльності; СМС – самоефективність міжособистісного спілкування; Ж – життєзабезпечення; К – комфорт; С – спілкування; ЗА – загальна активність; ТА – творча активність; СЗ – соціальна значущість; СБ – середній бал; рівень достовірності $p \leq 0,05$, $p \leq 0,01$ і $p \leq 0,001$ подано напівжирним шрифтом.

З'ясовано, що група 2 з високим рівнем порівняння можливостей ($Me \leq 18,50$) має дві достовірні переваги: одну на рівні $p < 0,001$ за СПД ($U = 129,0$; $p = 0,000$) і другу на рівні $p < 0,01$ за СБ ($U = 376,0$; $p = 0,006$).

У групі 1 достовірних переваг не зафіксовано.

Далі розподіл здійснено також за медіаною, яка за параметром «порівняння думок» склала $Me = 15,50$.

Групу 3 склали респонденти з низькими рівнями порівняння думок, значення яких були нижчі за $Me > 15,50$.

Групу 4, респонденти з даними, що відповідали $Me \leq 15,50$.

У табл. 4.8 подано порівняння у групах 3 і 4 з використанням коефіцієнта Манна-Уїтні (U).

Таблиця 4.8

Зіставлення вимірів самооефективності між групою 3 і групою 4 за параметром «порівняння думок»

СП	Виміри самооефективності								
	СПД	СМС	Ж	К	С	ЗА	ТА	СЗ	СБ
U	139,0	402,0	592,5	597,0	421,0	542,5	578,0	517,5	399,5
p	0,000	0,012	0,285	0,287	0,013	0,197	0,204	0,065	0,011

Примітка: U – критерій Манна-Уїтні; p – рівень достовірності; СПД – самооефективність предметної діяльності; СМС – самооефективність міжособистісного спілкування; Ж – життєзабезпечення; К – комфорт; С – спілкування; ЗА – загальна активність; ТА – творча активність; СЗ – соціальна значущість; СБ – середній бал; рівень достовірності $p \leq 0,05$, $p \leq 0,01$ і $p \leq 0,001$ подано напівжирним шрифтом.

З'ясовано, що група 4 з високим рівнем порівняння думок ($M_e \leq 15,50$) має чотири достовірні переваги: СПД ($U = 139,0$; $p = 0,00$); СМС ($U = 402,000$; $p = 0,012$); С ($U = 421,0$; $p = 0,013$) і СБ ($U = 399,0$; $p = 0,011$).

У групі 3 достовірних переваг не зафіксовано.

Оскільки, розкриття проблеми соціального порівняння з позицій індивідуально-типологічних властивостей [193; 295] не дозволило нам перенести отримані результати на самооефективність у навчально-професійній діяльності, то нами було організовано самостійне дослідження.

Отримані описові характеристики засвідчили, що вибірка сукупність знаходиться у межах нормотипових показників і немає жодної достовірної відмінності.

Побудова кореляційної матриці і кореляційної плеяди (див. рис. 4.2) продемонструвала низку закономірностей.

За трьома параметрами: «самоефективність міжособистісного спілкування», «спілкування» і «загальна активність» зафіксовано достовірні зв'язки. Пояснено тим, що спілкування і активність учасників здатні визначати їхню ефективність. Можна помітити, що студентським активістам професорсько-викладацький склад схильний ставити вищі бали за успішність.

Звісно, що з такою ситуацією можуть не погоджуватися ті здобувачі, які прагнуть більшої уваги і вищої оцінки за змістові і творчі рішення, що запропоновані під час усних відповідей, демонстрації презентацій чи виконання письмових завдань.

Безумовно, через спілкування і завдяки спілкуванню, а останнім часом засоби масової комунікації, особи юнацького віку досягають стрімкого визнання і популярності, прагнучи бути якомога успішнішими, приклавши до цього мінімальні зусилля.

У той же час, як показано у дослідженні і як підтверджено на практиці, недостатня увага предметній діяльності (ПД), може зробити такий успіх не системним, а випадковим, звівши нанівець зусилля, які прикладені тільки у сфері комунікації.

Очікувано, що порівняння можливостей має більше достовірних зв'язків. Добре, що учасники усвідомлюють свої можливості. Це дозволяє розширювати когнітивну складову, що може позитивно позначитися на ставленні і конативній складовій.

Як зазначено у дослідженні Y. Raievska et al. [266], соціальне порівняння може мати дуальний характер, тобто працювати як конструктивний і деструктивний соціально-психологічний апробаційний комплекс навчально-професійної підготовки майбутніх фахівців.

Даний комплекс представляє найбільшу наукову цінність. Оскільки, збагнувши його роботу, можна здійснювати ефективний вплив у контексті актуальної діяльності.

Знайдено підтвердження цього наукового факту у X. Du et al. [177], C. Hörnberger [215], C. Kristensen et al. [224].

Зауважимо, що критичні висхідні порівняння можливостей здатні формувати хибні соціальні уявлення, що бажаний академічний результат є недосяжним. Пояснено, що домінуючі низхідні порівняння, також можуть мати негативні наслідки, оскільки здатні заспокоювати здобувачів, зменшуючи у останніх вимоги до себе.

У дослідженні соціального порівняння в організації структури самоефективності учасників реалізована практика порівняння груп з низькими і високими рівнями внесла свій ефект.

Якщо на етапі визначення кореляційних зв'язків не було зафіксовано закономірних зв'язків за двома параметрами соціального порівняння, а тільки за одним, то процедура зіставлення дає підстави констатувати, що середній бал успішності залишається ключовим виміром самоефективності досліджуваних. Він володіє перевагою за двома вимірами: група 2 ($U = 376,0$; $p = 0,006$) і група 4 ($U = 399,0$; $p = 0,011$).

Такою ж перевагою, у двох групах наділений параметр «самоефективність предметної діяльності»: група 2 ($U = 129,0$; $p = 0,000$) і група 4 ($U = 139,0$; $p = 0,00$).

Узагальнено, що соціально-психологічний апробаційний комплекс навчально-професійної підготовки майбутніх фахівців, через два параметри соціального порівняння – СПД і СМС, має достатньо статистичних зв'язків з параметрами самоефективності навчально-професійної діяльності, який може мати конструктивний і деструктивний впливи.

Соціальне порівняння за умови організації конструктивного освітнього простору здатне виступати мотиватором у підготовці майбутніх фахівців.

Досягнута мета і доказані три статистичні гіпотези засвідчують наукову новизну, теоретичну і прикладну цінність здійсненої роботи і можуть бути впроваджені в освітній процес закладів освіти, з метою підвищення їхньої ефективності.

Обґрунтовано, що дослідження соціального порівняння в організації структури самоефективності учасників є соціально-психологічним

апробаційним комплексом навчально-професійної підготовки майбутніх фахівців, який здійснює конструктивний і деструктивний впливи.

Підтверджено прямі статистично достовірні зв'язки, які продемонстрували, що «самоефективність міжособистісного спілкування», «спілкування» і «загальна активність» учасників здатні визначати їхню самоефективність у контексті навчально-професійної діяльності.

Зазначено, що усвідомлення своїх можливостей дозволяє учасникам розширювати когнітивну складову, що позитивно позначається на ставленні і конативній складовій діяльності.

Зіставлення груп з показниками низької і високої сформованості соціального порівняння засвідчило, що за двома параметрами: «середнім балом успішності» і «самоефективністю предметної діяльності» групи з високими рівнями мають достовірну перевагу.

Пояснено, що СБ і СПД є найбільш операційними і чутливими параметрами у контексті соціального порівняння.

Зазначено, що з'ясовані закономірності можуть бути імплементовані в організацію освітнього процесу, з метою підвищення самоефективності учасників.

Отже, оцінка ефективності системи соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі полягала у з'ясуванні статистичної достовірності соціального порівняння в організації структури самоефективності учасників.

Досліджувану вибірку сукупність склали учасники, які навчалися на різних рівнях освітньо-професійних програм на денній формі ($n = 108$). Описові частотні характеристики вибіркової сукупності: $M = 21,35$; $SD = \pm 3,96$; $Me = 21,50$.

Застосовано психодіагностичний комплекс методик, який відобразив релевантні виміри дослідження: «Шкала соціального порівняння» (S. Schneider, J. Schupp) [275]; «Шкала самоефективності» (M. Sherer et al.) [281]; «Діагностика мотиваційної структури особистості» (ДМСО)

(В. Мільман). Додатково введено поточний середній бал успішності учасників за попередню сесію.

З'ясовано описові частотні характеристики досліджуваних параметрів. Побудовано кореляційну матрицю і кореляційну плеяду параметрів соціального порівняння з вимірами самооефективності учасників.

Зафіксовано дев'ять прямих статистично достовірних зв'язків, які продемонстрували, що «самооефективність міжособистісного спілкування», «спілкування» і «загальна активність» учасників здатні визначати їхню самооефективність у контексті навчально-професійної діяльності.

Зазначено, що усвідомлення своїх можливостей дозволяє учасникам розширювати когнітивну складову, що позитивно позначається на ставленні і конативній складовій діяльності.

Зіставлення груп з показниками низької і високої сформованості соціального порівняння засвідчило, що за двома параметрами: «середнім балом успішності» і «самооефективністю предметної діяльності» групи з високими рівнями мають достовірну перевагу.

Пояснено, що СБ і СПД є найбільш операційними і чутливими параметрами у контексті соціального порівняння. Обґрунтовано, що дослідження соціального порівняння в організації структури самооефективності учасників є соціально-психологічним апробаційним комплексом навчально-професійної підготовки учасників, який має дуальний вплив. Зазначено, що з'ясовані закономірності можуть бути імплементовані в організацію освітнього процесу, з метою підвищення самооефективності учасників та формування їх соціальних уявлень.

Про ефективність впроваджених системних заходів формувального впливу, зокрема соціально-психологічного тренінгу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі, свідчить статистично достовірна різниця в показниках індексу соціальної позиції ($\varphi=2,49$; $p\leq 0,01$), мотивації досягнення життєвого успіху ($\varphi=2,07$; $p\leq 0,01$), інтернального локусу контролю ($\varphi=2,14$; $p\leq 0,05$), розширення часової перспективи ($\varphi=1,91$; $p\leq 0,05$), а також вітальності ($\varphi=2,25$; $p\leq 0,01$) та життєстійкості учасників ($\varphi=2,83$; $p\leq 0,01$) експериментальної та контрольної груп до початку та після цього

впливу.

Програмні заходи сприяли змінам в ієрархічних позиціях соціальних уявлень молоді щодо сфер життя та перспектив майбутнього. Так, в учасників експериментальної групи зафіксовано статистично значуще підвищення цінностей в сфері саморозвитку, життєвого успіху та раціональних форм ціледосягнення в умовах проблемогенного соціуму, за якими спостерігалася найбільша диференціація між групами на етапі першого діагностичного зрізу.

Зафіксовано статистично значущі відмінності ($p \leq 0,05$) між результатами першого та другого зрізів, які відображають значущість для учасників соціальних уявлень щодо статусу людини в суспільстві у вимірах її професійного та особистісного розвитку. Якщо до початку формувального етапу дослідження серед учасників експериментальної групи лише 15,7% осіб виявили високий рівень значущості цих уявлень та їх несуперечливість, то після цього етапу дослідження таких учасників стало 51,9%.

Визначено, що проведення формувальних системних заходів сприяло підвищенню оцінки соціальних уявлень учасників щодо якості життя в умовах інформаційно-цифрового середовища ($p \leq 0,05$).

Констатовано, що в учасників експериментальної групи підвищилися показники фізичної активності ($T=108$; $p \leq 0,006$), рольового функціонування ($T=276$; $p \leq 0,001$), емоційного стану ($T=81$; $p \leq 0,051$), соціального функціонування ($T=76,5$; $p \leq 0,014$), життєздатності ($T=92$; $p \leq 0,049$), загального стану здоров'я ($T=90$; $p \leq 0,049$), що вказує на позитивні зміни у дескрипторах соціальних уявлень про здоров'язберігаючі технології.

Встановлено вірогідне підвищення показників за шкалами «життєзабезпечення» ($T=371$; $p < 0,001$), «соціальна значущість» ($T=223$; $p < 0,001$), «загальна активність» ($T=273$; $p < 0,001$), «творча активність» ($T=481$; $p < 0,001$), «спілкування» ($T=219$; $p < 0,001$), «комфорт» ($T=217$; $p < 0,001$), зміни за якими сприяли позитивності соціальних уявлень учасників експериментальної групи щодо життєвих сценаріїв та появі довгострокових планів, актуалізації потреби в самореалізації.

З'ясовано, що в результаті порівняльного аналізу першого та другого діагностичних зрізів відбулася позитивна динаміка у зростанні показників

довіри в соціальних уявленнях учасників експериментальної групи (за когнітивним, емоційним, конативним її компонентами) ($p \leq 0,05$).

Визначено, що у досліджуваних експериментальної групи відбулися значущі зміни за параметрами самоефективності, зокрема самоефективності предметної діяльності ($p < 0,01$) та міжособистісного спілкування ($p < 0,05$).

Щодо контрольної групи, то за результатами формувального етапу дослідження такої динаміки не спостерігалось.

Проведено узагальнення результатів формувального етапу дослідження та встановлено, що основними психологічними чинниками формування позитивних соціальних уявлень про майбутнє є адаптація, рефлексія, творчість і пізнання. Зовнішні психологічні чинники цього процесу визначаються організаційними умовами та формуванням соціального середовища, що здійснює позитивний психологічний вплив. Таке середовище має відповідати очікуванням молоді, сприяти формуванню рефлексії щодо власних адаптивних стратегій, усвідомленню мотивів поведінки та створенню нових інтегративно-діяльнісних адаптивно-поведінкових моделей, що, своєю чергою, слугуватиме основою для формування просоціальних та культуровідповідних соціальних уявлень та розвитку оптимістичного бачення майбутнього загалом.

Показано, що ефективним для оптимізації процесу формування соціальних уявлень учасників та підвищення їх соціальної адаптованості в умовах проблемного соціуму виявилось введення компенсаторних технологій навчання, таких як командні форми навчання, групові та проєктні види діяльності, тренінги щодо оволодіння типовими видами соціальних ролей, а також задіяння видів навчання, що дозволяють вибудовувати соціальні відносини, інтегрують учасників до професійної спільноти, навчання різним формам групової взаємодії тощо.

Отже, запропонована система соціально-психологічного супроводу є дієвим засобом процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемному соціумі.

Висновки до розділу

У розділі визначено методологічні та змістовно-процесуальні основи системи соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі; наведено результати формувального етапу дослідження, проведено оцінку їх ефективності та здійснено узагальнення.

З метою оптимізації формування соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму було розроблено систему соціально-психологічного супроводу цього процесу.

На формувальному етапі дослідження взяли участь 212 респондентів, які за результатами констатувального етапу дослідження виявили суперечливу систему соціальних уявлень. Вони були розподілені на експериментальну (108 учасників) і контрольну (104 учасника) групи за принципом добровільності. Учасники експериментальної групи взяли участь у системних заходах соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді. Респонденти контрольної групи не залучалися до заходів формувального впливу.

Показано, що система соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі містила інформаційний, діагностичний, формувально-розвивальний, ресурсний, рефлексивний, моніторинговий блоки та була реалізована на етапах проблематизації, інтерпретації, репрезентації та категоризації.

Зазначено, що система соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі передбачала створення умов, які сприяють інтеріоризації молоддю цінностей суспільства та їх застосуванню як морально-правового регулятора в ситуації життєвого вибору та побудови життєвого сценарію загалом.

Констатовано, що для системи соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі

характерні такі особливості, як навчання способам самоорганізації та саморегуляції, необхідних для поетапного руху до досягнення задуманого раціональними способами з проявом при цьому необхідної наполегливості; спрямованість у внутрішній світ – світ переживань, без чого неможливе встановлення довірчих відносин та конструктивного спілкування; визнання автономності внутрішнього світу в практичному утвердженні права на вільний прояв індивідуального Я; включення в різні ситуації, які здатні стати подіями і стимулювати соціальний вибір, з набуттям їх особистої значущості.

Наголошено, що переліченим особливостям запропонованої системи соціально-психологічного супроводу відповідає сукупність принципів формування соціальних уявлень молоді, до яких належать принципи взаємної відповідальності та відповідальної залежності, емпатійної взаємодії, соціального загартовування, стимулювання моральної самооцінки, формування достатньої компетенції, дилемності, усвідомлення післядії вчинку. Серед засобів формувального впливу у межах розробленої системи було задіяно соціально-психологічні та інформаційно-комунікаційні психотехнології особистісної, міжособистісної і мікросоціальної спрямованості. Зокрема, ефективним для оптимізації процесу формування соціальних уявлень учасників та підвищення їх соціальної адаптованості в умовах проблемогенного соціуму виявилось введення компенсаторних технологій навчання, таких як командні форми навчання, групові та проєктні види діяльності, тренінги щодо оволодіння типовими видами соціальних ролей, а також задіяння видів навчання, що дозволяють вибудовувати соціальні відносини, інтегрують учасників до професійної спільноти, навчання різним формам групової взаємодії.

Зважаючи на умови проблемогенного соціуму, а також те, що психотравма, як зазначалося вище, – це тригер до зміцнення та відновлення соціальних уявлень молодої людини, що призводить до перегляду прогнозованого майбутнього, в якості системних заходів соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді

було обрано рефлексивно-діяльнісний та логотерапевтичний підходи у комбінації з техніками розслаблення (аутогенний тренінг), програмами поведінкової терапії (зокрема, систематичної десенсибілізації) та арт-терапії.

Показано, що логотерапевтичний підхід передбачав чотири ступені, три з яких є ступенями посттерапії, що надійно захищають учасника з відкоригованими соціальними уявленнями та ставленням до життя від його невротичного сплеску. Такими ступенями слугували: логотерапевтична терапія індивідуально з учасником відповідно до різновиду проблеми; участь у групі дерефлексії з метою зменшення критичної активності до гіперрефлексії, яка найчастіше залишається після терапії на підсвідомому рівні; груповий концепт «логотерапевтичного кола роздумів» (10 сеансів) з фіксацією на позитивних аспектах життя, що дозволяло учасникам зростати і ставати більш зрілими, концентруватися на дійсно значущому. Подібний підхід дозволяв учасникам опрацьовувати теми у мозковому штурмі; особисті розмови (1-2 сеанси) для завершення терапевтичних відносин з метою перевірки учасника на спроможність опановувати наявні труднощі самостійно. Крім того, використовувався тренінг сенсибілізації смислу.

Про ефективність впроваджених системних заходів формувального впливу, зокрема соціально-психологічного тренінгу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі, свідчить статистично достовірні різниця в показниках індексу соціальної позиції ($\varphi=2,49$; $p\leq 0,01$), мотивації досягнення життєвого успіху ($\varphi=2,07$; $p\leq 0,01$), інтернального локусу контролю ($\varphi=2,14$; $p\leq 0,05$), розширення часової перспективи ($\varphi=1,91$; $p\leq 0,05$), а також вітальності ($\varphi=2,25$; $p\leq 0,01$) та життєстійкості учасників ($\varphi=2,83$; $p\leq 0,01$) експериментальної та контрольної груп до початку та після цього впливу.

Програмні заходи сприяли змінам в ієрархічних позиціях соціальних уявлень молоді щодо сфер життя та перспектив майбутнього. Так, в учасників експериментальної групи зафіксовано статистично значуще підвищення цінностей в сфері саморозвитку, життєвого успіху та раціональних форм

ціледосягнення в умовах проблемогенного соціуму, за якими спостерігалася найбільша диференціація між групами на етапі першого діагностичного зрізу.

Зафіксовано статистично значущі відмінності ($p \leq 0,05$) між результатами першого та другого зрізів, які відображають значущість для учасників соціальних уявлень щодо статусу людини в суспільстві у вимірах її професійного та особистісного розвитку. Якщо до початку формувального етапу дослідження серед учасників експериментальної групи лише 15,7% осіб виявили високий рівень значущості цих уявлень та їх несуперечливість, то після цього етапу дослідження таких учасників стало 51,9%.

Визначено, що проведення формувальних системних заходів сприяло підвищенню оцінки соціальних уявлень учасників щодо якості життя в умовах інформаційно-цифрового середовища ($p \leq 0,05$).

Констатовано, що в учасників експериментальної групи підвищилися показники фізичної активності ($T=108$; $p \leq 0,006$), рольового функціонування ($T=276$; $p \leq 0,001$), емоційного стану ($T=81$; $p \leq 0,051$), соціального функціонування ($T=76,5$; $p \leq 0,014$), життєздатності ($T=92$; $p \leq 0,049$), загального стану здоров'я ($T=90$; $p \leq 0,049$), що вказує на позитивні зміни у дескрипторах соціальних уявлень про здоров'язберігаючі технології.

Встановлено вірогідне підвищення показників за шкалами «життєзабезпечення» ($T=371$; $p < 0,001$), «соціальна значущість» ($T=223$; $p < 0,001$), «загальна активність» ($T=273$; $p < 0,001$), «творча активність» ($T=481$; $p < 0,001$), «спілкування» ($T=219$; $p < 0,001$), «комфорт» ($T=217$; $p < 0,001$), зміни за якими сприяли позитивності соціальних уявлень учасників експериментальної групи щодо життєвих сценаріїв та появі довгострокових планів, актуалізації потреби в самореалізації.

З'ясовано, що в результаті порівняльного аналізу першого та другого діагностичних зрізів відбулася позитивна динаміка у зростанні показників довіри в соціальних уявленнях учасників експериментальної групи (за когнітивним, емоційним, конативним її компонентами) ($p \leq 0,05$).

Визначено, що у досліджуваних експериментальної групи відбулися значущі зміни за параметрами самоефективності, зокрема самоефективності предметної діяльності ($p < 0,01$) та міжособистісного спілкування ($p < 0,05$).

Щодо контрольної групи, то за результатами формувального етапу дослідження такої динаміки не спостерігалось.

Отже, отримані результати формувального етапу дослідження підтвердили ефективність системи соціально-психологічного супроводу в процесі формування соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенному соціуму.

Основні положення розділу відображено у таких публікаціях автора: [40; 48; 49; 81; 109; 110; 162; 247; 253; 284; 308].

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення та нове розв'язання проблеми визначення психологічних основ соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму. Запропонована концепція дослідження забезпечила можливість системного розкриття психологічних засад соціальних уявлень молоді та можливостей їх формування з урахуванням онто-, мікро-, соціогенезу в умовах проблемогенного соціуму. Узагальнення отриманих у дисертаційному дослідженні результатів дозволило зробити такі висновки.

1. Проведено теоретико-методологічний аналіз підходів (соціально-генетичного (антропологічного), соціально-динамічного, структурного («теорія центрального ядра»), дискурсивного), які є комплементарними щодо вивчення проблеми соціальних уявлень молоді у науковому просторі. Цей феномен розуміють як ментальне утворення, що включає будь-які форми знань, поглядів, переконань молодшої людини, що допомагають їй осмислити та зрозуміти навколишню соціальну дійсність, виступають інструментом пізнання соціального світу, способом опосередкування поведінки і засобом адаптації нових подій до тих, що вже вписані у картину світу особистості. Показано, що соціальні уявлення розглядаються як складова соціального мислення; чинник конструювання суспільних стандартів та модусів поведінки особистості і групи; форма відображення конкретного суспільства з його суперечностями між соціальними нормами і прагненнями суб'єкта; як спосіб міркувань, характерний для молодшої людини, що представляє певну соціальну групу чи статусну позицію; як прояв міжгрупових відносин тощо. З'ясовано, що соціальні уявлення визначаються культурно-історичним контекстом становлення та поширення їх у суспільстві та трансформуються разом зі зміною суспільних процесів; при цьому суспільство стає для молодшої людини джерелом значень і смислів.

2. Показано, що провідними етапами, які описують процес формування соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму, виступають проблематизація, інтерпретація, репрезентація та категоризація. Так, на етапі проблематизації молода людина аналізує та структурує навколишню дійсність, а також виділяє проблему, яку необхідно розглянути, щоб сформувати ставлення до цієї дійсності. На етапі інтерпретації вона формує ставлення до об'єкта на основі наявного у неї досвіду, а також перевірених гіпотез та висновків, отриманих у ході соціального пізнання. Наступний етап, репрезентації, полягає в тому, що соціальні уявлення, які вже сформувалися, транслуються в суспільство. Виходячи з попередніх етапів відбувається категоризація понять, яка полягає у побудові чітких формулювань, що пояснюють зміст уявлень і формування розуміння співвідношення та зв'язку соціальних уявлень про існуючу проблему з іншими, раніше сформованими уявленнями. Підкреслено, що сформовані соціальні уявлення не лише структурно вбудовуються в колективну свідомість, а й вкрапляються в індивідуальну свідомість, відбиваючи при цьому уявлення молодшої людини про себе та світ загалом. При цьому соціальні уявлення виконують подвійну функцію, з одного боку, здійснюючи впорядкування інформації, що надходить, необхідної для орієнтації в матеріальному і соціальному світі, а з іншого, – забезпечуючи комунікацію, завдяки оволодінню єдиним кодом, що дозволяє позначати і класифікувати різні аспекти індивідуального світу.

3. Наведено концептуальне психологічне обґрунтування дослідження соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі через актуалізацію їх формування та трансформації у дискурсі травмівного досвіду життєздійснення та антиципування (образу майбутнього, його проєктування та життєвої перспективи загалом); артикуляцію життєвого вибору молоді (за змістовно-смісловою та інструментальною складовими) в умовах проблемогенного соціуму та концепту соціального порівняння у формуванні соціальних уявлень молоді та її самоефективності в проблемогенному соціумі. Диференційовано специфіку формування та трансформації соціальних уявлень молоді (на рівнях

онто-, мікро- та соціогенезу). Показано, що на рівні онтогенезу відбувається формування уявлень про світ і навколишні явища. У ході міжособистісних відносин, на рівні мікрогенезу, формуються уявлення про партнера і предмет взаємодії. На рівні соціогенезу формуються та трансформуються соціальні уявлення в суспільстві.

Логіка соціальних уявлень молодой людини визначається не стільки об'єктивними фактами, скільки «філософією життя», що належить до даної сфери діяльності, її імпліцитною концепцією як системою уявлень про «належне» і «бажане» щодо даної сфери, її цінністю і значущістю, готовністю до активної включеності в цю сферу і до спрямованих та наполегливих зусиль задля реалізації власних цілей і планів.

Наголошено, що в умовах проблемогенного соціуму, який породжує соціальну нестабільність, соціальні уявлення допомагають молодій людині як зберігати внутрішню картину світу несуперечливою, так і збалансувати емоційний стан. Проте, в процесі формування соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму можуть мати місце спотворення у відображенні соціальної дійсності внаслідок дії когнітивних, групових, соціокультурних чинників.

4. Визначено зміст і конфігурації соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму. З'ясовано особливості соціальних уявлень молоді про життєвий успіх та способи його досягнення в умовах проблемогенного соціуму та розкрито структуру соціальних уявлень молоді про статус людини в суспільстві. Проаналізовано результати трансформації суспільних відносин у соціальних уявленнях молоді про довіру (за когнітивним, емоційним, конативним компонентами та у вимірі експліцитної й імпліцитної довіри) та перспективи майбутнього. Виявлено особливості соціальних уявлень молоді про інформаційно-цифрове середовище та його вплив на їх формування і трансформацію у проблемогенному соціумі. Виокремлено дескриптори соціальних уявлень молоді про здоров'язберігаючі технології. Встановлено

взаємозв'язок життєвих сценаріїв молоді та її соціальних уявлень в умовах проблемогенного соціуму.

Наголошено, що соціальні уявлення молоді у проблемогенному соціумі є багаторівневою системою, що включає різні аспекти соціальної дійсності та образу Я. Невизначеність умов сучасної соціальної ситуації проявляється у нестійкості і слабкій структурованості мережі соціальних уявлень молоді, а їх суперечливість проявляється в неузгодженні системи переконань, які лежать в основі оцінки значимості тієї чи іншої сфери життя і переживання цієї значимості молодого людиною, з її активністю і відповідальністю у цій сфері.

Узагальнено, що в соціальних уявленнях молоді відбивається перехідний характер сучасного етапу розвитку суспільства, позначаються ключові тенденції його змін та провідних соціальних інститутів.

5. Розкрито методологічні і змістовно-процесуальні засади системи соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі, реалізованої на етапах проблематизації, інтерпретації, репрезентації та категоризації, яка містить інформаційний, діагностичний, розвивальний, ресурсний, рефлексивний, моніторинговий блоки та комплекс інноваційних соціально-психологічних та інформаційно-комунікаційних психотехнологій особистісної, міжособистісної і мікросоціальної спрямованості.

До основних принципів формування соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму в межах розробленої системи соціально-психологічного супроводу цього процесу віднесено принципи взаємної відповідальності та відповідальної залежності, емпатійної взаємодії, соціального загартовування; стимулювання моральної самооцінки, формування достатньої компетенції; дилемності, усвідомлення післядії вчинку.

6. Проведено оцінку ефективності системи соціально-психологічного супроводу процесу формування соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму. Про ефективність впроваджених системних заходів

формувального впливу свідчить статистично достовірна різниця в показниках індексу соціальної позиції, мотивації досягнення життєвого успіху, інтернального локусу контролю, розширення часової перспективи, а також вітальності та життєстійкості молоді. Програмні заходи сприяли змінам в ієрархічних позиціях соціальних уявлень молоді щодо сфер життя та перспектив майбутнього. Так, зафіксовано статистично значуще підвищення цінностей в сфері саморозвитку, життєвого успіху та раціональних форм ціледосягнення в умовах проблемогенного соціуму, за якими спостерігалася найбільша диференціація. Зафіксовано відмінності, які відображають значущість та несуперечливість соціальних уявлень щодо статусу людини в суспільстві у вимірах її професійного та особистісного розвитку. Визначено, що проведення формувальних системних заходів сприяло підвищенню оцінки соціальних уявлень молоді щодо якості життя в умовах інформаційно-цифрового середовища.

Констатовано підвищення показників фізичної активності, рольового функціонування, емоційного стану, соціального функціонування, життєздатності, загального стану здоров'я, що вказує на позитивні зміни у дескрипторах соціальних уявлень молоді про здоров'язберігаючі технології.

Встановлено вірогідне підвищення показників за шкалами «життєзабезпечення», «соціальна значущість», «загальна активність», «творча активність», «спілкування», «комфорт», зміни за якими сприяли позитивності соціальних уявлень молоді щодо життєвих сценаріїв та появі довгострокових планів, актуалізації потреби в самореалізації у проблемогенному соціумі.

З'ясовано, що відбулася позитивна динаміка у зростанні показників довіри в соціальних уявленнях молоді (за когнітивним, емоційним, конативним її компонентами), а також відбулися значущі позитивні зміни за параметрами самоєфективності, зокрема самоєфективності предметної діяльності та міжособистісного спілкування.

Отже, запропонована система соціально-психологічного супроводу є дієвим засобом процесу формування соціальних уявлень молоді у проблемогенному соціумі.

Перспективи подальшого дослідження. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів вивчення проблеми соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму. Перспективи подальшого дослідження полягають у визначенні динаміки і спрямованості процесу формування соціальних уявлень особистості у віковому і гендерному вимірах. Як продовження роботи можна транслювати описаний досвід соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу формування соціальних уявлень молоді на різні профілі навчання та напрямки професійної діяльності. Важливим напрямом подальших досліджень вбачаємо вивчення особливостей формування соціальних уявлень у осіб з особливими потребами та у осіб, які перебувають в особливих умовах життєдіяльності. Серед перспективних напрямів подальших досліджень даної проблеми вважаємо також розробку обґрунтованої загальнодержавної системи підготовки психологів, соціальних працівників, викладачів та інших фахівців, що мають працювати з молоддю, як фундаменту для формування її соціальних уявлень та повноцінного функціонування в умовах проблемогенного соціуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андросович К.А. Соціальний розвиток особистості у суспільстві інформаційних технологій. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. № 1 (60). С. 111-122.
2. Андросович К.О., Завацька Н.Є., Турбан В.В., Волошин В.М., Сафонов А.Ю., Царенок В.О. [Особистісний розвиток молоді: соціально-психологічне опосередкування в умовах транзитивного соціуму.](#) *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2024. № 3 (65). Т. 2. С. 113-123.
3. Андрусів Л.С. Обумовленість певного стандарту поведінки особистості соціокультурними умовами життєдіяльності. *Зб. наук. праць Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Серія: Філософія. Соціологія. Психологія*. Івано-Франківськ: Вид-во Плай. Вип. 9, Ч. 2. С. 11-19.
4. Афанасенко В., Комар Т. Теоретичне обґрунтування фундаментальності принципу цілісності у системі підготовки фахівців соціономічного профілю. *Психологічні травелоги: науковий журнал*. Хмельницький: Хмельницький національний університет, 2023. № 4. С. 251-263.
5. Барко В.І., Дубова І.О. Теоретичні аспекти розробки професіограм основних видів службової діяльності в Національній поліції України. *Наука і правоохорона*. 2018. № 1. С. 343-351.
6. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / пер. з нім. О. Юдіна. 2-е вид. К.: Nika – Tsentr, 2015. 404 с.
7. Берн Е. Ігри, у які грають люди. Світовий бестселер із психології стосунків; [пер. з англ. К. Меншикової]. Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 255 с.

8. Білодід В.М. Формування узгодженої життєвої перспективи студентів в ході психологічного тренінгу. *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. № 2 (37). Т. 2. С. 5-13.
9. Білоус Р.М., Охрименко В.О. Вплив часової перспективи на життєстійкість молоді. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. № 3 (38). С. 46-54.
10. Блискун О.О. Реінтеграція молоді у соціумі: соціально-психологічний аспект. *Психологія особистості: наук. журн.* Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2021. Т. 11. № 1. С. 5-11.
11. Блискун О.О. Соціальні механізми інтеріоризації і трансформації цінностей сучасною молоддю в процесі її реінтеграції. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. № 3 (53). Т. 1. С. 36-47.
12. Борисюк А. С. Психологічні передумови й чинники особистісного та професійного розвитку студентів: колективна монографія. Чернівці: Технодрук, 2016. 264 с.
13. Бохонкова Ю.О., Сербін Ю.В., Пелешенко О.В., Павлов Р.В. Історико-психологічний аналіз проблеми розвитку емоційно-вольової сфери особистості в студентському віці. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи*: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. № 3 (62). Т. 1. С. 41-49.
14. Бочелюк В.Й. Психологічні основи розвитку особистості: монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2020. Т. 7. 420 с.

15. Бочелюк В.Й. Соціально-психологічні особливості соціальної відповідальності та ціннісних ідеалів особистості / Актуальні проблеми освітньо-реабілітаційного простору: педагогіка, психологія, соціологія: монографія / за заг. ред. В.В. Нечипоренко, за ред. М.А. Дергач. Запоріжжя: Вид-во Хортицької національної академії, 2021. Т. 1. С. 4-26.
16. Бочелюк В.Й. Трансформація особистості в період глобальної соціально-економічної кризи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2019. Вип. 3. С. 114-121.
17. Бочелюк В.Й. Формування життєвої позиції на різних етапах соціалізації дорослої особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2020. Вип. 1. С. 109-118.
18. Бочелюк В.Й., Застело А.О. Соціально-психологічні особливості розвитку стресостійкості особистості. Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. № 1 (54). С. 37-51.
19. Бочелюк В.Й., Нечипоренко В.В., Панов М.С. Особистісна зорієнтованість освітнього процесу на розвиток відповідальності як вирішальний фактор його гуманізації / Психологічні основи розвитку особистості: монографія / за заг. ред. В.Й. Бочелюка, за ред. М.А. Дергач. Запоріжжя: Просвіта, 2020. Т. 7. С. 85-110.
20. Бочелюк В.Й., Панов М.С., Горшкова Г.В. Психологічне консультування в реабілітаційному процесі. *Наукові перспективи*. 2023. № 3 (33). С. 311-321.
21. Васютинський В.О. Психологічна правда про індивідуалізм і колективізм: монографія; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. К. : Міленіум, 2016. 138 с.
22. Ващенко І.В. Розвиток студентської молоді в різних умовах соціалізації. Психологічні технології конструктивного самозбереження особистості в

- епoxy суспільних трансформацій: монографія / за наук. ред. Л. Калмикової, Г. Хомич. К.: Слово, 2016. С. 405-421.
23. Вірна Ж.П., Коширець В.В. Формування особистісного простору: оцінка, тенденції і закономірності. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. № 1 (36). С. 75-94.
 24. Вернік О.Л., Павленко О.В. Особливості уявлень про благополуччя в студентської молоді. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2020. Том. VII: Екологічна психологія. Вип. 49. С. 23-34.
 25. Винославська О.В., Бреусенко-Кузнєцов О.В., Зливков В.Л. та ін. Вікові особливості студентів. *Психологія / за наук. ред. О.В. Винославської*. К.: ІНКOS, 2005. С. 294-300.
 26. Вінков В. Уявлення молоді про життєвий успіх: структурно змістовий аспект дослідження. *Проблеми політичної психології*. 2018. Т. 21(1). С. 161-173.
 27. Волинець Н.В. Психологічні чинники життєвих планів особистості в юнацькому віці. *Психологія особистості*. Габітус. 2022. Вип. 35. С. 99-105.
 28. Волошина В.В., Лотиш В.М. Теоретичні аспекти вивчення міжособистісних взаємодій в юнацькому віці. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2012. Вип. 10. С. 35-41.
 29. Гаркуша І.В., Кайко В.І. Життєва перспектива особистості: психологічний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 5(1). С. 33-39.
 30. Гарькавець С.О. Студентська молодь та соціально-психологічні впливи у контексті інсталяції вимог трансформаційного суспільства. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського*

- національного університету імені Володимира Даля. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. № 3 (38). С. 126-134.
31. Гейко Є.В., Завацька Н.Є., Смирнова О.О., Френкель С., Каламайко Д.Ю. [Соціально-психологічні особливості проявів когнітивного стилю у структурі цілісності особистості.](#) *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.* К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2024. № 2 (64). С. 235-248.
 32. Гірц К. Інтерпретація культур [Текст]: вибрані есе; пер. з англ. Н. Комарова. К.: Дух і Літера, 2001. 542 с.
 33. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. К.: Дух і Літера, 2000.
 34. Гоян І.М., Завацька Н.Є., Завацький Ю.А., Каськов І.О., Дерев'янка О.В. Психологічні особливості процесу самоорганізації молоді та розвитку її рефлексії в період суспільних трансформацій. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.* К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2022. № 3 (59). С. 94-103.
 35. Грись А.М. Особливості ставлення до майбутнього сімейного життя в період дорослішання. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості.* Т. XI, Вип. 21. 2020. С. 99-114.
 36. Гриценко Л.І. Соціальні уявлення як об'єкт психологічного дослідження. *Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми: зб. тез V Міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 22 квітня 2022 р.) К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2022. С. 35-38.
 37. Гріньова О.М. Психологія проектування особистістю життєвого шляху: юнацький вік: монографія. Вінниця: Нілан, 2018. 461 с.

38. Гроф С. Структура наукових революцій. *Психологія і суспільство*. 2010. № 2. С. 105-112.
39. Гудзенко О.З. Міжпоколінські відмінності уявлень про фактори досягнення життєвого успіху. *Соціологія майбутнього: науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства*. 2010. Вип. 1. С. 106-113.
40. Гуляєва А.С., Журба А.М., Бохонкова Ю.О., Журба М.А., Омелянюк С.М. Критеріально-ступеневі характеристики сформованості системи переконань особистості в кризових умовах. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2024. № 1 (63). С. 139-149.
41. Добровольська Н.А. Системно-інтегрований підхід до проблеми обдарованості особистості на різних етапах її онтогенезу. [*Психологія особистості*](#). 2019. № 1. С. 132-139.
42. Дорогань С., Шевченко О., Шевяков О. та ін. Аналіз структури радіотривожних станів молоді в доковідний період. *Клінічна та профілактична медицина*. 2024. № 1 (31). С. 72-78.
43. Дроздов О.Ю. Психологія масової геополітичної свідомості: автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19.00.11 / Олександр Юрійович Дроздов. К., 2016. 34 с.
44. Дьоміна Г.А. Теоретичний погляд на особливості саморегуляції емоцій. *Modern methods for the development of science: Abstracts of I International Scientific and Practical Conference* (Haifa, Israel, January 09-11, 2023). Israel, Haifa: European Conference, 2023. P. 337-338.
45. Жадан І.В., Овдієнко Л.Н., Дідук І.А., Вольфовська Т.О., Скнар О.М., Позняк С.І., Рябов С.Г. Соціальні уявлення молоді: особливості та шляхи формування: монографія / І.В. Жадан (ред.). К.: Педагогічна думка, 2007. 218 с.
46. Завацька Н.Є., Федорова О.В., Завацький Ю.А., Лук'янюк О.В., Кривобогова Н.П., Каськов І.О. [*Соціально-психологічні характеристики*](#)

[адаптивної копінг-поведінки молоді в умовах закладу вищої освіти.](#)

Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2024. № 3 (65). Т. 2. С. 146-157.

47. Завацький В.Ю. Психологічні та соціологічні вектори розвитку здатності особистості до передбачення в умовах життєвих змін. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. № 2 (52). Т. 2. С. 275-287.*
48. Завацький Ю.А., Омелянюк С.М., Овчаренко М.О., Петренко Д.В. Соціально-психологічне забезпечення процесу реінтеграції особистості. *Актуальні питання здоров'язбереження у координатах сучасних парадигм: зб. статей за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Сєверодонецьк, 29-30 грудня 2021 р.). Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. С. 32-36.*
49. Завацький Ю.А., Федоров А.Ю., Завацький В.Ю., Турбан В.В., Омелянюк С.М. Психологічний супровід соціальної мобільності керівника закладу освіти. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2022. № 1 (57). Т. 2. С. 32-39.*
50. Заграй Л.Д., Пілецька Л.С. Емоційна безпека в екзистенції життєвого шляху особистості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія психологічна). 2024. № 1. С. 20-26.*
51. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. К.: Педагогічна думка, 2016. 219 с.
52. Карамушка Л.М. та ін. Особистісна та професійна самоактуалізація молоді: рівень значущості, розуміння сутності та умов для здійснення у соціумі. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту*

- психології імені Г.С. Костюка НАПН України. К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2019. Т. 53. № 1. С. 15-22.*
53. Ковальчук З.Я. Вплив соціально-психологічних чинників на самореалізацію особистості в освітньому середовищі закладу вищої освіти. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. № 3(50). Т. 3. С. 143-153;*
 54. Ковальчук З.Я. Проблеми професійної підготовки особистості в умовах кризового суспільства через призму її рефлексивності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: зб. наук. праць. Львів: ЛьвДУВС, 2022. Вип. 1. С. 25-33.*
 55. Кокур О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Копаниця О.В., Малхазов О.Р. Збірник методик для психологічної діагностики: метод. посіб. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 281 с.
 56. Комар Т.В. Самоорганізація та уявлення учнівської молоді в процесі її соціалізації / Соціально-психологічні засади самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій: монографія / за ред. І.М. Гояна та ін. К.: ПВТП «LAT&K», 2023. 280 с. С. 117-142. ISBN 978-617-7699-28-5
 57. Комар Т.В. Соціалізація молоді та її саморегуляція уявлень у векторі міжособистісної взаємодії / Соціально-психологічні особливості саморегуляції молоді у конфліктних ситуаціях міжособистісної взаємодії: монографія / за ред. Ю.І. Ахтирської та ін. К.: ПВТП «LAT&K», 2023. 208 с. С. 59-86.
 58. Комар Т.В. Стратегії реалізації потенціалу учнівської молоді та її соціальних уявлень. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. № 3 (62). С. 39-50.*

59. Комар Т. Формування у молоді уявлень про сімейні сценарії на дошлюбному етапі. *Перспективи та інновації науки. Серія «Психологія»*. 2024. № 12 (46). С. 1171-1183.
60. Комар Т.В., Варгата О.В. Технологія case-study щодо розвитку «soft skills» молоді. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»): наук. журн.* 2022. №1(6). С. 184-194.
61. Комар Т.В., Лунков О.М. Проблема життєвого самоздійснення особистості у світлі наукових рефлексій. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. № 3 (53). Т. 3. С. 117-128.
62. Кочубейник О. Виробництво аномії: чотири дискурси ідентичності. *Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи: матеріали доповідей учасників II Всеукраїнського конгресу із соціальної психології*. Київ, 2019. С. 178-180.
63. Литвиненко О.Д., Завацька Н.Є., Модестова Т.В., Комар Т.В., Вишневська О.П. Критерії ефективності міжкультурної адаптації молоді в процесі її соціалізації. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2024. № 2 (64). С. 183-197.
64. Ломова Т. О. Психологічна програма навчально-розвивального тренінгу активізації розумової діяльності як засобу корекції агресивної поведінки. *Практична психологія та соціальна робота*. 2010. № 1. С. 7-16.
65. Лосієвська О.Г., Ляшко А.О. «Soft-skills» як ключовий компонент професійної ефективності здобувачів вищої освіти. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. № 3 (62). Т. 1. С. 101-110.

66. Лукашов О.О., Круглов К.О., Омелянюк С.М., Лисничка І.П. [Соціально-психологічні особливості розвитку особистості в сучасних умовах трансформаційного суспільства](#). *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2024. № 3 (65). Т. 1. С. 60-68.
67. Максименко К.С. Психологічна специфіка непсихотичних особистісних розладів. *Проблеми сучасної психології*. 2016. Вип. 31. С. 186-201.
68. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
69. Мелашенко К. Життєвий успіх у гендерному вимірі: соціологічні розвідки. *Соціальні виміри суспільства*. 2009. № 12. С. 208-220.
70. Миронець С.М., Корольчук М.С., Тімченко О.В. Психологія праці в звичайних та екстремальних умовах. К.: КНТЕУ, 2014. 523 с.
71. Мор Т., Кампанелла Т. Утопія; перекл. з лат. [Й. Кобова](#). К.: Дніпро, 1988. С. 16-114.
72. Олійник Л. М. Психодіагностика і корекція. Миколаїв: Принт Експрес, 2010. 218 с.
73. Омелянюк С.М. Вплив соціальних уявлень молоді на виникнення і подолання психоемоційних травм. *Актуальні питання гіпнозу та сучасної гіпнотерапії у корекції психоемоційних травм, ПТСР та інших психічних розладів: зб. наук. статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю (м. Київ, 11 січня 2025 р.)*. К., 2025. С. 47-52.
74. Омелянюк С.М. Вплив соціальних уявлень молоді на її здоров'я у проблемогенному соціумі. *Labyrinths of Reality: Collection of scientific works based on materials of the VIII International scientific and practical conference (Montreal, April 29-30, 2020) / edited by M.A. Zhurba*. Montreal: CPM «ASF», Issue 3 (8). 2020. P. 192-193.

75. Омелянюк С.М. Загальна структура соціальних уявлень молоді у векторі довіри. *Наукова спадщина української психології: єдність минулого та теперішнього: зб. наук. статей за матеріалами щорічного Всеукраїнського наукового круглого онлайн-столу* (м. Київ, 12 червня 2024 р.). К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2024. С. 45-46.
76. Омелянюк С.М. Зміст соціальних уявлень молоді про соціально-економічний статус. *Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри: зб. наук. статей за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Сєвєродонецьк, 5-6 грудня 2019 р.). Сєвєродонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. С. 199-202.
77. Омелянюк С.М. Класифікація підходів до аналізу соціальних уявлень особистості. *Особистість у діяльнісному підході: сучасний погляд: зб. наук. статей за матеріалами наукової конференції* (м. Київ, 7 грудня 2019 р.). К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2019. С. 32-34.
78. Омелянюк С.М. Особливості формування соціальних уявлень особистості у дискурсі трансформаційних змін соціуму. *Теперішнє та майбутнє української психології: надбання та втрати: зб. наук. статей за матеріалами Всеукраїнського наукового круглого онлайн-столу* (м. Київ, 22 травня 2024 р.). К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2024. С. 38-39.
79. Омелянюк С.М. Провідні етапи формування соціальних уявлень молоді. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2024. № 2 (64). С. 95-103.
80. Омелянюк С.М. Психологічні основи розвитку соціальних уявлень молоді в умовах проблемогенного соціуму: монографія. К.: ПВТП «LAT&K», 2024. 303 с. ISBN 978-617-7699-73-5
81. Омелянюк С.М. Рефлексивно-діяльнісний підхід до формування соціальних уявлень молоді. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць*

Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. К.; Ніжин: ПП Лисенко, 2020. Т. IX, Вип. 13. С. 706-713.

82. Омелянюк С.М. Соціальні уявлення молоді про життєвий успіх в умовах проблемогенного соціуму. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2024. № 3 (65). Т. 2. С. 179-190.*
83. Омелянюк С.М. Соціальні уявлення молоді та її життєвий успіх. *Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри: зб. наук. статей за матеріалами IX Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26-27 грудня 2023 р.). К.: ПВТП «LAT&K», 2023. С. 365-367.*
84. Омелянюк С.М. Соціальні уявлення молоді та її психологічне здоров'я. *Актуальні питання відновлення ментального здоров'я у психологічному вимірі: зб. наук. статей за матеріалами I Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 11 жовтня 2024 р.). К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2024. С. 368-370.*
85. Омелянюк С.М. Соціальні уявлення сучасної молоді про інформаційно-цифрове середовище. *Цілісний підхід у психології особистості: особливості теорії та практики: зб. наук. статей за матеріалами II Міжнародної науково-практичної онлайн конференції (м. Кропивницький, 25 лютого 2022 р.). Кропивницький: ЦДПУ, 2022. С. 210-212.*
86. Омелянюк С.М. Структура соціальних уявлень молоді про статус людини в суспільстві. *Наукова спадщина української психології: єдність минулого та теперішнього: зб. наук. статей за матеріалами наукового круглого столу (м. Київ, 11 червня 2020 р.). К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2020. С. 61-63.*
87. Омелянюк С.М. Сучасні соціальні уявлення молоді про здоров'я та здоровий спосіб життя в умовах проблемогенного соціуму. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць*

- Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2025. № 1 (66). С. 77-87.*
88. Омелянюк С.М. Типологічні відмінності, засновані на соціальних уявленнях молоді у проблемоґенному соціумі. *Цілісний підхід у психології та соціальній роботі: теорія та практика: зб. наук. статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю* (м. Кропивницький, 24 лютого 2023 р.). Кропивницький: ЦДУ, 2023. С. 210-212.
 89. Омелянюк С.М., Антоненко О.М. Результати трансформації суспільних відносин у соціальних уявленнях молоді про довіру. *Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства: зб. наук. статей за матеріалами XVI Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю)* (м. Київ, 12 квітня 2024 р.). К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2024. С. 258-263.
 90. Омелянюк С.М., Бозоян М.А., Голенач Я.О., Гетта А.Ю., Ворошилова В.Ю., Онуфрієва Л.А. Дискурсивні характеристики соціальних мереж та їх вплив на соціальну зрілість молоді. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2022. № 3 (59). С. 73-82.*
 91. Омелянюк С., Вельський Д., Гузаїров А. Особливості уявлень молоді про майбутнє у воєнний час. *Психологічні травелоги: наук. журн. Хмельницького національного університету. 2025. № 1. С. 289-298.*
 92. Онуфрієва Л.А., Чайковська О.М. Індивідуально-психологічні регулятори комунікативної діяльності майбутніх фахівців соціономічних професій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 1. С. 35-40.*

93. Орап М.О., Акімова Н.В., Кальба Я.Є. Суб'єктивне благополуччя та рівень тривожності під час кризи: дослідження українського юнацтва. *Інсайт: психологічні виміри суспільства: наук. журн.* 2021. № 6. С. 28-39.
94. Оришин-Буждиган Л.С. Аналіз оптимізму стосовно майбутнього покоління та країни у часовій перспективі. *Соціально-правові студії.* 2020. Вип. 1(7). С. 31-37.
95. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика: монографія / за ред. С. Максименка, В. Зливкова, С. Кузікової. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2015. 430 с.
96. Павелків Р.В. Вікова психологія; вид. 2-е, стер. К.: Кондор, 2015. 469 с.
97. Парсонс Т. Соціальна структура і особистість; пер. з англ. В. Верлоки, В. Кебуладзе. К.: Дух і літера, 2011. 337 с.
98. Пасічник І.Д. Мовна особистість в освітньому просторі: монографія / ред. кол. О.А. Вісич, Х.М. Карповець, З.В. Столяр. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2021. 270 с.
99. Петрушенко В. Зміни уявлень про людину в сучасній філософській антропології: збірник наукових праць. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Філософія».* 2015. Вип. 756–757. С. 55–59.
100. Пілецька Л.С., Сафонова С.О., Завацька Н.Є., Каширіна Є.В., Бровендер О.О. [Соціально-психологічні засади життєстійкості та самореалізації молоді в професіях соціономічного типу.](#) *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.* К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2022. Вип. 2 (58). С. 5-17.
101. Попович І.С. Конструювання особистістю моделі очікуваного майбутнього. *Теорія і практика сучасної психології.* 2016. № 2. С. 94-102.
102. Примаць Ю., Дерев'янка С., Ющенко І. *Сучасна людина: її реальність та ідеальність у вимірі зовнішнього середовища: зб. наук. праць за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 26-27 вересня 2019 р.).* Херсон: ФОП Вишемирський В.С., 2019. С. 264-267.

103. Романенко О.В. Соціальні уявлення як об'єкт психологічного дослідження в теоретичних схемах західної соціальної психології. *Право і безпека*. 2005. Вип. 4 (4). С. 193-197.
104. Руденко Л.М. Клініко-психологічні аспекти класифікації розладів поведінки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2010. Вип. 16. С. 309-312.
105. Седих К.В. Феномен сімейної матриці та ідеологія психотерапевтичної роботи з ним. *Психологія і особистість*. 2014. № 2. С. 109-121.
106. Семиліт М.В. [Етнопсихологічні умови та технологія проектування майбутнього особистості](#). *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. Вип. 3 (56). Т. 3. С. 188-196.
107. Спицька Л.В., Турбан В.В., Завацька Н.Є., Крижановський О.М., Омелянюк С.М., Данко Д.В. Соціальне функціонування особистості в умовах сучасного соціуму. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. № 2 (55). С. 64-71.
108. Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір: монографія. К.: Міленіум, 2017. 184 с.
109. Тоба М.В., Омелянюк С.М. Психологія маніпулювання у медійному дискурсі. *Особистість у кризових умовах сучасності: психологічні виклики: зб. наук. статей за матеріалами III Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Івано-Франківськ, 3 березня 2023 р.). Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2023. С. 348-353.
110. Тоба М.В., Омелянюк С.М., Сафонов А.Ю., Сколота Е.В., Сотнікова К.К. Соціально-психологічний аналіз асертивності особистості та

- функціонального навантаження групових норм. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2023. № 1 (60). С. 123-130.
111. Титаренко Т.М., Кочубейник О.М., Черемних К.О. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності: монографія. К.: Міленіум, 2014. 206 с.
 112. Токарева Н.М. Психолінгвістична парадигма проблеми психологічного моделювання особистісних конструктів. [*Актуальні проблеми психології в закладах освіти*](#). 2018. Вип. 8. С. 45-57.
 113. Траверсе Т.М. Політичне мислення як механізм функціонування політичної ідентичності. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. Вип. 3. С. 120-126.
 114. Турбан В.В., Омелянюк С.М., Круглов К.О., Крижановський О.М. Дослідження статусу психології особистості в українській науці. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2023. № 3 (62). Т. 2. С. 88-100.
 115. Турбан В.В., Омелянюк С.М., Шеремет А.М. Психологічна природа цінностей. *Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри: зб. наук. статей за матеріалами VIII Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої пам'яті професора Ващенко Ірини Володимирівни* (м. Сєверодонецьк, 27-28 грудня 2021 р.). К.: ПВТП «LAT&K», 2021. Ч. II. С. 113-116.
 116. Уджмаджурідзе Г.Г. Евристичні можливості структуралістського конструктивізму П. Бурдьє в аналізі феномену політичної участі. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. 2015. Вип. 21. С. 110-115.
 117. Фурман О.Є. Громадянська відповідальність особистості як предмет психологічного дослідження. *Психологія і суспільство*. 2015. № 1. С. 65-89.

118. Фурман О.Є., Дідора М.І., Христинюк У.І. Соціальні норми як психокультурний фактор життєдіяльності особистості. *Психологія і суспільство. Психологічні науки*. 2022. № 1. С. 179-198.
119. Хавула Р. Життєва перспектива особистості в юнацькому віці. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. Вип. 11. С. 343-348.
120. Цільмак О.М. Складові структури компетентностей. *Наука і освіта*. 2009. № 1-2. С. 128-135.
121. Шевченко О.А., Шевяков О.В., Корнієнко В.В. та ін. Психологічні складові реабілітаційного потенціалу майбутніх фахівців. *Медичні перспективи*. 2022. Т. 27. № 4. С. 214-222.
122. Шевченко О.А., Шевяков О.В., Корнієнко В.В. та ін. Психофізіологічні характеристики в умовах загрози соціальної катастрофи. *Медичні перспективи*. 2023. Т. 28. № 4. С. 107-117.
123. Шевяков О.В. Психологічна підтримка постраждалих в умовах викликів стрес-факторів сучасності / Соціально-психологічна підтримка розвитку професіоналізму фахівців: монографія; за заг. ред. О.В. Шевякова, Н.Є. Завацької, О.В. Бабатенка. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. С. 142-164.
124. Шевяков О., Головкова Л. Розвиток адаптаційного потенціалу та соціальних уявлень біженців в умовах вимушеної міграції. Механізми адаптації та інтеграції українців в умовах вимушеної міграції: монографія / за заг. ред. Л. Головкової, О. Ковальчук. ASPECT-PRO LTD (Пловдів, Болгарія), 2024. 211 с. С. 182-200.
125. Шевяков О.В., Шрамко І.А. Психологічна підтримка життєдіяльності молоді в умовах динамічної соціотехнічної системи. *Габітус. Науковий журнал*. Херсон: Вид. дім Гельветика. 2020. Вип. 12. Т. 1. С.217-221.
126. Шевяков О.В., Шрамко І.А. Психологія соціальної підтримки уявлень особистості в умовах динамічної соціотехнічної системи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. Херсон: Гельветика, 2020. № 1. С. 168-173.

127. Штайнер К.М. Сценарії життя людей; пер. з англ. Я. Машико. Х.: Вид-во «Ранок»: Фабула, 2019. 448 с.
128. Яковлева С.Д., Завацький Ю.А., Журба М.А., Завацька Н.Є., Турбан В.В., Омелянюк С.М. Соціально-психологічний аналіз соціальної та професійної мобільності сучасної молоді у векторі її життєстійкості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2022. № 1 (57). Т. 1. С. 76-86.*
129. Ялом І. Ліки від кохання та інші оповіді психотерапевта; [пер. з англ. Н. Бхіндер]. Х.: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 415 с.
130. Яценко Т.С. Активне соціально-психологічне навчання: теорія, процес, практика. Хмельницький: НАПВУ, 2002. 792 с.
131. Abric J.-C. A structural approach to social representations / Representations of the social: Bridging theoretical traditions / Ed. by K. Deaux, G. Philogène. Oxford: Blackwell Publishers, 2001. P. 42=47.
132. Abric J.-C. La recherche du noyau central et de la zone muette des représentations sociales / Méthodes d'étude des représentations sociales / Sous la dir. J.-C. Abric. Ramonville Saint-Agne: Erès, 2003. P. 59-80.
133. Abric J.-C. L'analyse structurale des représentations sociales / Les méthodes des sciences humaines / Sous la dir. S. Moscovici, F. Buschini. P.: Presses Universitaires de France, 2003. P. 375-392.
134. Allport G. The Nature of Personality: Selected Papers. Westport, CN: Greenwood Press, 1975. 220 p.
135. Amin A., Lucchetti M.C., Di Pietro L. Comparison and Contrast Between Corporate Social Responsibility and Corporate Social Innovation / Lagioia, G., Paiano, A., Amicarelli, V., Gallucci, T., Ingrao, C. (eds) Innovation, Quality and Sustainability for a Resilient Circular Economy. AISME 2022. Circular Economy and Sustainability. Springer, Cham. 2024.

136. Anderson A.M., Or J., Maguire K.R. The relationships between strengths-based teaching practices and students' general, strengths, and academic self-efficacy. *Discover Psychology*. 2024. Vol. 4 (63).
137. Andraszewicz S., Kaszás D., Zeisberger S., Holscher C. The influence of upward social comparison on retail trading behaviour. *Scientific Reports*. 2023. Vol. 13. P. 22713.
138. Apostolidis T. Représentations sociales et triangulation: enjeux théorico méthodologiques / Méthodes d'étude des représentations sociales / Sous la dir. J.-C. Abric. Ramonville Saint-Agne: Erès, 2003. P. 13-35.
139. Asch S.E. *Social psychology*. Oxford University Press, 1987. 646 p.
140. Arigo D., Bercovitz I., Lapitan E., Gular S. Social Comparison and Mental Health. *Current Treatment Options Psychiatry*. 2024. Vol. 11. P. 17-33.
141. Atkinson J.W. *Personality, Motivation, and Action: Selected papers (Centennial psychology series)*, By, Praeger, 1983.
142. Augoustinos M., Innes J.M. Towards an Integration of Social Representations and Social Schema Theory. *British Journal of Social Psychology*. 1990. № 29. P. 213-231.
143. Bacon F. *The Major Works*. Oxford University Press. 2008. 813 p.
144. Bandura A. *Moral Disengagement: How People Do Harm and Live with Themselves*. New York: Macmillan, 2016. 544 p.
145. Bandura A. Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*. 1977. Vol. 84 (2). P. 191-215.
146. Bartlett F.C. *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1932. 332 p.
147. Bauer M., Gaskell G. Social Representations Theory: A Progressive Research Programme for Social Psychology. *J. for the Theory of Social Behaviour*. 2008. Vol. 38, Issue 4. P. 335-353.
148. Bauerlein M. *The Dumbest Generation: How the Digital Age Stupefies Young Americans and Jeopardizes Our Future (Or, Don't Trust Anyone Under 30)*. Tarcher, 2008. 264 p.

149. Benedict R. *The Chrysanthemum and the Sword*. Tokyo, 1993. 169 p.
150. Berger P. *The Many Altars of Modernity. Towards a Paradigm for Religion in a Pluralist Age*. Boston University, Boston – Berlin, Walter de Gruyter, 2014. 147 p.
151. Berger P.L., Luckmann T. *The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge*, 1966.
152. Berkout O. V., Flynn M. K. Social Media Utilization, Fear of Missing Out, Upward Social Comparison, and Self-Compassion as Predictors of Psychological Distress and Life Satisfaction Among Individuals with Mental Health Concerns. *Journal of Technology in Behavioral Science*. 2024.
153. Billing M. *Banal Nationalism*. London: SAGE, 1995.
154. Boas F. *Anthropology and modern life*. London, 2021. P. 14.
155. Bocheliuk V., Nechyporenko V.V., Pozdniakova-Kyrbiatieva E.H., Pozdniakova O.L., Siliavina Y.S. Psychological and pedagogical aspects of consolidation of social capital of higher education institutions. *Linguistics and Culture Review*. 2021. Vol. 5(S2). P. 342-353.
156. Bocheliuk V.Y., Panov M.S. Psychology of modern Ukrainian personality in the common employment activity. Scientific research of the XXI century: collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, Los Angeles: GS publishing service, 2021. Vol. 1. P. 414-421.
157. Bocheliuk V.I., Panov N.S., Piletska L.S., Yaremchuk V.V., Borysiuk A.S. Authority as a factor of formation of a leader's personality and life position. *Asia Life Sciences: The Asian International Journal*. 2019. Supplement 21(1). P. 445-461.
158. Bocheliuk V.Y., Spytska L.V., Shaposhnykova I.V., Turubarova A.V., Panov M.S. Five stages of professional personality development: Comparative analysis. *Polish Psychological Bulletin*. 2022. Vol. 53(2). P. 88-93.
159. Bocheliuk V.I., Velitchenko L.K., Gaivoronska T.O., Pogrebna V.L., Khitrova T.V. Manipulative impact on the memory of socially significant events:

- results of the experiment in student groups. *Journal of the Balkan Tribological Association*. 2021. Vol. 27. No 5. P. 947-962.
160. Bocheliuk V.Y., Zavatska N.Y., Bokhonkova Y.O., Toba M.V., Panov N.S. Emotional Burnout: Prevalence Rate and Symptoms in Different Socio-Professional Groups. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment*. 2020. Vol. 8 (1). P. 33-40.
 161. Bonnec Y. Identité régionale, nationale et européenne. Organisation et statut de la mémoire sociale au sein des représentations sociales / La mémoire sociale: Identités et Représentations Sociales / Sous la dir. de S. Laurens, N. Roussiau. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2002. P. 175-185.
 162. Boyarin L.V., Zavatskyi Yu.A., Zavatska N.Ye., Pobokina H.M., Fedorova O.V., Omelianiuk S.M. Socio-psychological characteristics of self-fulfillment of youth and its resilience: internal and external dimensions. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2022. № 2 (58). С. 18-28.
 163. Brenner M.A. Comparison of United States and French Strategies. *Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association*. 2003. Vol. 38. P. 187-209.
 164. Bühler Ch. Humanistic Psychology. Monterey: Brooks, 1972. 120 p.
 165. Burnell K., Trekels J., Prinstein M.J., Telzer E. Adolescents' Social Comparison on Social Media: Links with Momentary Self-Evaluations. *Affective Science*. 2024.
 166. Cao X., Liu X. Self-esteem as a predictor of anxiety and academic self-efficacy among Chinese university students: a cross-lagged analysis. *Current Psychology*. 2024. Vol. 43. P. 19628-19638.
 167. Cebi E. University students' attitudes toward seeking psychological help: effects of perceived social support: MS Thesis. Ankara: Middle East Technical University Publ., 2009. 82 p.

168. Chen X., Dong Y., He Y. Group Risky Choice and Resource Allocation Under Social Comparison Effects. *Group Decision and Negotiation*. 2024.
169. Clémence A. Social positioning and social representations / Representations of the social: Bridging theoretical traditions / Ed. by K. Deaux, G. Philogène. Oxford: Blackwell Publishers, 2001. P. 83-85.
170. Coleman J.S. Foundations of Social Theory. *Grundlagen der Sozialtheorie*. 3 Bde. München: R. Oldenbourg (Scientia Nova). 1991.
171. Di Giacomo J.-P. Aspects méthodologiques de l'analyse des représentations sociales. *Cahiers de psychologie cognitive*. 1981. No 1. P. 397-422.
172. Diel K., Broeker L., Raab M., Hofmann W. Motivational and emotional effects of social comparison in sports. *Psychology of Sport and Exercise*. 2021. Vol. 57. P. 102048.
173. Doise W. Human rights studied as normative social representations / Representations of the social: Bridging theoretical traditions / Ed. by K. Deaux, G. Philogène. Oxford: Blackwell Publishers, 2001. P. 96-112.
174. Doise W. Les représentations sociales: Définition d'un concept / L'étude des représentations sociales / Ed. by W. Doise, A. Palmonari. Neuchatel: Delachaux et Niestlé, 1986. P. 86-98.
175. Doise W. Levels of Explanation in Social Psychology. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
176. Doise W., Clémence A., Lorenzi-Cioldi F. Représentations sociales et analyses de données. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble, 1992.
177. Du X., Yao L., Chen X., Jian J. Social comparison affect emotional processing in subthreshold depression: evidence from an ERP study. *Current Psychology*. 2024. Vol. 43. P. 15757-15770.
178. Durkheim E. Ethics and the Sociology of Morals. Greenwood Press, Westport, Conn, 1987.
179. Duveen G. Representations, identities, resistance / Representations of the social: Bridging theoretical traditions / Ed. by K. Deaux, G. Philogène. Oxford: Blackwell Publishers. 2001. P. 257-270.

180. Duveen G. The psychological production of ideas: Social representations and psychologic. *Culture and psychology*. 1998. Vol. 4. No. 4. P. 455-472.
181. Duveen G., Lloyd B. Introduction / Social representations and the development of knowledge / Ed. by G. Duveen, B. Lloyd. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. P. 3-20.
182. Empirical Approaches to Social Representations / Eds. by G.M. Breakwell, D.V. Canter. Oxford: Oxford University Press, 1993.
183. Erikson E.H., Erikson J.M. The Life Cycle Completed. New York: Norton, 1987. 144 p.
184. Farr R. La représentation collective de l'individu. *Bulletin de psychologie*. 2001. T. 54. No. 6. P. 735-743.
185. Farr R. Social representations: a French tradition of research. *J. for the theory of social behaviour*. Oxford, 1987. Vol. 17. № 4. P. 343.
186. Farr R.M. The roots of modern social psychology. Oxford: Blackwell, 1996.
187. Farr R.M. Theory and method in the study of social representations / Empirical approaches to social representations / Ed. by G.M. Breakwell, D.V. Canter. Oxford: Oxford University Press, 1993. P. 15-38.
188. Festinger Leon Conflict, decision, and dissonance. Stanford, 1964. 163 p.
189. Flament C. Rouquette M.-L. Anatomie des idées ordinaires. Paris: Armand Colin, 2003.
190. Frith S. The Sociology of Youth. London: Open University Press, 1984. 286 p.
191. Fry S.V. Followership, Submission, and Self-Efficacy / Patterson K., Winston B.E. (eds) The Nature of Biblical Followership. Vol. 1. Christian Faith Perspectives in Leadership and Business. Palgrave Macmillan, Cham. 2023.
192. Fukuiama F. Sotsialnyi capital. *Nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys «I»*. 2018. № 53.
193. Gerson J., Plagnol A.C., Corr P.J. Dimensionality of the Iowa-Netherlands Comparison Orientation Measure and Its Relationship to Reinforcement Sensitivity Theory. *Journal of Individual Differences*. 2017. Vol. 38 (4). P. 256-264.

194. Gibbons F.X., Buunk B.P. Individual differences in social comparison: Development of a scale of social comparison orientation. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1999. Vol. 76 (1). P. 129-142.
195. Giddens A. The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration [Text]. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1998. 444 p.
196. Go J. Waves of Empire: US Hegemony and Imperialistic Activity from the Shores of Tripoli to Iraq. *International Sociology*. 2007. Vol. 22. P. 5-40.
197. Goldberg X. Social comparison links social media use and well-being. *Nature Reviews Psychology*. 2023. Vol. 2. P. 658.
198. Grize J-B., Vergès P., Silem A. Salariés face aux nouvelles technologies: vers une approche socio-logique des représentations sociales. Lyon: CNRS, 1987.
199. Gulick J. Russo-Chinese Energy Cooperation: Stepping Stone from Strategic Partnership to Geo-economic Integration? *International Journal of Comparative Sociology*. 2007. Vol. 48. P. 203-233.
200. Gulliver A., Griffiths K.M., Christensen H. Perceived barriers and facilitators to mental health help-seeking in young people: a systematic review. *BMC Psychiatry*. 2010. Vol. 10. P. 113-121.
201. Guo X., Li Z. Friendship quality and basic psychological need satisfaction in middle school students: the mediating role of self-presentation on social networking sites and social comparison. *Current Psychology*. 2024.
202. Halian I., Popovych I., Hulas I., Serbin Iy., Vyshnevskaya O., Kovalchuk Z., Pyslar A. Correlation between personality traits of young athletes and their level of self-efficacy. *Journal of Physical Education and Sport*. 2023a. Vol. 23(5). P. 1119-1129.
203. Halian I., Popovych I., Vovk V., Kariyev A., Poleshchuk L., Halian O. Correlation of the coach's qualities and junior athletes' self-efficacy. *Journal of Physical Education and Sport*. 2023b. Vol. 23(7). P. 1621-1630.
204. Hall G. Stanley: Adolescence and the Teenage Mind. 2000. 561 p.
205. Hao C. Self-Efficacy. In: The ECPH Encyclopedia of Psychology. Springer, Singapore. 2024.

206. Harre R. Enlarging the Paradigm. *New Ideas in Psychology*. 1987. № 5 (1). P. 3-12.
207. [Heckhausen H.](#) Motivation Und Handeln: Lehrbuch Der Motivationspsychologie. Quelle, Berlin: Springer, 1980. XXI. 785 s.
208. Heider F. The psychology of interpersonal relations. New York: Wiley, 1958. 322 p.
209. Hollingshead A.B. Elmtown's Youth, the Impact of Social Classes on Adolescents. New York: John Wiley, 1949.
210. Holton J. The scientific imagination: case studies. Cambridge: Cambridge University Press, 1978.
211. Hoppe F. Erfolg and Misterfoig. *Psychologische Forschung*. 1930. B. 14. S. 1-62.
212. Hovland C.I. Effects of the mass media of communication. In Handbook of Social Psychology / ed. G. Lindzey Cambridge, Mass.: Addison-Wesley, 1954. Vol. 2. P. 1062-1103.
213. Howe N., Strauss W. Generations: The History of America's Future. New York: William Morrow & Company, 1991. P. 1584-2069.
214. Howe N., Strauss W. The Fourth Turning: What the Cycles of History Tell Us About America's Next Rendezvous with Destiny. New York: Broadway Books, 1997.
215. Hörnberger C. Self-assertion / Heimann R., Fritzsche J. (eds) Violence Prevention in Education, School and Club. Springer, Wiesbaden. 2022.
216. Huang J., van den Brink H.M., Groot W. College education and social trust: An evidence-based study on the causal mechanisms. *Social Indices Research*. 2011. Vol. 104. P. 287-310.
217. James W. The Principles of Psychology. Vol. 1. N.-Y.: Henry Holt, 1999. 712 p.
218. Jaspers J., Fraser C. Attitudes and social representations. *Social representations*. Cambridge, 1984. P. 101-123.

219. Jodelet D. Folies et représentations sociales. Paris: Presses Universitaires de France, 1989.
220. Jodelet D. Représentation sociale: Phénomènes, concept et théorie. *Psychologie sociale* / Sous la dir. S. Moscovici. Paris: Presses Universitaires de France, 1990. P. 68-79; P. 357-378.
221. Kelly G.A. The psychology of personal constructs: Vol. 1. A theory of personality. L.: Routledge.,1991.
222. Kelly G.A. The psychology of personal constructs: Vol. 2. Clinical diagnosis and psychotherapy. L.: Routledge., 1991.
223. Kierkegaard S. The Journals of Kierkegaard [ed. Robert Bretall, trans. Alexander Dru]. New York: Harper & Brothers, 1959. 254 p.
224. Kristensen S.M., Larsen T.M.B., Urke H.B., Danielsen A.G. Academic Stress, Academic Self-efficacy, and Psychological Distress: A Moderated Mediation of Within-person Effects. *Journal of Youth and Adolescence*. 2023. Vol. 52. P. 1512-1529.
225. Lee Y.H., Chang W.Y., Li S. How does competition enable social comparison? A comparison of behavior in competitive internet-based games. *Information Technology and Management*. 2024.
226. Lévy-Bruhl L. Les carnets de Lucien Lévy-Bruhl (Notebooks of Lucien Lévy-Bruhl). Paris: Presses universitaires de France, 1949.
227. Liu D., He B., Feng R., Huang X., Liu G. How social media sharing drives consumption intention: the role of social media envy and social comparison orientation. *BMC Psychology*. 2024. Vol. 12. P. 157.
228. Lewin K. A dynamic theory of personality. New York; London, 1935.
229. Lewin K. Resolving social conflicts & Field theory in social science. Washington, D.C.: American Psychological Association, 1997. 243 p.
230. Lo Monaco G., Delouvée, S., & Rateau, P. (éd.). Les représentations sociales. Théories, méthodes et applications. Bruxelles De Boeck, 2013.
231. Maddi S. Hardiness: An Operationalization of Existential Courage. *Journal of Humanistic Psychology*. 2004. Vol. 44. No. 3. P. 279-298.

232. Maggino F. Social Comparison. In: Maggino F. (eds) Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research. Springer, Cham. 2023.
233. Maslow A.H. Motivation and personality (3rd ed.). New York: Harper and Row, 1987. 395 p.
234. McAdams D. The Person: An Introduction to the Science of Personality Psychology. Hoboken: A John Wiley & Sons Inc., 2009.
235. Mead M. Culture and commitment: a study of the generation gap. New York, 1970.
236. Moliner P. Une approche chronologique des représentations sociales / La dynamique des représentations sociales / Ed. by P. Moliner. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble, 2001. P. 245-268.
237. Moscovici S. Introductory address / Papers on Social Representations. 1993. Vol. 2. No. 3. P. 160-170.
238. Moscovici S. La Psychanalyse: Son image et son public. 2ème ed. Paris: Presses Universitaires de France, 1976.
239. Moscovici S. Notes towards a description of Social Representations. *European Journal of Social Psychology*. 1988. № 18(3). P. 211-250.
240. Moscovici S. Social representations: Explorations in social psychology / Ed. by G. Duveen. New York: New York University Press, 2000. 328 p.
241. Moscovici S. The history and actuality of social representations / The psychology of the social / Ed. by U. Flick. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. P. 209-247.
242. Moscovici S. The Making of Modern Social Psychology: The Hidden Story of How an International Social Science was Created (with Ivana Markova). Polity Press, 2006.
243. Moscovici S. The phenomenon of social representations / Social representations: Explorations in social psychology. S. Moscovici / Ed. by G. Duveen. New York: New York University Press, 2000. P. 18-77.

244. Moscovici S. Why a theory of social representations? / Representations of the social: bridging theoretical traditions / Ed. by K. Deaux, G. Philogène. Oxford: Blackwell Publishers, 2001. P. 18-61.
245. Moscovici S., Markova I. Ideas and their development: A dialogue between Serge Moscovici and Ivana Markova / Social representations: Explorations in social psychology. S. Moscovici / Ed. by G. Duveen. New York: New York University Press, 2000. P. 224-286.
246. Nuttin J., Lens W. Future time perspective and motivation: theory and research method. Leuven: Leuven University Press, 1985. 235 c.
247. Omelianiuk S., Popovych I., Domina H., Sedykh K., Hoian I., Kovalchuk Z., Petraniuk A. Research on hubristic motivation and juniors' self-efficacy in organizational contexts. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*. 2024. Vol. 24 (issue 7). Art 183. P. 1625-1635.
248. Pant H.V. Feasibility of the China-India Strategic Triangle: Assessment of Theoretical and Empirical Issues. *International Studies*. 2006. Vol. 43. P. 51-71.
249. Parales Quenza C.J. On the structural approach to social representations. *Theory and Psychology*. 2005. Vol. 15. No. 1. P. 77-100.
250. Petyak O., Rudenok A., Komar T., Antonova Z., Danchuk Y. Features of Modern Understanding of the Concept of «Love» in Student Families. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. 2022. № 14 (2). P. 177-189.
251. Philogène G. A theory of methods / Representations of the social: Bridging theoretical traditions / Ed. by K. Deaux, G. Philogène. Oxford: Blackwell Publishers, 2001. P. 39-41.
252. Piaget J. Studies in Reflecting Abstraction. Hove, UK: Psychology Press, 2001.
253. Piletska L.S., Zavatska N.Ye., Omelianiuk S.M., Blyskun O.O., Turban V.V., Voloshyn V.M. The gift of youth and its development in the conditions of a problem-genic society. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2023. № 3 (62). Т. 1. С. 30-40.

254. Plokhikh V., Popovych I., Kruglov K., Sabadukha O., Melnyk N., Omelianiuk S., Hoian I. Strategies for extreme self-organization among players. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*. 2024. Vol. 24 (issue 8). Art 205. P. 1849-1859.
255. Popovych I., Burlakova I., Omelianiuk S., Kornienko V., Kondes T., Kharytonova N., Zavatska N., Hoian I. Re-adaptation of junior to competitive activity after a forced break. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*. 2024. Vol. 24 (issue 9). Art 231. P. 1080-1089.
256. Popovych I., Chervinska I., Kazibekova V., Vasylyk V., Verbeschuk S., Gniezdilova V. Young athletes' time perspective as a factor in the development of sports motivation. *Journal of Physical Education and Sport*. 2022. Vol. 22 (10). P. 2427-2435.
257. Popovych I., Hoi N., Koval I., Vorobel M., Semenov O., Semenova N., Hrys A. Strengthening of student youth's mental health using play sports. *Journal of Physical Education and Sport*. 2022. № 22(6). P. 1384-1395.
258. Popovych I., Kosmii M., Hrys A., Hoi N., Dyhun I., Hoian I., Nosov P. Pre competition expectation profiles among junior athletes in the context of altered sporting conditions. *Journal of Physical Education and Sport*. 2023. № 23(10). P. 2551-2562.
259. Popovych I., Koval I., Hoi N., Omelianiuk S., Lappo V., Hoian I., Huzar V. Correlation between aggressiveness and parameters of self-efficacy in high-stress competitive situations. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*. 2024. Vol. 24 (issue 6). Art 159. P. 1406-1416.
260. Popovych I., Koval I., Raievska Ya., Piletskyi V., Buryanovatiy O., Hrynchuk O. Dominating mental states of the representatives of individual sports under lockdown and martial law: comparative analysis. *Journal of Physical Education and Sport*. 2023. № 23(1). P. 170-178.
261. Popovych I., Plokhikh V., Hrys A., Pavliuk M., Nosov P., Zinchenko S. Operationalization of footballers' emotional intelligence in the dimensions of

- motivational orientation: analysis based on the basic positions. *Journal of Physical Education and Sport*. 2023. Vol. 23(3). P. 772-781.
262. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*. October 2001. Vol. 9, № 5. P. 1-6.
263. Prokhorenko L., Popovych I., Sokolova H., Chumaieva Yu., Kosenko Yu., Razumovska T., Zasenkov V. Gender differentiation of self-regulating mental states of athletes with disabilities: comparative analysis. *Journal of Physical Education and Sport*. 2023. Vol. 23(2). P. 349-359.
264. Putnam R.D. Social capital: measurement and consequences. *Canadian Journal of Policy Research*. 2001. Vol. 2, № 1. P. 41-51.
265. Qi X., Jiang Y., Lian R. The effect of social media upward comparison on Chinese adolescent learning engagement: a moderated multiple mediation model. *BMC Psychology*. 2024. Vol. 12. P. 122.
266. Raievska Y., Savchuk J., Hulas I., Khokhlov A., Hoian I., Syniakova V., Soroka O., Lukashov O. Mechanism of comparison in the structure of self-efficacy in junior athletes' sporting activities. *Journal of Physical Education and Sport*. 2024. Vol. 24(6). P. 1349-1359.
267. Rikkert G. Granitsy estestvennonauchnogo obrazovaniya ponyatii. 1997. 532 s.
268. Rogers C.R. On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. Houghton Mifflin, Boston, 1961. 420 p.
269. Rokeach M. The Nature of Human Values. New York: Free Press, 1973. 438 p.
270. Roland-Lévy C. Passage du franc à l'euro: représentation sociale et attitude. *Les cahiers internationaux de psychologie sociale*. 2002. Vol. 55. P. 39-48.
271. Rouquette M.-L. Social Representations and Mass Communication Research. *Journal of the Theory of Social Behaviour*. 1966. Vol. 26. No 2. P. 221-231.
272. Sa C.P., Oliveira D.C. Sur la mémoire sociale de la découverte du Brésil / La mémoire sociale: identités et représentations sociales / Eds. by S. Laurens, N. Roussiau. Rennes: Presses Universitaires de Rennes. 2002. P. 107-117.

273. Sasaki Ken-ichi Aesthetics on Non-Western Principles. Version 0.5. Nature and City. 2001. P. 13-43.
274. Schneider D.J. [The Psychology of Stereotyping](#). New York: Guilford Press, 2004. 704 p.
275. Schneider S.M., Schupp J. Individual Differences in Social Comparison and its Consequences for Life Satisfaction: Introducing a Short Scale of the Iowa–Netherlands Comparison Orientation Measure. *Social Indicators Research*. 2014. Vol. 115(2). P. 767-789.
276. Schwartz S.H., Butenko T. Values and behavior. *European Journal of Social Psychology*. 2014. Vol. 44 (7). P. 799-813.
277. Schwartz S.H., Cieciuch J., Vecchione M., Davidov E., Fischer R., Beierlein C. Konty M. Refining the theory of basic individual values. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2012. Vol. 103 (4). P. 663-688.
278. Scott D. China and the EU: A Strategic Axis for the Twenty-First Century? *International Relations*. 2007. Vol. 21. P. 23-45.
279. Sears D.O., Freedman J.L. Selective Exposure to Information: A Critical Review. *Public Opinion Quarterly*. 1967. № 31. P. 194-213.
280. Sheffler P., Cheung C. S. Growth mindset and social comparison effects in a peer virtual learning environment. *Social Psychology Education*. 2024. Vol. 27. P. 493-521.
281. Sherer M., Maddux J. E., Mercandante B., Prentice-Dunn S., Jacobs B., Rogers R.W. The Self Efficacy Scale: Construction and Validation. *Psychological Reports*. 1982. Vol. 51(2). P. 663-671.
282. Sheviakov O., Slavskaya Ya., Cherednichenko O. Digital Skills in a Digital Society: Requirements: Monograf. Estonia. Tallinn, 2024. 394 p. P. 281-305.
283. Small G., Vorgan G. Surviving the Technological Alteration of the Modern Mind. New York: Harper Collins Publishers, 2008.
284. Smyrnova O., Tor L., Raskolets A., Chernova V., Omelianiuk S. Creating a Psychologically Safe Learning Environment. *II International Multidisciplinary Conference «Main Challenges And Issues Of University Education In War*

- Conditions: Ukraine – 2022-2024»* (Winnipeg, Canada, April 25-26, 2024).
Winnipeg: University of Manitoba, 2024. P. 11.
285. Spranger E. Types of Men: The Psychology and Ethics of Personality. Front Cover., 1928. 402 p.
286. Sternberg R.J. Practical Intelligence in Everyday Life Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2000.
287. Tafani E., Roux E., Greifeneder R. In the mood for action: When negative program-induced mood improves the behavioral effectiveness of TV commercials. *Journal of Business Research*. 2018. № 84. P. 125-140.
288. Tajfel H. Social identity and intergroup relations. Cambridge, 1982.
289. Tapscott D. Growing Up Digital: The Rise of the Net Generation. McGraw-Hill Companies, 1999. 338 p.
290. Tapscott D. Grown Up Digital: How the Net Generation is Changing Your World, McGraw-Hill, 2008. 384 p.
291. Thomas W.I., Znaniecki F. The Polish Peasant in Europe and America. Boston: Badger, 1918. P. 87-316.
292. Thomas W.I. The Unadjusted Girl. Boston: Little, Brown and Co., 1923. P. 8-40.
293. Titma M.H., Saar E.A. The young generation. 1986.
294. Tor A., Garcia S. M. The neuroscience of social comparison and competition. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*. 2023. Vol. 23. P. 920-943.
295. Toyama M. Upward Social Comparison and Academic Performance: A Causal Model of Social Comparison Affect and Behavior as Mediators. *The Japanese Journal of Personality*. 2009. Vol. 17(2). P. 168-181.
296. Trieu E., Abeyta A. A. Finding Meaning in Education Bolsters Academic Self-Efficacy. *International Journal of Applied Positive Psychology*. 2023. Vol. 8. P. 383-403.
297. Turner J.H. Theoretical Principles of Sociology. Vol. 3: Mesodynamics. New York: Springer, 2012.

298. Vasylenko O., Afanasenko V., Petyak O., Rudenok A., Sheleh T., Komar T. Dynamics of Future Psychologists' Soft Skills Development During their Study at the Higher Education Institution. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. 2022. Vol. 14, Issue 3. P. 139-163
299. Vasylenko O., Komar T., Pilishek S., Posvistak O., Potapchuk Y. Diagnosing the Negative PsychoEmotional States among Students. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*. 2020. Vol. 12, № 1. P. 39-52.
300. Veblen T.B. Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times: The Case of America, 1923.
301. Vergès P. L'Evocation de l'argent: une méthode pour la définition du noyau central d'une representation. *Bulletin de psychologie*. 1992. T. XLV. No 405. P. 203-209.
302. Wagner W., Duveen G., Farr R., et al. Theory and method of social representations. *Asian Journal of Social Psychology*. 1999. No. 2. P. 95-125.
303. Wagner W., Valencia J., Elejabarrieta F. Relevance, Discourse and the «Hot» Stable Core of Social Representations: a Structural Analysis of Word Associations. *British Journal of Social Psychology*. 1996. Vol. 35. P. 331-352.
304. Ware J.E. Jr., Sherbourne C.D. The MOS 36-item short-form health survey (SF-36). I. Conceptual framework and item selection. *Med. Care*. 1992. Vol. 30 (6). P. 473-483.
305. Wilson C.J., Deane F.P. Adolescent opinions about reducing help-seeking barriers and increasing engagement. *Journal of Educational and Psychological Consultation*. 2001. Vol. 12(4). P. 345-364.
306. Yossatorn Y., Awuor N. O., Weng C. The relationships among online self-regulated English learning, task value, and academic self-efficacy: the mediating role of the task value. *Current Psychology*. 2024. Vol. 43. P. 15705-15724.
307. Zavatska N.Ye., Omelianiuk S.M., Bilianska A.Yu., Ryndina L.V., Shona V.Yu. Features of socialization and individual expectations of the personality. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць*

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Сєверодонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2021. № 3 (56). Т. 1. С. 78-84.

308. Zavatska N., Omelianiuk S., Lukashov O., Petrenko M. Social Comparison in the Organization of the Structure of Self-Efficacy of Higher Education Students. *Insight: the psychological dimensions of Society*. 2024. Vol. 12. P. 290-310.
309. Zhang T., Zhao J., Shen B. The influence of perceived teacher and peer support on student engagement in physical education of Chinese middle school students: mediating role of academic self-efficacy and positive emotions. *Current Psychology*. 2024. Vol. 43. P. 10776-10785.
310. Zimbardo P., Boyd J. The Time Paradox: The New Psychology of Time That Will Change Your Life. Simon and Schuster. 2008.